

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 24 (2024), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2024

Izdajatelja / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tóne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Dravski tisk d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno
bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
ter Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency and the Municipality of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- ANDREJ HOZJAN: Upravni prostor škofije Ljubljana
na spodnjem Štajerskem v prvem terezijanskem
župnijskem štetju duš leta 1754 11
*The Administrative Territory of the Ljubljana Diocese
in Lower Styria in Maria Theresa's First Parish Census in 1754*
- JURIJ PEROVŠEK: Kulturnobojni značaj Slovenskega naroda
v letih 1918–1929 – kritični premisleki 41
*The Cultural-Combative Character of Slovenian People
in the Years 1918–1929 – Critical Reflections*
- PETRA GRABROVEC, MARJETA PISK in DARKO FRIŠ: "Zazvenela
je naša pesem": delovanje predvojnega Akademskega pevskega
zboru in pomen sklepne koncerta v obdobju okupacije
leta 1941 93
*"Our Song Has Been Sung": The Work of the Pre-War
Academic Choir and Significance of the Final Concert
During the Occupation of 1941*
- ŠPELA CHOMICKI, RENATO PODBERSIČ in DARKO FRIŠ: Usode
vodij krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze v ptujskem
okrožju po drugi svetovni vojni 133
*The Fates of the Leaders of the Local Groups of the Styrian
Homeland Union in the Ptuj District after the Second World War*
- TOMAŽ ČELIG in DARKO FRIŠ: Med pragmatizmom in grožnjami
– FLRJ 1950–1951 169
*Between Pragmatism and Threats – Federal People's Republic
of Yugoslavia 1950–1951*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANA ŠELA: Operations "Venček" and "Prstan": Monitoring of Mixed Marriages with Eastern European Citizens in Socialist Republic of Slovenia by the State Security Service in the 1980s	207
<i>Operaciji "Prstan" in "Venček": spremljanje mešanih zakonov z vzhodnoevropskimi državljani na Slovenskem s strani Službe državne varnosti v osemdesetih letih</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	243
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors	249
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2024-01

Upravni prostor škofije Ljubljana na spodnjem Štajerskem v prvem terezijanskem župnijskem štetju duš leta 1754

Andrej Hozjan

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: andrej.hozjan@um.si

Izvleček:

Članek obdela dosedanje raziskave, pomen in historično povednost terezijanskega župnijskega štetja duš leta 1754 v župnijah škofije Ljubljana na prostoru spodnje Štajerske. Štetje so izvedli v začetku leta kot enega od obeh delov takratnih terezijanskih popisov prebivalstva. Drugi del je bil hkratni posvetni popis lastnikov ali imetnikov obdavčenih hiš. Medtem ko so rezultati štetja duš v župnijah škofije Ljubljana na Kranjskem že temeljito obdelani in predstavljeni, se o štetju v spodnještajerskih župnijah ve manj. Članek predstavlja najbistvenejše vsebinske sklope in nakazuje možnosti nadaljnjih raziskav prebivalstva v lokalnih okoljih, še posebej v urbanih krajih znotraj obravnavanega prostora.

Ključne besede:

zgodovina Slovenije, spodnja Štajerska, terezijanska doba, škofija Ljubljana, prvo župnijsko štetje duš 1754

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 11–40, 54 cit., 7 preglednic, 6 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Pričujoči članek prinaša celovitejšo obdelavo pomena in historične povednosti enega od obeh delov terezijanskih popisov leta 1754. Avtor se je posvetil cerkvenemu delu popisa oziroma župnijskemu štetju "duš" (i. e. vernikov oziroma vseh župljanov), v okviru le-tega pa podrobnejši predstavitvi rezultatov popisov vseh takratnih spodnještajerskih župnij v okviru škofije Ljubljana; v javno-upravnem smislu jih definira tudi kot ljubljanskoškofijske župnije v prvotnem celjskem okrožju. Medtem ko je "kranjski" del ljubljanske škofije v istem štetju doživel že kar izjemno stopnjo obdelave in so rezultati raziskav javnosti veliko bolj znani, tovrstna valorizacija "štajerskega" dela škofije doslej še ni bila izvedena. Drugi del terezijanskega popisa 1754 – posvetno štetje hiš – pa zaradi obsežnosti materije terja samostojno obravnavo.

Pisci serije doslej izdanih šestih obsežnejših monografij² in nekaj člankov,³ objavljenih v zadnjih nekaj letih, med njimi predvsem mag. Tone Krampač, so predstavili in ovrednotili vsebino župnijskega štetja duš takrat popisanih župnij na Kranjskem. Monografije vsebujejo tudi uvodne študije. Kljub temu pa nobena od teh objav ne vključuje vsaj krajše predstavitve drugega od korpusov obeh delov celote terezijanskega popisovanja prebivalstva iz leta 1754, torej popisa hiš. To župnijsko štetje je imelo za spodnještajerski prostor poseben pomen, tudi v cerkvenoupravnem smislu, saj je bilo izvedeno v začetni dobi ustanavljanja prvih novih terezijanskih vikariatov oziroma župnij na konkretnem ljubljanskoškofijskem ozemlju, ko občutnejših sprememb še ni bilo zaznati. Na sosednjem štajerskem prostoru, v cerkvenoupravnem okviru Lavantinske škofije, se je proces ustanavljanja terezijanskih duhovnij do srede petdesetih let 18. stoletja šele začel, medtem ko je na nadškofijskem salzburškem območju že prešel v intenzivnejšo fazo.

Osebjaz župnij, vikariatov in duhovnij so se bila prav z njegovo izvedbo prisiljena soočiti z dotlej povsem neznano nalogo popisovanja svojih vernikov, kar je od njih – pa tudi od samega prebivalstva – terjalo precej naporov, potr-

¹ Objava je del raziskovalnega programa št. P6-0138 (A): Preteklost *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² *Gorenjske družine v 18. stoletju*, ur. Lovro Šturm (Celje–Ljubljana, 2016); *Ljubljanske družine v 18. stoletju*, ur. Lovro Šturm (Celje–Ljubljana, 2018); *Notranjske družine v 18. stoletju*, ur. Lovro Šturm (Celje–Ljubljana, 2020); *Družine v 18. stoletju od Doba do Šentjerneja*, ur. Lovro Šturm (Celje–Ljubljana, 2021); *Koroške družine v 18. stoletju*, ur. Lovro Šturm et al. (Celje–Ljubljana, 2022); *Družine Avstrijske Koroške in Bele peč v 18. stoletju*, ur. Breda Laura Šturm (Celje–Ljubljana, 2024).

³ Tone Krampač, "Terezijansko ljudsko štetje 1754 in njegovo ohranjeno gradivo za slovenski prostor", *Bilten*, št. 10 (2018), str. 6–8 (dalje: Krampač, "Terezijansko ljudsko štetje 1754"); Tone Krampač, "Predvor v prvem popisu prebivalstva na Slovenskem iz leta 1754", v: *Predvor –podobe minulih časov in ljudi: zbornik občine Predvor*, ur. Miloš Ekar, Jure Volčjak in Vladimir Žumer (Predvor, 2019), str. 40–65 (dalje: Krampač, "Predvor v prvem popisu prebivalstva").

pežljivosti, prilagajanja in podobnih "popisovalnih" težav. Prav z izvedbo obeh delov popisa v istem koledarskem letu je sleherni prebivalec pod habsburško dedno oblastjo, tudi kleriki in člani elitnih slojev družbe, prvič tako ali drugače na lastni osebi začutil ukrepe že s polno paro delujoče terezijanske absolutistične države. Še posebej je to veljalo za največji del nepriviligiranih slojev: v razmiku nekaj mesecev so jih prešteli in popisali kar dvakrat. Lahko si le predstavljamo njihovo zgroženost in pričakovanja novih davčnih in drugih obvez ter posledično izmikanje ali vsaj nesodelovanje v izvedbah.

Obstaja torej dovolj razlogov za obširnejši pregled vsebin in izpovedne vrednosti teh popisov za omenjeni del spodnještajerskega prostora ter njihovo konkretno umestitev v slovenskem zgodovinopisju.

Terezijanski župnijski popis duš 1754 v literaturi pred in po drugi svetovni vojni

Na tem mestu se ne more pričakovati obširnejša razlaga oziroma ovrednotenje razlogov, zavoljo katerih so habsburški vladarji od prvih desetletij 16. stoletja naprej že spoznavali nujnost popisovanja prebivalcev svojih dednih dežel, niti vseh mogočih procesov, ki so spremljali začetke ter izvajanje prvih popisov. Hkrati se takoj pojasni, da avtor pričujočega članka (dalje tudi: avtor) mednje glede na vrste ohranjenih virov in na namen njihovega nastajanja ne šteje raznovrstnih urbarialnih virov kot tudi ne cerkvenih matičnih knjig. Dejstvo je, da so popise sprva izdelovali izključno v ožjih lokalnih okvirjih, največkrat na posamičnih zemljiških gospostvih in trških ali mestnih skupnostih, z namenom davčnih ali protireformacijskih ciljev, za izpis seznamov za nabor deželno-obrambnega vojaštva v namen 30., 20., 10. ali celo 5. "moža" (v slov. deželah znani od srede 16. stoletja) oz. za nastanjanje vojske (tak je npr. prvi popis dunajskih hiš s hkratnim tekočim oštevilčenjem iz leta 1567), in za evidenco specifičnih etničnih/jezikovnih skupin (npr. popis judovske populacije Dunaja 23. julija 1660). Obširnejši tovrstni popisi so se po ukazu terezijanske oblasti pričeli v petdesetih letih 18. stoletja z zelo dobro znanim razlogom: pridobitvijo temeljne statistike prebivalstva s ciljem uvedbe redne vojaške obveze in vojaških nabornih okolišev. Najnovejši slovenski pregled poglavitnih razvojnih korakov habsburških deželnoknežjih oblasti v smeri modernega popisovanja prebivalstva je prispeval zgodovinar Janez Cvirn.⁴ Njegova razprava je odličen povzetek starejše in najnovejše avstrijske in slovenske literature. Piše o tegobah

⁴ Janez Cvirn, "Vojaška konskripcija leta 1770/71", v: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc in Matija Godeša (Ljubljana, 2012), str. 9–12 (dalje: Cvirn, "Vojaška konskripcija leta 1770/71").

prvih popisovanj in konkretnih odporih do njih, kot tudi o skorajda tragičnih razmerah med prebivalstvom na podeželju, ki so jih pozneje zaznavale konskripcijske komisije. Dejansko so bila ta poročila rezultati sploh prvih konkretnih stikov predstavnikov oblasti s tamkajšnjimi življenjskimi razmerami, ki jih tudi terezijanska urbarialna regulacija ni zajemala v tolikšni meri.

Vrhunec terezijanske statistične zagnanosti je nato predstavljal splošen popis prebivalstva v letih 1770–1772. V zadnjem poldrugem desetletju po objavah zelo plodovit avstrijski zgodovinar mlajše generacije Anton Tantner⁵ je z inovativno naravnano doktorsko disertacijo o terezijanskih konskripcijah ter oštevilčenju hiš v avstrijskih dednih deželah umestil to historično–raziskovalno problematiko v novo kvaliteto izpovednosti. V uvodnem delu je med drugim opisal tudi razvoj raziskav fenomena popisov prebivalstva v habsburškem prostoru. Prve objave so se pojavile v petdesetih letih 19. stoletja in so do propada dvojne monarhije dosegle kvalitetni vrh ne s po Tantnerju (pre)mnogokrat in neupravičeno citirano monografijo Alfreda Gürtlerja⁶ o terezijanskih in jožefinških "ljudskih štetjih" – enako se je do nje sicer posredno opredelil tudi že Fran Zwitter⁷ –, temveč z bistveno preciznejše dodelano študijo Henryka Grossmana⁸ čez nekaj let. Slednjo je kot eno od podlag njegove razprave o župnijskem popisu iz leta 1754 mnogo let pozneje uporabil tudi Vlado Valenčič⁹.

Prehaja se k objavam na osnovi raziskav le terezijanskega štetja duš leta 1754, predvsem slovenskim. Ta popis je bil v citiranem Zwittrovem delu ne le informativno, temveč celovito predstavljen že pred drugo vojno, hkrati podkrepjen tudi z več stvarnimi podatki ter tabelarnimi prikazi številčnega stanja. Kot takega ga je predstavil Zwitter, –po Stanetu Grandi¹⁰ –"nestor demo-

⁵ Anton Tantner, *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen – Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*, doktorska disertacija, Universität Wien (Wien, 2004). Disertacija je izšla tudi v monografski obliki: Anton Tantner, *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie* (Innsbruck–Wien–Bozen, 2007). Pisec je zanj prejel Michael–Mitterauerjevo nagrado za družbeno–, kulturno– in ekonomskozgodovinska dela. V smislu teme pričujočega članka pa je treba posebej opozoriti na njegov slikovit članek o terezijanskih popisih duš: Anton Tantner, "Von der unendlichen Mühe des Registrierens. Ungemach und Beschwerlichkeiten bei den Seelenkonskriptionen in der Habsburger-Monarchie im 18. Jahrhundert", *Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst* 57, št. 1–2 (2002), str. 32–39.

⁶ Alfred Gürtler, *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josefs II. 1753–1790* (Innsbruck, 1909).

⁷ Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Ljubljana, 1936), str. 18 (dalje: Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*).

⁸ Henryk, Grossmann, "Die Anfänge und die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich", *Statistische Monatsschrift* 42 (1916), str. 331–423.

⁹ Vlado Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati", *Zgodovinski časopis* 16 (1962), str. 27–54 (dalje: Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754").

¹⁰ Stane Granda, "Popis prebivalstva leta 1754 kot prelomen dogodek naše zgodovine", v: *Gorenjske družine v 18. stoletju*, ur. Lovro Šturm (Celje–Ljubljana, 2016), str. XIII–XXXIV (dalje: Granda, "Popis prebivalstva leta 1754").

grafskih raziskovanj slovenskega etničnega prostora" v znameniti monografski izdaji svoje disertacije o prebivalstvu na Slovenskem od 18. stoletja "do današnjih dni". Pri tem je bil tako vseobsežen, tudi glede podatkov za spodnještajerski prostor – pregledal je tudi isto leto izveden posvetni popis hiš –, da je Valenčič v svoji tu pravkar citirani razpravi upravičeno opozoril na Strakino (glej v nadaljevanju) neseznanjenost s Zwittrovim delom. Zwittrov opus o prebivalstvu je v najnovejši razpravi predstavila zgodovinarica Marta Verginella.¹¹ Po drugi svetovni vojni so se od začetka šestdesetih let minulega stoletja zvrstile tako objave avstrijskega statističnega zgodovinarja Manfreda Strake kot tudi Valenčičevi članki. Straka, poznejši izrazit specialist za raziskovanje statističnih dejavnikov demografskih razmerij v novoveških stoletjih na sedanjem avstrijskem Štajerskem, se je v več člankih posvetil predvsem statistično-demografskim rezultatom dveh terezijanskih popisov v letih 1754 in 1761. Za prvega,¹² zaradi katerega šteje leto 1754 kot "rojstno leto avstrijske statistike", se župnijskim popisom oziroma štetju duš ni mogel temeljiteje posvetiti, saj je bil ta vir za današnji avstrijskoštajerski prostor v celoti izgubljen.

Habsburški vladarski dvor je 13. vnovič in 27. oktobra 1753 zaukazal štetje duš po župnijah/*eingepfarte Seelen* in podal zasnovo, kako ga izvesti. Najverjetneje sta ukaza imela premalo opornih točk za konkretnjša pripravljalna dela, predvsem ni bilo dodanih nikakršnih obrazcev, ki bi popisovalcem olajšali napore pripravljanja. Zato se tja do treh kraljev ni naredilo veliko. Nekaj pa vendarle: ponekod – tudi v posamičnih štajerskih župnijah ljubljanske škofije – so župniki ali po njih pooblaščenici že med božičem in v dneh takoj po novem letu konkretno preštevali in popisovali župnijsko prebivalstvo ter oddajali rezultate.

7. januarja 1754 je dvor izdal reskript in 19. januarja še dvorni dekret za popis celotnega prostora habsburških "starih" dednih dežel. Oba sta veljala tako za "posvetno" štetje, torej za popis zemljiškopodložnih oziroma v urbanih krajih davčno obremenjenih hišnih gospodarjev (krajše in enakopomensko kar: hiš), ki bi ga morala izvesti sama gospostva in mestni/trški magistrati ter ga predložiti okrožnim uradom, kot tudi za župnijska štetja duš, katerih pole bi zbrali na ordinariatih. 16. februarja je sledil nov dvorni dekret o nujnosti hkratne izvedbe obeh štetij. Izvedbo cerkvenega popisa so vsekakor morale prevzeti župnije – tudi redovne/redom izročene, ki so jim pristojni škofijski ordinariati konkretno naložili ustrezne naloge. Ti so morali posvetnim oblastem – po Valenčiču – predložiti le "preglede o stanju prebivalstva v župnijah na pred-

¹¹ Marta Verginella, "Fran Zwitter in demografska zgodovina", v: *Zwittrov zbornik: ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, ur. Peter Štih (Ljubljana, 2006), str. 27–34.

¹² Manfred Straka, "Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 51 (1960), str. 95–117 (dalje: Straka, "Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark").

In Herzogthum Steyer:		Von 20. & p. inclus. 40 Jahr.		Von 40. & p. inclus. 50 Jahr.		Über 50. Jahr.		Von 15. & p. inclusiv 20. Jahr.		Von 15. & p. inclusiv 15. Jahr.		Summa.							
Namen der Pfarren Ordine Alphabetico.		Levig.	Verbein.	Levig.	Verbein.	Levig.	Verbein.	Levig.	Verbein.	Levig.	Verbein.								
Pfarre Hl. Michael	-	288	200	266	243	20	53	115	73	46	44	93	22	114	126	507	498	1309	1370
Pfarre Hl. Franz	-	84	104	159	210	15	19	84	54	27	46	54	15	81	111	220	205	822	864
Pfarre Hl. Laurent	-	125	152	247	200	29	66	100	111	29	61	95	63	109	114	520	477	1279	1314
Pfarre Hl. Georg	-	60	54	94	127	6	27	51	20	20	24	40	25	52	64	223	225	548	559
Pfarre Hl. Wendling	-	44	25	115	120	12	14	29	24	14	11	29	2	71	55	256	220	576	520
Pfarre Hl. Leon. d. d. Georgen-pfarre	-	60	57	80	100	11	23	29	40	17	26	44	10	52	65	184	191	540	515
Pfarre Hl. Leon. d. d. Wendling-pfarre	-	78	75	120	158	10	8	42	38	14	10	60	22	58	58	220	221	572	588
Pfarre Hl. Landberg	-	45	43	102	129	47	50	5	16	14	10	21	12	59	17	216	221	577	521
Pfarre Hl. Rupprecht	-	74	82	118	133	22	18	32	46	25	28	62	25	48	78	185	189	557	589
Pfarre Hl. Laurent in Grana	-	65	55	257	284	10	25	79	32	19	22	24	14	114	124	474	422	1046	984
Pfarre Hl. Petrus	-	79	56	90	129	27	12	58	43	46	35	24	16	57	204	206	509	565	
Pfarre Hl. Margareth	-	111	95	222	247	27	27	44	54	26	36	71	31	125	222	524	491	1280	1226
Pfarre Hl. Martin d. d. Landberg	-	24	27	24	45	1	7	16	14	7	14	25	13	24	33	99	86	214	257
Pfarre Hl. Martin d. d. Landberg	-	18	16	15	22	4	6	7	2	2	1	2	1	4	17	20	35	45	46

Dvojna stran iz sumarične tabele (*Conscriptions-Tabela ...*) škofije Ljubljana s številkami popisanih župljanov na več štajerskih župnijah na podlagi popisa duš 1754. Povsem na dnu je vikariat Motnik *ex parte Styriae* (NSAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 128/1)

pisanih obrazcih." Zatem je 2. marca prišel še dvorni dekret o štetju krajev in hiš (... *über die Ortschaften- und Häuserzählung*) ter navodilo o štetju živine. Medtem ko so župnijske popise opravljali že v prvih mesecih novega leta, so posvetni popis hiš izvedli med marcem in začetkom poletja. S hkratnim dvojnimi štetjem in s primerjavo rezultatov obeh si je dvor obetal dobiti res natančno število predvsem podložnega prebivalstva.¹³

Straka je nato v dveh obsežnih tabelah, izdelanih na podlagi vseh ohranjenih konskripcijskih tabel štetja duš po posamičnih cerkvenoupravnih enotah, prikazal številčne rezultate za ozemlje današnje avstrijske dežele Štajerske. V nadaljevanju je zapisal mnogo primerjav teh rezultatov z naslednjimi štetji. Podal je predvsem statistične obdelave po stroki lastnih definicijah in postavkah, npr.: samski/e, vdove/vdovci, po starostnih popisnih skupinah. Ni se spuščal v obsežnejše analitične oziroma vsebinske komplekse popisovanja. V svoji naslednji razpravi je oba popisa v letu 1754 – cerkvenega in posvetnega – definiriral kot prvi celoviti popis duš in hiš na ukaz vladarice, katerega poglobilni namen je bil ugotoviti točno število prebivalstva in obstoječih hiš. Za osnovo pa

¹³ Prav tam, str. 95–100.

je imel le ohranjene sumarične konskripcijske tabele. Neohranjenost cerkvenega popisnega dela je vzrok, da ga sploh ni bilo možno konkretnje raziskati/obdelati. Nasprotno mu je naslednji izveden popis v letu 1761 vzorčen, ki pa je hkrati od vseh najnezanesljivejši. S statistično obdelavo tega popisa, ki so ga zaključili šele januarja 1762, je hotel dopolniti "luknje" popisa izpred sedmih let.¹⁴ Leta 1961 se je v članku o razvoju prebivalstva zgodnjenovoveške Štajerske usmeril v sintetiziranje statističnih podatkov.¹⁵

Na slovenski odgovor Straki se ni dolgo čakalo. Razprava Vlada Valenčiča¹⁶ o popisu duš leta 1754 v takratni ljubljanski škofiji, oprta na sploh edine ohranjene popisne pole župnijskega štetja v vseh "starih" habsburških dednih deželah, je še dobrega pol stoletja po objavi odličen in temeljni pripomoček za ilustracijo tega popisa. Bila je dotlej zanesljivo najobsežnejša in najcelovitejša razdelava štetja duš 1754 v slovenščini. Predstavila je celoten korpus dotedanje literature in vire, pa tudi primerjave zanesljivosti podatkov z naslednjimi štetji, predvsem s splošnim štetjem prebivalstva 1770.

Nato pa se je ta popis za kar dve in pol desetletji na Slovenskem raziskovalno pritajil. Posamične podatke iz njega je tu in tam citiral kakšen pisec, ki jih je našel v Nadškofijskem arhivu Ljubljana. Minilo je kar nekaj desetletij, preden je o popisu – tokrat o obeh njegovih delih – znova konkretno pisal Cvirn.¹⁷ Nekaj časa zatem ga je obudila iz pozabe še Julijana Visočnik s kratko predstavitvijo osnovnih elementov popisa, vendar le cerkvenega, in za to uporabila spoznanja v Valenčičevi razpravi.¹⁸ Očitno se je nekaj pozneje s prav tem popisom pričel aktivno ukvarjati tudi sodelavec Nadškofijskega arhiva Ljubljana (NŠAL) Tone Krampač. Le dve leti pozneje je namreč izšla prva v seriji obširnih monografij s celovito transkribiranimi župnijskimi popisi v njegovi transkripciji z dodanimi spremnimi študijami ter zelo uporabnimi indeksi.¹⁹ Citirana tamkajšnja študija Grande o popisu kot "prelomnem trenutku naše zgodovine" (v op. 10) se je poglobila v že znane Valenčičeve ugotovitve in jih ustrezno nadgradila. Po izdanih šestih knjigah s popisi kranjskega in koroškega dela škofije se bo serija zaključila s sedmo monografijo, v kateri bodo transkribirani vsi ohranjeni popisi z njenih štajerskih župnij.

¹⁴ Manfred Straka, "Die Ortschaften- und Seelenzählung von 1761 in der Steiermark. Aus den Anfängen der österreichischen Statistik", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 14: Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Steiermark und Kärntens* (1967), str. 82–106.

¹⁵ Manfred Straka, "Die Bevölkerungsentwicklung der Steiermark von 1528 bis 1782 auf Grund der Kommunikantenzählungen", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 52 (1961), str. 3–53.

¹⁶ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. str. 27–54.

¹⁷ Cvirn, "Vojaška konskripcija leta 1770/71", str. 9–24.

¹⁸ Julijana Visočnik, "Popis prebivalstva iz leta 1754 za župnije ali vikariate štajerskega, koroškega in kranjskega dela ljubljanske škofije (primer Pliberk)", v: *Arbivi – zakladnice spomina*, ur. Andrej Nared (Ljubljana et al., 2014), str. 124–125.

¹⁹ Glej tukajšnjo op. 2.

V nekaj samostojnih razpravah, objavljenih v zadnjih letih, je Krampač hkrati obelodanil vsebine popisov posamičnih župnij na Kranjskem. Njegovo najizrazitejše je besedilo o popisu župnije Preddvor v letu 1754.²⁰

Z izjemo Zwittrovega dela se nihče od raziskovalcev cerkvenega štetja duš župnij ljubljanske škofije ni posvetil še posvetnemu delu popisa. Razlog za to je, da tega popisa za ozemlje Kranjske ni. Citirane objave glede na njihovo vsebinsko naravnost, izpovedujočo v naslovih, so zato povsem razumljive. Valenčič je po Zwittru tudi edini, ki je omenil, da "arhiv štajerske deželne vlade [pa] hrani sumarije posvetnega štetja po okrožjih in cerkvenega štetja po škofijah".²¹

Terezijansko štetje/popis duš spodnještajerskih župnij ljubljanske škofije v letu 1754

Nedvomno najpomembnejši podatek o tem popisu je stanje ohranjenosti arhivskega materiala. Sledeč temu se takoj poraja vprašanje: Zakaj so se popisne pole prav tega popisa vse do danes ohranile le tu v Ljubljani kot resnično edine v celotnem prostoru "starih" habsburških dednih dežel? Zagotovo jih niso oddajali na okrožne urade, kot je bilo zaukazano s posvetnimi štetji hiš, temveč so jih hranili v lastnih arhivih. Med možnimi razlogi se lahko navede, da se je že sedem let pozneje, leta 1761, izvedel nov, postopkovno enak popis, župnijski in posvetni. Sledilo jih je še več. S tem so v takratnih cerkvenih odločujočih glavah popisi iz leta 1754 postali "zastareli" in so jih praktično povsod – razen na škofiji Ljubljana, kjer so razen ene izgubljene popisne pole ostali nedotaknjeni – enostavno uničili. Vprašljivo je tudi, ali so posamični škofijski ordinariati kadar koli pozneje z dvora dobili zahtevo oddaje takrat zbranih župnijskih popisnih pol na sedeže deželnih reprezentanc in komor oziroma tem sledečih najvišjih vladarskih organov v deželah ali ne. Očitno je oddaja konskripcijskih celostnih tabel glede na ukaze v dvornih odlokih zadoščala.

V NŠAL ohranjene župnijske popisne pole dokazujejo nasprotno: vsaj tega popisa prebivalstva cele ljubljanske škofije ta zagotovo ni oddala na kranjsko reprezentanco, temveč so tja dostavili le izvod izpisane celovite tabele s številkami stanja ter tako zadovoljili oblasti. Pod vtisom neodgovorjenih vprašanj, razlogov in dejstev se skorajda v celoti ohranjen ljubljanskoškofijski popis duš 1754 pokaže v novi luči, namreč kot izrazita dragocenost in rariteta v obsegu takratne celote avstrijskih cerkvenih pokrajin. Župnijskih popisnih pol drugih v slovenskih habsburških deželah delujočih škofijskih in nadškofijskega sedeža

²⁰ Krampač, "Preddvor v prvem popisu prebivalstva", str. 40-65.

²¹ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 30.

ni (bilo) več. Valenčič²² je to zatrdil na podlagi mnenj Zwitterja kot tudi Hansa Pircheggerja in Strake.²³

Kot zapisano, sta doslej najboljšežnejši predstavitvi ohranjenega župnijskega popisa ljubljanske škofije prispevala Valenčič in na njegovi podlagi Granda, pa še Krampač – slednji na prvih straneh razprave o štetju v župniji Preddvor.²⁴ Posebej velja opozoriti na analitične ugotovitve v prvem delu Valenčičeve študije, ki pričajo, s kolikšno preudarnostjo in natančnostjo je pisec ta popis razdelal. Zaradi tega se bo dobro posvetiti le historični povednosti tega štetja duš.

Župnijski popisi oziroma štetja duš pod cerkveno jurisdikcijo posamične župnije v letu 1754 so torej bili vsaj praviloma urejeni/izpisani po vaseh bivanja in po bistvenih objektih, npr. župnišče, mežnarija, dvorci, gradovi ali samostani kot sedeži ali upravna poslopja/marofi tamkajšnjih gospodstev, nato pa znotraj posamične vasi/kraja/ledinskega oziroma geografskega imena po zemljiško-gospodski podložnosti tudi vseh drugih posestnikov. Že Valenčič je prvotno definiral, da so se v Kapiteljskem arhivu kot sestavnem delu današnjega NŠAL ohranile popisne pole za "71 župnij in vikariatov" takratne škofije Ljubljana. Kot sam dodaja, mu celoten arhivski material v času raziskave še ni bil dostopen. Tone Krampač je tako v eni svojih najnovejših objav zatrdil, da je v arhivu "shranjenih 74 popisov različnih župnij in mesta Ljubljane".²⁵

S pojmom spodnještajersko ozemlje je mišljen prostor znotraj takratnih deželnih meja Štajerske. Te meje so dobro razvidne na jožefinskih vojaških kartah v več zvezkih dela *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, ki ga po prvi svetovni vojni razmeji in s tem loči nova državnopolitična danost, torej prostor pod sedanjo avstrijsko-slovensko državno mejo. Pri ozemlju je potrebno vsaj v osnovi pojasniti takratno formalno deželno, se pravi javnouppravno prostorsko pripadnost trga Motnik in najbližje okolice. Deželnoknežji trg je v tem župnijskem štetju nastopil kot sedež ljubljanskoškofijskega vikariata, ki ga je Valenčič na več mestih in v več objavah zmotno označeval za "kranjsko" cerkvenouppravno enoto. Vikariat je v celoti štel kot del deželnega ozemlja Kranjske.²⁶ Vprašanje takratne javnouppravne pripadnosti trga je razrešila sama trška uprava Motnika. V sklopu hkratnega posvetnega popisa hiš je isto leto oddala svojo popisno polo s seznamom hišnih gospodarjev na sedež okrožnega urada

²² Prav tam, str. 29–30 in op. 6.

²³ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*, str. 22; Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte* (München, 1962), str. 9; Straka, "Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark", str. 100–102.

²⁴ Krampač, "Preddvor v prvem popisu prebivalstva", str. 42–51. O osnovnih zahtevanih elementih popisov duš po župnijah na str. 42–43.

²⁵ Krampač, "Terezijansko ljudsko štetje 1754", str. 7.

²⁶ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 32 in 39.

Celje, kjer je ostala ohranjena skupaj z več sto drugimi polami. Tako je trg o svoji deželni pripadnosti v letu 1754 "povedal", kar je menil, da je bilo prav.²⁷ Zato ga avtor v času popisa upravičeno prišteva k spodnještajerskim popisnim enotam. Ilustrativen je tudi najnovejši daljši zapis Julijane Visočnik o preteklosti Motnika in tamkajšnje okolice v istem stoletju. Iz članka jasno izhaja, kje natanko – na kateri lokaciji, za katero so vedeli, da je oziroma naj bi bila bila takratna deželna meja – so se predstavniki kranjskega deželnega zbora leta 1728 poklonili cesarju Karlu VI., ko je obiskal naše dežele.²⁸

Ustrezno pa je dodati še nekaj o vikariatu. Sam popisovalec ga je popisal kar dvakrat: prvič januarja leta 1754, ko ga je popisal kot celoto, a notranje razdelil na dva dela, namreč na "štajerski" (sam trg) del in "kranjski" (pripadajoči posesti Gornji Motnik) del, kar bo razvidno v *preglednici 1*. Leto zatem (1755) pa je vnovič popisal le "kranjski del". Enako izpričujeta nato dve strani celovite škofijske tabele s številkami iz župnijskih popisov, kjer je vikariat naveden dvojno: med štajerskimi župnijami kot *ex parte Styriae* (glej *sliko 1* na dnu izpisov) in med kranjskimi kot *ex parte Carnioliae*.

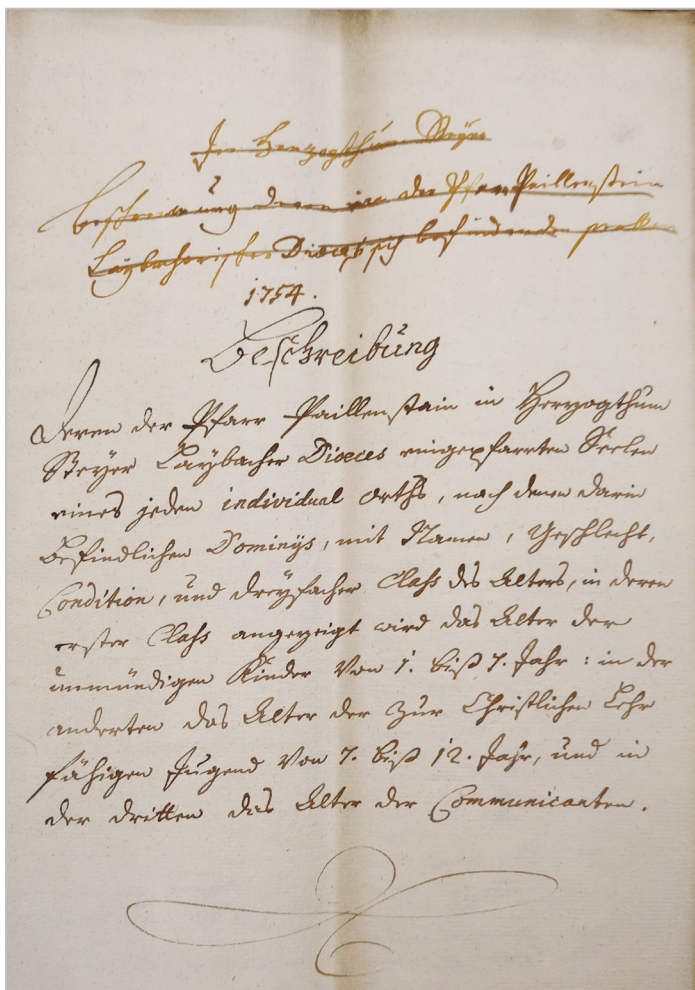
Temu sledeč je ustrezen pregled vseh ohranjenih popisov v NŠAL za definirani prostor, vključno z Motnikom, ki ga je Valenčič uredil hkrati s celovito informacijo o vseh takratnih "ljubljskih" župnijah in vikariatih. V III. poglavju je predstavil njihov obseg na osnovi dotedanjih objav, razvrščenih po takrat že obstoječih davčnih občinah, in dodal tudi več posebnosti in težav ob samem popisovanju.²⁹ Popisna pola župnije Vransko se ni ohranila, temveč so na voljo le kategorizirane vsote v njej popisanih oseb v celoviti škofijski konskripcijski tabeli. Pole župnije Žusem najverjetneje sploh niso oddali ali pa se je prav tako izgubila. Že na sami župniji je bila izpisana in z župnikovim podpisom signirana ter oddana župnijska celostna tabela s številkami, zato je v tem ovojju le ta. So pa ohranjeni popisi naslednjih popisnih enot, zapisani po njihovih zaporednih številkah, kot se jih lahko najde v sedanjih aktualnih fasciklih (f.) v NŠAL:

- f. 116: 2. Šoštanj, 3. Griže, 4. Motnik, 5. Pilštanj, 6. Sv. Ilj pri Velenju,
- f. 117: 1. Št. Janž na Vinski Gori, 6. Planina pri Sevnici,
- f. 118: 4. Stari trg pri Slovenj Gradcu, ad. 4. Slovenj Gradec (popisna

²⁷ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), Landschaftliches Archiv, Archivum Antiquum, Gruppe I (Umfang, Statistik und Geschichte des Landes) 2.0 Häuserzählung 1754, karton št. 18, ovoj 69 – celjsko okrožje, pop. enota trg Motnik z aktualno zap. št. 106.

²⁸ Julijana Visočnik, "Piramida' na Zgornjem Motniku in njen zgodovinski kontekst", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 371–392.

²⁹ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 29, 32–37 in 41–42. Valenčič je opozoril na posebnosti v spodnještajerskih popisih in na probleme pri izvedbi popisa v župnijah/vikariatih Sv. Peter pri Kunšperku (Sv. Peter pod Svetimi gorami), Sv. Lovrenc na Bizeljskem, Slovenj Gradec, Sv. Martin pri Šaleku ter Motnik.

Naslovnica popisa
duš župnije Pilštanj
(NŠAL 100, Kapiteljski
arhiv, f. 116)

- pola, povezana s prejšnjo), 5. Sv. Ilj pod Turjakom, 6. Razbor, 7. Škale, 10. Podčetrtek, 11. Sv. Lovrenc na Bizeljskem, 12. Sv. Peter pod Svetimi gorami, 14. Podsreda, 15. Sv. Jurij pod Taborom (tu tudi pod 16. Žusem),
- f. 119: 2. Sv. Martin pri Šaleku, 3. Gornji Grad, 4. Rečica, 5. Ljubno, 6. Mozirje,,
 - f. 128/1: 1. Sv. Pavel pri Preboldu, 2. Luče, 3. Solčava, 7. Trbovlje,
 - f. 158/6: Braslovče.

Izvirno popisanih je bilo zagotovo 30 spodnještajerskih popisnih (pop.) enot, vključno z Motnikom in pa župnijo/popisno enoto Slovenj Gradec (Sv. Elizabeta). Slednja je sicer z vrstico povezana v popisno polo Stari trg pri Slo-

venj Gradcu, vendar jo je treba obravnavati kot samostojno, enako vsem drugim. Danes je dosegljivih 28 popisnih pol prav tolikšnih popisnih enot. Njihova enovita predstavitev historične izpovednosti sledi v obliki več *preglednic*, ki naj bi podale čim jasnejšo in vsebinsko ustrezno podobo posamičnih podatkovnih pol. Naštete popisne enote – župnije/vikariati – so predstavljene po vsakem fasciklu posebej. Vsi navedeni podatki so verno izpisani, kot je zapisano v polah, tudi pripadnost podložnikov (podl.) posamičnemu zemljiškemu gospodarstvu (gosp.).

Preglednica 1: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 116³⁰

pop. enota in patrocinij	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opažene značilnosti in posebnosti popisa
(pri) Šoštanj Sv. Mihael	(ni kraja) 2. 2. 1754	župnik Jožef <i>Tbolmeiner</i> / <i>Tballmeiner</i>	2470	zelo obsežen;
Griže Sv. Križ (dejan-sko: Sv. Pankracij!)	<i>Sub Campana Ecclesiae</i> 21. 1. 1754	župnik Urban Avguštin Krušič	1135	- izpis pomešano v latinskem in nemškem jeziku; - zaključni pripis o izvedbi popisa. - župljani podložni večjemu številu svet-nih (6) in cerkvenih (7) gosposčin
Motnik vikariat	Motnik prvotni popis 1. 1754; dodatni popis le kranjskega dela 6. 1755	kurat/ subvikar Danijel Jurij Križner	372	- izpisan v dveh časovno ločenih delih: celotni vikariat 1754; nato še posebej le za "kranjski del" (le znova za grad in gospostvo Gornji Motnik) 1755
Pilštanj	(ni kraja) (ni datuma)	trije podpisniki: župnik in še dva	4236	- najštevilčnejša pop. enota od vseh predstavljenih; slabo berljiva pisava; - začenja s popisom obeh trgov (Pilštanj, Kozje) in podl. v okviru gosp. Kozje, nato vseh drugih tamkajšnjih gospošteev.
(pri) Velenje Sv. Ilj	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Jurij Florijan	1004	- gosposčinska pripadnost je tu kot rubrika, ne pa kot naslov sredi strani kot drugod: zato je ta podatek vpisan pri vsakem moškem.

³⁰ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL) 100, Kapiteljski arhiv, f. 116.

Preglednica 2: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 117³¹

pop. enota in patrocinij	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opažene značilnosti in posebnosti popisa
Št. Janž na Vinski Gori/ <i>St. Joannes in Vinetis</i>	župnišče 29. 1. 1754	župnik Janez Bernard <i>Kberniz(er)</i> (Karničar?)	748 ³²	- osnovna ločitev po krajih; - znotraj vsakega kraja pregledne tabele s sedmimi stolpci, v katerih so posamični podl. ločeni po gospodstvih: Turn, Šalek, Dobrna, Švarcenštajn, Zalog, Soteska.
Planina pri Sevnici	župnišče (ni datuma)	župnik Janez Blaž Uršič	2524	- obsežen; začenja s popisom uprave na gradu Planina, nato popis trga in gosp. po vaseh; večji del župnije je bil po obsegu istoveten z gospodstvom; - tu le še eno večje gospodstvo samostan Jurklošter, imel kar precej podložnikov; nato še gospodstvo Adelstain.

Preglednica 3: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 118³³

pop. enota in patrocinij	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opažene značilnosti in posebnosti popisa
Stari trg pri Slovenj Gradcu Sv. Pankracij + privezana še pola župnije Slov. Gradec	župnišče 29. 1. 1754	župnik in komisar Nikolaj Janez Kraškovič	2772	- vzorno popisani podložniki vseh cerkva in beneficijev na ozemlju obeh župnij in drugih cerkva – npr. dravograjske, in samostanov (Št. Pavel, Marenberg); vmes in nato tudi podložniki gospodčin do Vodriža in na koncu še mestnega špitala.
Slovenj Gradec Sv. Elizabeta	v mestu 3. 2. 1754	mestni vikar Luka Založnik	619	- izjemno natančno izpisano, s poklici, statusi, funkcijami ... - mestni vikar je bil hkrati beneficiat tamkajšnjega oltarja sv. Katarine.
Šentilj pod Turjakom Sv. Ilj	župnišče (ni datuma)	župnik Andrej Mulej	1200	- delitev podložnikov po sosesčinah in nato delitev po gospodstvih ter komisariatu Stari trg, pa slovenjgraški špital in samostan Marenberg.
(v) Razbor Sv. Danijel vikariat	župnišče (ni datuma)	vikar Janez Krstnik Košir	623	- podložniki vikariata in komisariata Stari trg, naprej po gospodstvih, in slovenjgraški špital.

³¹ NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 117.

³² Očitna zmotna v seštevku celot navedenih števil popisanih: prva številka 729, na naslednji strani pa pravilna 748.

³³ NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 118.

(v) Škale Sv. Jurij	župnišče (ni datuma)	župnik Janez Jurij Kraškovič	1805	- popisan tudi trg Velenje in vas Staro Velenje, nato po sosesči- nah ter vseh ostalih gosposči- nah.
Podčetrtek	župnišče 13. 2. 1754	župnik Avguštin Kastelic	1045	- s trgov: nekateri tržani so s poklici, drugi "samski"; lepo izpisane tabele z jasno razvi- dnimi izpisi po gospostvih; tu tudi olimski ter župnijski pod- ložniki. - na zadnji strani je popisan še župnik.
(na) Bizeljsko Sv. Lovrenc vikariat /"v Krajni"	župnišče 13. 2. 1754	župnik Janez Pankracij Kreiner	2032	- pomešan nemški in latinski jezik; - vsaka štiristranska pola ozna- čena z zaporednimi črkami od A do K; delitev po vaseh; - vsi župljani podložni gosp. Bizeljsko; na koncu še popis samega gradu in župnišča.
(pod) Svete gore Sv. Peter	župnišče (ni datuma)	župnik Jožef Karel Martinuzzi	2147 (in še:) 2150	- naziv župnije tudi Sv. Peter pri Kunšperku - delitev po sosesčinah, nato po gospostvih: osrednji sta Kun- šperk in Bizeljsko, pa še Pod- sreda, Olimje ter Kozje; - popisan tudi kraj Okič z bizelj- skimi podl.
Podsreda	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Karel Markovič	1091	- popis zapisal lastnoročno župnik; zelo nepregledno - začne s trgov, nato po nekaj krajih; vsi podložniki so popi- sani v okviru gospostva Pod- sreda.
(pod) Tabor Sv. Jurij	župnišče 29. 1. 1754	župnik Friderik Wolff	1265	- lepo in pregledno; urejen po gospostvih: največ podložni- kov imela Ojstrica, nato še celj- ski špital, Gradišče, Prebold, Brodi, Gornji Grad, koseščina Teharje... - z zelo uporabnim dodatkom: priimki po naseljih/gosposči- nah
Žusem/"nad Žusmom"	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Luka Mahne	439	- popisne pole ni; je le ena na sami župniji izvirno izpisana sumarična tabela.

*Beschreibung dem sämentlichen der Pfarr
Scalis in Kirch (ill) Pöggendorf Dioces eingepfarrt
und darinnen vorstehenden Josephsthan zuhelfenden
Ordnung mit Namen, Alter, Condition, und Trug,
sasser dass der Alter, in dem ersten dass ange-
geben wird das Alter dem einmündig Kindern von
1. bis 7. Jahr: in der andern das Alter der zu kirch-
lich täglichen Eignung von 7. bis 12. Jahr: und in der
3. das Alter der Communicanten.*

Namen	Condition	Alter	Namen	Condition	Alter
		1: 2: 3:			1: 2: 3:
<i>Stadtbabrschaft und Gemeinde der Pfarr Kirchen S. Georg in Scalis. In Pfarr Hof.</i>					
Johann Georg Pöggendorf	Haus	48	Margareth Pöggendorf	Widwe	74
Leopold Pöggendorf	Widwe	47	Maria Pöggendorf	Widwe	29
Johann Pöggendorf	Widwe	42	Magdalena Pöggendorf	Widwe	35
Valent Pöggendorf	Widwe	39	Johanna Pöggendorf	Widwe	26
Johann Pöggendorf	Widwe	36	Maria Pöggendorf	Widwe	19
<i>Folgen die Güttertannen der Pfarr.</i>					
Jacob Pöggendorf	Widwe	34	Johanna Pöggendorf	Widwe	16
Simon Pöggendorf	Widwe	30	Elisabeth Pöggendorf	Widwe	10
Johann Pöggendorf	Widwe	10	Agnese Pöggendorf	Widwe	5
Barthelme Pöggendorf	Widwe	7	Margareth Pöggendorf	Widwe	34
Maria Pöggendorf	Widwe	26	Margareth Pöggendorf	Widwe	32
Johann Pöggendorf	Widwe	15	Johanna Pöggendorf	Widwe	24
Johann Pöggendorf	Widwe	8	Agnese Pöggendorf	Widwe	1
Anna Pöggendorf	Widwe	5	Maria Pöggendorf	Widwe	59
			Maria Pöggendorf	Widwe	20
Summa der einmündig Kindern		2	Summa der einmündig Kindern		2
der kirchlich Eignung		2	der kirchlich Eignung		1
der Communicanten		9	der Communicanten		11

Prva stran popisa duš župnije Sv. Jurija v Škalah pri Velenju (NSAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 118)

Preglednica 4: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 119³⁴

pop. enota in patrocini	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opažene značilnosti in posebnosti popisa
(pri) Šalek Sv. Martin	župnišče 10. 1. 1754	župnik Maksimilijan Mihael <i>Krellius</i>	499	- po sosesčinah, nato po gospostvih in cerkvenih ustanovah, vendar nerazvidna ločitev po gospostvih.
Gornji Grad	Gornji Grad, 10. 2. 1754	župnik dr. Frančišek Ignacij Moravčar	2182	- zelo pregledno ter čitljivo zapisano; - vsi župljani so podložni gospostvu Gornji Grad: najprej trg, nato po posamičnih gosposč. uradih/vaseh.
Rečica	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Mihael Močeradnik in kaplan	2277	- pregledne tabele; začenja s trgov; - vsi župljani so podložni gospostvom Gornji Grad in Vrbovec, ločnice, kate-ri, pod katero, pa ni; tudi niso ločeni po naseljih – skozi cel popis le imena.
Ljubno	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Žiga Sibenaicher	1191	- zelo natančno popisano; - vsaka štiristranska pola označena z zaporedno črko A – I; - začne s trgov, nato vseskozi le še imena; ni oznak pripadnosti podložnikov.
(v) Mozirje Sv. Jurij	župnišče 4. 2. 1754	župnik Tomaž Jurčič	2068	- začne z gospostvom Brdce, sledi trg kot njegov sestavni del, dalje pa podložniki Žovneka, Šostanja in na koncu znova Brdce, nato celjski špital, Novo Celje ter celjska župnija in minoriti ter nekaj imen.

Preglednica 5: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 128/1³⁵

pop. enota in patrocini	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opažene značilnosti in posebnosti popisa
(pri) Prebold Sv. Pavel	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Ignacij Peer	1462 ³⁶ (spodaj tudi: 1435)	- lepo razvidna pripadnost podložnikov; ločeni so po sosesčinah, nato po vaseh in šele nato na posam. imenja /gospostva: kosesčina Teharje, dominikanci Novi kloster, nato celo po županiji <i>Matbne...</i> vse do zadnjega imenja Gorica.

³⁴ NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 119.³⁵ NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 128/1.³⁶ Očitna zmota v seštevku celot navedenih števil: 1472. Spodnja št. 1435 pa pomeni pravičen seštevek oseb po vseh treh popisnih kategorijah.

Luče	(ni kraja) (ni datuma)	župnik Janez Krstnik <i>Dobroviza</i>	1195 ³⁷	- vsi župljani podložni gospodstvu Gor. Grad; - tu je unikatna delitev na množico oštevilčenih, naselij, osamljenih kmetij, kar pa ne pomeni nekega sistema oštevilčenja, saj zraven ni toponimov, ledinskih imen ali vsaj hidronimov: v popisu je le nekaj lokatorjev.
Solčava	župnišče 5. 1. 1754	župnik Jožef Gregor Riedler	562 ³⁸	- zelo lepa pisava; velika večina oseb podložnih gospodstvu "škofijski rezidenci" Gornji Grad, drugi še župnišču, celovškimi jezuitom in Marijini cerkvi v Solčavi.
Trbovlje	(ni kraja) (ni datuma)	ni podpisa (!)	1772 ³⁹	- ločeno po soseskah, nato po gosp.; največ podložnikov je spadalo pod gosp. Laško in Gornji Grad, nato pod celjski špital, domačo župnijo in cerkev sv. Martina; - na koncu sta popisana tudi tukajšnji župnik Matija Ahačič in kooperator.

Preglednica 6: Popisne enote štetja duš spodnještajerskih župnij/vikariatov 1754 v f. 158/6⁴⁰

pop. enota in patrocinij	kraj, datum podpisa pole	podpisnik	število duš	opazene značilnosti in posebnosti popisa
Braslovče	župnišče 12. 2. 1754	župnik Tomaž Jožef Žnidaršič	2587	- na vsaki strani dve polstranski tabeli, a brez ločitve oseb po vaseh/soseskah; so pa ločeni na kar več gospodstev. ⁴¹

Kljub zgoraj zapisanemu o že razdelanih elementih in značilnostih župnijskega popisa je tu nujno naštet vsaj res bistvene. Valencič je opisal njegove splošne značilnosti, ki jih je povzel tudi Granda.⁴² To so v vseh primerih papirni nepaginirani snopiči, zvezani z vrstico. Vsak popis ima na naslovnici

³⁷ Zmota v seštevku celot navedenih števil: 1294.

³⁸ Razlike v seštevkih po vseh treh kategorijah so očitne:

- že skupaj sešteti moški in ženske po kategorijah v številkah: $68 + 49 + 422 = 539$;
- ločeni po spolu in v vsaki od treh kategorij v številkah: $234 + 195 + 30 + 28 + 38 + 37 = 562$.

³⁹ Zmota v seštevku celot navedenih števil: 1773.

⁴⁰ NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 158/6.

⁴¹ Zaradi večjega števila so tu naštet: najprej trg v okviru gosp. Žovnek, vmes osebje Peerovega dvorca v kraju ter nato pomešani tržani, kmečki in nekmečki podložniki Žovneka. Sledijo podl. gosp. Gornji grad, Ojstrica, Prebold, Vrbovec, celjskega arhidijakona, dominikancev v Novem Kloštru, celjskega špitala in minoritov, beneficija Sv. Marije Magdalene v Ljubljani, imenja Štrovsenek, malteške komende Polzela, Gorice, Pakenštajna, koseščine Teharje, beneficija Sv. Andreja v Celju, Šoštanja, Velenja, Šeneka, župnišča Sv. Martin/Šmartno ob Paki, župnije Sv. Pavel pri Preboldu in za konec domačega župnišča ter cerkve.

⁴² Valencič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 31-37; Granda, "Popis prebivalstva leta 1754", str. XIV-XVII.

osnovno – obvezno uvodno informacijo o popisani enoti in navodilo o osebnih ter elementih popisa. Nekateri popisi imajo na prvem mestu osebje župnije, začeni s župnikom in kaplanom/i, nato hlapci, deklami in pastirji. Vsi snopiči so že tabelarično urejeni, v njih so, ločeno po spolu, zabeležene podložne družine z družinskimi člani – levo moški, desno ženske. Odrasli moški imajo pripisan *Condition* – status/poklic. Večinoma so družine ali posamezniki naštetih po gosposčinski pripadnosti – ta je večkrat nastavljena in beležena kot rubrika, v nekaj primerih pa le kot naslov sredi strani. V takih primerih je bila popisna delitev običajno nastavljena po lociranih krajih/toponimih, kar pa znova ni pravilo – v nekaj popisih te ločitve ni. Glede na starost popisanih so vsi popisi praviloma razdeljeni v tri popisne kategorije:

1. otroci od 1. do 7. leta,
2. otroci od 7. do 12. leta, že zmožni obiskovati verouk,
3. komunikanti (vsi ostali – starejši), ki lahko že prejemajo obhajilo.

Tone Krampač je glede osnovnih zahtevanih elementov popisa preciznejši in navaja na podlagi Valenčičeve analize naslednje:

- gospostvo, ki mu je bila družina podložna,
- ime in priimek gospodarja ("glave" družine), njegova starost,
- žena (le z imenom in s starostjo),
- starši gospodarja ali žene z imenom in priimkom ter starostjo,
- imena in starost otrok,
- če je bila družina premožnejša, se je popis družine zaključeval s podatki o poslih oziroma služinčadi z imenom, s priimkom, službo pri družini ter starostjo,
- v nekaterih primerih je osnovni družini dodan še popis družine, ki je bila njihov podnajemnik.⁴³

Na dnu vsake strani je običajno vsota vseh na tej strani popisanih oseb. Na koncu oziroma zadnjih strah popisa je zmeraj podana tudi *suma sumarum* vseh prebivalcev enote, torej vsot števil, tako po vsaki popisni kategoriji, nato znotraj vsake še po spolu in celoten seštevek. Valenčič zatrdi še, da "po načinu in obliki niso vsi župnijski popisi enaki, kar kaže na to, da navodila, ki so jih župniki dobili, niso bila dovolj jasna, da bi zagotovila enoten postopek."⁴⁴ Vsekakor, saj so nekateri nastali še pred uradno dostavo vseh zahtevanih sestavnih delov le-teh.

⁴³ Krampač, "Preddvor v prvem popisu prebivalstva", str. 40-65.

⁴⁴ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 31.

zapisov pomešano v obeh jezikih, vsi drugi so izključno nemški. Pisave so v več kvalitativnih odtenkih, od zelo jasne in odlično čitljive do težje berljive.

Še bolj poveden pa je podatek o časovnem okviru izvedbe teh popisov. Valenčič navaja, da naj bi popisa za Slovenj Gradec in Sv. Martin pri Šaleku nastala v letu 1753, češ da imata zapisano to letnico (ki pa je avtor ob pregledu le-teh ni opazil).⁴⁶ Ni dodal, da sta oba tudi natančno datirana, prvi z dne 3. 2. in drugi z dne 10. 1. 1754. Sicer pa kar polovica od ohranjenih 28 popisnih pol in tudi žusemska župnijska tabela niso datirane, kar prejkone priča o površnosti izvedbe. Za primerjavo: niti ena popisna pola od okrog 450 pregledanih v posvetnem popisu ni ostala nedatirana, saj jih tako nepopolnih sploh niso smeli oddati na okrožne urade. Od preostalih 14 pol je najzgodnejša datacija štetja župnije Solčava z dne 5. januarja in zadnja 12. februarja v Braslovčah. Popisi so se zato izvedli okrog božiča, večinoma v januarju, nekateri pa še v prvi februarski dekad. To se je zgodilo še pred februarskim dvornim dekretom o njihovi nujnosti, oziroma – glede na možno "hitrost" ukrepanja ljubljanskega škofijskega ordinariata – očitno tudi še pred implementacijo drugega od obeh januarskih.

Overjali so jih običajno tamkajšnji župniki/vikarji. V največ primerih so na voljo njihovi dovolj čitljivi podpisi s polnimi imeni in priimki, nekateri tudi z dodatnimi (ob izrazu "župnik") cerkvenoupravnimi službami – npr. komisar, mestni vikar. Glede teh podatkov "prednjačijo" nelocirane in nedatirane popisne pole: za Trbovlje, ki je bila oddana celo brez podpisa, in za Pilštanj, ki pa ima zato kar tri podpisane overovitelje, medtem ko sta polo za Rečico podpisala dva. Kar na trinajstih polah pa je pisec "pozabil" zapisati župnijski patrocinij – podatek, brez katerega si npr. takratnih vizitacijskih zapisnikov župnij ne znamo predstavljati. Znova zelo povedno.

Tudi vsebinska oprema teh popisnih pol je zelo raznolika glede na izvedbo.

Drugod so popisane celotne enote, vendar s kvalitativnimi razlikami in tudi z ekstremi. Medtem ko vranske ter žusemske pole ni, sta pilštanjska in podsredška pola vzora nepreglednosti in površnega zapisa. Ostale pole imajo izrisane tabele, kjer pa je v zapisih vidnih mnogo drobnih razlik in posebnosti, ki jih tu ob že znanih navedbah v *preglednicah* nima smisla ponavljati.

Potrebno se je ustaviti ob tamkajšnjih številkah popisanih oseb kot sploh najbistvenejšem elementu župnijskega popisa. Te so jasen dokaz dokajšnje malomarnosti nekaterih zapisovalcev. Natančen raziskovalec bo hitro opazil slabosti in napake že v zmotnem seštevanju posamičnih vsot po popisovalcih, kot je opozoril že Valenčič. Vendar je številčni del popisa še zanimivejši, kot bi si predstavljali le ob branju njegove razprave. Ob Valenčičevih številčnih analizah je dokaj nenavadna ugotovitev, da nikjer ni predstavil izvirnih števil iz popi-

⁴⁶ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 35.

snih pol posamičnih župnij, kakršne koli že so bile, temveč številke na podlagi pozneje izpisane celovite konskripcijske (sumarične) tabele za ljubljansko škofijo. V več preglednicah v razdelku *Stanje prebivalstva* je podal svoje ugotovljene številke iz leta 1754 ter jih primerjal s podatki naslednjih popisov za kranjske župnije ljubljanske škofije. Za spodnještajerske župnije pa je za isto leto izvedel primerjavo s številkami iz popisa leta 1770.⁴⁷ O konskripcijski tabeli tam piše na več mestih⁴⁸:

- Prva (v njegovi razpravi) omemba tabele s stanjem prebivalstva cele škofije po župnijah in vikariatih ter citat v op. 6 (*Conscriptions-Tabela*).
- "Za isti namen sem uporabil tudi podatke o stanju prebivalstva po posameznih duhovnijah iz konskripcijske tabele ljubljanske škofije ..."
- "Ker sem moral za moje namene gradivo po svoje predelati, sem popisane osebe na novo preštel in uporabljam, kolikor drugače ne omenjam, moje seštevke."

Za "štajerske" vsebine pridejo v poštev le številke za leto 1754. V namen boljšega doumevanja razlik zato sledi hkraten pregled obojih:

Preglednica 7: Pregled številke popisanih oseb iz štetja duš 1754 po Valenčiču, in številke v popisnih polah po župnijah/vikariatih⁴⁹

župnija/ vikariat	Valenčič	številk iz pop. pol	župnija/ vikariat	Valenčič	številk iz pop. pol
Motnik	374	372	Št. Janž / Vinski Gori	765	748
Solčava	560	562	Sv. Martin pri Šaleku	502	499
Luče	1196	1195	Škale	1824	1805
Ljubno	1185	1191	Slovenj Gradec	622	619
Gornji Grad	2173	2182	Stari trg/Slo. Gradcu	2869	2772
Rečica ob Savinji	2247	2277	Sv. Ilj pod Turjakom	1203	1200
Mozirje	2039	2068	Razbor	623	623
Braslovče	2596	2587	Žusem	439	439

⁴⁷ Valenčič, "Štetje prebivalstva leta 1754", str. 46–47.

⁴⁸ Prav tam, str. 29, 30 in 33.

⁴⁹ Nazivi župnij/vikariatov so zaradi lažjih primerjav vzeti po Valenčičevi preglednici štajerskih popisnih enot in njihovem tamkajšnjem vrstnem redu. Vikariat Motnik je postavljen na sam začetek. Številke iz popisnih pol je izpisal avtor – prav tiste, zapisane na zadnji strani/strane vsake pole, saj drugih tam ni; v dveh primerih (Sv. Peter pod Svetimi gorami, Sv. Pavel pri Preboldu) je v viru tudi izvirni popravek vsote, zato sta tu podani slednji številki.

Vransko	1686	/	Planina	2520	2524
Sv. Jurij ob Taboru	1267	1265	Pilštanj	4183	4236
Sv. Pavel/Preboldu	1461	1435	Podčetrtek	1052	1045
Griže	1148	1135	Podsreda	1108	1091
Trbovlje	1871	1772	Sv. Peter/ Kunšperku	2158	2147/2150
Šoštanj	2466	2470	Bizeljsko	2034	2032
Sv. Ilj pri Velenju	1009	1004	skupaj	21902	21783
skupaj	23278	21515	vsoti obeh stolpcev:	45180	43298

"Izvirna" vsota iz konskripcijske tabele je za taiste župnije 45050 (vsote naštetih duš v drugi *Haubt–Tabel: Laybach Pistum*).⁵⁰ Razlika med vsotama 45180 in 43298 je očitna, vendar gre kar 90 % le-te na račun v prvi/"Valenčičev" stolpec vključene številke za župnijo Vransko, ki je zavoljo izgubljene popisne pole ni v drugem stolpcu, in preostalo na račun zmot v seštevkih. Valenčič je podrobno razložil, da je z veliko truda prišel do "njegovih" števil iz konskripcijske tabele, ki jih je desetletja prej objavil in komentiral že Zwitter, in ponovnega lastnega štetja. V tem smislu se podpira Valenčičevo sklepanje o možni točnosti podatkov oziroma sploh zanesljivosti popisa, ki jo je povzel tudi Granda.⁵¹ Očitne napake v seštevajanju, možni ter konkretno dokazani nepopolni popisi in še druge podobne slabosti številčnega korpusa prav tega terezijanskega popisa niso bistvenejše vplivali na številke. Na njihovi podlagi ne moremo govoriti o razliki med vsotami iz konskripcijske tabele in vsotami iz samih popisnih pol, ki bi šla v tisoče. O temeljnih izvedbenih slabostih takratnega popisovanja, ki jih je npr. za poznejša štetja na kratko opisal Cvirn, lahko le ugibamo. Glede postopka popisovanja se lahko zaključi, da zaradi nezmožnosti natančne kontrole popisovanja in možnih mnogih izvedbenih napak niti prve niti druge dobljene številke nikakor ni mogoče sprejeti kot absolutni kazalnik številčnega stanja prebivalstva v cerkvenojurisdikcijskem prostoru ljubljanske škofije leta 1754.

V smislu vsebinskih delov župnijskega popisa je treba navesti vsaj še nekaj posamičnih ugotovitev. Velika večina popisanih oseb je živela v osebni podložnosti posvetnim zemljiškim gospodvom ali verskim/redovnim ustanovam (župnije, posamične cerkve, samostani, beneficiji ...). Od obojih, ki jih prav vse ali vsaj v največji meri srečamo tudi v hkratnem posvetnem popisu hiš, je bilo tako prostorsko kot tudi po številu podložnih hiš najobsežnejše ljubljansko-škofijsko gospodvo Gornji Grad, Raztezalo se je na jurisdikcijskih ozemljih kar

⁵⁰ Straka, "Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark", str. 98–99.

⁵¹ Granda, "Popis prebivalstva leta 1754", str. XXXIII–XXXIV.

100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471	1472	1473	1474	1475	1476	1477	1478	1479	1480	1481	1482	1483	1484	1485	1486	1487	1488	1489	1490	1491	1492	1493	1494	1495	1496	1497	1498	1499	1500	1501	1502	1503	1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511	1512	1513	1514	1515	1516	1517	1518	1519	1520	1521	1522	1523	1524	1525	1526	1527	1528	1529	1530	1531	1532	1533	1534	1535	1536	1537	1538	1539	1540	1541	1542	1543	1544	1545	1546	1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1558	1559	1560	1561	1562	1563	1564	156
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

Druge zemljiške posestnike je nesmiselno naštevati, saj so delno že predstavljeni v *preglednicah*. Na "za sedanje raziskovalce več bistveno bolj zanimivih podatkov, kot jih je denimo pričakovala država", je v zaključnem delu svoje razprave opozoril že Granda.⁵³ Tudi na priimke, ki jih je v popisih resnično precej.

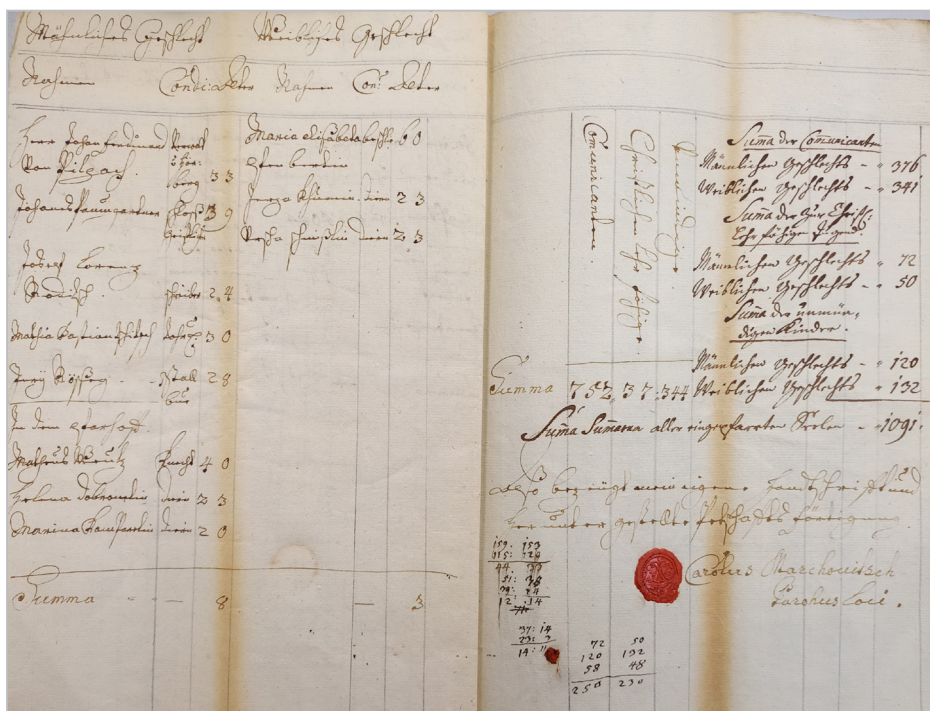
V župnijskih štetjih leta 1754 nastopajo tudi urbani kraji celjskega okrožja: mesto Slovenj Gradec in takratni trgi Braslovče, Gornji Grad, Kunšperk, Ljubno, Motnik, Mozirje, Pilštanj, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Podsreda, Rečica, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Šoštanj in Velenje. Le mesto in manjše število teh trgov je bilo deželno knežjih; večina trgov je namreč bila v lasti oziroma sestavni del gospodstev. S kombiniranimi raziskavami štetij tamkajšnjih duš in hkratnega posvetnega popisa hišnih lastnikov/gospodarjev, kot tudi množine podatkov iz kompleksa terezijanske davčne rektifikacije –predvsem terezijanskega katastra – je možno pridobiti dragocene celovite informacije o tamkajšnjih lokalnih prebivalstvenih razmerah takoj po sredini 18. stoletja. Tovrstnih raziskav ni moč pričakovati v pričujočem članku; lahko pa so ustrezna podlaga nadaljnjim raziskavam.

Za konec

Izguba/uničenje največjega dela župnijskih popisov duš iz leta 1754 na Slovenskem je že od trenutka izgube naprej onemogočilo izvedbo celovite raziskave prebivalstva tega območja v sredini petdesetih let 18. stoletja. Vemo, da je šlo za prvi tovrsten celovit popis na največjem delu takratnega slovenskega etničnega prostora. Edini njegov ohranjeni del so popisi oziroma štetja duš župnij škofije Ljubljana, ki je takrat cerkvenoupravno zajemala predele v kar treh slovenskih historičnih deželah. Spodnještajerski del teh popisov ni v celoti ohranjen. Vendar so preostali podatki svojevrstna dragocenost med goro raznovrstnih terezijanskih virov, ki ponujajo obsežen potencial za nadaljnje raziskovanje.

Vir nudi množico podatkov, iz katerih se lahko –vsaj iz največjega števila popisanih župnij –razberejo: vse zemljiškoposestne enote v prostoru, katerim so bili župljani (lastniki ali gospodarji hiš) podložni; število družin in domačij v posameznem naselju in v celi župniji, popisani prebivalci v urbanih krajih – mestih in trgih, ponekod vrste poklicev in kmečkih ter nekmečkih stanov oziroma socialna struktura podložnikov, delež izvorno nemških, latinskih in slovenskih imen ter priimkov, najpogostejša imena in priimke, število ženskih lastnic / imetnic hiš, vdov, poročenih žensk, v mnogih primerih vsaj približna velikost popisanih naselij (število hiš) in njihovi takratni nemški in/ali slovenski toponimi.

⁵³ Granda, "Popis prebivalstva leta 1754", str. XXXII–XXXIV.

Predzadnja in zadnja – zaključna stran popisa duš župnije Podsreda (NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 118)

Posebej unikatno dejstvo je hkratni popis vseh družinskih članov posamičnega hišnega gospodarja, celo z leti njihove starosti, kar v povezavi z drugimi takratnimi viri, npr. maticami, omogoča izdelavo številnih družinskih kronik tamkajšnjih ljudi.

Tovrstnih popisov prebivalstva urbanih krajev na Slovenskem – razen spisov za potrebe sprotne evidence oddaje ali oddelanja obvez v okviru posamičnega gospodstva, v katerih pa ob hišnih gospodarjih ni družinskih članov – dotlej skorajda ne poznamo. To ne pomeni, da jih nikjer niso popisovali že poprej, le zob časa in predvsem požari so opravili svoje. Ohranil se je le en. Častno izjemo tako predstavlja popoln popis prebivalstva mesta Ormož iz leta 1724, ki ga je pred poldrugim desetletjem vsestransko obdelal Boris Golec. Njegova ocena ustreznosti primerjave med ormoškim popisom in terezijanskimi župnijskimi popisi je zato povsem na mestu.⁵⁴

⁵⁴ Boris Golec, *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849* (Ljubljana, 2005), str. 12 in posebej tamkajšnji op. 18. in 19.

Andrej Hozjan

**THE ADMINISTRATIVE TERRITORY OF THE LJUBLJANA DIOCESE
IN LOWER STYRIA IN MARIA THERESA'S FIRST PARISH CENSUS
IN 1754**

SUMMARY

This paper is a comprehensive discussion of the historical meaning of one of the two Theresian censuses of 1754. Beginning in the early autumn of 1753, on the order of Maria Theresa, the sovereign of all Habsburg hereditary lands, including the Slovene ones, there were ongoing preparations for concurrent double ecclesiastic, or parish, and secular censuses, which were carried out in 1754. The first part of this paper provides an overview of the literature, particularly Slovene literature, on the parish census or the count of "souls" in the parishes of the Ljubljana Diocese. Vlado Valenčič stands out from among the older Slovene authors, and his discussion of the 1754 parish census remains fundamental for further research. In recent years, Tone Krampač has been intensely investigating the parish census, yet his research remains limited to the Carniolan parishes of the diocese. Hence, while some of the diocese's Carniolan territories covered in the 1754 census have been discussed to an outstanding degree and the research results are quite well known, a similar valorisation of the census in the diocese's Styrian parishes has hitherto been missing.

Therefore, the aim of this paper is the primary investigation of the 1754 ecclesiastic census in the Lower-Styrian parishes of the Ljubljana Diocese. According to the then newly founded Theresian public-administrative order, these parishes are also defined as the parishes of the Ljubljana Diocese in the original Celje District. The Lower-Styrian parishes also included the entire territorially small vicariate parish of Motnik, although it was divided into "Carniolan" and "Styrian" parts during the census. Accordingly, the paper continues with an overview of Motnik's ecclesiastic- and secular-administrative affiliation immediately after the mid-eighteenth century. The census rolls for the diocese's parishes preserved at the Ljubljana See are the only ones in the Slovene or any other (!) "old" Habsburg hereditary territories, as the others have all been destroyed. Today, the rolls are kept at the Ljubljana Archdiocesan Archives and have enabled both the aforementioned Slovene research and this paper. Twenty-eight census rolls remain of the thirty registered parishes or census units, since the rolls for the Vranksko and Žusem parishes have been lost.

A basic unified presentation of the rolls' historical meaning is given in several tables, which offer the following data for each parish: the parish or census

unit and its patronage, the location and date of the roll's signature and the signatory, the number of "souls" and noted characteristics and peculiarities of the census.

The count of "souls" for individual parishes was, at least as a rule, recorded and organised according to the parishioners' place of residence and to the essential buildings in the parish: e.g. the presbytery, the sexton's house, mansions, castles or monasteries as seats of lordships or their administrative buildings. For each town, market town, settlement, field name or toponym the census also recorded the servitude of the subjects in the parish to their landlords. Especially unique was the simultaneous recording of all the family members of the individual heads of households, which, together with other contemporary sources, such as parish registers, enables the creation of multiple "family chronicles" for each parish. The census was carried out by parish representatives starting around Christmas in 1753, but mostly in January and early February 1754. However, only half of the census rolls were dated.

The contents of individual rolls are also very varied, both regarding the situation in the parishes and the execution of the census. Particular attention has to be paid to the census numbers as their key element, which were already discussed at length by Valenčič. Since the parish census numbers range from 4,236 in Pilštanj to just 372 in Motnik, they are proof of the considerable negligence of many recorders. Most of the people recorded were living in servitude to secular lordships or ecclesiastic and monastic institutions (parishes, individual churches, monasteries, prebendaries etc.). Among them, the territorially largest was the diocese's lordship of Gornji Grad, which encompassed the jurisdictions of seven parishes recorded in the census.

The parish census also includes many urban settlements in the Celje District: the town of Slovenj Gradec and the market towns of Braslovče, Gornji Grad, Kunšperk, Ljubno, Motnik, Mozirje, Pilštanj, Planina pri Sevnici, Podčetrtek, Podsreda, Rečica, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Šoštanj and Velenje. Until the censuses of 1754, such population records for urban settlements in the Slovene lands are unknown today, with the exception of tax rolls and regular records of lordships of the many obligations of their subjects, which only list the heads of households not their family members. Due to the destruction of the 1754 parish census rolls in other bishoprics in the then Slovene ethnic territory, the preserved count of "souls" from the parishes of the Ljubljana Diocese is an exceptional archival and historiographic treasure.

Combining the 1754 counts of "souls" in individual parishes with the concurrent secular census of the heads of households enables us to gather new and valuable micro local information on the demographic situation immediately after the mid-eighteenth century.

VIRI IN LITERATURA

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv, f. 116, f. 117, f. 118, f. 119, f. 128/1, f. 158/6.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Landschaftliches Archiv, Archivum Antiquum, Gruppe I (Umfang, Statistik und Geschichte des Landes) 2.0 Häuserzählung 1754.

Šturm, Lovro (ur.), *Gorenjske družine v 18. stoletju* (Celje–Ljubljana, 2016).

Šturm, Lovro (ur.), *Ljubljanske družine v 18. stoletju* (Celje–Ljubljana, 2018).

Šturm, Lovro (ur.), *Notranjske družine v 18. stoletju*, (Celje–Ljubljana, 2020).

Šturm, Lovro (ur.), *Družine v 18. stoletju od Doba do Šentjerneja*, (Celje–Ljubljana, 2021).

Šturm, Lovro et al. (ur.), *Koroške družine v 18. stoletju*, (Celje–Ljubljana, 2022).

Sturm, Breda Laura (ur.), *Družine Avstrijske Koroške in Bele peči v 18. stoletju*, (Celje–Ljubljana, 2024).

.....

Cvirn, Janez, "Vojaška konskripcija leta 1770/71", v: Šterbenc Svetina, Barbara, Kolenc, Petra in Godeša, Matija (ur.) *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (Ljubljana, 2012), str. 9–24.

Golec, Boris, *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849* (Ljubljana, 2005).

Granda, Stane, "Popis prebivalstva leta 1754 kot prelomen dogodek naše zgodovine", v: Šturm, Lovro (ur.) *Gorenjske družine v 18. stoletju* (Celje–Ljubljana, 2016), str. XIII–XXXIV.

Grossmann, Henryk, "Die Anfänge und die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich", *Statistische Monatsschrift* 42 (1916), str. 331–423.

Gürtler, Alfred, *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josefs II. 1753–1790* (Innsbruck, 1909).

Krampač, Tone, "Terezijansko ljudsko štetje 1754 in njegovo ohranjeno gradivo za slovenski prostor", *Bilten SD18*, št. 10 (2018), str. 6–8.

Krampač, Tone, "Preddvor v prvem popisu prebivalstva na Slovenskem iz leta 1754", v: Ekar, Miloš, Volčjak, Jure in Žumer, Vladimir (ur.) *Preddvor –podobe minulih časov in ljudi: zbornik občine Preddvor* (Preddvor, 2019), str. 40–65.

Pirchegger, Hans, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte* (München, 1962).

Straka, Manfred, "Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark", *Zeitschrift des*

- Historischen Vereines für Steiermark* 51 (1960), str. 95–117.
- Straka, Manfred**, "Die Bevölkerungsentwicklung der Steiermark von 1528 bis 1782 auf Grund der Kommunikantenzählungen", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 52 (1961), str. 3–53.
- Straka, Manfred**, "Die Ortschaften- und Seelenzählung von 1761 in der Steiermark. Aus den Anfängen der österreichischen Statistik", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 14: Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Steiermark und Kärntens* (1967), str. 82–106.
- Straka, Manfred**, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850* (Graz, 1978).
- Tantner, Anton**, "Von der unendlichen Mühe des Registrierens. Ungemach und Beschwerlichkeiten bei den Seelenkonskriptionen in der Habsburger-Monarchie im 18. Jahrhundert", *Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst* 57, št. 1–2 (2002), str. 32–39.
- Tantner, Anton**, *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen – Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*, doktorska disertacija, Universität Wien (Wien, 2004).
- Tantner, Anton**, *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie* (Innsbruck–Wien–Bozen, 2007).
- Valenčič, Vlado**, "Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati", *Zgodovinski časopis* 16 (1962), str. 27–54.
- Verginella, Marta**, "Fran Zwitter in demografska zgodovina", v: Štih, Peter (ur.) *Zwittrov zbornik: ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)* (Ljubljana, 2006), str. 27–34.
- Visočnik, Julijana**, "Popis prebivalstva iz leta 1754 za župnije ali vikariate štajerskega, koroškega in kranjskega dela ljubljanske škofije (primer Pliberk)", v: Nared, Andrej (ur.) *Arbivi – zakladnice spomina* (Ljubljana et al., 2014), str. 124–125.
- Visočnik, Julijana**, "'Piramida' na Zgornjem Motniku in njen zgodovinski kontekst", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 371–392.
- Zwitter, Fran**, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Ljubljana, 1936).

DOI 10.32874/SHS.2024-02

Kulturnobojni značaj Slovenskega naroda v letih 1918–1929 – kritični premisleki

Jurij Perovšek

Dr., znanstveni svetnik, emeritus
Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenija
e-pošta: jurij.perovsek@gmail.com

Izvleček:

V prispevku avtor na podlagi pisanja dnevnika *Slovenski narod* razčlenjuje liberalno kulturnobojno držo v letih 1918–1929. Opozarja, da je bil *Slovenski narod* poleg *Jutra* drugo najpomembnejše orožje liberalnega kulturnega boja v času med svetovnima vojnama. Njegovo pisanje je odsevalo vse ključne značilnosti liberalnega ideološkega in političnega pogleda na katoliško stran. Politikujočo duhovščino, Cerkev in katoliško Slovensko ljudsko stranko je obtoževal, da hočejo vzpostaviti izključno versko strukturirano družbo in v njej svojo absolutno duhovno, politično in modernemu ter demokratičnemu razvoju nasprotujočo oblast. V dvajsetih letih je bil vidni dejavnik kulturnobojne napetosti na Slovenskem. Pomagal jo je prenesti v nadaljnji čas – z vsemi posledicami, ki jih je povzročila.

Ključne besede:

Slovenski narod, liberalizem, kulturni boj, politični katolicizem, Katoliška cerkev, duhovništvo, Anton Mahnič, Anton Korošec, dvajseta leta 20. stoletja

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 41–92, 189 cit., 11 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Kulturni boj, ki se je globoko zarezal v slovensko politiko dobe moderne, so iz avstrijskega prenesli tudi v čas Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)/Jugoslavije. Dobrega pol leta pred koncem habsburške monarhije je bil glavni urednik *Slovenskega naroda* dr. Albert Kramer, ki je v imenu izvrševalnega odbora liberalne Narodno napredne stranke (NNS) na Kranjskem 23. marca 1918 na narodnem večeru v veliki dvorani Uniona v Ljubljani pozdravil načelnika katoliške Vseslovenske ljudske stranke (VLS) in predsednika dunajskega parlamentarnega Jugoslovanskega kluba dr. Antona Korošca, sicer prepričan, "da se nikdar več ne bo vrnil strup bratomornega sovraštva v naše vrste in da bomo v bodoče uredili naše razmerje po načetih medsebojnega spoštovanja, lojalnosti in poštenosti".¹ A njegova želja (in zagotovilo) se nista uresničila. V novoustanovljeni jugoslovanski kraljevini se je katoliško-liberalni duet oglašal naprej, njegov zgodovinski liberalni glasnik, *Slovenski narod*, pa je svojo vlogo, ob novih liberalnih političnih glasilih *Kmetijski list*, *Nova pravda* in *Jutro*, opravljal dalje. Do junija 1922 je bil glasilo junija 1918 ustanovljene vseslovenske liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), skupne stranke liberalnih "starinov" in "mladinov". Ko so "starini" junija 1922 izstopili iz JDS, je bil do januarja 1923 njihovo glasilo oziroma glasilo "skupne okoli *Slovenskega naroda*", kot so se po izstopu iz JDS poimenovali "starini". Nato je bil do novembra 1923 glasilo Narodno napredne stranke, ki sta jo voditelja "starinov" dr. Karel Triller in dr. Vladimir Ravnihar obudila januarja 1923, od novembra 1923 pa je bil v lasti "mladoliberalcev", ki sta jih vodila dr. Gregor Žerjav in dr. Albert Kramer. "Mladoliberalci" so tedaj od družine pokojnega liberalnega prvaka dr. Ivana Tavčarja kupili večino delnic Narodne tiskarne, ki je bila lastnica *Slovenskega naroda*, s tem pa so poslej določali njegovo pisanje.² Usklajeno je bilo s pogledi "mladinske" JDS, leta 1924 preimenovane v Samostojno demokratsko stranko (SDS). Pisanje *Slovenskega naroda* je bilo vsebinsko polno do sredine dvajsetih let, ko se je v obravnavi idejnih vprašanj slovenskega razvoja v dobršni meri izpraznilo, njegovo vlogo pa je prevzelo "mladoliberalno" *Jutro*. Ne glede na različna politična ozadja, ki so spremljala izhajanje *Slovenskega naroda*, pa je njegovo pisanje skozi ves čas odsevalo vse ključne značilnosti liberalnega ideološkega in političnega pogleda na katoliško stran. V našem prispevku bomo sledili pisanju *Slovenskega naroda* do uvedbe diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. januarja 1929, ko je z razpustitvijo vseh političnih strank nastopilo novo politično obdobje v jugoslovanski državi in s tem tudi organizacijskopolitični razvoj liberalnega tabora.

¹ "Praznik slovenskega ženstva", *Slovenski narod*, 26. 3. 1918, št. 69, str. 2.

² *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana, 1997), str. 152, 163–164, 167–168.

EDINOST IN STRANKE.

K besedi se je oglašil kot nadaljni govornik v imenu izvrševalnega odbora Narodno-napredne stranke glavni urednik »Slov. Naroda« dr. Albert Kramer.

Velečastiti gospod načelnik! Slavna družba!

Ivrševalni odbor narodno-napredne stranke mi je poveril častno nalogo, da vas na prijateljskem narodnem večeru v imenu stranke pozdravim. Stojimo na predvečer velikega dogodka v našem narodu. Jutri je zgodovinski dan, ko stopi pred Vas naše ženstvo in Vam izroči one stotisoče podpisov, s katerimi posvedčujejo slovenska mati, žena, hči in nevesta, da hoče ujedinitje našega naroda, da zahteva za se, za svoje drage na bojiščih, za svojo neobogljeno dečo neodvisno jugoslovansko državo. (Živce naše žene in matere!) Jutri imamo prvo pomladansko nedeljo in misli nam vhaajo ob tej priliki na one pomladanske dneve pred 70 leti, ko je v našem narodu vzklikla ljubezen do samega sebe, spominjamo se onih pomladnih dni pred 50 leti, ki so v našem narodu vžgali novo plaho upanje na boljšo bodočnost. Danes, ko stojimo v krvavi vojni pomladi nas navdaja velika in globoka vera, da nam je zagotovljeno, po čemer hrepenimo, velika vera v življenje in svobodo. (Burno pritjevanje.)

Gospod načelnik! Ze enkrat ste bili v naši sredi. Videli smo Vas ob odprtem grobu Vašega nepozabnega prijatelja in sobojevnika, dr. Kreka. (Klici: Slava mu!) Takrat smo slišali iz Vaših ust besede: »Iz groba slišim tvoj glas, ki nam velevala, da vladaj med nami ljubezen, pogum in veselje do neumornega složnega dela.« In vprašali smo se, ali je ta mož, ki nam govori ob grobu velikega evangelista Jugoslovanstva, res oni vedež te velike misli? Ali je voditelj, ki bo naše vrste preko vseh sporov, nasprotstev in nezaupanja vodil kot močno falango za boj proti našim sovragom?

Narod Vam je že opetovano in danes posebno lepo izpričal, da se v Vas ni varal! (Dolgotrajno navdušeno pritjevanje.) Spoznali smo, da ste mož one velike ljubezni, ki izpolnjuje dr. Krekovo oporoko, da ste mož onega velikega poguma, ki je vedel neustraheno voditi narod v velikem trenutku, ki ni znal govoriti samo na shodih in zborovanjih in zahtevati za narod, kar je njegova pravica, marveč ki ste tudi pred samim prestolom vsikdar trdno in neomajno zastopali pravice svojega naroda. (Dolgo navdušeno pritjevanje. Klici: Živel dr. Korošec!)

V Jugoslovanskem klubu, ki ga vodite Vi gospod načelnik kluba, ste nam dali s svojimi tovariši dva velika in lepa vzgleda. V deklaraciji ste nam našli formulo, ki odgovarja načelom ujedinitja in neodvisnosti našega naroda in ki se na drugi strani popolnoma prilaga

ki se na drugi strani popolnoma prilaga razmeram, v katerih živimo. V Jugoslovanskem klubu pa ste ustvarili tudi organizacijo, kakor smo jo Jugoslovani že dolgo kruto pogrešali. In vse Vaše in Vaših tovarišev delovanje nas je učilo zaupanja v sebe samega, nas je učilo pozabiti žalostno dobo bratomornega boja, učilo, da nas mora spajati velika ljubezen brez razlike v svetovnem nazoru in da nas mora ta velika ljubezen zbrati v trdno celoto. Spoznali pa smo tudi, da mora biti naša bodočnost tudi v strankarskem oziru lepša, kakor je bila naša preteklost. Danes, ko stojimo bok ob boku v boju proti skupnemu sovražniku, ko si zremo oko v oko kot bratje, ali si morete predstavljati, da se bomo bojevali še kdaj drug proti drugemu po starih strupenih metodah? (Živo odobranje.)

Naravno je, da bo naša tudi ta naša velika doba svoj konec. Po dobljeni zmagi se bomo zopet vrnili na vsakdanje delo. Stranke ne bodo prenehale. Noben kulturni narod ne more živeti brez političnega tekmovanja. Prepričan pa sem, da se nikdar več ne bo vrnil strup bratomornega sovraštva v naše vrste in da bomo v bodoče uredili naše razmerje po načelih medsebojnega spoštovanja, lojalnosti in poštenosti. (Živahno pritjevanje.)

Gospod načelnik! Vprašajte, kogar hočete, vsak bo pritril besedam našega dr. Ravnljara na znamenitem shodu v Zalcu, ki je utemeljil, zakaj Vam tako radi in tako zvesto sledijo vsi člani Jugoslovanskega kluba brez razlike političnega prepričanja in svetovnega nazoranja; ker ste pokazali moža bistrega uma, velike spretnosti in prave jugoslovanske poštenosti. (Burno pritjevanje.) Narod Vam je danes zopet izpričal, da je ene misli s svojim zastopnikom. (Tako je!) Morda je odveč, če Vam tu izjavljam: Narodno-napredna stranka, kakor vse napredno Slovenstvo Vam kot voditelju v boju za našo sveto narodno stvar sledi do zadnjega moža. (Burno pritjevanje.) Dobro vemo, kako ogromno breme odgovornosti morate nositi pred narodom, pred zgodovino. Rečemo Vam pa: Mi smo pripravljeni prevzeti soodgovornost in vse hočemo storiti, da v Vas in Vaših tovariših utrdimo živo zavest, da se bojujete res kot mandatarji celega naroda, kot vestni in vztrajni zastopniki vsega, kar pri nas pošteno misli. (Burno pritjevanje.)

Kličem Vam gospod načelnik: Visoko dvignite prapor naše svobode in neodvisnosti! (Burni klici!) Čim višje bo plapolala zastava, tem bolj jo bomo videli, tem pogumnejše ji bomo sledili! Zastavo Slave, ki nam mora postati zastava zmage! (Živahno odobranje.)

Slavna družba! Prosim Vas, da z menoj vzkliknete: Živel načelnik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec in vsi njegovi tovariši! (Burni, vedno ponavljajoči živjo-klici. Cela dvorana navdušeno poje »Hej Slovanci!«)

Nagovor Alberta Kramerja Antonu Korošču na narodnem večeru 23. marca 1918 v Ljubljani (Slovenski narod, 26. 3. 1918, št. 69, str. 2)

Pogledi Slovenskega naroda na katoliško stran v času enotne JDS

Po oblikovanju Kraljevine SHS je v slovenski politiki sprva vladalo delno ideološko zatišje. Na liberalni strani so do pomladi 1919 opozorili na protisrbsko sta-

Albert Kramer
(1 8 8 2 – 1 9 4 3)
(*Album slovenskih književnikov*,
ur. Janko Šlebinger
(Ljubljana, [1928]),
str. 118)

lišče načelnika VLS pred svetovno vojno dr. Ivana Šusteršiča,³ načelnik JDS Ivan Tavčar pa je katoliški strani sporočil, da njegova stranka ne bo pristala na politični monopol VLS v kmečkih občinah.⁴ Na strankinem shodu 13. aprila 1919 v Trzinu je član načelstva JDS Adolf Ribnikar dodal, da hoče VLS tudi v Jugoslaviji voditi kulturni boj in jo obsodil kot separatistično in protidržavno.⁵ *Narod* je v tistih dneh opozoril tudi na trganje lepakov, ki so vabili na shod JDS ob ustanovitvi njene krajevne organizacije 9. marca na Golem, ter na izgred do katerega je

³ "Dr. Ivan Šusteršič", *Slovenski narod*, 20. 1. 1919, št. 16, str. 1.

⁴ Ivan Tavčar, "Nekaj svetov", *Slovenski narod*, 5. 4. 1919, št. 81, str. 2.

⁵ "K političnemu položaju na Slovenskem", *Slovenski narod*, 15. 4. 1919, št. 89, str. 1.

prišlo na shodu katoliške Kmečke zveze 6. aprila 1919 v Želimljah. Tamkajšnji župnik naj bi se napadalno obnašal do pripadnika liberalne strani, medtem ko so na katoliški strani trdili, da so s fizičnim nasiljem nastopili pripadniki JDS.⁶ Medtem je *Slovenski narod* marca 1919 z naklonjenostjo pozdravil prihod kardinala Francisa Bourneuja v Ljubljano in poročal o njegovem obisku.⁷ V prvi polovici poletja so zatišje še vzdrževali. Stranke so se zanj dogovorile 10. maja 1919. Tedaj so sklenile, naj v času, ko ni rešeno vprašanje mej prenehajo medsebojni boji v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju.⁸ *Slovenski narod* je 14. maja 1919 le obžaloval, da si je Anton Korošec tedaj prizadeval za organizacijsko in politično združitev katoliških strank v državi (ustanovitev Jugoslovanske ljudske stranke). Pri tem ni bil uspešen.⁹ *Narod* je menil, utegne Korošec, ki je v veliki meri prispeval k ustanovitvi jugoslovanske države, s tem uničiti svojo lastno zgradbo. "Škoda Korošca!", je pripomnil. "Kako radi bi v bodočnosti spoštovali njegovo ime, kakor v nekaterih bridkih dneh."¹⁰ Sicer pa je Tavčar konec maja strankarski dogovor podprl. V *Slovenskem narodu* je spomnil na časopisni ideološki boj v avstrijski dobi, ko so "divjale med nami vse razburkane strasti in živeli smo med sabo kakor zveri v puščavi, ki se med sabo trgajo in mesarijo". – "'Slovenski narod' [se] v bodoče ne bo več udeleževal puste, na vse strani nevredne, v vsakem oziru nedostojne in skozi in skozi surove gonje, ki nas ponižuje pred samimi seboj in ki nas ponižuje tudi v inozemstvu."¹¹

Zatišje je začelo minevati julija 1919. Na liberalni strani je to pokazal *Slovenski narod*, ko je za katoliško stran uporabil star sramotilni izraz "klerikalno kopito".¹² Kmalu zatem so na zboru zaupnikov JDS opozorili, da VLS začenja s strankarskim bojem, ki se v ničemer ne razlikuje od kulturnega boja v Avstriji. Udeleženka zborovanja s podeželja se je pritožila nad ravnanjem duhovnikov, ki se skušajo maščevati vsakomur, kdor jih ne podpira.¹³ Sledil je *Narodov* očitek Korošču, da se je prelevil v najbolj zagrizenega strankarja in fanatika, ki – "bivši voditelj naroda in zaveznik v naši borbi za svobodo" – hladnokrvno zapostavlja

⁶ "'Nedeljski dogodki v Želimljah', *Slovenski narod*, 12. 4. 1919, št. 87, str. 1; 'Kri je tekla', *Slovenec*, 8. 4. 1919, št. 80, str. 1–2; 'Hura!', *Slovenec*, 9. 4. 1919, št. 81, str. 1.

⁷ 'Kardinalu Francisu Bourneju', *Slovenski narod*, 10. 3. 1919, št. 59, str. 1; 'Slovesen sprejem kardinala Bourneja v Ljubljani', *Slovenski narod*, 11. 3. 1919, št. 60, str. 3.

⁸ 'Slovenci!', *Slovenski narod*, 12. 5. 1919, št. 110, str. 1. Glej tudi 'Slovenci!', *Slovenec*, 11. 5. 1919, št. 108, str. 1; 'Slovenci!', *Naprej*, 12. 5. 1919, št. 107, str. 1.

⁹ O poskusu VLS, da bi ustanovili Jugoslovansko ljudsko stranko glej Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977), str. 245–246, 252, 254, 256–258, 260–262.

¹⁰ 'Dr. Korošec na razpotju', *Slovenski narod*, 14. 5. 1919, št. 112, str. 2.

¹¹ Ivan Tavčar, 'Za kulturo in človekoljubje', *Slovenski narod*, 31. 5. 1919, št. 127, str. 1.

¹² 'Herostrat', *Slovenski narod*, 3. 7. 1919, št. 154, str. 1.

¹³ 'Zborovanje zaupnikov JDS', *Slovenski narod*, 7. 7. 1919, št. 157, str. 2.

državne interese strankarskim.¹⁴ Kot je leta 1920 zapisal tedanji predsednik JDS dr. Vekoslav Kukovec, je, "jezuitski lisjak", odkril "svoje staro tolsto srce". On in njegovi vlečejo na dan sekiro.¹⁵ Še hujši je bil resen opomin, da je zaradi znašanja kateheta nad dijakom ene od ljubljanskih srednjih šol, ta med poukom verouka s strelnim orožjem poskušal storiti samomor;¹⁶ o tem je *Narod* pisal tudi poprej.¹⁷

Slovenski narod je obudil tudi načelno kritiko Cerkve in katoliškega gibanja. Pri tem je treba spomniti, da so bili liberalci v dogmatsko-zakramentalnem pogledu lojalni katoličani v zasebnem življenju. Odklanjali pa so politično razsežnost verskega prepričanja.¹⁸ *Narod* je spomladi 1920 objavil razmišljanje avtorja "iz svobodoljubnih krogov", ki je opozarjal na izkrivljenje prvotnega Kristusovega nauka. "Kristovi nasledniki so zgodaj oblekli idejo z gmoto. Ideja je stopila v ozadje, v ospredju pa stoji gmotna cerkvena organizacija, sistem organiziranega katoliškega duhovništva in redovnikov. Idejo zamenja bogastvo, orožje, boj za oblast in nadrejenost cerkvene oblasti nad posvetnimi državami." Rimski papež se opira na svetopisemsko ideologijo, da vsa posvetna oblast izhaja od Boga in on je živi božji zastopnik na zemlji.

Ideja prvotnega Kristovega nauka kristjanske morale in humanitete je zatemnela, na njeno mesto pa je stopila preiščljeno organizirana katoliška cerkev z vsemi prilastki oblasti, bogastva, vpliva za zmago – nikakor moralnih Kristovih načel, temveč za ukrepitev političnega položaja, katoliške duhovščine in za končno zmago: duševno in telesno podvreči svoji volji vse narode in ves kristijanski svet.¹⁹

Svoja kulturnobojna načela hočejo raztegniti preko celotne Evrope. Avtor je tu opozoril na organizacijo Svobodne misli, ki se na mednarodni podlagi bori za svobodo misli, pisanja, vere in vesti in hoče z izobraževanjem na znanstveni podlagi in s civilno etiko brez prejudicev cerkvenih dogem odpreti nove poglede na državo in človeško družbo.²⁰ "Morete li vzdržati trditev, da je današnja katoliška cerkev s svojim sijajem, bogastvom, s svojo ošabno hierarhijo še Kristusova cerkev?", je leto dni kasneje drugi avtor spraševal katoliško stran. "Morete li", je nadaljeval,

¹⁴ "Frvolna igra se nadaljuje", *Slovenski narod*, 12. 9. 1919, št. 212, str. 1.

¹⁵ V.[ekoslav] Kukovec, "Ob glavnem zboru ljudske stranke", *Slovenski narod*, 14. 4. 1920, št. 84, str. 1.

¹⁶ "Junaški čin", *Slovenski narod*, 27. 9. 1919, št. 225, str. 1.

¹⁷ "Kultura: počil je strel", *Slovenski narod*, 4. 6. 1919, št. 130, str. 5.

¹⁸ Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na preobodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana, 2004), str. 18, 103. Prim. tudi str. 19, 20, 99 in isti, *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921* (Ljubljana, 2000), str. 86 (dalje: Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*).

¹⁹ P., "Rimsko-katoliška internacionala", *Slovenski narod*, 1. 4. 1920, št. 74, str. 1.

²⁰ Prav tam.

iskreno kazati, da večina katoliške hierarhije živi resnično krščansko življenje? Moreti li ravno od najvernejšega človeka zahtevati, da sledi brezpogojno takemu duhovnemu vodstvu? Ali ni v očeh pravega krščanskega človeka čisto pravilno, ako stigmatiziramo to popačeno krščanstvo kot to kar je: Klerikalizem? Klerikalcu v usta vzeti [dati – op. J. P.] krščanstvo – je blasfemija.²¹

Proti veri so tisti, ki jo izrabljajo v svoje posvetne namene, proti krščanstvu so tisti, ki ga postavljajo na glavo.²²

V zagovoru neokrnjenega verskega čustva, vere iz srca, je *Slovenski narod* utemeljil boj proti nesreči vseh nesreč, največjemu zlu, naj se pojavlja v tej ali oni obliki – političnemu katolicizmu (t. i. klerikalizmu).²³ Julija 1921 je ponatisnil članek profesorja zgodovine krščanstva na sorbonski univerzi dr. Charlesa Guigneberta o verskem vprašanju v Franciji. Članek je podal naslednjo opredelitev t. i. klerikalcev: "Klerikalcev ne smemo zamenjati s pravimi, vernimi, prepričanimi katoliki, ti so popolnoma drugačni, ti stavijo kot prvo zahtevo prostost za vse ljudi, pravico, da ima lahko vsak svoje prepričanje, svoje mišljenje." –

Klerikalizem [pa] je politično mišljenje, ki temelji na cerkvi, in se je poslužuje kot sredstva, uničiti demokratske principe: svobodo mišljenja, govora in pisanja. Klerikalec, ki hoče vladati nad maso, si pravi, da je vera izvrstno sredstvo, da pomaga ljudem prenašati njih revščino in bogastvo drugih. Cerkev nalašč meša klerikalizem in vero, ki nimata med seboj nič skupnega, saj klerikalni program ni verski program, ampak političen. Tako je klerikalizem kot račun, kot izrabljanje vere v politične namene prav malo simpatična prikazen. /.../ Klerikalcev ne smemo zamenjati s pravimi, vernimi, prepričanimi katoliki, ti so popolnoma drugačni, ti stavijo, kot prvo zahtevo prostost za vse ljudi, pravico, da ima lahko vsak svoje prepričanje, svoje mišljenje.²⁴

Paziti je treba, da ne zamenjujemo bogočastnih navad z globokim verskim prepričanjem, in navideznih katolikov s pravimi verniki.²⁵

Guignebert je obravnaval tudi intelektualno stran verskega vprašanja. Cerkevno mišljenje je nasprotno modernemu, saj Cerkev temelji v razodetju, otrplosti v absolutni resnici, ki jo je od 16. stoletja prikrojevala po praktičnih potrebah. Zanj je značilno nezaupanje v znanost, za katoliško vzgojo pa boječnost in lahkomiselnost. Moderno mišljenje nasprotno pomeni svobodno iskanje resnice v

²¹ Brat Samo, "Sokolstvo in klerikalizem", *Slovenski narod*, 2. 4. 1921, št. 74, str. 1.

²² Prav tam.

²³ "Dnevne vesti: naše stališče napram dr. Šusteršiču", *Slovenski narod*, 15. 4. 1922, št. 87, str. 3.

²⁴ M. (pravilno Charles) Guignebert, "Versko vprašanje v Franciji", *Slovenski narod*, 9. 7. 1921, št. 151, str. 1.

²⁵ M. (pravilno Charles) Guignebert, "Versko vprašanje v Franciji", *Slovenski narod*, 10. 7. 1921, str. 1.

dejstvih, upoštevanje znanosti, smisel za razvoj in razširjanje znanja. Za moderno vzgojo sta značilna pogumna radovednost in kritičen duh. Med obema mišljenjema je popolno nasprotje in boj med njima je neizogiben. Cerkev je nasprotovala svobodi mišljenja v filozofiji, zgodovini, eksegezi in si je za svojo oblast prilastila vso vzgojo, medtem ko je z modernim mišljenjem vera v resničnost katoliških naukov pošla. Cerkev se za nasprotovanje, ki ga doživlja, lahko zahvali predvsem lastni zmoti, da je hotela življenje zaježiti, a je ono pljusnilo čez njo, in je njena politika v tako velikem obsegu odvzela veljavo katoliški veri.²⁶

Kot Guignebert, je politični katolicizem opredeljeval tudi *Slovenski narod*.²⁷ Posebej je opozarjal, da duhovništvo zlorablja vero v politične namene in da je politično delovanje na verski podlagi nevarno za državo, saj vodi v delitve po veri na pravoslavne, katolike in muslimane.²⁸ Z zahtevo naj država prepreči politično in agitacijsko zlorabo Cerkve in prižnice, je podpiral uvedbo kancelparagrafa, zakonske določbe, ki bi določala, da verski predstavniki svoje duhovniške službe in duhovniških nalog ne bi smeli izkoriščati v politične namene. Ob tem je poudaril, da ta zahteva ni uperjena proti veri in najmanj proti gospodarskemu delovanju duhovščine.

Naše mnenje je bilo vedno, da naj ostane vera vedno kot svetinja širokih plasti našega naroda brez dotike s politiko, da se po njej – kateri se je opetovano naglašalo, da je vlačuga – ne okuži. Interesi posvetnega blagostanja nimajo prav nič opraviti z življenjem po smrti, življenjska politika države nič s skrbjo za zveličanje. Iz teh vzrokov smo vihteli vedno bič nad onimi, ki so zanašali politično borbo v cerkev ter imeli pred Najsvetejšim namesto besed ljubezni v ustih samo preklinjanje, natolcevanje, hujskanje, obrekovanje in zlorabo vere. V tej borbi bomo vztrajali tudi v bodoče in iz teh vzrokov bomo zahtevali vedno in vedno, da izgine politika s svojimi izrodki iz cerkve. S to svojo zahtevo pa se tudi prav nič ne dotikamo verskega prepričanja ljudstva in mu niti najmanj ne kratimo pravice in dolžnosti skrbeti za svoj duševni blagor. To spoznanje je pri nas staro in vsakomur znano in pri tem bomo vztrajali. Naš boj velja samo zlorabi cerkve v politične namene, ne pa duhovništvu v njegovem prosvetnem delovanju.²⁹

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prim. E. V., "Narodna cerkev in drugo", *Slovenski narod*, 4. 9. 1920, št. 202, str. 1; "Klerikalni politiki", *Slovenski narod*, 10. 11. 1920, št. 257, str. 1; "Vera je v nevarnosti?", *Slovenski narod*, 6. 4. 1921, št. 76, str. 1; "Katoliško časopisje", *Slovenski narod*, 15. 12. 1921, št. 281, str. 1; "Dr. Korošec sega po orožju", *Slovenski narod*, 1. 6. 1922, št. 124, str. 1.

²⁸ "Duhovniška politika", *Slovenski narod*, 3. 12. 1920, št. 277, str. 1.

²⁹ "Poglavje o nagobčnikih", *Slovenski narod*, 7. 10. 1920, št. 229, str. 1. O vprašanju kancelparagrafa in njegovi uvedbi v Kraljevini SHS/Jugoslaviji glej Jurij Perovšek, "Slovenska politika in uvedba kancelparagrafa v prvi jugoslovanski državi", v: *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države = Yugoslavia through time: ninety years since the formation of the first state of Yugoslavia*, ur. Bojan Balkovec (Ljubljana, 2009), str. 105–117.

Vemo pa, je *Narod* povzel poudarek Ivana Tavčarja z zbora JDS pred volitvami v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS 28. novembra 1920,

če nastopi pri nas stranka, kateri na čelu stoji duhovščina [Slovenska ljudska stranka, SLS, v katero se je leta 1920 preimenovala VLS – op. J. P.], ter vrže med ljudstvo parolo, da je vera v nevarnosti, potem je s tem zadeto najsrčneje čutilo našega kmeta, da ne more voliti drugače, kakor zahteva njegov dušni pastir.³⁰

Geslo katoliške strani, da je vera v nevarnosti, je *Slovenski narod* povezoval z njenimi napadi na liberalno politiko, ki da meče križe iz šol, pljuva kipe svetnikov in s pravoslavljem kvari slovensko mladino. Opozarjal je, da "klerikalna hidra" dviga glavo. To se vidi tudi v tem, ko fanatični duhovniki odrekajo spovedne odveze in obhajilo naprednjakom (liberalcem).³¹ "Liberalci so že sto in stokrat Kristusa znova na križ pribili", je konec oktobra zapisal Tavčar.³² Za katoliško časopisje je značilna surovost, je pribil *Narod*. Med pristaše SLS vnaša polno izmišljotin o liberalcih, da jih nato vseprek zmerjajo. Zganiti se morajo tudi na liberalni strani in katoliškemu časopisu napovedati skrajni boj.³³

Boj proti katoliški politični strani je *Slovenski narod* napovedal z navedkom iz govora "mladoliberalnega" voditelja Žerjava na seji izvrševalnega odbora JDS 21. oktobra 1920. Žerjav je v tistem delu govora, ki je zadeval razmerje JDS kot svobodomiselne stranke do vere, zagotovil spoštovanje verskega prepričanja. Nadaljeval pa je:

Katoliška cerkev nosi v svojem plašču mir in vojno z našo stranko in državo. Ako bo zmerna, zlasti če bo prenehala z organiziranjem posebne cerkvene politične stranke [SLS – op. J. P.], ne bo nikdar incidentov. Drugim veroizpovedovanjem ne pride na misel, da organizirajo verske stranke. Klerikalizem, ki ga vodi šef v italijanskem Rimu *bomo preganjali*, dokler ga ne *preženemo* iz Jugoslavije. Ker more le katoliški del naroda organizirati, je že sam ob sebi nujno separatističen, zato ga je treba v interesu države *zatreti*.³⁴

Žerjavov poudarek se je lepo skladal z liberalnim in *Narodovim* prepričanjem, da je politični katolicizem povsod sovražnik države, tako tudi Jugoslavije, ki jo načelnik SLS Korošec ruši, kot je to nekoč počel Rasputin v Rusiji. Politični

³⁰ "Z zbora demokratske stranke", *Slovenski narod*, 7. 11. 1920, št. 255, str. 2.

³¹ A., "Krvaveča Kristova glava", *Slovenski narod*, 20. 11. 1920, št. 266, str. 2.

³² Ivan Tavčar, "Volilni manifest SLS", *Slovenski narod*, 29. 10. 1920, št. 248, str. 1.

³³ "Katoliško časopisje", *Slovenski narod*, 15. 12. 1921, št. 281, str. 1.

³⁴ "Program Jugoslov. demokratske stranke za volitve v konstituantu", *Slovenski narod*, 24. 10. 1920, št. 244, str. 1.

Gregor Žerjav (1882–1929) (*Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana, 1929), str. 89)

katolicizem ni naroden, ni slovenski, ne slovanski, temveč pomeni tujstvo, vati-kansko politiko, katere glavni smoter je, da razruši mlado jugoslovansko državo in na njenih razvalinah zopet vzpostavi njegovo staro zaščitnico – habsburško Avstrijo.³⁵ Tako skrajno gledanje je grobo zanikalo narodnostno vsebino kato-liškega gibanja.

Slovenski narod je opozoril tudi na izjavo predsednika JDS Kukovca na strankinem zboru 10. aprila 1921, ki je trdil, da politični katolicizem na Slo-venskem nima gospodarske in socialne utemeljenosti. Zato se njegove idejne zmage ni bati.³⁶ Glede na široko gospodarskosocialno mrežo katoliške strani in prav tako široke privrženosti SLS v volilnem telesu, je bila taka izjava zelo vpra-

³⁵ "Klerikalna volilna taktika", *Slovenski narod*, 28. 10. 1920, št. 247, str. 1; "Klerikalna politika ni sloven-ska, ne slovanska, je – vatikanska, *Slovenski narod*, 1. 1. 1921, št. 1; str. 1–2, "Klerikalizem je povsod sovražnik države", *Slovenski narod*, 26. 1. 1921, št. 20, str. 1.

³⁶ "Zbor zaupnikov jugoslov. dem. stranke", *Slovenski narod*, 12. 4. 1921, št. 81, str. 1.

šljiva. Prav tako je bilo vprašljivo *Narodovo* mnenje, da je političnemu katolicizmu odzvonilo "za nedogled".³⁷ *Narod* je to sicer napovedal po volitvah v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, na katerih je SLS zmagala le z relativno večino, v času omenjene napovedi pa je prešla v opozicijo. Očitno ni verjel svoji prejšnji trditvi o nenehni prilagodljivosti in obstojni moči političnega katolicizma, zaradi katere je trajno prisoten v družbenem in političnem prostoru.³⁸ Dejansko pa je prav v tem videl smisel svojega kulturnega boja, saj se s "klerikalizmom" bori že petdeset let. "Poznamo njegove metode in cilje, doživljali smo njegove strahote, persekucije, ubijanje talentov in vse protikulturne zločine."³⁹ Na *Narodovih* straneh se je našel tudi ponatisnjen članek Otadžbina moja iz *Beograjskega dnevnika*. *Narod* ga je objavil pod naslovom Srbi proti SLS. Članek je spominjal na surovi vzklik na Slovenskem leta 1914 "Srbe na vrbe!", ki naj bi bil značilen za katoliško stran, sedaj pa so katoliški duhovniki ministri v jugoslovanski vladi. Srbija (in ne Kraljevina SHS – J. P.) je dočakala, da so se v njeno "vrhovno upravo urinili avstrijski klerikalci, papeževi agenti" Srbski narod, kako lahko sedaj prenašaš, da ti postanejo gospodarji katoliški duhovniki, plačanci našega krvnega sovražnika, zakleti sovražniki svobode, svetlosti in demokracije, je spraševal *Beograjski dnevnik*. "Srbija, domovina moja, ako si med vojno morala pretrpeti tolike fizične muke, kdo te danes sili, da prenašaš to sramoto in da vodiš na vlado avstrijske katoliške pape?"⁴⁰

Narod je povzel tudi članek, ki ga je po I. slovanskem orlovskem taboru, 29. julija do 3. avgusta 1920 v Mariboru, objavil *Glasnik srpske pravoslavne cerkve*. *Glasnik* je pripadnike katoliške telesnovzgojne organizacije Orel imenoval vsiljence latinske cerkve, ki so z latinščino zastupili svoje telo, kri in dušo in se zavezali, da bodo kot prva bojna četa nastopali v političnem boju Katoliške cerkve proti njihovi domovini. Objela sta jih latinski fanatizem in rimski katolicizem in izgrizla ter uničila njihovo slovansko bratsko dušo; glas Rima se jasno sliši tudi iz ust slovenskih Orlov. Tu je *Glasnik* postavil opomin, in sicer, da se mora, zaradi duhovne enotnosti s svojimi pravoslavnimi brati, vsakdo, ki je Slovan, in hoče rešiti svojo slovansko dušo iz verig duhovnega suženjstva latinskega zahodnega sveta, odpovedati Rimu in vsemu kar so mu vsilili sovražniki slovanske svobode. *Narod* je ob koncu povzetka pripisal, da je v *Glasnikovih* besedah mnogo resnice in katoliški duhovniki, če so res narodni, bodo morali o njej hočeš nočeš razmišljati.⁴¹

³⁷ "Odbit klerikalen naskok", *Slovenski narod*, 23. 3. 1921, št. 66, str. 1.

³⁸ "Klerikalizem je povsod sovražnik države", *Slovenski narod*, 26. 1. 1921, št. 20, str. 1.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ "Srbi proti SLS", *Slovenski narod*, 24. 2. 1920, št. 44, str. 1.

⁴¹ "Odreči se moramo Rimu...", *Slovenski narod*, 8. 9. 1920, št. 205, str. 1–2.

Svoje "protirirsko" stališče je *Slovenski narod* podkrepil z vprašanjem, ki ga je na katoliško stran naslovil glede odhoda tržaško-kopskega škofa, Slovenca dr. Andreja Karlina, z njegovega škofovskega mesta leta 1919. Zaradi italijanskih nacionalističnih pritiskov se je Karlin odpovedal škofovskemu mestu in papež ga je razrešil. Namesto njega je za novega škofa imenoval Italijana Angela Bartolomasija.⁴² *Slovenski narod* je spraševal, ali je bilo papeževo ravnanje upravičeno, ko je Karlina razrešil brez kanoničnega vzroka, in ali ne bi bila njegova dolžnost povzdigniti glas zoper nasilje nad njim? Spraševal je tudi, ali je pravično, da Vatikan v povsem slovanske kraje pošilja italijanske duhovnike, ki ne obvladajo jezika tamkajšnjega prebivalstva? Ali zato nista vera in zveličanje duš mnogih v nevarnosti? Od kod ima Vatikan pravico, da nasilnežem pomaga uničevati naš narod še v 20. stoletju? Ali tega ne bo konca? K temu je dodal, da so Italijani najslabši katoličani na svetu. Njihova vera obstaja na zunaj, je prazna in sloni na kultu raznih "svetinj". Kot primer je navedel, da v neki cerkvi na severu Italije častijo pero, ki naj bi pripadalo angelu Gabrijelu, drugje rep osla, ki naj bi nesel sv. družino v Egipt, v tretji podkev, ki naj bi padla na zemljo s konja, ko se je Elija v gorečem vozu peljal v nebesa! In še mnogo takih neumnosti, tudi škandaloznih, ki jih raje zamolčimo. Italijani so tudi najgrši preklinjevalci. Noben narod ne blati in ne grdi Boga, Marije in sploh vsega, kar je versko in kar je v zvezi s Cerkvijo na tako ostuden način, kot oni. "O Avgijev hlev, a Herakleja ni!"⁴³

Ob kritiki vatikanske narodnostno-cerkvene politike v Italiji, je znal *Slovenski narod* izreči tudi dobro besedo o cerkvenih dostojanstvenikih. To se je pomenljivo pokazalo ob smrti "očeta" slovenskega političnega katolicizma dr. Antona Mahniča 14. decembra 1920, ki mu je bil *Slovenski narod* desetletja neusmiljen nasprotnik. O Mahniču se je ostro izražal tudi po njegovi smrti. A ko je umrl, je njegov nastop, ki je vodil do "ločitve duhov", ocenil kot potreben in koristen. V načelih namreč ni kompromisov in Mahničev *aut-aut* je storil konec slovenskemu polovičarstvu, nenačelnemu slepomišenju in kolebanju na vse strani. To je bila Mahničeva zasluga. "Danes lahko mirno priznamo, da je bil dr. Mahnič cel mož, vlit iz enega kova. Ni bil talent, a vztrajen, brezobzirno dosleden ter železne volje, delavec, kakršnih pozna premalo naša kulturna zgodovina. Njegovim načelom se je moral ukloniti velik del našega naroda." Njegov pritisk na vse javno slovensko življenje je rodil odpor, ki je bil plodovit in njegova negativna kritika je rodila tudi pozitivne uspehe. *Narod* je opozoril še na Mahničevo literarno kritiko Prešerna, Gregorčiča, Stritarja in

⁴² Milica Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* (Maribor–Trst, 1972), str. 238; Lkn. (France Lukman), "Karlin Andrej", v: *Slovenski biografski leksikon: 3. zvezek*, ur. Izidor Cankar, Joža Glonar in Janko Šebinger (Ljubljana, 1928), str. 429.

⁴³ "Vera je v nevarnosti?", *Slovenski narod*, 6. 4. 1921, št. 76, str. 1. Glej tudi "Italija in Vatikan", *Slovenski narod*, 12. 12. 1919, št. 241, str. 1; "Vatikan in Jugosloveni", *Slovenski narod*, 28. 5. 1920, št. 119, str. 1; "Smrt papeža Benedikta XV.", *Slovenski narod*, 24. 1. 1922, št. 19, str. 1.

Aškerca in kasnejše škofovsko delo na Krku. Poudaril je njegovo kodificiranje staroslovanske liturgije za krške župnije in odpor proti italijanskim okupacijskim oblastem po prvi svetovni vojni. Zapis je zaključil z besedami "Časten mu spomin!" Ni pa mogel mimo predhodnega opozorila, da je umrl ravno v času, ko so volitve v Ustavodajno skupščino pokazale na konec cerkvene prepotence.⁴⁴ Dodajmo naj, da je Anton Mahnič, kot je razvidno iz primerjave njegovih spisov z naukom vodstva Cerkve, le dosledno skušal uveljaviti cerkvena stališča v konkretnem življenju, pri tem pa je v svojem idealizmu prezrl dejstvo, tako kot ga je prezrlo tudi samo vodstvo Cerkve, da med načeli in stvarnostjo vedno obstaja razkorak.⁴⁵ – Ko je 28. marca 1922 umrl lavantinski škof dr. Mihael Napotnik mu je *Slovenski narod* posvetil spoštljiv, stvarno pisan nekrolog. Od njega se je poslovil: "Bodi pokojniku ohranjen med našim narodom časten spomin!"⁴⁶

Slovenski narod je obeležil tudi smrt papeža Benedikta XV., 22. januarja 1922. Spomnil je na njegovo skrb za vojne ujetnike pri vojskujočih se državah med svetovno vojno in njegova mirovna prizadevanja. Spomnil je tudi, da jugoslovanski škofi še niso prejeli odgovora na spomenico s prošnjo po slovanskem bogoslužju, ki so jo predložili Vatikanu, ter na preganjanje slovenskih in hrvaških duhovnikov v Italiji, ki jih Vatikan ni ščitil tako, kot bi jih moral. Kot Jugoslovani sicer nimamo vzroka, da bi se navduševali nad pokojnim papežem, je menil *Narod*. Bil pa je nesporno velik in plemenit človek, spreten državnik in diplomat, kot Italijan pa je najprej čutil s svojim narodom.⁴⁷ – O novem papežu, Piju XI., je predvsem poudaril, da je goreč italijanski nacionalist, smernice njegovega pontifikata pa ne bodo toliko katoliške, vesoljne, kot predvsem italijanske, romanske.⁴⁸ Tu je pridal kulturnobojno opozorilo: "Morda pride čas, ko bodo Slovani uvideli, da tudi njih verski spas ni v – Rimu. In šele takrat bodo Slovani v istini svobodni – telesno in duševno!"⁴⁹

Slovenski narod je kulturnobojno ostrino pokazal tudi ob drugih priložnostih. Pred volitvami v Ustavodajno skupščino je Ivan Tavčar urednike katoliškega časopisja imenoval "katoliške kavke". Očital jim je surovo pobijanje nasprotnikov SLS v njihovih listih – "vsakega političnega nasprotnika za lase privleče-

⁴⁴ "† Vladika dr. Anton Mahnič", *Slovenski narod*, 18. 12. 1920, št. 289, str. 2. Opozorila *Slovenskega naroda* na Mahničev odpor proti italijanskim okupacijskim oblastem po prvi svetovni vojni glej tudi v "Vatikan in Jugoslovenci", *Slovenski narod*, 28. 5. 1920, št. 119, str. 1; "Vera je v nevarnosti?", *Slovenski narod*, 6. 4. 1921, št. 76, str. 1.

⁴⁵ Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, str. 39.

⁴⁶ "† Škof dr. Mihael Napotnik", *Slovenski narod*, 30. 3. 1922, št. 73, str. 3.

⁴⁷ "Smrt papeža Benedikta XV.", *Slovenski narod*, 24. 1. 1922, št. 19, str. 1.

⁴⁸ "Milanski kardinal Ratti – papež Pij XI.", "Najnovejša poročila: Pij XI.", *Slovenski narod*, 8. 2. 1922, str. 1, 3, "Italijanski papež", *Slovenski narod*, 12. 2. 1922, št. 35, str. 1.

⁴⁹ "Milanski kardinal Ratti – papež Pij XI.", *Slovenski narod*, 8. 2. 1922, str. 1.

jo v svoje liste, ga potem z batinami pretepejo, ga do nagega slečejo ter vržejo v koprive" –, medtem ko bi se morali bati, "da se jim končno ne bodo obesili mlinski kamni na vrat in da jih naš Izveličar, ko bo sodil, ne bo dal potopiti sredi Blejskega jezera, da bodo še malo pobingljali z nožicami, nato pa se pogreznili do črnega dna!" Na njih ni nič katoliškega, podobni so kavkam, ki samo zato iščejo temne prostore po katoliških zvonikih, da so tam na toplem in, kolikor se jim ljubi, odmetavajo svoje blato!⁵⁰ Tavčarjevo svarilo o "mlinskem kamnu" je bilo dejansko sovražno. Merilo je na Jezusov izrek iz Evangelija po Luku: "Bolje je zanj, da mu obesijo mlinski kamen na vrat in ga vržejo v morje, kakor da pohujša enega od teh malih."⁵¹ Še huje pa je nastopil odvetnik, potopisec, planinski pisatelj in esejist dr. Josip Ciril Oblak, ki je na straneh *Slovenskega naroda* spraševal, "ali bi se danes našel pri nas Princip v slučaju, da bi se drznil Franc Ferdinand v novi podobi v osebi Ivana Šusteršiča prikazati na naših tleh, naš slovenski Princip, ki bi branil našo narodno čast in naš ponos, ne le pred srbsko, nego pred celo evropsko javnostjo?"⁵² Oblakov članek je v *Narodu* požel odobravanje.⁵³

Pred volitvami v Ustavodajno skupščino je *Slovenski narod* objavil tudi poročilo s predvolilnega shoda JDS 25. novembra 1920 na Prulah v Ljubljani. Na shodu je "starin" Triller pozval k strnitvi vseh naprednih (liberalnih) sil v boju proti političnemu katolicizmu, za katoliško stran pa je uporabil razširjeno zaničljivo oznako, da je "črna". Predvolilni politični boj⁵⁴ je primerjal s sejmiščem, na katerem na stojnicah stranke volivcem ponujajo svoje blago. Pri največji, stojnici SLS, "se prodaja na videz slovensko barvano blago, a če se natančneje pogleda, se vidi, da sili na dan že črna podloga".⁵⁵ Kot so tedaj pri *Slovenskem narodu* mislili o Korošcu, bi jo lahko najbolj videli pod njegovo politično obleko, saj je "najbolj prepreden in za našo kraljevino najopasnejši mož, zakaj politika, ki jo on vodi, je smrtonosna za napredek našega troimenškega naroda, ker zavaja ljudstvo ter ga podi nazaj v mračni srednji vek, kjer so bile na dnevnem redu inkvizicija, grmade in temne ječe".⁵⁶ Iz njega se je tudi norčeval. Duhovnik Korošec je bil v tistem času minister za promet, *Narod* pa je o njegovem ministrskem položaju zapisal novico, da so v Nemčiji skoraj popo-

⁵⁰ Ivan Tavčar, "Dr. Korošec v Mariboru", *Slovenski narod*, 8. 10. 1920, št. 230, str. 1.

⁵¹ Lk 17,2. Prim. tudi Evangelij po Mateju (Mt 18,6) in Evangelij po Marku (Mr 9,42) – *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod* (Ljubljana, 1997).

⁵² Josip Cir.[il] Oblak, "Narodni heroizem in mi", *Slovenski narod*, 21. 11. 1920, št. 53, str. 1.

⁵³ "Tihi heroizem klerikalcev", *Slovenski narod*, 24. 11. 1920, št. 269, str. 1.

⁵⁴ Več o predvolilnem boju na Slovenskem glej: Ana Šela in Mateja Matjašič Friš, "Volitve v Ustavodajno skupščino leta 1920 na Slovenskem: predvolilni boj", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3, str. 717–766

⁵⁵ "Politika in program demokratske stranke", *Slovenski narod*, 26. 11. 1920, št. 271, str. 1.

⁵⁶ "Duhovniška politika", *Slovenski narod*, 3. 12. 1920, št. 277, str. 1.

Ivan Tavčar (1851–1923) (Wikimedia Commons)

kali od smeha, ko so izvedeli, da pri nas "dušebrižnik kurira prometne rane".⁵⁷ Obšel ni tudi zahteve SLS po avtonomiji Slovenije. Ta naj bi ponovno zagotovila nadvlado duhovščine v Sloveniji.⁵⁸

Slovenski narod je opozarjal tudi na druga vprašanja, ki so zadevala katoliško stran. Opozarjal jo je, da med ljudstvom živi tudi težnja po uvedbi slovenskega bogoslužja, in v sočnem jeziku poročal o odporu katoliškega občinstva na predavanju "narodnega duhovnika" Boža Miloševića o "narodni cerkvi" 19.

⁵⁷ "Klerikalni politiki", *Slovenski narod*, 10. 11. 1920, št. 257, str. 1.

⁵⁸ "Politične vesti: SLS proti dr. Korošču?", *Slovenski narod*, 10. 12. 1920, št. 282, str. 2.

februarja 1921 v Mestnem domu v Ljubljani.⁵⁹ Svoje strani je odprl tudi obravnavi vprašanja duhovniških plač in slabega položaja duhovščine – t. i. duhovniškega proletariata. Na povabilo uredništva *Slovenskega naroda* je o tem vprašanju pisal profesor cerkvenega prava na ljubljanski Pravni fakulteti dr. Rado Kušej. Leta 1923 je objavil tudi obsežno delo o cerkvenem pravu.⁶⁰ Kušej se je zavzel za olajšanje njihovega gmotnega položaja. Poudaril je, da velika večina duhovščine živi v bedi in pomanjkanju, posebej kaplani in župniki na siromašnih župnijah. Opozoril je, da če bi tisti, "ki imajo za duhovništvo vedno samo pikre obsodbe, psihološko premostrili njegov položaj, /.../ morda našli proti tem pojavom duševne bolezni uspešnega zdravila". Ne pozabimo, da je duhovništvo stoletja branilo naše narodne meje in so njegovi zastopniki po veliki večini odločni narodni možje, ki se jim po krivici podtika protidržavno mišljenje. Pozval je k pravičnejšemu presojanju duhovništva, saj se včasih po nepotrebnem piše na rovaš celotnega stanu.⁶¹ O vprašanju duhovniških plač je pisal tudi honorarni predavatelj upravnega prava na Tehnični fakulteti v Ljubljani dr. Ivan Škarja in se zavzel za njihovo izboljšanje.⁶²

Slovenski narod je Kušejevi obravnavi cerkvenih vprašanj namenil precej prostora. Kušej je v januarju, februarju in marcu 1921 v *Narodu* objavil več prispevkov, v katerih je pisal o veri in verski svobodi, cerkveni politiki Jugoslavije, ustavni zagotovitvi verske svobode, verski vzgoji v šolah, cerkveni sklenitvi zakonske zveze, konkordatu, t. i. narodni cerkvi, razmerju med državo in cerkvenim pravom in septembra o že omenjenem vprašanju gmotnega položaja duhovništva. Ocenjeval je, da je Katoliška cerkev versko nestrpna, glede razmerja med državo in cerkvijo pa je zagovarjal načelo paritetne države. V tem primeru država v svojih mejah ne priznava nobene druge enakovredne oblasti, vendar v okviru svojih zakonov cerkvam kot javnopравnim korporacijam jamči samoupravo in svoboden razvoj. Kušej je zagovarjal svobodo vere in vesti, kar pomeni, da mora država postopati nasproti priznanim veroizpovedim tako, kot da jim sama pripada. Verouka v šolah ni podpiral, cerkve in verske družbe pa naj svoj vpliv na vzgojo in pouk otrok uveljavijo v lastnem delokrogu. Glede sklepanja zakonske zveze je podpiral nekonfesionalno obliko njene sklenitve in izključno kompetenco države v njenem civilnopravnem vidiku, ob tem, ko

⁵⁹ E. V., "Narodna cerkev in drugo", *Slovenski narod*, 4. 9. 1920, št. 202, str. 1; "Miloševičevo predavanje. – Klerikalne demonstracije", *Slovenski narod*, 22. 2. 1921, št. 42, str. 3.

⁶⁰ Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve: s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana, 1923).

⁶¹ Rado Kušej, "Pomoč duhovništvu", *Slovenski narod*, 27. 9. 1921, št. 216, str. 1.

⁶² Iv.[an] Škarja, "Duhovniške plače", *Slovenski narod*, 23. 10. 1921, št. 239, str. 1–2, in 26. 10. 1921, št. 241, str. 1. – O tedanjem socialnem položaju duhovščine in t. i. duhovniškem proletariatu glej Boštjan Guček, "Nosi le zakrpano obuvalo": oris družbenega položaja duhovščine na Slovenskem (1918–1941) (Ljubljana, 2022).

bi imeli tudi fakultativni civilni zakon, to je, da je ženinu in nevesti prepuščeno, ali se hočeta poročiti tudi cerkveno ali ne. V vprašanju konkordata je menil, da ni utemeljen, ker za paritetno državo Katoliška cerkev ne more obstajati kot celota, razprostrana preko vsega sveta, ampak samo kot korporacija tistih katoličanov, ki prebivajo v znotraj njenih mej. Že omenjena t. i. narodna cerkev je bila zanj neumestna, ker se pojma narodnost in vera ne pokrivata. Krščanska vera je namenjena vsem in zato ne more biti narodna pač pa je lahko samo mednarodna. Zagovorniki narodnosti v veri temu menda sledijo le zato, da bi dokazali škodljivi vpliv Rima na naše narodnopolitične razmere. Pri gibanju za t. i. narodno cerkev gre bolj ali manj za pojave nezadovoljstva v vrstah duhovščine, ki pa mu manjka notranje prepričevalnosti in zunanje moči, da bi moglo prodreti v sedanjem času verske mlačnosti. Na podlagi načela paritetne države je Kušej presojal tudi razmerje med državo in cerkvenim pravom. To mora biti avtonomno in ga država mora priznati, ker bi sicer avtonomija izgubila vsak pomen. Država je dolžna avtonomni zakon upoštevati in ščititi, ker je tudi avtonomno pravo del javnega reda.⁶³

V odnosu *Slovenskega naroda* do katoliške strani je vidno mesto imelo tudi vprašanje sokolstva. Več generacij obstoječa liberalna telesnovzgojna organizacija Sokol je sicer na prvem pokrajinskem zletu Sokolske zveze SHS 29. in 30. avgusta 1920 v Mariboru v svojih resolucijah poudarila, da ima versko prepričanje vsakogar za nedotakljivo in zavrača žalitve, napade ali smešenje verskega čustvovanja. Omalovaževanje verovanja, ki globoko vpliva na vse človekovo čustvovanje, je sokolstvu tuje. Poudarila je tudi, da Sokolstvo ne služi nobeni stranki, medtem ko se lahko njegovo članstvo zunaj njega javno udejstvuje bodisi pri političnih, stanovskih ali razrednih organizacijah. Obsodila pa je izrabljanje verskega mišljenja širokih plasti za strankarske namene (SLS – J. P.) in v korist stanovskih interesov, kar počnejo društva Orlov. Ona so v službi Sokolstvu sovražnih dejavnikov z očitnim namenom zmanjšati pomen in spodkopati delovanje sokolskih društev, proti katerim vodijo nemoralno agitacijo in zavraten boj. – Sokol je skozi ves čas prevevala kulturnobojna usmeritev proti političnemu katolicizmu in orlovski organizaciji, kar se je kazalo v medsebojnih razmerjih in odnosih. Sokoli so v Mariboru svojo držo nasproti političnemu katolištvu izrazili z besedami, da se

⁶³ Rado Kušej, "Vera in verska svoboda", *Slovenski narod*, 11. 1. 1921, št. 7, str. 1; Rado Kušej, "Cerkvena politika Jugoslavije", *Slovenski narod*, 12. 1. 1921, št. 8, str. 1; Rado Kušej, "Kaj naj določi ustava glede verstva?", *Slovenski narod*, 13. 1. 1921, št. 9, str. 1; Rado Kušej, "Verska vzgoja dece", *Slovenski narod*, 14. 1. 1921, št. 10, str. 1; Rado Kušej, "Verska svoboda in zakon (brak)", *Slovenski narod*, 15. 1. 1921, št. 11, str. 1; Rado Kušej, "K vprašanju konkordata", *Slovenski narod*, 12. 2. 1921, št. 34, str. 1; Rado Kušej, "Narodna cerkev", *Slovenski narod*, 6. 3. 1921, št. 53, str. 1–2; Rado Kušej, "Država in cerkveno pravo", *Slovenski narod*, 13. 3. 1921, št. 59, str. 1–2.

*klerikalizem in Sokolstvo /.../ izključujeta. Kdor se prizna klerikalnemu svetovnemu naziranju, po kojem vera stopa v politiko, da se zagotovi gospodstvo mednarodne katoliške hierarhije nad državo in nad duševnim življenjem državljanov, kdor misli, da je na polju umstvenega raziskovanja dopustno le, kar dopušča ta hierarhija, ta ne more biti Sokol.*⁶⁴

Na napade katoliške strani proti sokolstvu je nato *Slovenski narod* odgovarjal z opozorili nanje in poudarjanjem svojih idejnih stališč, ki so pobijala zlorabo vere v politične namene.⁶⁵ *Slovenski narod* je v poročilu o že omenjenem govoru Karla Trillerja objavil tudi njegov poziv o strnitvi vse liberalne strani v boju proti političnemu katolicizmu.⁶⁶

Čas "starinov"

V času, ko je izražal idejne in politične poglede liberalnih "starinov" in njihove obujene NNS, je *Slovenski narod* nadaljeval svoje že zastavljeno pisanje o katoliški strani. Podkrepi je opozorila o potrebi strnitve liberalnih (naprednih) političnih sil v boju proti političnemu katolicizmu, in opozarjal, da se proti zanikanju vsake druge oblike duhovnega življenja, kot jo on hoče – duhovnemu suženjstvu, liberalna stran bori za svobodo raznolike, samo od lastne vesti izbrane in po načelih resnice, dobrote in lepote uravnane duhovnosti.⁶⁷ Poudarjal je, da vse književno bogastvo, kulturni in znanstveni napredek ter ideje moderne tehnike, gospodarstva in socialnega dela na Slovenskem temeljijo v napredni misli in globokih etičnih pobudah, ki izhajajo iz dela velikih duhovnih ustvarjalcev in voditeljev človeštva, in nikakor "iz rok prežvekanih pridig v ostalem vsega spoštovanja vrednih župnikov in kaplanov"; priznal pa je Krekovo gospodarsko in socialno delo za preprostega človeka.⁶⁸ Veljal je tudi opomin o politikujoči duhovščini – izrabljanju vere v politične namene.⁶⁹ Po *Narodu* je duhovščina hotela preko politične in

⁶⁴ "Sokolstvo in politika", *Slovenski narod*, 2. 9. 1920, št. 200, str. 1–2.

⁶⁵ "Sokolstvu!", *Slovenski narod*, 26. 8. 1920, št. 194, str. 2; "Kdo je kriv?", "Dnevne vesti: zakaj tako besne?", *Slovenski narod*, 28. 8. 1920, št. 196, str. 1, 2; "Klerikalni napadi na Sokolstvo", *Slovenski narod*, 27. 2. 1921, št. 47, str. 2; Star Sokol, "Sokolstvo in verstvo", *Slovenski narod*, 27. 3. 1921, št. 70, str. 1–2, "Sokolstvo in klerikalizem", *Slovenski narod*, 2. 4. 1921, št. 74, str. 1.

⁶⁶ "Politika in program demokratske stranke", *Slovenski narod*, 26. 11. 1920, št. 271, str. 1.

⁶⁷ "Kako je na klerikalnih shodih?", *Slovenski narod*, 6. 7. 1922, št. 150, str. 1; "Ali je napredni blok možen?", *Slovenski narod*, 16. 1. 1923, št. 11, str. 1; "Po volitvah", *Slovenski narod*, 19. 3. 1923, št. 65, str. 1; "Mi in klerikalci", *Slovenski narod*, 13. 4. 1923, št. 85, str. 1; "O združevanju nacionalnih sil", *Slovenski narod*, 22. 4. 1923, št. 93, str. 1; "Klerikalna igra z gospodi in sužnji", *Slovenski narod*, 30. 5. 1923, št. 122, str. 1; "Mrtvi klerikalizem", *Slovenski narod*, 25. 8. 1923, št. 193, str. 1.

⁶⁸ "Bilanca", *Slovenski narod*, 29. 8. 1923, št. 196, str. 1.

⁶⁹ "Papež proti politikujoči duhovščini", *Slovenski narod*, 21. 10. 1922, št. 240, str. 1; "Klerikalna logika in doslednost", *Slovenski narod*, 3. 7. 1923, št. 148, str. 1

Karel Triller (1862–1926) (*dLib*, Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK)

gospodarske sile katoliškega gibanja v svoje roke prevzeti vso javno oblast. S tem je zapustila evangelijsko oznanjevanje in se vrgla v politični metež ter na socialno in prosvetno delo. Slednje ni imel za problematično. A vprašanje je, ali niso nujnosti političnega boja v katoliško gibanje vnesle omalovaževanje in teptanje krščanskih resnic, ali duhovščina ni postala iz glasnika verskih resnic oznanjevalka politične in duhovne nestrpnosti, sovraštva in zlega? Politični katolicizem je sicer ustvaril veliko stranko, vprašanje pa je, ali je tudi obnovil versko življenje v smislu katoliškega krščanstva? Politični fanatizem strankarsko organiziranih množic še ne pomeni katoliške obnove!⁷⁰

Slovenski narod je posebej poudaril, da stranka političnega katolicizma (SLS), odklanja mirno, strpno solidarno sožitje.⁷¹ V današnjem človeštvu pa

⁷⁰ "Kraljestvo duha in politična stranka", *Slovenski narod*, 18. 5. 1923, št. 113, str. 1.

⁷¹ Prim. "Klerikalna igra z gospodi in sužnji", *Slovenski narod*, 30. 5. 1923, št. 122, str. 1.

Vladimir Ravnihar
(1 8 7 1 – 1 9 5 4)
(*Ilustrirani Slovenec*,
28. 10. 1928, št. 44,
str. 349)

najdemo vrsto verskih nazorov, življenjskih predstav in moralnih pobud. "Ali sta kdaj katoliška stranka in njen tisk priznala enakopravnost tega mnoštva kulturnih stališč, ali sta sploh kdaj začutila potrebo, ravnati plemenito napram drugomislečim. Odtod izhaja tista strupena in nestrpna nota njihovega tiska, ki je bistvo našega klerikalizma, ki se mu gre samo za zunanji strankarski uspeh." Jedro in čisti namen razširjanja pravega, blagega krščanskega duha v javnem in zasebnem življenju tlači z modernimi sredstvi politične demagogije.⁷²

Narodovo stališče je bilo, da katolištvo zahteva dobro, blago in praktično krščanstvo, medtem ko je politično katolištvo veliko zlo, ki uničuje prastare smotre Katoliške cerkve. Politika nujno zastruplja duhove. Je dvakratno zlo za

⁷² "Kraljestvo duha in politična stranka", *Slovenski narod*, 18. 5. 1923, št. 113, str. 1.

tiste, ki bi morali oznanjevati kraljestvo duha, ne pa časovno omejene sile. Zato je treba razčistiti glavni kulturni problem: ali je potrebno, da je versko življenje soodvisno s posebno politično stranko in mora s tem prevzeti vso navlako demagogije in političnih strasti? *Narod* je odgovarjal, da je praktično krščanstvo vsakdanjega oznanjevanja blagega človeškega življenja veliko bolj pomembno, kot politični uspehi in strankarske strasti.⁷³

Narodovemu klicu po veri, razbremenjeni vpetosti v politični okvir, je kasneje sledila bobneča obsodba Mahniča in političnega katolicizma. Spomin na Mahniča je bil tako globok, da so ob misli nanj še vedno brusili kulturno-bojno ostrino. Na nekrolog ob njegovi smrti so pozabili. *Slovenski narod* je ob V. katoliškem shodu, 25. do 28. avgusta 1923 v Ljubljani, spomnil na Mahničovo številko *Časa*, v kateri so se leto po njegovi smrti ugledni katoliški misleci posvetili njegovemu filozofskemu in slovstvenemu delu, metodi javnega nastopa in življenju.⁷⁴ Po *Narodu* naj bi v *Času* Mahniča prikazali kot človeka slepe, brutalne in nebrzdane energije, neusmiljeno dirjajoče preko živih in mrtvih, kot človeka s patološko enostransko razvito voljo in presenetljivim pomanjkanjem logične, etične in estetske funkcije duha. Bil naj bi oseba brez čuta za umetnost, slepa za vse estetske vrednote, do skrajnosti asocialna. – Rafiniran psiholog, zavestno zamenjujoč razumno logiko z zvijačno dialektiko, vedoč, da množice ne vodi samostojno prepričanje, ampak predvsem vpliv brutalne sile in fascinacija ognjenega in strastnega govora. "Prava antiteza svoje božanske teze, Jezusa Kristusa, ki je pridobival srca brez dijalektike, samo z vzglednim osebnim življenjem in slepo socialno dobroto."⁷⁵ Mahnič je nekrščansko sovražil liberalno inteligenco, njegove besede so bile pravi evangelij sovraštva in asocialnosti, tako ni divjal niti prvi generalni inkvizitor Španije, krvoločni Tomás de Torquemada. "Še v nobenem slovenskem duhovniku [se] ni probil [pojaval – op. J. P.] tako odurno stari razredni instinkt duhovniške kaste in zavidna ljubosumnost napram prosvetni inteligenci." Izvedel je ločitev duhov, ločitev duhovščine in inteligence. Zaslepil je duhovščino in s svojimi načeli v njenih očeh zrasel kakor fantom rimskega Goljata, slovenskega političnega katolicizma. Naivno inteligenco je zavedel v napačni boj proti Cerkvi in veri. Inteligenca takrat še ni premogla filozofsko in psihološko razgledanega moža, ki bi se mu lahko zoperstavil. Takrat je bila še v mladostni, lirični dobi, ko je za položaj narodnega voditelja zadostovalo nekaj objavljenih pesmic ali novelic.⁷⁶

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ *Čas* 15, št. 3–4 (1921), str. 147–296. O V. katoliškem shodu glej 5. *katoliški shod v Ljubljani 1923* (Ljubljana, 1924).

⁷⁵ "Mrtvi klerikalizem", *Slovenski narod*, 25. 8. 1923, št. 193, str. 1.

⁷⁶ Prav tam.

"Kraška burja" načel je imela grozljive posledice. Zatrla je krščansko, iskreno vero in inteligenco pregnala iz Cerkve, opustela je vrt slovenske literature (Mahničeva uničujoča kritika Simona Gregorčiča) in duhovnika izločila iz izobraženske družbe. Liberalce žalostita prevarana duhovščina in propadajoče ljudstvo. "Celo brezverci se zgražajo nad klerikalno podivjanostjo in brezbožnostjo, rekoč: krščanstvo bi morali iznajti, ako bi ga že ne imeli; škoda je samo, da ni živih in resničnih hudičev, ki bi pospravili klerikalno grdobijo." *Narod* je katoliško stran obtožil, da hoče – ko je "klerikalizem /.../ mrtev" –, na podlagi Mahničevih načel z novim katoliških shodom znova postaviti ločilni zid med Slovence.⁷⁷ Shod je dejansko močno vplival na obnovo katoliškega gibanja na Slovenskem in se ni bistveno oddaljil od zahtev Mahničevega radikalnega katolištva. Njegove ocene in programi so trdno vztrajali pri idejni razdvojenosti ter nepomirljivosti slovenske družbe; Katoliška cerkev je zase zahtevala položaj, ki bi ji omogočal postopno ponovno pokristjanjevanje že precej sekularizirane slovenske družbe.⁷⁸ *Narod* je shod razumel kot napoved vsiljenega kulturnega boja. Sprejel ga je z besedami *Alea iacta est!* – Kocka je vržena! Poudaril je nujnost zgodovinskega boja proti političnemu katolicizmu, ki je hujši sovražnik kot svobodomiselni komunizem.⁷⁹

Slovenski narod je v V. katoliškem shodu videl zrasel greben napuha kot pri Luciferju, ki je hotel biti več kot Bog.⁸⁰ Katoliško stran je opominjal, da na shod ne sme gledati s političnimi očmi: politično katolištvo nima nobene notranje zveze z nalogami in poslanstvom katoliškega verstva in Cerkve. "Idejo klerikalizma bo treba baš v interesu katoliškocerkvene in verske misije v našem narodu odložiti." Za *Narod* dejstvo in moralna veljava verovanja in Cerkve kot zgodovinskih sil ter velikih pojavov človeškega duha, ni bilo vprašljivo. Vprašljivo pa je bilo, da je SLS, ki po njegovem mnenju svoje strankarske moči ni opirala na prepričljivost njenih političnih in socialnih programov, to črpala iz cerkvenega in verskega idejnega delovanja. Tu je *Narod* poudaril, da imata verstvo in Cerkev univerzalno poslanstvo, in največja cerkvena in tudi dogmatična kratkovidnost je to poslanstvo omejevati na pripadnike ene stranke. Nastopil je čas, ko se mora razmerje Katoliške cerkve in vere do politične stranke (SLS) znova razmisliti in ko je treba tako s politične kot cerkvene verske in dogmatične strani ugotoviti škodljivost t. i. klerikalizma. Če bi shod načel to vprašanje, bi to tudi liberalna stran kot nasprotnik političnega katolicizma, z zadovoljstvom

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Ervin Dolenc, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929* (Ljubljana, 1996), str. 188–189 (dalje: Dolenc, *Kulturni boj*).

⁷⁹ "Mrtvi klerikalizem", *Slovenski narod*, 25. 8. 1923, št. 193, str. 1.

⁸⁰ "Ob klerikalni manifestaciji", *Slovenski narod*, 26. 8. 1923, št. 194, str. 1.

sprejela.⁸¹ Glede verskega vprašanja je v času shoda *Slovenski narod* katoliški strani tudi očital, da pravoslavne krščanske vere nima za pravo vero, ampak za pregrešno krivoverstvo, Srbi pa so krivoverci. To pač ni res, saj je pravoslavno krščanstvo starejše kot rimsko. Stari "rimski klerikalci" so zaradi politike zatajili pravo krščanstvo in se odcepili od pravoslavnega krščanstva.⁸² Že pred tem je *Narod* menil, da je treba v vprašanju razkola najti nedvomno resnico, ki ji nihče ne bo mogel oporekati in jo bo, četudi prisiljeno, priznal tudi Vatikan.⁸³

Slovenski narod je o V. katoliškem shodu zapisal tudi pozitivno oceno. Ugotavljal je, da je pokazal mnogo lepega organizacijskega dela, prosvetnih ustanov, gospodarskih združenj, kulturnih družb in plemenitih humanitark, o katerih se ve, da so jih ustanavljali in so napredovale samo, ker so za temi družbami ter društvu stali dobri možje s plemenitim, nesebičnim in požrtvovalnim delom za skupno človeško delovanje in izpopolnjevanje. Prepričan pa je bil, da bi, če bi tudi liberalna stran pripravila svoj shod, ta presegel katoliškega v večkratnem obsegu. Obračunali bi s mislijo političnega katolištva, da ima v zakupu Slovenijo, in pokazali, da so v Sloveniji še lepše organizacije, še plemenitejša stremjenja in globlji etični motivi življenja in delovanja, ki ne delujejo s samohvalo in moralnim napuhom.⁸⁴ Zanimiva je bila ocena, ki jo je *Slovenski narod* podal o mišljenju in čustvovanju pripadnikov političnega katolicizma. "Arnavti v politiki",⁸⁵ kot jih je imenoval v neke vrste psihometričnem prikazu, so predstavniki "patološke domišljavosti in blazne megalomanije [ter] bolne klerikalne avtosugestije, ki je očividni znak duševne dekadence, ako že ne duševne nenormalnosti".⁸⁶

Opozorimo naj, da je bilo samoprepričevanje moč opaziti prav pri *Slovenskem narodu*. Po veliki zmagi na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923, na katerih je SLS dobila 60,95% glasov oziroma 21 poslanskih sedežev od 26, kolikor jih je v Narodni skupščini pripadlo Sloveniji, druge stranke pa skupaj 39%, od tega JDS en poslanski sedež, liberalna Samostojna kmetijska stranka enega, Hrvaška kmečka stranka dva in enega štajerski Nemci,⁸⁷ je *Slovenski narod* trdil, da to še ne pomeni politične prevlade katoliške strani. Že tu navedeni podatki *Narodove* trditve ne potrjujejo. Dodajmo še eno ponazoritev v

⁸¹ "Po katoliškem shodu", *Slovenski narod*, 28. 8. 1923, št. 195, str. 1.

⁸² "Ob klerikalni manifestaciji", *Slovenski narod*, 26. 8. 1923, št. 194, str. 1.

⁸³ "Katoliška ali pravoslavna cerkev?", *Slovenski narod*, 17. 3. 1923, št. 63, str. 2.

⁸⁴ "Bilanca", *Slovenski narod*, 29. 8. 1923, št. 196, str. 1.

⁸⁵ "Arnavti v Sloveniji", *Slovenski narod*, 22. 9. 1923, št. 216, str. 1. – Arnavt, slabšalni izraz za Albanca.

⁸⁶ "Samo mi in mi sami!", *Slovenski narod*, 20. 5. 1923, št. 115, str. 1.

⁸⁷ Jurij Perovšek, "Volitve v Narodno skupščino marca 1923", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer ... [et al.] (Ljubljana, 2005), str. 268 (dalje: Perovšek, "Volitve v Narodno skupščino"); Bojan Balkovec, "Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša": volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi (Ljubljana, 2011), str. 209, 221 (dalje: Balkovec, "Vsi na noge, vsi na plan").

odstotkih. V Narodni skupščini je imela Slovenija skupaj 8,3% poslanskih mandatov, od tega jih je SLS dobila 6,7%, druge stranke pa 1,6%.⁸⁸ A *Slovenski narod* je svojo trditev utemeljil takole: ugotavljal je, da je v Sloveniji 250.137 volilnih upravičencev, med njimi pa je glas za SLS oddalo 107.976 volivcev.⁸⁹ (Pravilno: volilnih upravičencev je bilo 250.127, glas za SLS pa je oddalo 108.855 volivcev.⁹⁰) Na tej podlagi je zapisal, da je glede na število glasov, ki so jih oddali SLS, in število vseh volilnih upravičencev, za SLS volilo le 43% volivcev.⁹¹ (Pravilno: 44% volivcev.⁹²) Pri tem je obšel število udeležencev volitev. Teh je bilo 178.585 in od tega števila je SLS volilo 108.855 volilnih udeležencev. To pomeni, da je SLS na volitvah zmagala z 60,95% (zaokroženo 61%) večino tistih volilnih upravičencev, ki so se odločili, da bodo z udeležbo na volitvah opredelili tedanja politična razmerja v Sloveniji.⁹³ To je bil tedaj merodajen, na volitvah izglasovan odstotek politične moči SLS. – Volitev se ni udeležilo 71.542 ali 28,6% volilnih upravičencev. Volilna udeležba je bila 71,4 odstotna, kar je stvarno merilo ocenjevanja tedanje slovenske politične slike.

Slovenski narod je o skupščinskih volitvah leta 1923 tudi zapisal, da je SLS dobljeni volilni izid dosegla na podlagi svoje sijajne organizacijske mreže in poudarjanja proticentralističnih gesel. Tako je izkoristila avtonomistično razpoloženje na Slovenskem, ki ga je spodbujala centralistična ureditev jugoslovanske države. Na ta način je volivce drugih strank speljala na led. To naj si zapomnijo za prihodnjic.⁹⁴ Opozorilo ni učinkovalo, saj je SLS na nadaljnjih skupščinskih volitvah v dvajsetih letih vedno dosegla več kot 50 odstotkov glasov (56% leta 1925 in 60% odstotkov leta 1927).⁹⁵ Sicer so *Slovenski narod* oziroma "starini", kot že poprej, v avtonomistični politiki SLS – "klerikalnem mamilu" – videli zgolj njeno prizadevanje, da bi dosegla samovlado in gospodarstvo političnega katolicizma v Sloveniji.⁹⁶

Svojo odklonilno nastrojenost do katoliške strani je *Slovenski narod* pokazal tudi z obtoževanjem Antona Korošca, ker je v pogovoru z beograjskimi novinarji poleti 1923 izjavil, da obsoja vse atentate in tudi sarajevski atentat. *Narod*, ki je katoliški strani očital vojno hujskaštvo leta 1914, je Korošca označil za naj-

⁸⁸ Perovšek, "Volitve v Narodno skupščino", str. 268.

⁸⁹ "Kdo je zmagal?", *Slovenski narod*, 1. 4. 1923, št. 76, str. 1.

⁹⁰ Balkovec, "Vsi na noge, vsi na plan", str. 209.

⁹¹ "Kdo je zmagal?", *Slovenski narod*, 1. 4. 1923, št. 76, str. 1.

⁹² Balkovec, "Vsi na noge, vsi na plan", str. 209.

⁹³ Prav tam, str. 205, 209.

⁹⁴ "Kdo je zmagal?", *Slovenski narod*, 1. 4. 1923, št. 76, str. 1.

⁹⁵ Balkovec, "Vsi na noge, vsi na plan", str. 209.

⁹⁶ "Sijajna volilna manifestacija napredne Ljubljane", *Slovenski narod*, 17. 3. 1923, št. 63, str. 1; "Politične vesti: slovenski outsider", *Slovenski narod*, 22. 4. 1923, št. 93, str. 2; "Klerikalna igra z gospodi in sužnji", *Slovenski narod*, 30. 5. 1923, št. 122, str. 1; "Celjski nauk", *Slovenski narod*, 11. 7. 1923, št. 155, str. 1; "Arnavti v Sloveniji", *Slovenski narod*, 22. 9. 1923, št. 216, str. 1.

bolj nesramnega človeka v Jugoslaviji. Že osnovna politična olika zahteva, da voditelj slovenskega političnega katolicizma ne žali čustev srbskega naroda, ki se je boril za svobodo Jugoslovancev, Korošec pa je pokazal njegov pravi obraz. Je besen sovražnik Srbov in državne skupnosti s srbskim narodom.⁹⁷

V času, ko je *Slovenski narod* izražal poglede "starinov", je še enkrat opozoril na vprašanje konkordata. Konec julija 1923 je v enem nadaljevanju objavil članek referenta za tuji tisk v Oddelku za tisk Ministrstva za zunanje zadeve Kraljevine SHS Stevana Čirkovića (kasnejši znani mednarodni pravnik, diplomat in univerzitetni profesor), v katerem je avtor zagovarjal njegovo sklenitev.⁹⁸ Nasprotno pa je Rado Kušej, ki mu je *Narod* še enkrat odprl strani, pred tem znova ugotavljal, da konkordat ni potreben.⁹⁹ Kasneje se je še enkrat oglasil. V razmišljanju o Cerkvi in državi je opozoril, da je bojazen pravoslavnih cerkvenih krogov in srbskih političnih strank pred Rimom neosnovana, ker temelj svetovne moči rimskega papeštva temelji samo na moralni sili Katoliške cerkve. Papež vlada nad katoličani brez posvetnih sredstev, on ni več tekmeč cesarjev in kraljev in še manj njihov vrhovni gospod, kot je bil pred stoletji. Zato ni na mestu proti papeštvu navajati dokazov iz preteklosti in ustvarjati nerazpoloženje proti pripadnikom verstva, ki ga predstavlja.¹⁰⁰ Kušēju je oporekal J. Tkalec, ki je *Narodu* ohranil kulturnobojno ost. Zapisal je, da za hladne odnose med pravoslavno in Katoliško cerkvijo niso odgovorni samo jugoslovanska politika in predstavniki pravoslavja, ampak tudi težki grehi rimske cerkvene politike, ki še vedno ni spremenila svoje zgrešene smeri. Zadnje je pojasnjeval s poudarkom, da je, odkar je katoliška duhovščina prenehala iskreno služiti svoji osnovni ideji in v svojih delih ne kaže spoštovanja Božje volje, med ljudmi začel padati moralni duh. Duhovščina naj bi tudi dušila narodne težnje, če niso bile v skladu s cilji vatikanske politike. In danes lahko na primeru Jugoslovancev v Italiji vsakdo vidi, da Vatikan ni nosilec univerzalne, čiste naddržavne katoliške ideje, ampak čvrst steber italijanske nacionalne politike. Zato Kušjeva trditev, da je temelj svetovne moči rimskega papeštva samo moralna sila Katoliške cerkve in da papež vlada nad katoličani brez vsakih posvetnih sredstev, ni resnična. Glede odnosov s pravoslavci pa naj "mi katoličani" najprej priznamo svoje napake, da bodo vezi s pravoslavnimi brati vzpostavljene in učvrščene.¹⁰¹

⁹⁷ "Dnevne vesti: dr. Korošec obsoja sarajevski atentat", *Slovenski narod*, 1. 7. 1923, št. 147, str. 4; "Klerikalna logika in doslednost", "Dnevne vesti: jezuitska morala dr. Korošča", *Slovenski narod*, 3. 7. 1923, št. 148, str. 1, 4; "Politične vesti: venec na grob Franca Ferdinanda, pravi", *Slovenski narod*, 4. 7. 1923, št. 149, str. 2; "Ob klerikalni manifestaciji", *Slovenski narod*, 26. 8. 1923, št. 194, str. 1; "Politične vesti: poglavje o atentatih", *Slovenec*, 1. 7. 1923, št. 145, str. 3.

⁹⁸ St.[evan] Čirković, "Konkordat z Vatikanom", *Slovenski narod*, 22. 7. 1923, št. 165, str. 9; *Slovenski narod*, 29. 7. 1923, št. 171, str. 1–2.

⁹⁹ Rado Kušej, "Konkordat in liturgični jezik", *Slovenski narod*, 16. 11. 1922, št. 261, str. 1.

¹⁰⁰ Rado Kušej, "Cerkev in država", *Slovenski narod*, 10. 1. 1923, št. 6, str. 1.

¹⁰¹ J. Tkalec, "Še nekaj o Cerkvi in državi", *Slovenski narod*, 26. 1. 1923, št. 20, str. 1.

Slovenski narod pod okriljem "mladoliberalne" JDS/SDS

Nadaljnji razvoj pogledov na vero in Cerkev

Kmalu zatem ko so prevzeli *Slovenski narod*, so "mladoliberalci" podali svoj pogled na Katoliško cerkev in vero. Njihov osnovni poudarek je bil, da se nobena cerkev ni tako oddaljila svojemu prvotnemu namenu, nobena ni prišla v razvoju tako daleč, da bi izgubila značaj moralne in etične vzgojiteljice človeštva, da bi se v svojem temelju uklonila duhu materializma in prenehala biti to, za kar so jo ustanovili, in nobena se ni v toliki meri spremenila iz čiste duhovne v posvetno ustanovo, kot katoliška. Kdor bi odprl sv. pismo in se poglobil v to visoko pesem ljubezni, miru in sprave vseh ljudi in narodov na svetu, bi ostrmel, kako si današnji katolicizem sploh drzne trditi, da je naslednik tistega, ki ga je ustvaril Kristus. Katolicizem kot ideja je danes v rokah svojega vodstva suženj, ki mora ne glede na svoj duhovni značaj plesati tako, kot mu narekujejo posvetni interesi posameznih laikov in posebej klerikov, ki jim je vera samo pripomoček za posvetno delovanje. Duhovščina kupuje in prodaja politično prepričanje in brez potrebe ter v škodo veri posega v strankarsko, gospodarsko in socialno življenje, hujska in oborožuje človeka proti človeku, razred proti razredu, narod proti narodu. Vse seveda z blagoslovom in pod pokroviteljstvom Katoliške cerkve, ki do danes v sebi še ni našla toliko moralne moči, da bi nastopila proti takim gnilim razmeram in pozvala svoje služabnike, naj opravljajo duhovne dolžnosti, posvetne stvari pa prepustijo drugim. Če bi Cerkev iz lastnega nagiba in z lastno avtoriteto izbila klerikom iz rok posvetno oblast in politično delovanje, če bi jih vrnila z materialistične poti nazaj k prvotnemu poklicu, bi s tem mnogo pridobila na svojem ugledu, zlasti pa bi utrdila svoj moralni vpliv, ki danes živi in deluje v negativnem smislu samo še med nezavedno množico. Inteligenca, v kolikor pripada političnemu katolicizmu, in tudi kleriki sami, so v strogem pomenu besede brezverski, ker jim vera služi v povsem drugačne namene, kot preprostem človeku. Oni na videz verujejo, trkajo se na prsa, hodijo v cerkev, molijo, udeležujejo se vseh cerkvenih obredov, če pa pogledamo bolj globoko, ne najdemo izmed tisoč enega, ki bi vse to delal iz prepričanja. Še redkejši so tisti, ki bi res živeli po tem, kar govorijo vsak dan. Take izjeme včasih najdemo med preprostim ljudstvom, vsi drugi navdušeni zagovorniki katolištva so veliki v besedah in majhni v dejanjih.¹⁰²

Narod je nato zastavil načelno vprašanje. Izhajal je iz podmene, da bi bilo vse, kar je zgodovina neugodnega zapisala za katolicizem, papizem in politični katolicizem, izmišljeno. Da bi si dovolili naivnost in predpostavili, da ni bilo

¹⁰²"Teorija in praksa", *Slovenski narod*, 24. 2. 1924, št. 46, str. 1.

Teorija in praksa.

Agilnost klerikalcev kot političnih eksponentov katolicizma in njihova ljuba kampanja proti vsemu, kar noče zatajiti svoje individualnosti in kapitulirati pred nezmožljivostjo klerikalnega političnega evangelija, nas sili spregovoriti nekaj besed o tisti nevidni, vseobsegajoči, mistični sili, ki dale tem ljudem duhovno in materialno orožje za doseg svojih egoističnih osebnih ciljev.

Nobena cerkev se ni tako oddaljila svojemu prvotnemu namenu, nobena ni prišla v razvoj tako daleč, da bi izgubila značaj moralne in etične vzgojitelice človeštva, da bi se uklonila v svojih temeljnih duhu materializma in prenehala biti to, za kar je bila ustanovljena in nobena se ni v toliki meri spremenila iz čiste duhovne v posvetno ustanovo, kakor katoliška. Kdor bi odprl sv. pismo ter se poglobil v to visoko pesem ljubezni, miru in sprave vseh ljudi in vseh narodov na zemlji, bi se moral prijeti za glavo in ostrmeti, kako si današnji katolicizem sploh drzne trditi, da je nadaljevanje onega, kar je ustvaril s svojim delom in življenjem veliki učitelj Krist. Katolicizem kot ideja, kot novo svetovno naziranje, diametralno nasprotno onemu starega in srednjega veka, v bistvu pa tudi vsemu sedanjemu družabnemu redu, je danes v rokah vodilnih faktorjev suženj, ki mora ne glede na svoj duhovni značaj pisati tako, kakor mu svirajo posvetni interesi gotovih lajkov, osobito pa klerikov, ki jim je vera kot taka samo pripomoček za posvetno udejstvovanje. Pod krinko takozvanega dušnega pastirstva se gode dan na dan stvari, ki glasno kličejo novega Mesijo, da bi izgnal iz svetlišča moderne menjalce in kupčevalce z ljudsko naivnostjo in zaslepljenostjo. Kupuje in prodaja politično prepričanje, posega brez potrebe in v škodo verstvu v strankarsko, gosodarsko in socialno življenje, hulska in oborožuje človeka proti človeku, razred proti razredu in narod proti narodu, skratka, eksponent katolicizma je povsod prvi, kjer gre za ambicije in osebno korist njegovih voditeljev. Vse to seveda z blagoslovom in protektoratom katoliške cerkve, ki do danes še ni našla v sebi toliko moralne sile, da bi nastopila proti tem gnilim razmeram in pozvala svoje služabnike, naj vrše svojo duhovno funkcijo, posvetne stvari pa prepuste drugim. Če bi cerkev iz lastnega nagiba in z lastno avtoriteto izbila klerikom iz rok posvetno oblast in politično udejstvovanje, če bi jih vrnila z materialistične poti nazaj k prvotnemu poklicu, bi s tem mnogo pridobila na svojem ugledu, zlasti pa bi se utrdil njen moralni vpliv, ki danes živi

in deluje v negativnem smislu samo še med nezavednimi masami. Inteligentni sloji, v kolikor so namreč pristaši klerikalizma in tudi kleriki sami so v strogem pomenu besede brezverski, ker jim vera služi v čisto drugačne namene, kakor recimo priprostem človeku. Oni na videz verujejo, trkajo se na prsa, hodijo v cerkev, molijo, udeležujejo se vseh cerkvenih obredov, če pa pogledamo bolj globoko, ne najdemo izmed tisoč onega, ki bi delal vse to iz prepričanja. Še bolj redki pa so taki, ki bi res živeli po tem, kar imajo vsak dan na jeziku. Take izjeme nahajamo tu pa tam med priprostim ljudstvom, vsi drugi navdušeni zagovorniki katolicizma so pač veliki v besedah, toda majhni v dejanjih.

Zgodovina ve o metamorfozah katolicizma marsikaj. Anatol France našteva v enem svojih del celo vrsto peripetij in skokov od pohlevne ovčice v žrelu rimske podivjanosti in oboroženega srednjeveškega viteza do današnjega misijonarja s škapulirjem in rožnimvencem, toda brez krščanskih idej v duši, z visoko pesmijo o ljubezni do bližnjega na jeziku in z vsemi človeškimi napakami, nizkotnimi instinkti in sebičnostjo v srcu. Toda čemu bi hodili tako daleč? Recimo, da je vse, kar je zapisala zgodovina neugodnega za katolicizem, papizem in klerikalizem, izmišljeno. Dovolimo si naivnost in predpostavljamo, da ni bilo nobenih moralno padlih papežev, nobene krute in brezobzirne inkvizicije, nobene vojne in klana drugovercev, nobenih žrtev na grmadi, da sploh ni bilo strašnega nasprotja med živo vero križanega in rafinirano teorijo ter prakso njegovih naslednikov. Vse to so madeži iz davne prošlosti. V otroški pobožnosti lahko tudi akceptiramo vse nauke in dogme katoliške cerkve brez izjeme. In vendar si dovoljujemo z njihovega lastnega stališča vprašati dobre in pobožne kristjane, osobito tiste, ki se danes tako širokoustijo o svojih zaslugah za moralni in etični prepoved človeštva: Kje je vaša cerkev, kje je ona katoliška cerkev, ona učiteljica celokupnega človeštva? Kdo je vaš papež in kdo so vaši duhovniki? In v čem je živa zveza, v čem moment spojitve krščanstva? Boga neskončne ljubezni in usmiljenja častite, imate ga v podobni kruha in vina med seboj, tisoči duhovnikov oznanjajo s prižnic tega Boga ljubezni. Milioni vernikov se obračajo k njemu in tisočere cerkve se dvigajo k nebu, da služijo njemu, Bogu neskončne ljubezni in vseobsegajočega usmiljenja. Kadilo, petje, procesije, evharistične kongrese, sijaj in blek mu žrtvuete, tisočera usta po-

Članek "Teorija in praksa", v katerem je potem, ko so ga prevzeli "mladini", *Slovenski narod* predstavljal svoje poglede na Katoliško cerkev in vero (*Slovenski narod*, 24. 2. 1924, št. 46, str. 1)

papežev, ki bi moralno padli, krute in brezobzirne inkvizicije, vojn in pobijanja pripadnikov drugih ver, žrtev na grmadi in sploh, da ni bilo strašnega nasprotja med živo vero Križanega in rafinirano teorijo in prakso njegovih naslednikov. V otroški pobožnosti lahko sprejemamo tudi vse nauke in dogme Katoliške

cerkve brez izjeme. A vendar si dovolimo iz njihovega lastnega stališča vprašati dobre in pobožne kristjane, posebej tiste, ki se tako širokoustijo o svojih zaslugah za moralni in etični preporod človeštva: Kje je vaša Cerkev, kje je tista Katoliška cerkev, učiteljica vsega človeštva? Kdo je vaš papež in kdo so vaši duhovniki? Častite Boga neskončne ljubezni in usmiljenja, imate ga v podobi kruha in vina, tisoči duhovnikov s prižnic oznanjajo tega Boga ljubezni. Milijoni vernikov se obračajo k njemu in tisočere cerkve se dvigajo k nebu, da mu služijo, Bogu neskončne ljubezni in vseobsegajočega usmiljenja. Žrtvujete mu kadilo, petje, procesije, evharistične kongrese, sijaj in blesk, tisoči dan za dnem ponavljajo "Kvišku srca", s prižnic se razlegajo njegove besede, njegov čudoviti evangelij miru, ljubezni, odpuščanja in medsebojne podpore, in vendar je bila mogoča svetovna vojna. Kljub tisočletni krščanski kulturi in vsem krilatim besedam o ljubezni in usmiljenju so bili mogoči sovraštvo, zloba, nesreča in uničevanje. In ne pogani in divjaški narodi, ampak kristjani, katoliški narodi so se pobijali med seboj in Cerkev je bila tista, ki je s križem blagoslavljal morilno orožje. Ali ni to vprašanje, ki navaja k razmišljanju? Kje je bila takrat duhovščina, ki zna toliko povedati o skrbi za ljudsko blagostanje, kam so se umaknili idejni stebri krščanstva?¹⁰³

Na gornje vprašanje je *Slovenski narod* ponudil odgovor: "Kaj pa bi mogel storiti posameznik?" Nanj ni pristal. Zakaj, če bi Cerkev dosledno sledila krščanskim dogmam in zastavila vso svojo avtoriteto in vpliv, bi lahko, če že ne preprečila, vsaj omejila strašno svetovno katastrofo in pripomogla, da bi po mirni poti rešili vprašanja, ki so jo povzročila. Tu je obšel svoje opozorilo na mirovna prizadevanja Benedikta XV., ki ga je zapisal ob njegovi smrti. Nadaljeval je z opozorili na razliko med cerkveno teorijo in prakso. "Zdaj pa planejo katoliški pismouki, češ, vi ste taki in taki, brezverci in sovražniki katoliške cerkve. Ne", je zavrnil take očitke. Liberalni strani niti na misel ne pride, da bi odrekala veri, seveda čisti in podprti z dejanji, kolosalen pomen. Nikjer pa ni zapisano, da je dopustno prezreti pravične očitke glede lastnih napak tako, da kažemo na druge. Zato je boj "proti hinavcem, ki so na jeziku bogovi, v srcu in duši pa daleč pod nivojem navadnih ljudi, /.../ umesten in potreben."¹⁰⁴

Na kulturnobojno stran usmerjena opozorila o izkrivljenem ravnanju Katoliške cerkve v preteklosti, njeni posvetno politični vlogi v modernem času, umanjkanju njej zgodovinsko pripadajočega poslanstva na eni strani, ter poudarkom vrednostnega pomena izvirnega verskega čustvovanja in dejavnosti na drugi strani, je v vprašanju Cerkve in vere temeljilo pisanje *Slovenskega naroda* tudi pod okriljem "mladoliberalne" JDS/SDS. Idejnopolitična drža liberalne

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

strani je bila, razen v posameznih primerih, enaka. *Slovenski narod* je pisal, da Cerkev in njena hierarhija ne sledita Kristusovemu nauku, verski dostojanstveniki živijo v razkošju in bogastvu in trepetajo zanj v strahu pred socialno revolucijo. Cerkev hoče biti država nad državo.¹⁰⁵ Opozarjal je, da se ne sme vmešavati v zgodovinske pojave, temveč mora skrbeti za večne vsebine in svoje nebeško poslanstvo. Zato naj stranke političnega katolicizma ne vežejo svojih programov z bistvom njenega poslanstva in naj ločijo politiko od vere in Cerkve.¹⁰⁶ Tako pa je zloraba verskih čustev in sredstev voditeljem političnega katolicizma v krvi, SLS služita vsa cerkvena organizacija, politikujoče duhovništvo in katoliško časopisje in v tem je njena moč.¹⁰⁷ *Slovenski narod* je v politikujoči duhovščini videl ljudi, ki iz gole strankarske zagrizenosti in sovraštva ne pozabljajo samo na najosnovnejša načela morale, ampak tudi na svoj pravi, prostovoljno izbrani poklic in s političnimi hudobijami spodkopavajo svoje notranje življenje.¹⁰⁸ Katoliški cerkvi v Sloveniji je očital, da ločuje vernike po političnih načelih na verotvorne in protiverske, "liberalne". S tem nemoralnim razlikovanjem na dve vrsti vernikov v slovenski družbi ustvarja prepad, ki nasprotuje bistvu verskega življenja. Predstavnik Cerkve enači z interesi stranke političnega katolicizma in deli slovensko ljudstvo.¹⁰⁹ Ustvarja tudi prepad med pravoslavno in katoliško javnostjo.¹¹⁰ *Slovenski narod* je leta 1925 opozoril še na odklonilno

¹⁰⁵ "Dnevne vesti: krščanstvo in klerikalizem je dvojje", *Slovenski narod*, 11. 3. 1924, št. 59, str. 4; "Preluknjan čoln", *Slovenski narod*, 25. 3. 1924, št. 70, str. 1; "Dnevne vesti: krščansko in nekrščansko", *Slovenski narod*, 27. 3. 1924, št. 71, str. 4; "Hijene", *Slovenski narod*, 5. 6. 1924, št. 128, str. 1; "Dnevne vesti: naš postulat", *Slovenski narod*, 5. 8. 1924, št. 177, str. 4; "Dnevne vesti: odgovor na vprašanje", *Slovenski narod*, 17. 9. 1924, št. 212, str. 4; "Dnevne vesti: odkrita beseda; 'prostaško zabavljanje zoper katoliško cerkev'", *Slovenski narod*, 18. 9. 1924, št. 213, str. 4; "Svečeni in država", *Slovenski narod*, 17. 10. 1925, št. 236, str. 1. Prim. tudi "Dnevne vesti: 'kosilo za visoke gospode'", *Slovenski narod*, 20. 11. 1924, str. 4; "Klerikalizem – sovražnik socialne pravičnosti", *Slovenski narod*, 27. 12. 1928, št. 294, str. 2.

¹⁰⁶ "Mnogoličnost in oportunizem", *Slovenski narod*, 6. 9. 1924, št. 204, str. 1. Prim. tudi "Klerikalno vprašanje", *Slovenski narod*, 16. 5. 1924, št. 112, str. 1.

¹⁰⁷ "Politične vesti: ne, nimate ga še!", *Slovenski narod*, 2. 7. 1924, št. 57, str. 2; "Dnevne vesti: politika Marijinih kongregacij", *Slovenski narod*, 23. 11. 1924, št. 269, str. 4; "Draginjske doklade za duhovnike", *Slovenski narod*, 17. 12. 1924, št. 287, str. 1; "Volilna borba: divjanje klerikalnega derviša Škulja", *Slovenski narod*, 22. 1. 1925, št. 17, str. 2; "Vatikan in naš klerikalizem", *Slovenski narod*, 23. 1. 1925, št. 18, str. 1; "Čitajte in premislite, predno se odločite!", *Slovenski narod*, 8. 2. 1925, št. 31, str. 2; "Proč s polovičarstvom!", *Slovenski narod*, 12. 2. 1925, št. 34, str. 1; "O slobodnih volitvah", *Slovenski narod*, 18. 2. 1925, št. 39, str. 1; "Dr. Koroščeva politika", *Slovenski narod*, 22. 3. 1925, št. 66, str. 1; "Poglavje o 'politizirajočih popih'", *Slovenski narod*, 29. 3. 1925, št. 71, str. 1; "Stranke in verstvo", *Slovenski narod*, št. 149, str. 1; "Škof zopet na poslu", *Slovenski narod*, 27. 11. 1925, št. 271, str. 1; "Katoliško časopisje", *Slovenski narod*, 30. 12. 1925, št. 295, str. 1; "Zopet je vera v nevarnosti", *Slovenski narod*, 23. 7. 1928, št. 166, str. 2; "Krivoprišežniki na delu", *Slovenski narod*, 16. 7. 1928, št. 160, str. 2. Prim. tudi "Dnevne vesti: 'moje kraljestvo ni od tega sveta'", *Slovenski narod*, 2. 9. 1924, št. 200, str. 4.

¹⁰⁸ "Stranka in verstvo", *Slovenski narod*, 5. 7. 1925, str. 1; "Zopet je vera v nevarnosti", *Slovenski narod*, 23. 7. 1928, št. 166, str. 2.

¹⁰⁹ "Zakaj plačuje država duhovščino?", *Slovenski narod*, 19. 12. 1924, št. 289, str. 1. Glej tudi "Farizejstvo", *Slovenski narod*, 18. 12. 1924, št. 288, str. 1. Glej tudi "[Uvodnik]", *Slovenski narod*, 26. 8. 1925, št. 192, str. 1.

¹¹⁰ "Vatikan in naš klerikalizem", *Slovenski narod*, 23. 1. 1925, št. 18, str. 1.

stališče sv. Sedeža glede vmešavanja katoliške duhovščine v strankarsko politične boje. Menil je, da bi Jugoslavija lahko sklenila konkordat šele tedaj, ko bi Vatikan z vso odločnostjo nastopil proti politikujoči duhovščini in absolutno prepovedal zlorabo vere v politične namene.¹¹¹

Slovenski narod duhovščine ni vsevprek obtoževal političnega katolicizma. Njegovo osnovno stališče je bilo, da je slovenski duhovnik v svojem jedru dober Slovenec, korekten državljan, dober član slovenskega ljudstva, zvest prijatelj slovenskega kmeta in vnet za marsikatero plemenito in človekoljubno misel. Tudi v preteklosti je bil marsikateri duhovnik v prvih vrstah slovenskega narodnega gibanja, marsikateri je požrtvovalno in uspešno deloval na gospodarskem in prosvetnem področju in tu mnogo ustvaril, kar ima za slovensko ljudstvo trajno vrednost. Drugo pa so duhovniki, ki so zanemarili svoj vzvišeni poklic in se udinjajo posvetnemu političnemu molohu ter ponižujejo v navadne agitacijske kulije SLS. Taki duhovniki se upirajo blagemu človeškemu sožitju in ne pristajajo na svobodo političnega prepričanja.¹¹² V tem smislu in nasploh *Slovenski narod* med SLS in bistvom katolicizma, resnicami Katoliške cerkve in katoliške vere, ni videl stične točke. SLS je stranka posvetnih ciljev, orodje tistih predstavnikov katoliške cerkvene oblasti, ki trdijo, da sta vera in Cerkev istovetni s katoliško politično stranko. Oni se ne zadovoljijo z oznanjanjem verskih resnic, ampak se že desetletja skušajo polastiti sodobnega javnega življenja in mu po svojih načrtih določati temelj in smer.¹¹³ Vedno so nasprotovali svobodnim umetniškim gibanjem, zavračali duhovno in politično svobodo ter svobodno znanost.¹¹⁴ V zagovarjanju najplemenitejših človeških čustev, ki jih politični katolicizem pobija, je *Slovenski narod* voditelje SLS pozval, naj verska vprašanja prepustijo verskemu apostolstvu, posvetna pa političnim strankam.¹¹⁵ O SLS je zapisal še ostro oceno, da so njeni idejni pradedi znani že iz križarskih vojn in španske inkvizicije kot skrajno zagrizeni fanatiki in politični avanturisti.¹¹⁶ Ob prvem juniju 1924 v Trbovljah, znanem krvavem spopadu med komunisti in bojno ter teroristično organizacijo JDS/SDS Orjuno, ki je zarezal v tedanjo

¹¹¹ "Čitajte in premislite, predno se odločite!", *Slovenski narod*, 8. 2. 1925, št. 31, str. 2; "Proč s polovičarstvom!", *Slovenski narod*, 12. 2. 1925, št. 34, str. 1. – O vprašanju jugoslovanskega konkordata glej Gašper Mithans, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski "kulturkampf"* (Ljubljana, 2017) in isti, "Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrietti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 435–472.

¹¹² "[Uvodnik]", *Slovenski narod*, 26. 8. 1925, št. 192, str. 1. Prim. tudi "Usodni trenutki slovenskega klerikalizma", *Slovenski narod*, 31. 12. 1924, št. 297, str. 1.

¹¹³ "Klerikalno vprašanje", *Slovenski narod*, 16. 5. 1924, št. 112, str. 1; "Škof zopet na poslu", *Slovenski narod*, 27. 11. 1925, str. 1.

¹¹⁴ "Katoliško časopisje", *Slovenski narod*, 30. 12. 1925, št. 295, str. 1.

¹¹⁵ "Ognjeni jeziki", *Slovenski narod*, 31. 5. 1925, št. 122, str. 1; "Klerikalizem – sovražnik socialne pravičnosti", *Slovenski narod*, 27. 12. 1928, št. 294, str. 2.

¹¹⁶ "SLS in komunizem", *Slovenski narod*, 9. 7. 1924, št. 154, str. 1.

slovensko politično stvarnost, pa je katoliški strani zaradi njene obsodbe orjunskega ravnanja, očital, da s tem podpira komuniste oziroma je njihova intimna prijateljica.¹¹⁷ Večkrat se je ustavil tudi pri zahtevi SLS po avtonomiji. V njej je, tako kot dotlej, videl le težnjo po popolni hegemoniji političnega katolicizma v Sloveniji, cerkveni strahovladi in "klerikalizaciji" vse slovenske družbe ter javnega življenja, ustvaritvi pašaluka SLS oziroma cerkveno vladane "rimsko-klerikalne" satrapije, "klerikalnega" vilajeta in slovenske papeške države.¹¹⁸ S tem bi največje slovenske svetinje – prastaro hrepenenje po svobodi in enakopravnosti, bogastvu in napredku ter duhovni izpolnitvi dobile "smrtni udarec s kopitom podivjanega klerikalizma".¹¹⁹ *Slovenski narod* je tudi v tem času pogosto ponovil potrebo po strnitvi vseh liberalnih sil – skupni fronti v boju proti političnemu katolicizmu.¹²⁰

¹¹⁷ "Kri v Trbovljah", *Slovenec*, 3. 6. 1924, št. 126, str. 1; "Nacionalne žrtve", *Slovenec*, 4. 6. 1924, št. 127, str. 1; "V znamenju režima", *Slovenec*, 5. 6. 1924, št. 128, str. 1; "Hijene", *Slovenski narod*, 5. 6. 1924, št. 128, str. 1; "V boj proti klerikalizmu!", *Slovenski narod*, 7. 6. 1924, št. 130, str. 1. Prim. tudi "Dve strani", *Slovenski narod*, 26. 8. 1924, št. 194, str. 1.

¹¹⁸ "Dnevne vesti: klerikalne nevarnosti ni več?", *Slovenski narod*, 5. 1. 1924, št. 4, str. 3; "Naše politične grupe", *Slovenski narod*, 1. 3. 1924, št. 51, str. 1; "Dolga je pot...", *Slovenski narod*, 14. 3. 1924, št. 62, str. 1; "Dneve vesti: poloma klerikalne politike", 28. 3. 1924, št. 72, str. 3; "Klerikalni neuspehi in njih vzroki", *Slovenski narod*, 8. 4. 1924, št. 81, str. 1; "Položaj klerikalcev v Sloveniji", *Slovenski narod*, 13. 4. 1924, št. 86, str. 1; "Demokracija, narodna volja in prava politika", *Slovenski narod*, 9. 5. 1924, št. 106, str. 1; "Dokument demagogije", *Slovenski narod*, 1. 6. 1924, št. 125, str. 1; "Primerjajte!", *Slovenski narod*, 21. 11. 1924, št. 267, str. 3; "SLS na vrhuncu hinavstva", *Slovenski narod*, 27. 11. 1924, št. 272, str. 1; "Kdor hujska stan proti stanu, ni iz naših vrst", *Slovenski narod*, 13. 12. 1924, št. 284, str. 1; "Usodni trenutki slovenskega klerikalizma", *Slovenski narod*, 31. 12. 1924, št. 31, str. 1; "Pred popolno združitvijo naprednih Slovencev!", *Slovenski narod*, 6. 2. 1925, št. 29, str. 1; "Klerikalci, svobodnjaki in svobodomislec!", *Slovenski narod*, 15. 2. 1925, št. 37, str. 1; "Preventivna politika", *Slovenski narod*, 1. 3. 1925, št. 49, str. 1; "Dr. Koroščeva politika", *Slovenski narod*, 22. 3. 1925, št. 66, str. 1; "Klerikalna svoboda", *Slovenski narod*, 9. 6. 1925, št. 128, str. 1; "Razlika", *Slovenski narod*, 4. 7. 1925, št. 148, str. 1; "Malo več odkritosrčnosti", *Slovenski narod*, 15. 8. 1925, št. 184, str. 1; "Integralnost slovenstva", *Slovenski narod*, 13. 9. 1925, št. 207, str. 1; "Prešernov jubilej in klerikalci", *Slovenski narod*, 6. 12. 1925, št. 278, str. 1; "Katoliško časopisje", *Slovenski narod*, 30. 12. 1925, št. 295, str. 1; "Položaj in naloge našega učiteljstva", *Slovenski narod*, 9. 1. 1926, št. 6, str. 1.

¹¹⁹ "Zgodba o 'mrtvejšem položaju'", *Slovenski narod*, 31. 3. 1925, št. 72, str. 1.

¹²⁰ "Pro domo", *Slovenski narod*, 18. 11. 1923, št. 56, str. 1; "Naše stališče", *Slovenski narod*, 25. 11. 1923, št. 270, str. 1; "Napredna politika", *Slovenski narod*, 30. 11. 1923, št. 274, str. 1; "Narodna koncentracija kot vprašanje političnega eksperimenta", *Slovenski narod*, 4. 1. 1924, št. 3, str. 1; "Stranke in politično delo", *Slovenski narod*, 6. 1. 1924, št. 5, str. 1; "Za našo napredno edinstvo", *Slovenski narod*, 19. 1. 1924, št. 16, str. 1; "Dnevne vesti: za izravnane sporov v naprednih vrstah!", *Slovenski narod*, 19. 1. 1924, št. 16, str. 3; "Združimo se!", *Slovenski narod*, 17. 6. 1924, št. 137, str. 1; "V fronto proti grobarjem Jugoslavije!", *Slovenski narod*, 23. 12. 1924, št. 292, str. 4; "Ljubljancani – somišljeniki!", *Slovenski narod*, 6. 2. 1925, št. 29, str. 1; "Razlika", *Slovenski narod*, 4. 7. 1925, št. 148, str. 1; "Manifestacija napredne in narodne Ljubljane", *Slovenski narod*, 18. 1. 1927, št. 13, str. 3; "Ljubljana je ostala bela in napredna", *Slovenski narod*, 13. 9. 1927, št. 206, str. 1.

Rasto Pustoslemšek (1875–1960), glavni urednik *Slovenskega naroda* v prvi polovici dvajsetih let; karikatura ob njegovi petdesetletnici (*Slovenski narod*, 26. 5. 1925, št. 117, str. 3)

Zaostritev kulturnobojnega stališča

"Rimovstvo" oziroma "rimovci" kot je *Slovenski narod* znal poimenovati politični katolicizem in njegove pripadnike,¹²¹ so po njegovem poudarku zasledovali absolutistične cilje, naperjene proti moderni družbi, demokraciji, prepotrebni medverski strpnosti ter splošni duhovni svobodi. Priznavajo le hierarhično katoliško načelo, ne pa enakovrednosti različnih kulturnih in političnih sta-

¹²¹ "Klerikalni Vidovdan", *Slovenski narod*, 1. 7. 1924, št. 147, str. 1; "Politične vesti: druge strune so zapele", *Slovenski narod*, 3. 9. 1924, št. 201, str. 2; "Politične vesti: malo resnice v album zapeljanih akademikov", *Slovenski narod*, 13. 12. 1924, št. 284, str. 2; "Šola, dekla cerkve", *Slovenski narod*, 11. 7. 1925, št. 154, str. 1.

lišč.¹²² Opozarjal je, da je zavesti o nevarnost političnega katolicizma premalo in oporekal mnenju v liberalnih vrstah, da je ni več.¹²³ Vztrajno je zagovarjal stališče, da je bistvo političnega katolicizma s politično močjo družbo prisiliti, da misli na njegov način in iz sebe izloči vsako drugo, svobodno mišljenje.¹²⁴ To je resnica njegove morale, ki ji služita gorjača in golida gnojnice!¹²⁵ Spraševal je, koliko časa bomo še trpeli predpotopno, nekulturno in orientalsko zastrupljanje javnega življenja, kot ga ustvarjajo na katoliški strani?¹²⁶ *Narodov* nadaljnji opomin je bil, da politični katolicizem zahteva brezpogojno, pasjo pokorščino, vera pa nje noče.¹²⁷ Ponovno je spomnil, da je bilo ideološko zaznamovano katolištvo sovražno svobodnemu narodnokulturnemu razvoju in opozoril na Prešerna, Gregorčiča, Aškercu in Stritarja.¹²⁸ Ideološko katolištvo je po pravilih za "zakrknjene devičarje" posebej grdilo Prešernovo zasebno in pesniško življenje.¹²⁹ Znova je opozoril še na prispevek liberalne strani k razvoju kulture.¹³⁰ Julija 1924 je nekdanji poslanec JDS v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljevine SHS dr. Fran Novak podprl tudi stališče Državnega sveta, vrhovnega državnega sodišča, da je prisilni krst otrok pravno nevzdržen.¹³¹

Pri *Slovenskem narodu* so se v resnici zavedali, da je politični katolicizem vladajoča duhovna in politična sila na Slovenskem.¹³² Ob tem jih je skrbela razklanost slovenske družbe, za katero so krivili katoliško stran, ki jo pogloblja še huje, kot Mahnič. To je nevarna točka duhovnega, kulturnega in političnega razvoja, ker ubija vse zdrave dele človeške družbe in jo usmerja k medsebojnemu poboju.¹³³ Zato je potrebno odstraniti politični katolicizem, "klerikal-

¹²² "Dve strani", *Slovenski narod*, 26. 8. 1924, št. 194, str. 1; "Spor radi posvetne šole", *Slovenski narod*, 27. 3. 1925, št. 69, str. 1. Prim. tudi "Dnevne vesti: spoštovanje zasebnega življenja in svetovnega nazora", *Slovenski narod*, 18. 4. 1924, št. 90, str. 3; "Klerikalci, naprednjaki in svobodomiselnici", *Slovenski narod*, 15. 2. 1925, št. 37, str. 1.

¹²³ "Dnevne vesti: klerikalne nevarnosti ni več?", *Slovenski narod*, 5. 1. 1924, št. 4, str. 3; "Razlika", *Slovenski narod*, 4. 7. 1925, št. 148, str. 1.

¹²⁴ "Razlika", *Slovenski narod*, 4. 7. 1925, št. 148, str. 1. Prim. tudi "Svoboda in enakopravnost", *Slovenski narod*, 29. 2. 1924, št. 50, str. 1; "V boj proti klerikalizmu!", *Slovenski narod*, 7. 6. 1924, št. 130, str. 1; "Vedno znova", *Slovenski narod*, 18. 7. 1924, št. 162, str. 1; "Za svobodo učiteljskega stanu", *Slovenski narod*, 2. 7. 1925, št. 245, str. 1.

¹²⁵ "Dnevne vesti: klerikalci so docela pobesneli", *Slovenski narod*, 4. 4. 1924, št. 78, str. 3.

¹²⁶ "Politične vesti: 'Slovenec' je zopet na delu", *Slovenski narod*, 13. 7. 1924, št. 158, str. 2.

¹²⁷ "Dve strani", *Slovenski narod*, 26. 8. 1924, št. 57, str. 1; "Politične vesti: tudi mi konstatiramo", *Slovenski narod*, 16. 9. 1924, št. 211, str. 2.

¹²⁸ "Preventivna politika", *Slovenski narod*, 1. 3. 1925, št. 49, str. 1; "Prešernov jubilej in klerikalci", *Slovenski narod*, 6. 12. 1925, št. 278, str. 1. Prim. tudi "Dve strani", *Slovenski narod*, 26. 8. 1924, št. 194, str. 1.

¹²⁹ "Prešernov jubilej in klerikalci", *Slovenski narod*, 6. 12. 1925, št. 278, str. 1.

¹³⁰ "Vedno znova", *Slovenski narod*, 18. 7. 1924, št. 162, str. 1; "Preventivna politika", *Slovenski narod*, 1. 3. 1925, št. 49, str. 1.

¹³¹ Fran Novak, "Prisilni krst – nedopusten!", *Slovenski narod*, 16. 7. 1924, št.

¹³² "Napredna koncentracija kot vprašanje političnega eksperimenta", *Slovenski narod*, 4. 1. 1924, št. 3, str. 1. Prim. tudi "Zakaj je klerikalizem po vojni napredoval?", *Slovenski narod*, 21. 8. 1924, št. 190, str. 1.

¹³³ "Dve strani", *Slovenski narod*, 26. 8. 1924, št. 194, str. 1.

no hidro", več kot štiridesetletno krivo načelo celotnega slovenskega javnega življenja. "Kakšne perspektive se odkrivajo naši katoliški cerkvi, če se reši spon klerikalnega političnega dirigentstva in če se oproščena lahko posveti svoji samoduhovni misiji!", je zaklical *Narod*.¹³⁴ Potreben je katoliški evangelijski in ne politični prepoved, da se ne bi katoliško politično in kulturno nazadnjaško načelo dokopalo do trajne moči.¹³⁵

Na podlagi takega preudarka je *Slovenski narod* vztrajal pri brezobzirnem boju proti političnemu katolicizmu.¹³⁶ Treba mu je odvzeti vsakršen vpliv na javno življenje, v katerem naj odločajo modernost, napredna duhovna misel, svoboda in demokracija.¹³⁷ Potrebna je laizacija javnega življenja, Slovenija naj se za vedno osvobodi katoliškega političnega varuštva in stopi na pot razsvetljenih dežel sveta.¹³⁸ Versko prepričanje naj bo strogo zasebna zadeva vsakega posameznika, ki za kogar ni obvezno, temveč sodi v kompetenco notranjega glasu. Če Cerkev nasprotuje in pobija svobodno razpolaganje s človeškim intelektom, je to nasilje nad naravnim svobodnim duhom. Seveda, tisti, kdor kriticizira razmere, ki so zavladale v današnjem katolicizmu, je zanjo brezverec in "moderni pogan", čeprav je njegov verski čut bolj razvit, popolnejši in bolj skladen s krščanskimi idejami, kot tisti samih cerkvenih poglavarjev.¹³⁹ Boj proti političnemu katolicizmu ni boj proti veri, ampak proti SLS in duhovščini, ki stoji za njo. Če tega spora ne bi bilo, na liberalni strani v polemiko ne bi vključevali niti Cerkve niti vere, ki bi morali biti nadvse važna organizma narodovega moralnega napredka. "Danes to med nami nista, ker sta v službi klerikalne politike!"¹⁴⁰

Tako razmišljanje ni pristajalo na pobudo o odpravi boja med političnim katolicizmom in liberalizmom. Izrekel jo je nekdanji predsednik JDS Vekoslav Kukovec, ki je poleti 1924 svaril pred brezobzirnim političnim bojem proti katoliški strani.¹⁴¹ Po njegovem prepričanju bi bilo treba boj med političnim katolicizmom in liberalizmom vreči "*v ropotarnico*".¹⁴² Tedanje vodstvo SDS

¹³⁴ "Usodni trenutki slovenskega klerikalizma", *Slovenski narod*, 31. 12. 1924, št. 297, str. 1; "Pred odločilno bitko", *Slovenski narod*, 27. 1. 1925, št. 21, str. 1.

¹³⁵ "Preventivna politika", *Slovenski narod*, 1. 3. 1925, št. 49, str. 1; "Dr. Koroščeva politika", *Slovenski narod*, 22. 3. 1925, št. 66, str. 1.

¹³⁶ "V boj proti klerikalizmu!", *Slovenski narod*, 7. 6. 1924, št. 130, str. 1,

¹³⁷ "Bela Ljubljana", *Slovenski narod*, 28. 1. 1925, št. 22, str. 1.

¹³⁸ "Svoboda in enakopravnost", *Slovenski narod*, 29. 2. 1924, št. 50, str. 1; "Pred odločilno bitko", *Slovenski narod*, 27. 1. 1925, št. 21, str. 1.

¹³⁹ "Preluknjan čoln", *Slovenski narod*, 25. 3. 1924, št. 70, str. 1.

¹⁴⁰ "Borba idej", *Slovenski narod*, 4. 2. 1925, št. 27, str. 1; "Škof zopet na poslu", *Slovenski narod*, 27. 11. 1925, št. 271, str. 1. Prim. tudi "Šola, dekla cerkve", *Slovenski narod*, 11. 7. 1925, št. 154, str. 1.

¹⁴¹ "Beseda v važnem trenutku", *Narodni dnevnik*, 2. 8. 1924, št. 171, str. 2.

¹⁴² V. [ekoslav] Kukovec, "Kaj sem v Središču govoril, ko sem doživel prirske ovacije?", *Narodni dnevnik*, 19. 8. 1924, št. 185, str. 1.

tega ni hotelo. *Slovenski narod* ga je podprl z idejnim sporočilom, v katerem je vztrajal pri obstoječi kulturnobojni delitvi na Slovenskem, vzroke zanjo pa je videl le na strani političnega katolicizma. "Naj bo kakorkoli," je zapisal,

tudi mi soglašamo z gosp. doktorjem [Vekoslavom Kukovcem – op. J. P.], da bi se morala vreči stara borba med klerikalizmom in liberalizmom v 'ropotarnico', kakor se je izrazil, in da bi morali začeti novo življenje. Toda stvar ni tako enostavna, kakor izgleda, zlasti če izustimo samo stavek in če pri tem ne pomislimo, *kaj pomeni borba med klerikalizmom in liberalizmom in komu je treba odpravo tega boja pravzaprav priporočati*.¹⁴³

"Besedica *liberalizem* je nekoliko obrabljena krilatica našega političnega življenja" je nadaljeval *Narod*.

V bistvu pomeni svobodoljubje v duševnem oziru, ljubezen do notranje, miselne svobode in samostanosti, nadalje voljo do izvirnega življenja po svobodnih zakonih lastne vesti. Tak je liberalizem, ki se je propovedoval [razglašal – op. J. P.] pri nas. Moramo takoj reči, da je še danes na mestu, ker pomeni edino resno, stvarno in možno podlago kulturnega napredka. Ko smo se torej oprijeli takega liberalnega pokreta, smo ravnali dobro, ker smo s tem uvedli v slovensko kulturo svež element samotvorne energije na duševnem polju. Liberalizem pri nas ni nastopal proti pozitivnemu verstvu, ki ga je vsikdar spoštoval in celo branil. Pač pa je zagovarjal princip svobode na duševnem polju, kjer je smatral, da le on more regulirati medsebojne odnose različnih nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju sploh. To, samo to, je bil liberalizem in pri nas. Mogoče, da pomeni liberalizem pri drugih narodih še nekaj drugega, recimo primes protestantske propagande. – Mi vpoštevamo liberalizem v navedenem plemenitem pomenu besede, kot *duševno svobodoljubje*. Liberalizem je še vedno na duševnem polju to, kar je bil za politično življenje demokratizem in parlamentarizem po dolgih stoletjih suženjskega podaništva v fevdalni in absolutistični dobi Evrope.¹⁴⁴

"Istočasno z liberalizmom v tem smislu se je pa med Slovenci pojavil klerikalizem, to je politična organizacija duhovnikov in cerkvenih dostojanstvenikov, ki nastopa z edino-zveličavnim političnim ter drugim programom in ki odreja ostalim strankam vsako upravičenost. *Klerikalizem je dejstvo*", je poudaril *Slovenski narod*,

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Prav tam.

Vekoslav Kukovec
(1876–1951) (*dLib*,
Zbirka upodobitev
znanih Slovencev
NUK)

in drugo dejstvo je to, da klerikalizma niso ustvarili liberalci, najmanj slovenski naprednjaki. Vreči boj med klerikalizmom in liberalizmom v 'ropotarnico' pomeni logično toliko, kakor odpraviti dejstvo klerikalizma med Slovenci, to se pravi obstoja klerikalne stranke in pa tistih ljudi, ki to stranko zagovarjajo in ki jo vzdržujejo. Klerikalizma napredni Slovenci niso povzročili, niti ga niso ustvarili, zato nimajo nobene ingerence na to, da ga spravijo v ropotarnico. Gosp. Kukovec bi bil moral to svojo najnovejšo modrost nasloviti na klerikalno stranko ter ji prijazno nasvetovati, naj likvidira. Upamo, da je tudi dr. Kukovec prepričan o nujnosti odprave klerikalizma med Slovenci in to ne samo v interesu čistega političnega življenja ter pristnega narodovega napredka, marveč tudi v interesu blagotvornega delovanja katoliške cerkve med Slovenci. Saj ni več skrivnost, da škoduje klerikalizem katoliški cerkvi in

*veri veliko več, kakor ji pa koristi. S politiko in političnim pritiskom ni mogoče pridobivati vernike ter jih utrjevati v ljubezni in udanosti do Božanstva.*¹⁴⁵

"Stvari stoje torej nekoliko drugače!" je zaključil *Narod*.

Naš prijatelj g. dr. Kukovec se torej temeljito moti! Boj med klerikalizmom in liberalizmom, z drugimi besedami dejstvo obstoja klerikalizma med Slovenci je prokleta resen fakt in danes žal tudi sila, ki se ne da streti z frazo o odpravi boja med klerikalizmom in liberalizmom. To idejo je treba propagirati med klerikalci. Napredni Slovenci pa do danes nismo hoteli res prav ničesar drugega, kakor odpravo klerikalizma, to je izrabe cerkve in vere v politične svrhe.¹⁴⁶

Seveda ne gre, da bi podcenjevali *Narodova* opozorila, ki jih je zapisal o katoliški politični strani. A dejstvo ostaja, da se kulturnobojni usmeritvi ni bil pripravljen odreči. To je junija 1924 napovedala njegova obsodba ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča, ki ga je krivil za vse politično zlo na Slovenskem. Jegliča je označil za vrhovnega vodjo stranke političnega katolicizma, ob tem, ko sta Cerkev na Slovenskem in SLS popolnoma istovetna. Poudaril je, da ima škof na podrejeno duhovščino tak absoluten vpliv, da mora plesati kot marioneta, če tako ukaže. Jeglič je tudi lastnik Katoliškega tiskovnega društva (Jugoslovanske tiskarne – J. P.) in s tem omogoča ter vzdržuje pisavo katoliškega časopisja. Jegliču je očital, da je odgovoren za njegovo protidržavno vsebino, pri čemer je, če dodamo, večina takih očitkov liberalne politike temeljila v obsojanju avtonomističnih stališč SLS. *Narod* je državno oblast pozval naj si zaradi izrazito državnih koristi

nekoliko pobližje ogleda tega cerkvenega dostojanstvenik in si stavi vprašanje, ako je dopustno še nadalje trpeti, da zavzema prvo mesto v katoliški hierarhiji v Sloveniji mož, ki je danes edini krivec protidržavne borbe, katero v zadnjem času sistematski vodi *proti državi njeni avtoriteti in prot vladajoči dinastiji klerikalni tisk*.¹⁴⁷

Državna oblast mora Jegliča postaviti pred izbiro:

Ali hoče še nadalje ostati podjetnik in financer klerikalne protidržavne politike ali pa duhovni vrhovni pastir vseh vernikov brez razlike strank in političnega

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ "Dnevne vesti: krivec vsega zla", *Slovenski narod*, 24. 6. 1924, št. 142, str. 3. O odnosu liberalne politike do škofa Jegliča glej Jurij Perovšek, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja* (Ljubljana, 2005), str. 84–109.

prepričanja. V prvem slučaju se mora odpovedati svojemu cerkvenemu dostojanstvu, ki je nezdržljivo s strankarstvom in aktivno politiko, v drugem slučaju pa se mora odreči svojih trgovskih in političnih špekulacij s klerikalnimi podjetji in časopisi. *Ali–ali*, tretja možnost je izključena.¹⁴⁸

V tem času je *Slovenski narod* večkrat obtožil oziroma objavil obtožbe, naperjene proti SLS in duhovništvu, da sta protisrbsko, protidinastično, separatistično in protijugoslovansko usmerjena.¹⁴⁹ Sredi dvajsetih let je katoliški strani očital, da je strastna sovražnica staroslovanskega bogoslužja, in zahteval, naj je njegova uvedba pogoj za sklenitev konkordata med Jugoslavijo in Vatikanom.¹⁵⁰ Objavil je poslanico "več duhovnikov", ki so Jegliča pozvali, naj se, skladno s spomenico, ki so jo leta 1918 jugoslovanski škofi poslali papežu in jo je tudi sam podpisal, zavzame za staroslovansko bogoslužje v cerkvenih obredih.¹⁵¹ Glede tega je treba povedati, da je bil Jeglič večkrat pri papežu Benediktu XV. s prošnjo, da bi Slovencem dovolili prevesti celoten Rimski obrednik, kot so ga že od 17. stoletja imeli Hrvatje. Papež je leta 1921 dovolil prevod, pri maši v latinščini pa samo berilo in evangelij v domačem jeziku. Uporaba tega dovoljenja se je iz različnih razlogov zavlekla do leta 1933.¹⁵² *Narod* je tudi ponavljal očitke o vojnem hujskaštvu in protisrbskih izjavah katoliške strani leta 1914 in spomnil na znano okrožnico VLS, ki je tedaj svoje somišljenike pozivala, naj strankinemu vodstvu poročajo o pojavih Srbom naklonjenega razpoloženja med prebivalstvom in naročniki ter bralci liberalnega in socialnodemokratskega časopisja. SLS je tudi obtoževal avstrijakantstva in vdanosti habsburški monarhiji v avstrijski dobi.¹⁵³ Opozarjal je še na hujskanje duhovništva proti Sokolom in navedel, da je dobilo fizični značaj.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Prav tam.

¹⁴⁹ "Posledice", *Slovenski narod*, 8. 12. 1923, št. 280, str. 1; "Dnevne vesti: kam vodi klerikalizem?", *Slovenski narod*, 20. 5. 1924, št. 115, str. 3; "Dnevne vesti: katoliški duhovniki proti državi in dinastiji", *Slovenski narod*, 21. 6. 1924, št. 140, str. 3; "Minister dr. Gregor Žerjav o političnem položaju", *Slovenski narod*, 13. 11. 1924, št. 260, str. 2.

¹⁵⁰ "Naši klerikalci in slovensko bogoslužje", *Slovenski narod*, 8. 7. 1925, št. 151, str. 1.

¹⁵¹ "Poslanica", *Slovenski narod*, 13. 9. 1925, št. 207, str. 2.

¹⁵² France Oražem, "Duhovnost v dobi dozorevanja slovenskega naroda", v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. Metod Benedik (Celje, 1991), str. 372.

¹⁵³ "Več doslednosti in manj demagoštva!", *Slovenski narod*, 27. 11. 1923, št. 271, str. 2; "Dnevne vesti: poglavje o izdajstvu in izdajalcih", *Slovenski narod*, 15. 6. 1924, št. 136, str. 4; "Slovenec" in škofova stranka leta 1914", *Slovenski narod*, 17. 8. 1924, št. 187, str. 11; "Zakaj je klerikalizem po vojni napredoval?", *Slovenski narod*, 21. 8. 1924, št. 190, str. 4; "Dnevne vesti: leta 1914 in 1924", *Slovenski narod*, 29. 8. 1924, št. 197, str. 4; "Dnevne vesti: stari grešniki", *Slovenski narod*, 7. 12. 1924, št. 280, str. 4; "V fronto proti grobarjem Jugoslavije!", *Slovenski narod*, 23. 12. 1924, št. 292, str. 4; "Zmotne fraze", *Slovenski narod*, 25. 6. 1925, št. 141, str. 1; "Manifestacija napredne in narodne Ljubljane", *Slovenski narod*, 18. 1. 1927, št. 13, str. 3; "SLS v obrambi svoje podle preteklosti", *Slovenski narod*, 9. 3. 1927, št. 58, str. 2.

¹⁵⁴ "Klerikalna gonja proti Sokolstvu", *Slovenski narod*, 14. 6. 1925, št. 132, str. 2.

Pogledi na šolstvo, še enkrat na Antona Korošca in druge osebnosti s katoliške strani

Narodova pripravljenost voditi nadaljnji kulturni boj se je poleg drugih prispevkov posebej pokazala v vprašanju šolstva ter v odnosu do načelnika SLS Antona Korošca. V šolskem vprašanju sta si bili obe strani – katoliška in liberalna – v doslednosti precej podobni, idejno odklanjanje, ki ga je v njem izražal *Slovenski narod*, pa je včasih celo presegalo njegovo siceršnjo kulturnobojno ostrino. Že konec leta 1924 je *Slovenca* obtožil, da hoče uvesti zloglasni "imprimatur" (v pomenu dovoljenja za predavanje – J. P.) tudi za posvetne univerzitetne profesorje.¹⁵⁵ Pri tem se je skliceval na članek o položaju univerzitetnih profesorjev, ki ga je *Slovenec* objavil 7. decembra 1924. *Slovenec* je v njem zagovarjal stališče, da bi jim državna oblast tudi v primeru, če bi v njih videla le državne uradnike, ne smela kratiti svobode njihovega političnega prepričanja.¹⁵⁶ Navedene in drugih trditve, o katerih je pisal *Narod*, v članku ni bilo, v odzivu na *Slovenčev* članek pa je videl priložnost za izživiljanje kulturnobojne sle. Povsem izmišljeno je zapisal, da hoče *Slovenec* proti absolutni notranji in znanstveni svobodi cerkveni nadzor,

in če bi zavladal katoliški boljševizem ali po domače 'princip prepojenja vsega javnega življenja z verstvom in katolicizmom', tedaj bi na univerzah ne učili svobodni ljudje in notranje prepričane osebnosti, marveč harlekini [glumači – op. J. P.], ki bi morali ponavljati dobesedne stare katoliške dogmatike in naprošati za vsako novo misel, da se ji pritisne cerkveni 'imprimatur'.¹⁵⁷

Moderna država, ki je liberalna in svobodoljubna, kot nositeljica moderne duha pravi temu: "Ne"! Univerza naj bo svoboden prostor svobodnih znanstvenikov. *Narod* je nadaljeval, da sodobne države, med njimi tudi Jugoslavija, tako široko pojmujejo načelo svobode, da jo dovoljujejo tudi tistim, ki ji nasprotujejo. In čeprav je Teološka fakulteta taka ustanova – podrejena je cerkvenim oblastem, na njej delujejo pripadniki samo ene veroizpovedi, medtem ko bi morali biti njeni profesorji nastavljeni zgolj po znanstveni kvalifikaciji in brez konfesionalnega vpliva – moderna država dovoljuje, da se lahko uveljavi celo taka volja, ki je uperjena proti svobodni znanosti in vesti. Osrčuje pa dejstvo, da so univerzitetni profesorji državni uradniki in jih ne nastavljajo škofovski omejevalci in dogmatični diktatorji.¹⁵⁸

¹⁵⁵ "Vseučiliški profesorji", *Slovenski narod*, 10. 12. 1924, št. 281, str. 1.

¹⁵⁶ "Vseučiliški profesor", *Slovenec*, 7. 12. 1924, št. 280, str. 1.

¹⁵⁷ "Vseučiliški profesorji", *Slovenski narod*, 10. 12. 1924, št. 281, str. 1.

¹⁵⁸ Prav tam.

Enako ostro se je *Slovenski narod* odzval tudi na zahteve po verski šoli. Postavljala sta jih društvo Krščanska šola in SLS. SLS jih je posebej poudarila, ko so v Narodni skupščini obravnavali predlog zakona o osnovnih šolah. V skupščinsko proceduro so ga poslali sredi maja 1925. SLS je v šolski upravi zahtevala besedo Cerkve, podrejenost katehetov izključno cerkveni oblasti in v okviru politične avtonomije tudi šolsko in kulturno avtonomijo. Zakonski načrt ni imel široke podpore, zavračala ga je tudi strokovna javnost, ker ni ločeval šolske uprave od politične in je v nasprotju z zahtevano samoupravo uveljavljal strogi centralizem. Splošno nesprejemljivost osnovnošolskega zakonskega načrta je sprevidela tudi vlada in konec junija načrt umaknila iz razprave.¹⁵⁹

V času, ko so obravnavali zakonski predlog zakona o osnovnih šolah, je *Slovenski narod* najprej izjavil, da v slovenski in jugoslovanski mladini živijo stare tradicije naprednosti, prostovoljne delavnosti in svobodomiselnosti, kar pomeni notranje hrepenenje po lastnem spoznanju zadnjih bistev sveta in življenja. Te vrelce prave človeške vzgoje je treba na novo odpreti.¹⁶⁰ SLS pa zahteva nemoderen, "klerikalen" osnovnošolski zakon, in to utemeljuje s sklicevanjem, da je slovenski narod katoliški, zato mora biti tudi šolski zakon katoliški. Z njim želi le vpliv na postavljanje osnovnošolskih učiteljev in možnost, da jih trpinči.¹⁶¹ Tudi ko so zakonski načrt umaknili iz skupščinske razprave, je *Slovenski narod* še naprej obtoževal katoliško stran, da hoče nad šolo in svobodomiselne učitelje postaviti svoje strankarske predstavnike in obvladovati sebi tuje notranje nazore in vzgojna prepričanja. Zaveda se, da drugače ne more utemeljiti svoje moči nad svobodno vestjo in neovirano duhovno svobodo, ampak hoče v ta namen preko svoje stranke, politikujoče duhovščine in ustrahovanja svobodoljubnega ter svobodomiselnega učiteljstva vzpostaviti neomejeno oblast nad nedoraslo mladino.¹⁶² Za učiteljstvo morata veljati popolna svoboda in samostojnost njegovega vzgojnega in izobraževalnega delovanja in ne podrejena, nesvobodna in nesamostojna vloga, ki jo hoče SLS. V tem primeru bi moralo pod videzom vsemogočnosti vere izvrševati vsa povelja katoliške stranke.¹⁶³

Temeljno stališče *Slovenskega naroda* v zvezi z vprašanjem šole je bilo:

Mi pa vemo, da je edini namen cerkve vzgajati pokolenje za pokolenjem v srednjeveškem duhu brezpogojne pokorščine cerkveni hierarhiji in držati pre-

¹⁵⁹ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 208–209.

¹⁶⁰ "Nove smeri omladinske delavnosti", *Slovenski narod*, 16. 5. 1925, št. 110, str. 1.

¹⁶¹ "Zmotne fraze", *Slovenski narod*, 25. 6. 1925, št. 141, str. 1.

¹⁶² "Za svobodo učiteljskega stanu", *Slovenski narod*, 2. 7. 1925, št. 146, str. 1; "Stranke in verstvo", *Slovenski narod*, 5. 7. 1925, št. 149, str. 1.

¹⁶³ "Položaj in naloge našega učiteljstva", *Slovenski narod*, 9. 1. 1926, št. 6, str. 1.

prosto ljudstvo v sponah verskega fanatizma, zaslepljenosti in nevednosti, ki je bila in ostane temelj klerikalizma. Šolska mladina ne sme razviti svojih umstvenih sil tako, da bi v poznejšem življenju svobodno presojala vse materijalne in duhovne pojave, ona ne sme dobiti podlage za svobodno, od župnikovega vpliva nesvobodno svetovno naziranje, temveč mora ostati lutka v rokah dostojnih naslednikov španske inkvizicije. To osnovnošolsko inkvizicijo je treba izvajati z vso doslednostjo in zato se je ustanovilo v Sloveniji, ki je v našo sramoto sedež jugoslovenskega klerikalizma, društvo 'Krščanska šola'.¹⁶⁴

"Klerikalna hijena"¹⁶⁵ *Slovenskemu narodu* ni dala miru. Pod njenim vtisom je tudi v nadaljnjih letih sledil načelniku SLS Korošcu in ga na različne načine obtoževal. Ko je Korošec 14. septembra 1924 kot prosvetni minister obiskal ljubljansko univerzo in ga je sprejel njen celoten profesorski zbor, je *Slovenski narod* zapisal, da so se mu *morali* pokloniti vsi univerzitetni profesorji.¹⁶⁶ To je bila zlonamerna trditev, saj si je Univerza Koroščev obisk štela v čast. Rektor dr. France Kidrič je v nagovoru ob Koroščevem obisku dejal, da je prvi prosvetni minister, ki je ljubljansko univerzo osebno obiskal. Korošec pa je zbranim polaskal z zagotovilom, da je vlada pripravljena ugoditi težnjam profesorskih zborov kot "aristokraciji našega naroda".¹⁶⁷ *Slovenec* se je *Narodovi* notici posmehlil s pripombo, da so profesorji z udeležbo ob Koroščevem obisku naredili samo to napako, "da niso šli vprašat 'Slov. naroda', kaj smejo in kaj ne smejo storiti".¹⁶⁸

Slovenski narod se je odzval tudi na naslednjo Koroščevo ministrsko funkcijo. Ko je februarja 1928 postal kandidat za notranjega ministra (notranji minister v drugi vladi Velimirja Vukičevića je bil od 23. februarja do 27. julija 1928), je oporekal *Slovenčevemu* navdušenju, da njegova kandidatura za Slovence pomeni praznik, praznik slovenskega dela, praznik slovenske sposobnosti, slovenske poštenosti, slovenske državotvornosti in slovenske vdanosti kralju in državi.¹⁶⁹ Spraševal se je, zakaj naj bi to bil za Slovence poseben praznik – "morda celo cerkveni?" –, saj od tega Koroščevega položaja ne morejo pričakovati nobene koristi. Če pa bi, na primer, postal finančni minister, bi to pač nekaj pomenilo, ker bi vsaj lahko pričakovali, da bi imeli koristi zlasti pri odmerjanju davkov. Od policije pa ne moremo pričakovati izboljšanja gospodarskih in socialnih razmer, ki ga najprej potrebujemo.¹⁷⁰

¹⁶⁴ "Šola, dekla cerkve", *Slovenski narod*, 11. 7. 1925, št. 154, str. 1.

¹⁶⁵ "SLS v obrambi svoje podle preteklosti", *Slovenski narod*, 9. 3. 1928, št. 58, str. 2.

¹⁶⁶ "Politične vesti: dr. Korošec v Ljubljani", *Slovenski narod*, 16. 9. 1924, št. 211, str. 2.

¹⁶⁷ Andrej Rahten, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022), str. 193 (dalje: Rahten, *Anton Korošec*).

¹⁶⁸ "Beležke: zlobnost 'Slov. naroda'", *Slovenec*, 16. 9. 1924, št. 211, str. 2.

¹⁶⁹ "Nezaslišana propalost SDS", *Slovenec*, 17. 2. 1928, št. 40, str. 1.

¹⁷⁰ "Kandidatura g. Korošca za notranjega ministra", *Slovenski narod*, 17. 2. 1928, št. 40, str. 2.

Za razliko od tedaj že dalj časa vodilnega "mladoliberalnega" političnega lista *Jutro*, ki je po znanih streljih in smrtnih žrtvah v Narodni skupščini 20. junija 1928 Korošcu očital, da kot notranji minister ni podal ostavke in s tem razbremenil SLS politične odgovornosti za storjeni zločin,¹⁷¹ *Slovenski narod* tega ni storil. Kot vemo, je 20. junija poslanec velikosrbske Narodne radikalne stranke Puniša Račić streljal na poslance opozicijske federalistične Hrvaške kmečke stranke (HKS), dva med njimi ubil ter ranil hrvaškega narodnega voditelja in prvaka HKS Stjepana Radića, ki je zaradi dobljenih ran kasneje umrl. *Jutro* je tudi drugače obtoževalo Korošca.¹⁷² *Slovenski narod* pa je kritično obravnaval Korošca v času hude politične krize po skupščinskem atentatu. Najprej je dober mesec po njem o slovenskih katoliških duhovnikih in Korošcu, ki so bili poslanci SLS, pisal, da so se lotili dela, ki očitno ni za blagoslovljene roke. Vprašanje je tudi, kaj si misli ljudstvo o duhovniku (Korošcu – J. P.), ki je vrgel v kot kadilnico in škropilo ter se postavil na čelo ministrstva policije, od kjer poveljuje bataljonu policije in orožništva.¹⁷³ Ko je politična kriza dosegla vrhunec in je kralj Korošcu ponudil mandat za sestavo vlade, Korošec pa jo je sestavil 27. julija 1928, je *Narod* obžaloval njegovo odločitev. Menil je, da se je postavil v službo hegemonističnega velikosrbskega režima, ki je bil v ostrem nasprotju s HKS in Kmečko demokratsko koalicijo (KDK), v katero se je HKS povezala z vsedržavno SDS. KDK so leta 1927 oblikovali v boju za državljansko enakopravnost, demokratični sistem vladanja, proti kršenju ustave, prodoru velikosrbstva in za vzpostavitev avtonomije, ki bi bila zavarovana pred posegi države.¹⁷⁴ Kot opozarja Andrej Rahten, avtor odlične monografije o Antonu Korošcu, s katero je slovensko zgodovino ob 150. letnici njegovega rojstva izpolnilo svoj dolg do vodilnega slovenskega politika med svetovnima vojnama, je tedaj Korošec čutil, da je bila jugoslovanska država, ki jo je pomagal soustvarjati, pred zgodovinsko prelomnico. V času ko so tako rekoč na vseh jugoslovanskih mejah svoje ambicije neprikrito izražale revizionistične sile in je državi pretel notranjepolitični spopad večjih razsežnosti, je ocenil, da mora prevzeti odgovornost, in je privolil v kraljevo ponudbo ter v skrajno napetih razmerah prevzel položaj premierja.¹⁷⁵ To je bila njegova nova akcija, s katero je sodeloval pri reševanju države. Najprej jo je reševal, lahko bi rekli tudi rešil, ko je, kljub zameram zara-

¹⁷¹ "Ljubljana, 30. junija" *Jutro*, 1. 7. 1928, št. 152, str. 1.

¹⁷² Prim. ["Karikatura"], *Jutro*, 6. 7. 1928, št. 156, str. 3.

¹⁷³ "Zopet je vera v nevarnosti", *Slovenski narod*, 23. 7. 1928, št. 166, str. 2.

¹⁷⁴ Hrvoje Matković, "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924–1929)", *Časopis za suvremenu povijest* 3, št. 1 (1971), str. 17; Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature* (Zagreb, 1972), str. 216.

¹⁷⁵ Rahten, *Anton Korošec*, str. 29, 284–285. – O Koroščevem političnem delovanju v avstrijski dobi glej Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju: življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

di razveljavitve ženevskega dogovora leta 1918 o federativni združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in Kraljevine Srbije v jugoslovansko skupnost, ki sta jo izsilila srbski dvor in srbski centralistični krogi, v letih 1918–1919 konstruktivno deloval v prvi jugoslovanski vladi in zadržal republikansko opozicijo v lastni stranki.¹⁷⁶ Rahten nadalje ugotavlja, da, objektivno gledano, postavitev Slovencev na čelo vlade, ki se je soočala z zaostrovanjem srbsko-hrvaških odnosov, sploh ni bila slaba ideja. A kot se je kmalu pokazalo, je kralj z vpoklicem Korošca samo kupoval čas, da potegne najbolj radikalno potezo – razglasitev svoje diktature, ki jo je vpeljal leta 1929.¹⁷⁷

Slovenskemu narodu, ki se je opredelil kot odločni in brezobzirni Korošček nasprotnik, ni bilo vseeno, da je Korošec kot Slovenec prevzel nalogo izvrševalca politike nasilnega režima. Če bi prevzel vodenje vlade v običajnih razmerah, bi to obeležil ne le kot uspeh Slovencev, ampak vseh "prečanov" (državljanov zahodnega dela Jugoslavije), saj so Srbi prepričani, da le njim pripada mesto prvega ministra; Korošec je bil edini nesrbski predsednik vlade prve jugoslovanske države. A "v duhu bizantinske cincarije [kramarstva – op. J. P.] leži, da zna sama sicer spretno kovati spletke, aranžirati zavratne naskoke, prav tako pa je v njenem duhu, da si za izvršilca svojih nakan najraje poišče nekoga drugega, da nosi formalno odgovornost za njene zločine." – "Danes rinejo drja. Korošca na vodstvo vladnega krmila, ker gre za to, da se predvsem Hrvate in ostale prečane, ki so siti beograjske hegemonistične cincarije, udari po glavi z batom", je tedanjo Koroščevo politično vlogo označil *Narod*.¹⁷⁸

Ob tedanjem načelniku katoliške politične stranke *Slovenski narod* ni pozabil tudi na njenega nekdanjega prvaka Ivana Šusteršiča. Ko je 13. aprila 1922 izšla njegova brošura *Moj odgovor*,¹⁷⁹ v kateri je Šusteršič zavrnil politični katolicizem na splošno kot pojav,¹⁸⁰ je objavil odlomke iz njenega besedila. Zapisal pa je, da mu, čeprav sedaj "moli svoj protiklerikalni confiteor [kesanje – op. J. P.], ne zaupajo. Predobro ga poznamo kot politika brez skrupulov, da bi mu verjeli, ko so se mu baje odprle oči in je postal iz Savla Pavel.¹⁸¹ Ko se je 11. decembra 1922 vrnil iz tujine,¹⁸² kamor se je umaknil ob razpadu habsburške monarhije, in se za krajši čas vrnil v politiko, se *Slovenski narod* njegovemu

¹⁷⁶ Rahten, *Anton Korošec*, str. 29.

¹⁷⁷ Prav tam, str. 287.

¹⁷⁸ "Pomen dr. Koroščeve misije", *Slovenski narod*, 27. 7. 1928, št. 170, str. 2.

¹⁷⁹ Ivan Šusteršič, *Moj odgovor* (Volders na Tirolskem, 1922).

¹⁸⁰ Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana, 1998), str. 460. Več o brošuri glej prav tam, str. 456–461 in Andrej Rahten, *Ivan Šusteršič: der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien, 2012), str. 373–375.

¹⁸¹ "Dr. Šusteršič redivivus", *Slovenski narod*, 14. 4. 1922, št. 86, str. 1; "Dnevne vesti: naše stališče napram dr. Šusteršiču", *Slovenski narod*, 15. 4. 1922, št. 87, str. 3.

¹⁸² Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 241.

delovanju ni posvečal. Ob Šusteršičevi smrti pa mu je namenil spoštljiv in pozitivno naravnan nekrolog. Nanj je pogledal "s pravičnega zgodovinskega stališča". Vprašal je,

kdo bi mogel tajiti, da je ž njim preminula najmarkantnejša politična osebnost predvojnih Slovencev? Naj je sodba o njegovih političnih metodah in o njegovem političnem programu, ki je bistveno nasprotoval nacionalnemu napredku Slovencev, še tako ostra in odločna, v okviru svojih programov, za SLS kot njen vodja je storil tako v organizatoričnem kakor v političnem pogledu toliko, kakor nihče pred njim in za njim.¹⁸³

"Ob dr. Šusteršičevi osebnosti bo mogel zgodovinar slovenske politične zgodovine načrtati monografijo politika, ki ne bo zaostajala za monografijami drugih mož večjih narodov."¹⁸⁴ *Slovenski narod* je objavil tudi veliki osmrtnici načelstva Ljudske posojilnice in upravnega sveta Prometne banke v Ljubljani Ivanu Šusteršiču.¹⁸⁵ Objavil je tudi poročilo z njegove zadnje poti od Miklošičeve ceste, kjer je prebival, v frančiškansko cerkev in od nje preko Marijinega (danes Prešernovega) trga proti magistratu, mimo stolnice, čez Krekov trg, na Kopitarjevo ulico in proti pokopališču pri Sv. Križu.¹⁸⁶

Dve leti po Šusteršičevi smrti je *Slovenski narod* obeležil desetletnico smrti dr. Janeza Evangelista Kreka, drugega velikega voditelja slovenskega katoliškega gibanja v avstrijski dobi. Prav tako ga je uvrstil med najizrazitejše osebnosti v slovenski politični zgodovini.¹⁸⁷ Leta 1924 je ob sedemdesetletnici dolgotnega trnovskega župnika v Ljubljani, zgodovinarja, kulturnega in narodnoobrambnega delavca Ivana Vrhovnika poročal o slovesnosti, ki so mu jo priredila liberalna kulturna in narodnoobrambna društva.¹⁸⁸ Lepo se je poslovil tudi od duhovnika, goriškega politika, narodnokulturnega in gospodarskega delavca, ki je v katoliškem taboru veljal za predstavnika katoliškega liberalizma, dr. Antona Gregorčiča, ob njegovi smrti.¹⁸⁹ Ob Ivanu Vrhovniku in Antonu Gregorčiču se je pokazalo, da je *Slovenski narod* tistim iz katoliških vrst, do katerih je čutil bližino, namenil prijazne besede.

¹⁸³ "Dr. Ivan Šusteršič", *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, št. 229, str. 2.

¹⁸⁴ Prav tam.

¹⁸⁵ "Načelstvo Ljudske posojilnice...", "Upravni svet Prometne banke...", *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, št. 229, str. 6.

¹⁸⁶ "Dr. Ivana Šusteršiča zadnja pot", *Slovenski narod*, 11. 10. 1925, št. 231, str. 7.

¹⁸⁷ "Ob desetletnici smrti dr. Janeza Ev. Kreka", *Slovenski narod*, 9. 10. 1927, št. 229, str. 3.

¹⁸⁸ "Serenada župniku Vrhovniku", *Slovenski narod*, 25. 6. 1924, št. 143, str. 3.

¹⁸⁹ "Dr. Anton Gregorčič", *Slovenski narod*, 9. 3. 1925, št. 56, str. 5.

Anton Korošec
(1872 – 1940)
(*Ilustrirani Slovenec*,
8. 5. 1932, št. 19, str.
77)

Zaključek

Slovenski narod je bil poleg *Jutra* drugo najpomembnejše orožje liberalnega kulturnega boja v času med svetovnimi vojnami. Njegovo pisanje je odsevalo vse ključne značilnosti liberalnega ideološkega in političnega pogleda na katoliško stran. V zavzemanju za "čisto" vero, to je vero brez politične razsežnosti, kar pa z njenim izrabljanjem v politične namene počnejo politikujoča duhovščina, Cerkev in stranka političnega katolicizma, jih je obtoževal, da hočejo vzpostaviti izključno versko strukturirano družbo in v njej svojo absolutno duhovno, politično in modernemu ter demokratičnemu razvoju nasprotujočo oblast. K tem obtožbam je pripomoglo tudi katoliško obvladovanje slovenskega prostora. *Slovenski narod* je Cerkev in duhovščino opozarjal, da se s političnim opiranjem na vero odrekata svojemu evangelijskemu poslanstvu in vnašata razdor v slovensko narodno skupnost, ter vztrajal v videnju integralističnega značaja katoliške strani. Pri tem se je posluževal kulturnobojskih oznak o njunih "srednjeveških" in inkvizicijskih namenih, ki jim sledi tudi SLS. To ni pomenilo, da ne bi priznaval verskega, narodnokulturnega, prosvetnega in socialnogospodarskega pomena duhovščine v zgodovinskem dozorevanju

Ivan Šusteršič (1863–1925) v zadnjih letih svojega življenja (*Ilustrirani Slovenec*, 18. 10. 1925, št. 43, [str. 163])

slovenskega naroda in to njeno delo je spoštoval. V upiranju prevladujoči katoliški politiki pa je vnemal nepomirljivo kulturnobojno strast, ki je zaznamovala njegov temeljni odnos do katolištva. S svojim pisanjem je vplival na bivanjsko držo Slovencev ter njihovo ideološko in politično opredeljevanje in ravnanje. V dvajsetih letih je bil vidni dejavnik kulturnobojne napetosti na Slovenskem. Pomagal jo je prenesti v nadaljnji čas – z vsemi posledicami, ki jih je povzročila.

Jurij Perovšek

**THE CULTURAL-COMBATIVE CHARACTER OF *SLOVENSKI NAROD*
IN THE YEARS 1918–1929 – CRITICAL REFLECTIONS**

SUMMARY

The cultural struggle, which was deeply rooted in the Slovenian politics of the modern era, was carried over from the Austrian to the time of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS)/Yugoslavia. In the newly established Yugoslav kingdom, the Catholic-liberal duo continued to speak out, while its historical liberal messenger from the Austrian era, *Slovenski narod*, continued to play its role. Alongside the newly founded *Jutro*, it was the second most important weapon of the liberal cultural struggle between the two world wars. Until June 1922, it was the newsletter of the all-Slovenian liberal Yugoslav Democratic Party (Jugoslovanske demokratske stranke – JDS), a joint party of liberal "old-timers" ("starini") and "young-timers" ("mladini") founded in June 1918. When the "old-timers" left the JDS in June 1922, it was until January 1923 their newsletter, or the newsletter of the "Common Around the *Slovenski narod*", as the "starini" called themselves after leaving the JDS. Then, until November 1923, it was the newsletter of the National Progressive Party (Narodno napredna stranka), which was revived in January 1923 by the leaders of the "starini", Dr. Karel Triller and Dr. Vladimir Ravnihar, and from November 1923 it was owned by the "Young Liberals" (mladoliberalci"), led by Dr. Gregor Žerjav and Dr. Albert Kramer. At that time, the "Young Liberals" bought the majority of the shares of Narodna tiskarna, which owned *Slovenski narod*, from the family of the late liberal champion Dr. Ivan Tavčar, and henceforth determined its writing. It was aligned with the views of the "youth" JDS, renamed the Independent Democratic Party (Samostojna demokratska stranka – SDS) in 1924. The writing of *Slovenski narod* was full of content until the mid-1920s, when it largely emptied itself of the discussion of the ideological issues of Slovenian development, and its role was taken over by the "youth-liberal" *Jutro*. Regardless of the different political backgrounds that accompanied the publication of *Slovenski narod*, its writing throughout reflected all the key features of the liberal ideological and political view of the Catholic side. It should be remembered here that liberals were, in dogmatic-sacramental terms, loyal Catholics in private life. But they rejected the political dimension of religious belief.

After the formation of the Kingdom of the SHS, Slovenian politics was initially dominated by a partial ideological silence, which receded within a year and a half. The fight against the Catholic political party was announced by *Slov-*

enski narod with a quote from a speech by the "young liberal" leader Žerjav at a meeting of the JDS Executive Committee in 1920. Žerjav stressed that "the Catholic Church carries in its mantle peace and war with our party and state. If it is moderate, especially if it stops organising a special Church political party, there will never be any incidents. /.../ We will persecute the clericalism led by the boss in Rome, Italy, until it is driven out of Yugoslavia. Since only the Catholic part of the nation can organise, it is necessarily separatist in itself, and must therefore be suppressed in the interests of the country." Crane's emphasis fitted in nicely with the liberal conviction and belief of the *Slovenski narod* that political Catholicism everywhere is an enemy of the state.

The newspaper *Slovenski narod* warned that against the denial of every other form of spiritual life, as political Catholicism wants it – spiritual slavery, the liberal side fights for the freedom of a diverse spirituality, chosen only by one's own conscience and balanced according to the principles of truth, goodness and beauty. Through the *Slovenski narod*, the clergy wanted to take all public power into their own hands through the political and economic power of the Catholic movement. In doing so, it abandoned the preaching of the Gospel and threw itself into the political maelstrom and into social and educational work. The latter it did not consider problematic. But the question is, did not the exigencies of the political struggle bring into the Catholic movement the denigration and trampling of Christian truths, and did not the clergy, from being messengers of religious truths, become preachers of political and spiritual intolerance, hatred and evil? The position of the *Slovenski narod* was that Catholicism demands a good, mild and practical Christianity, while political Catholicism is a great evil which destroys the ancient purposes of the Catholic Church. Politics necessarily poisons the spirit. Therefore, the main cultural problem needs to be clarified: whether it is necessary for religious life to be co-dependent with a special political party – the Catholic Slovene People's Party (SLS) – and thus have to take on all the clutter of demagoguery and political passions. It called on the leaders of the SLS to leave religious issues to the religious apostolate and secular issues to the political parties. It wrote a scathing assessment of the SLS, saying that its forefathers were known from the Crusades and the Spanish Inquisition as extremely zealous fanatics and political adventurers. It saw in its demand for the autonomy of Slovenia within the Yugoslav state only a tendency towards the complete hegemony of political Catholicism in Slovenia, the ecclesiastical terror and "clericalisation" of the whole of Slovenian society and public life, the creation of a parachurch of the SLS, or a church-ruled "Roman-clerical" satrapy, a "clerical" Vilayet and a Slovenian Papal State. This would give the greatest Slovenian sacredness – the age-old longing for freedom and equality, wealth and progress and spiritual fulfilment – "the death blow from the hoof of savage clericalism". A Catholic evangelical, not a politi-

cal, revival is needed to prevent Catholic political and cultural backwardness from gaining lasting power. Here it pointed to the need for all liberal forces to unite – a common front in the struggle against political Catholicism.

On the basis of such reasoning, the *Slovenski narod* insisted on a ruthless struggle against political Catholicism. It must be deprived of any influence on public life, in which modernity, progressive spiritual thought, freedom and democracy are to be decisive. Public life must be secularised. Slovenia should be freed forever from Catholic political guardianship and set on the path of the enlightened countries of the world. Religious belief should be a strictly private matter for each individual, which is not obligatory for anyone, but falls within the competence of the inner voice. If the Church opposes and kills the free exercise of the human intellect, this is an assault on the natural free spirit. The fight against political Catholicism is not a fight against religion, but against the SLS and the clergy behind it. If this conflict did not exist, the liberal side would not involve in the controversy either the Church or religion, which ought to be the supremely important organisms of the moral progress of the nation. It should be noted that the *Slovenski narod* recognised the religious, national-cultural, educational and socio-economic importance of the clergy in the historical maturation of the Slovenian nation and respected their work.

The thinking of the *Slovenski narod* did not agree with the initiative to abolish the struggle between political Catholicism and liberalism. This was expressed by former JDS president Vekoslav Kukovec, who in the summer of 1924 warned against a ruthless political struggle against the Catholic side. The party leadership of the time did not want this. The *Slovenski narod* supported him with an ideological message, in which it insisted on the existing cultural-fighting division in Slovenia. Its willingness to lead the cultural struggle further was, among other contributions, particularly evident in the question of education and in his attitude towards the SLS chief Anton Korošec. On the school issue, the two sides – the Catholic side, which demanded a religious school, and the liberal side, which opposed it – were quite similar in their consistency, and the ideological rejection expressed by the *Slovenski narod* sometimes even exceeded its otherwise cultural-fighting stridency. In 1925, it put it this way: "We know that the sole purpose of the Church is to educate generation after generation in the medieval spirit of unquestioning obedience to the Church hierarchy and to keep the common people in the shackles of religious fanaticism, blindness and ignorance, which has been and remains the foundation of clericalism. The youth of the school must not develop their mental powers so as to be free in later life to judge all material and spiritual phenomena, they must not be given a basis for a free world-view, unfettered by the influence of the parish priest, but must remain puppets in the hands of the worthy successors of the Spanish Inquisition." – "Clerical hyena" as it also called political Catholi-

cism, did not give peace to the Slovenian nation even in relation to the leading Slovenian politician in the Kingdom of the SHS/Yugoslavia, Anton Korošec. It followed him throughout the 1920s and defined himself as his determined and ruthless opponent.

The *Slovenski narod*, in its resistance to the prevailing Catholic policy, had an indomitable cultural-combative passion which marked its fundamental attitude towards Catholicism. Its writings influenced the existential attitudes of the Slovenes and their ideological and political definitions and behaviour. In the 1920s, it was a visible factor in the cultural tensions in Slovenia. It helped to carry it forward into the future – with all the consequences it entailed.

VIRI IN LITERATURA

Čas – Ljubljana, letnik 1921.

Ilustrirani Slovenec – 1925, 1928, 1932.

Naprej – Ljubljana, letnik 1919.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1919, 1923, 1924, 1928.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1918–1928.

.....

Album slovenskih književnikov, ur. Šlebinger, Janko (Ljubljana, [1928]).

Balkovec, Bojan, "Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša": volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi (Ljubljana, 2011).

Bergant, Zvonko, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana, 2004).

Bergant, Zvonko, *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921* (Ljubljana, 2000).

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju: življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimírja Ravnibarja, ur. Cvirn, Janez, Melik, Vasilij in Nečak, Dušan (Ljubljana, 1997).

Dolenc, Ervin, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929* (Ljubljana, 1996).

Guček, Boštjan, "Nosi le zakrpano obuvalo": oris družbenega položaja dubovščine na Slovenskem (1918–1941) (Ljubljana, 2022).

Kacin-Wohinz, Milica, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* (Maribor–Trst, 1972).

Kušej, Rado, *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve: s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana, 1923).

Lkn. (Lukman, France), "Karlin Andrej", v: *Slovenski biografski leksikon*: 3. zvezek, ur. Izidor Cankar, Joža Glonar in Janko Šlebinger (Ljubljana, 1928), str. 429.

Matković, Hrvoje, "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924–1929)", *Časopis za suvremenu povijest* 3, št. 1 (1971), str. 7–25.

Matković, Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature* (Zagreb, 1972).

Mikuž, Metod, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965).

Mithans, Gašper, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski "kulturkamp"* (Ljubljana, 2017).

- Mithans, Gašper**, "Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 435–472.
- Oražem, France**, "Duhovnost v dobi dozorevanja slovenskega naroda", v: Benedik, Metod (ur.), *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Celje, 1991), str. 367–376.
- Perovšek, Jurij**, "Slovenska politika in uvedba kancelparagrafa v prvi jugoslovanski državi", v: *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države = Yugoslavia through time: ninety years since the formation of the first state of Yugoslavia*, ur. Bojan Balkovec (Ljubljana, 2009), str. 105–117.
- Perovšek, Jurij**, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja* (Ljubljana, 2005).
- Perovšek, Jurij**, "Volitve v Narodno skupščino marca 1923", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer ... [et al.] (Ljubljana, 2005), str. 265–269.
5. *katoliški shod v Ljubljani 1923* (Ljubljana, 1924).
- Pleterski, Janko, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma (Ljubljana, 1998).**
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rahten, Andrej**, *Ivan Šusteršič: der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien, 2012).
- Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije**, ur. Lavrič, Jože, Mal, Josip in Stele, France (Ljubljana, 1929)
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod* (Ljubljana, 1997).
- Šela, Ana in Matjašič Friš, Mateja**, "Volitve v Ustavodajno skupščino leta 1920 na Slovenskem: predvolilni boj", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3, str. 717–766.
- Šušteršič, Ivan**, *Moj odgovor* (Volders na Tirolskem, 1922).
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

DOI 10.32874/SHS.2023-03

"Zazvenela je naša pesem": delovanje predvojnega Akademskega pevskega zbora in pomen sklepnega koncerta v obdobju okupacije leta 1941

Petra Grabrovec

Mag. zgodovine, samostojna raziskovalka
Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: petra.grabrovec@scnr.si

Marjeta Pisk

Dr., znanstvena sodelavka
ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: marjeta.pisk@zrc-sazu.si

Darko Friš

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: darko.fris@um.si

Izvilleček:

V pričujočem prispevku je predstavljeno delovanje predvojnega Akademskega pevskega zbora med letoma 1926 in 1941, s poudarkom na njegovem zadnjem koncertu, decembra leta 1941 v tedaj okupirani Ljubljani. Na podlagi koncertnih listov, časopisnih poročanj in osebnih pričevanj je prikazano celotno obdobje delovanja zbora, ki je sčasoma postal reprezentativni element Slovencev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Obenem pa prispevek osvetljuje različne poglede na sklepni koncert Akademskega pevskega zbora leta 1941 in predstavi pomen koncerta kot elementa narodne identifikacije Slovencev v obdobju druge svetovne vojne.

Ključne besede:

predvojni Akademski pevski zbor, APZ, France Marolt, koncert 1941, Lipa, narodna identifikacija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 93–132, 152 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

O obdobju delovanja predvojnega Akademskega pevskega zbora (APZ) je malo zapisanega, čeprav je tedaj predstavljal pomembno glasbeno organizacijo ljubljanskih študentov. Pri tem ne izpostavljamo samo glasbenega vidika, ki je vsekakor pomemben, ampak želimo osvetliti tudi njegov kulturno-socialno-etični vpliv na družbo. V začetnih letih se je zbor soočal z bojem za uveljavitev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)/Jugoslaviji, v primerjavi s študentskimi zbori v preostalem delu kraljevine. Obenem pa je zbor postajal vedno bolj reprezentativni element Slovencev in predvsem slovenske kulture ter s tem narodne identitete v kraljevini. Prav ta element reprezentativnosti slovenske kulture in identitete se je še zadnjič udeležil na koncertu v obdobju okupacije slovenskega ozemlja med drugo svetovno vojno. Na podlagi primarnih in sekundarnih virov skušamo orisati petnajstletno delovanje zbora, ki je s svojim delom zapustil bogato dediščino zborovski glasbi na Slovenskem. Ob tem želimo osvetliti tudi pomen sklepnega koncerta APZ-ja, ki je 12. decembra 1941 potekal v Unionski dvorani v tedaj okupirani Ljubljani.

Arhivsko gradivo predvojnega APZ-ja deloma hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, kjer je sicer ohranjen fond Akademskega pevskega zbora Tone Tomšič, ki je bil ustanovljen po drugi svetovni vojni in je temelji na tradiciji predvojnega zbora. V fondu je ohranjena zgolj ena arhivska škatla za obdobje predvojnega delovanja zbora. Glavnina arhivskega gradiva je shranjena v glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani: v njej so kronika delovanja predvojnega zbora, bogato notno gradivo in osebna korespondenca zborovodje Franceta Marolta in nekaterih članov zbora. Zvočni posnetek koncerta iz leta 1941 hrani arhiv Radiotelevizije Slovenija. Februarja 2023 je arhiv prejel originalni posnetek sklepnega koncerta APZ-ja od inženirke zvoka Emilije Soklič. Preostanek gradiva temelji na sekundarnih virih, to je na dnevnem časopisu med letoma 1926 in 1941, ki je poročalo o delovanju APZ-ja.

Delovanje predvojnega Akademskega pevskega zbora do okupacije leta 1941

Doslej /.../ se na ljubljanski univerzi še ni pojavilo stremenje, ki bi vzkliklo neposredno iz naše miselnosti in našega čustvovanja. /.../ zanemarili [smo, op. a.] svojo srčno kulturo in sebi lastno pristno slovansko čustvovanje. Zato ne bo težko razumeti, da ljubljanska omladina po sedmih letih nima svoje glasbene tradicije. Slovenci in lasti visokošolci smo vedno vzbujali pozornost s svojim petjem, toda ta svoj dar smo v veliki meri zanemarjali.¹

¹ Ciril Špindler, "Akademsko glasbeno društvo na ljubljanskem vseučilišču", *Jutro*, 2. 10. 1926, št. 227, str. 6.

Besede, ki so v časniku *Jutro* jasno opozarjale na resnost pomanjkanja glasbene tradicije med študenti v zgodnjem obdobju ljubljanske univerze² nam jasno slikajo situacijo, v kateri je bil leta 1926 osnovan Akademski pevski zbor (APZ). France Marolt je leta 1926 na povabilo akademskega društva Triglav sestavil moški pevski zbor za potrebe pevskega izleta v Srbijo, z namenom akademskega zbližanja narodov Kraljevine SHS. "Kar je storilo v Ljubljani doslej pozitivnega je pevski zbor Jug. akad. društva 'Triglav', ki je s svojimi lepimi koncerti meseca julija t. l. /.../ postavil trden temelj za nadaljnje delo v tem pravcu".³ Pod taktirko Marolta so pevci v kratkem času pripravili obsežen program in ga izvedli na številnih samostojnih nastopih po Kraljevini SHS, in sicer v Beogradu, v Kragujevcu, v Nišu, v Dubrovniku, v Sarajevu, v Splitu, v Sušku in v Senju. Slednje je pripomoglo, da je Marolt začel snovati idejo o lastnem zboru iz akademskih vrst. Marolt je bil namreč prepričan, "da pevci najrazličnejših socialnih kategorij, torej tudi popolnoma različnega intelektualnega nivoja in pogleda na umetnostno politiko nikakor ne morejo sestavljati homogenega združenja".⁴ Pred začetkom zimskega semestra jeseni leta 1926 je Marolt začel zbirati pevce iz vrst študentov za bodoči akademski zbor.⁵

Temeljito pevsko preizkušnjo je prestalo približno 40 pevcev iz vrst akademskih društev Borba, Danica, Jadran, Triglav in Zarja. Marolt je v celotnem obdobju vodenja APZ-ja slovel po skrbno zasnovanih preizkusih pevcev pred sprejemom v univerzitetni zbor, saj je stremel k ohranjanju visoke kakovosti petja. Preizkus je zajemal natančno glasovno analizo, ki je vsebovala rojstne podatke, rodovnik, študij, glasbeno vzgojo, glasbeno zanimanje in dotedanje glasbeno udejstvovanje. Natančno je bila opredeljena anatomična zgradba pevca, konsonanca,⁶ vokalne lastnosti, preizkus in analiza zvoka ter preizkus petja iz pevčevega repertoarja. Na koncu glasovne analize je sledil zaključek in sklepna glasovna diagnoza, ki jo je spisal Marolt. APZ je imel svojega zdravnika, in sicer dr. Bogomirja Magajna, ki je bil s strokovnimi nasveti v pomoč Maroltu. Glasovna analiza je bila zato podkrepljena s prilogami diagnoz zdravnika

² Zahteva po ustanovitvi univerze v Ljubljani je bila že del narodno-emancipacijskih teženj v Avstro-ogrski monarhiji, ki pa tedaj v sklopu te ni bila udejanjena. Univerza je bila ustanovljena šele po koncu prve svetovne vojne (1919), ko so bili Slovenci v novem državnem okviru – Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Kljub temu pa so se Slovenci po ustanovitvi univerze borili proti njeni t. i. deslovenizaciji. Za več: Andrej Rahten, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 111–134; Miran Štuhec, "Kulturnopolitičn in jezikovno politične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 205–226 (dalje: Štuhec, "Kulturnopolitične in jezikovno politične razmere").

³ Ciril Špindler, "Akademske glasbeno društvo na ljubljanskem vseučilišču", *Jutro*, 2. 10. 1926, št. 227, str. 6.

⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 53, Akademski pevski zbor v Ljubljani.

⁵ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 53, Akademski pevski zbor v Ljubljani.

⁶ Konsonanca (muz.) = blagoglasno razmerje dveh ali več tonov, dostopno na: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=konsonanca>, pridobljeno: 29. 1. 2023.

internista, specialista otorinolaringologa in pulmologa.⁷ Torej je šlo za natančno analizo, ki je bila oblikovana na osnovi telesno-fizične sposobnosti posameznega pevcu.

Ustanovni občni zbor APZ-ja je bil 12. oktobra 1926, na njem je bil za prvega predsednika zbora določen Ciril Debevec in za zborovodja France Marolt. Sprva se je zbor soočal s težavami glede prostorov za vaje in pomanjkanjem materialnih sredstev, saj univerza ni imela posluha za potrebe pevskega zbora. Zato so prve vaje potekale po kletih in ob poškodovanem klavirju, vendar to ni odvrnilo zborovodja in pevcev od priprav in študija programa. Prvi javni nastop APZ-ja je bil 27. januarja 1927 na interni svetosavski proslavi na Univerzi v Ljubljani, kjer je zbor prvič opozoril nase do tedaj nezainteresirano vodstvo Univerze. Potrebno je izpostaviti, da sta imela v istem obdobju konkurenčna zbora Mladost iz Zagreba in Obilič iz Beograda podporo posameznih univerz⁸ in državne oblasti. Od tega je bil zbor Obilič t. i. predstavnik beograjske univerze že od leta 1884 in je užival temu primerno podporo.⁹ Tovrstno razlikovanje so opazili tudi študentje, in sicer je v prispevku absolvent Ciril Špindler posebej opozoril na nastalo situacijo: "Na lastno škodo moramo priznati, da smo v tem oziru daleč za svojimi zagrebškimi in beograjskimi tovariši, dasi nam po naravnih sposobnosti ta zaostalost prav nič ne pristoja".¹⁰

Širši javnosti se je zbor ljubljanskih študentov predstavil poleti leta 1927, po koncu poletnega semestra. Prvi javni koncert so izvedli v Mariboru in ne v Ljubljani, kot bi sprva predvidevali. Marolt in pevci so ocenjevali, da bi bila organizacija prvega koncerta v Ljubljani preveč tvegana. Izhajali so iz prepričanja ljubljanske javnosti, "da so ljubljanski študentje pač zmožni, da v veseli družbi zapojejo svojo "himno" *Gaudeamus igitur*"¹¹ in niso razmišljali o ubranem resnem in umetniškem zborovskem petju. Štajerski člani zbora so podali predlog, da se koncert organizira v Mariboru ali Celju, in naposled so določili koncert v Mariboru. Maribor je bil tedaj še zmeraj narodnostno mešan, v njem

⁷ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 53, Akademski pevski zbor v Ljubljani; ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 58, Glasovna diagnoza Dermota Anton; Jerneja Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor in France Marolt*, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani (Ljubljana, 1992), str. 1 (dalje: Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*).

⁸ Zanimivo je dejstvo, da sprva ljubljanska univerza ni imela posluha za APZ, ki je kmalu postal reprezentativni element Slovencev v kraljevini, čeprav je imela že sama ustanovitev univerze simbolni pomen za Slovence in so univerzo sprva dojemali, kot navaja Miran Štuhec: "predvsem kot narodnokulturno institucijo, manj kot znanstveno-raziskovalno ustanovo". Več o tem: Štuhec, "Kulturnopolitične in jezikovno politične razmere", str. 205–226.

⁹ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 53, Akademski pevski zbor v Ljubljani; Ciril Špindler, "Prvi koncerti predvojnega (Maroltovega) Akademskega pevskega zbora", *Časopis za zgodovino pisje in narodopisje* 39=Nv4, št. 4 (1968), str. 258 (dalje: Špindler, "Prvi koncerti predvojnega").

¹⁰ Ciril Špindler, "Akademsko glasbeno društvo na ljubljanskem vseučilišču", *Jutro*, 2. 10. 1926, št. 227, str. 6.

¹¹ Špindler, "Prvi koncerti predvojnega", str. 259.

so sobivali Slovenci in Nemci. To sobivanje se je odražalo tudi na kulturnem dogajanju. V Mariboru so tako delovala kulturna društva in organizacije, ki so bila deljena po narodnostnem ključu (Glasbena matica, Železničarsko glasbeno društvo Drava, Pevski zbor društva Nanos, Nemško moško pevsko društvo – Männergesangveriein, Liedertafel, idr.).¹² Organizacijo koncerta so prevzeli mariborski študentje, ki so prejeli posebno prošnjo za sprejetje zbora in posledično koncerta v Mariboru.¹³ Prošnja se je glasila:

Ker je to 'krstni' koncert ljublj. akad. pevskega zbora, bi ne bilo umestno, ako bi ga mariborska publika bojkotirala. Zato Te prosim v imenu celega zbora, da skupno s kolegi mariborskega akademskega društva napneš vse moči za agitacijo in dostojen sprejem na kolodvoru. Lahko si misli, kako porazno je vplival klavern sprejem Triglava v Beogradu!¹⁴

APZ je izvedel koncert 4. julija 1927 v Götzevi dvorani.¹⁵ O koncertu so govorile mnoge objave v slovenskem časopisju, v veliki meri v lokalnem mariborskem. Ena izmed objav v *Mariborskem večerniku* "Jutra" poziva Mariborčane k udeležbi na koncertu. Ta se glasi: "/.../ z obiskom podprite njihovo kulturno delovanje, ki stremi tudi za tem, da занесеjo zanimanje za ljubljansko univerzo in slovenski narod preko jugoslovanskih mej".¹⁶ Takšna in podobna sporočila so imela močan vpliv, saj je koncert vzbudil veliko zanimanja pri Mariborčanih, ki so se posledično koncerta udeležili v velikem številu. Marolt in pevci so pripravili zajeten program in predstavili slovenske avtorske in ljudske pesmi slovenskih komponistov, npr. *V brezupnosti* (A. Foerster), *Kam si šla mladost* (J. Ravnik), *Oj, tam za goro* (F. Marolt), *Anzer, anzer pobič mlad* (E. Adamič) idr. Po navedbah Cirila Špindlerja se je dogodka udeležila vsa mariborska glasbena elita.¹⁷

Kritike, ki so sledile koncertu APZ-ja, so bile zboru dobra popotnica za nadaljnjo umetniško udejstvovanje. Že dan po nastopu je *Mariborski večernik*

¹² Več o tem: Dragan Potočnik, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941* (Maribor, 2003); Maja Godina Golja, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941* (Maribor, 1992).

¹³ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 19, a. e. 53, Akademski pevski zbor v Ljubljani; Špindler, "Prvi koncerti predvojnega", str. 259.

¹⁴ Špindler, "Prvi koncerti predvojnega", str. 259.

¹⁵ Götzeva dvorana, poimenovana po pivovarju Antonu Götzu, je danes v okviru dvorane Union v Mariboru.

¹⁶ Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK), Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, poročila, ocene.

¹⁷ "Koncert Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane", *Mariborski večernik* "Jutra", 5. 7. 1927, št. 51, str. 1; "Akademski pevski zbor ljubljanske univerze", *Mariborski večernik* "Jutra", 2. 7. 1927, št. 49, str. 2; NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, poročila, ocene; Špindler, "Prvi koncerti predvojnega", str. 261.

APZ v sezoni 1928/29 (Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, ikonografija)

"*Jutra*" zabeležil: "Akademsko pevsko društvo iz Ljubljane, /.../ ki pa ima vse pogoje, da postane eliten pevski zbor v Sloveniji/.../ nam [je, op. a.] pokazal, kaj že zmore. In to je mnogo, mnogo več neko smo pričakovali".¹⁸ Ta trditev je potrdila dejstvo, da se je France Marolt premišljeno lotil sestave zbora in študija umetniškega programa. V razmeroma kratkem času je zbor pripravil kakovosten program, ki so ga prepoznali tudi poslušalci. "Kar je društvo v kratki dobi svojega obstanka doseglo, nam izsiljuje odkrito priznanje in občudovanje".¹⁹ V tem prvem javnem koncertu zbora prepoznamo zasnovo cilja APZ-ja, in sicer širjenje zapéte slovenske pesmi in s tem ohranjanje ter krepitev slovenske narodne identitete. Prav ta cilj delovanja zbora lahko prepoznamo v celotnem predvojnem obdobju delovanja.

V prvih letih ne gre izpustiti udeležbe zbora na koncertu Sveta slušateljev ljubljanske univerze v čast *Confédération Internationale des Etudiants* (Mednarodno združenje visokošolcev), ki je bil 12. decembra 1928 v Ljubljani. Zbor je predstavil svoj program slovenskih avtorskih in ljudskih pesmi.²⁰ Leto kasneje

¹⁸ "Koncert Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane", *Mariborski večernik "Jutra"*, 5. 7. 1927, št. 51, str. 1.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 60, Koncert v čast *Confédération Internationale des Etudiants*.

so dosegli vidnejše uspehe na koncertih v počastitev desete obletnice Univerze v Ljubljani. Koncerte so izvedli v različnih mestih po Sloveniji, in sicer v Celju, Mariboru, Ljubljani in na Bledu. Posebnost koncertov je bil program, s katerim je zbor publiki že tradicionalno predstavljal slovenske avtorske in ljudske pesmi. V *Mariborskem večerniku* "Jutra" so ob tej priložnosti zapisali: "Propričan sem celo, da nam odkrijejo lepoto slovenske pesmi v tisti dovršeni obliki, kakršne doslej nismo bili vajeni".²¹ Tudi v stilni analizi programa, ki ga je za koncert ob proslavi desete obletnice univerze pripravil dr. Stanko Vurnik, izpostavlja, da je program APZ-ja ponudil točen pregled stanja slovenskega glasbenega razvoja v obdobju zadnjih tridesetih let. Pri tem je poudaril, da je slovenski razvoj glasbe v skladu s preostalo Evropo, a da "čutimo v tej slovenski muziki, /.../ slovansko noto".²² Zbor je taktično in postopoma utrjeval prej prepoznani cilj, kar pa je sčasoma prepoznavala tudi družba.²³

Med letoma 1929 in 1932 je zbor doživljal notranjo krizo, ki je bila predvsem zaznamovana z odstopom zborovodja Franceta Marolta. O velikem spoštovanju do Marolta in njegovega dela v vrstah APZ-ja priča poslovilno pismo pevcev: "V imenu odbora APZ se Vam najlepše zahvaljujem za vso veliko požrtvovalnost, ki ste jo imeli pri vodstvu našega zbora".²⁴ S pismom so pevci izročili Maroltu tudi nekakšno denarno nagrado, ob tem so poudarili, da "Vašega dela z denarjem ne moremo honorirati. Sprejmite pa vsoto, kot prihaja: od srca do srca /.../ da Vam na nekak način realno izrazimo svoje častno priznanje".²⁵ Po odstopu Marolta, zaradi vedno bolj politično obarvane vizije upravnega odbora pevskega zbora,²⁶ je vodenje zbora sprva prevzel operni kapelnik Anton Neffat, kasneje operni kapelnik Niko Štritof in nato skladatelj Marij Kogoj. Pod taktirko Neffata je zbor nastopil na koncertu akademskih zborov v Beogradu, na praznik združitve, 1. decembra 1930. Čeprav je bil APZ po tem nastopu odlikovan z redom jugoslovanske krone V. stopnje in ga je osebno pohvalil kralj Aleksander I. Karadordevič, temu ni bilo naklonjeno slovensko časopisje, ki je bilo pred tem prvi glasnik pozitivne kritike zbora. V *Slovenskem narodu* zasledimo obsežno kritiko, zakaj zbor ni dosegel večjega uspeha v Beogradu.²⁷

²¹ "Akademični javnosti", *Mariborski večernik* "Jutra", 28. 6. 1929, št. 119, str. 2; NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor: poročila, ocene.

²² NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, sporedi.

²³ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 60, Koncert v čast Confédération Internationale des Etudiants; NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor: poročila, ocene.

²⁴ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Korespondenca APZ Maroltu.

²⁵ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Korespondenca APZ Maroltu.

²⁶ Pri tem želimo opozoriti, da temu ni bilo vedno tako. France Marolt je namreč politično delovanje sprva obravnaval zdržano, vendar je sčasoma svoj pogled spremenil.

²⁷ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor: poročila, ocene; prim. Boris Wider, "Nastop ljubljanskega APZ v Beogradu", *Slovenski narod*, 6. 12. 1930, št. 278, str. 3; Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 5.

Seveda so bila kriva tudi druga dejstva, tako na primer dejstvo, da tvorijo zbor skoraj sami novinci, prav tako je slabo vplivala izprememba dirigenta, ki nika-
kor ne more v nekaj mesecih spoznati sposobnosti poedincev. Toda v prvi vrsti
je kriva izbira pesmi. Ako bi bile pesmi narodne, pristno naše, /.../ bi bil uspeh
gotov.²⁸

V začetku leta 1931 je APZ na Marolta naslovil prošnjo za prevzem vodstva
pevske šole, na katero je Marolt odgovoril s posameznimi zahtevami. "Jeseni
lanskega leta sem dobil utis, da je prišlo v /.../ zbor toliko novih mladih sil, da
bo strokovno delo mogoče ako zastavi ves zbor na popolnoma novi podlagi".²⁹
Predvsem je stremel k strokovnemu delu, ki bi bilo usmerjeno v "kulturno –
politični napredek slovenske muzike".³⁰ Na podlagi sprejetih kompromisov so
pevci APZ-ja v letu 1932 začeli ponovno delovati pod taktirko Franceta Marol-
ta. Z reorganizacijo zbora se je nadaljevalo zastavljeno delo. S ponovnim ume-
tniškim vodenjem zbora je želel Marolt javnosti pokazati, "da je Akademski pev-
ski zbor povsem nepolitičen in nestrankski forum, ki preko vseh političnih,
stanovskih in drugih ozirov goji glasbo".³¹ Koncerti, ki jih je APZ pripravil v letih
pred drugo svetovno vojno, kažejo na dovršeno strokovno delo, s poudarkom
na študiju slovenske ljudske in avtorske pesmi. Pri tem je potrebno izpostaviti
vizijo Marolta, in sicer nov način zborovske izvedbe slovenskih ljudskih pesmi,
ki jih je APZ skozi leta predstavljal širši javnosti.³²

Prvi koncert, s katerim se je zbor ponovno predstavil pod taktirko Marol-
ta, je bil v letu 1933 stilni koncert *Slovenska umetna pesem: Anton Foerster in
Slovenska narodna pesem*. Šlo je za koncert, na katerem so bila predstavljena
izbrana dela Foersterja "kot našega največjega skladatelja v dobi pred "Novi-
mi akordi""³³ hkrati pa so bile v program vključene izbrane slovenske ljudske
pesmi. Koncertni program je vključeval tudi obsežno Maroltovo študijo sklada-
telja Antona Foersterja in njegovega dela za lažje razumevanje koncepta kon-
certa. "Tako je Akademski pevski zbor uvedel strokovno in umetniško temeljit

²⁸ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor: poročila, ocene; prim. Boris Wider, "Nastop ljubljanskega APZ v Beogradu", *Slovenski narod*, 6. 12. 1930, št. 278, str. 3.

²⁹ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Moškemu zboru akademskega pevskega zbora univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani.

³⁰ ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Moškemu zboru akademskega pevskega zbora univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani.

³¹ "Pota in cilji APZ", *Akademski glas*, 14. 10. 1933, št. 2, str. 1.

³² ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Moškemu zboru akademskega pevskega zbora univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani; ZAL, SI ZAL LJU 420, t. e. 420, a. e. 51, Odgovor Francetu Maroltu, februar 1931; Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 5.

³³ "Akademski pevski zbor pred novimi nastopi", *Jutro*, 23. 4. 1933, št. 94, str. 5.

APZ v sezoni 1934 (NUK, Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK, dostopno na: dlib.si)

način študija in dela, kakršen doslej pri naših zborih še ni bil običajen".³⁴ APZ je koncerte s tem programom priredil v različnih krajih po Sloveniji. Med 30. aprilom in 16. majem so nastopili v Celju, Mariboru, Ljubljani, Škofje Loki in Novem mestu.³⁵

Dolgoletni član zbora dr. Julij Savelli je v svojih spominih zapisal, da so prvo leto njegovega sodelovanja v zboru pripravljali omenjeni Foersterjev program. Izpostavil je navdušenje nad Maroltovo interpretacijo programa, ki je vključil priredbe preprostih ljudskih pesmi, kot npr. *Kje so moje rožice* in tudi zahtevnih skladb, kot npr. *Spaka* in *Umrl je mož*. Posebej mu je ostalo v spominu, da so v Novem mestu posvetili koncert tam živeči skladateljevi ženi. "Priredili smo ji ob svitu bakel podoknico. Res nepozabno lepi spomini".³⁶

Pomembna ločnica v zgodovini predvojnega APZ-ja je bilo leto 1934. Zbor je na samostojnem koncertu maja 1934 predstavil program slovenske ljudske pesmi, s poudarkom na koroških in belokranjskih, s čimer so želeli občinstvu skozi skrbno načrtovan program prikazati prerez in razvoj slovenske ljudske pesmi. Že leto prej je Marolt v osebni korespondenci skladatelju Francu Kramarju napovedal pripravo koncerta slovenske *narodne*³⁷ pesmi, kjer se bo pri sestavljanju programa oziral "zlasti na sociološko, dialektološko in stilno estet-

³⁴ Prav tam.

³⁵ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, sporedi; "Kulturno delo slovenskega akademskega pevskega zbora", *Slovenec*, 25. 4. 1933, št. 94, str. 3; "Akademski pevski zbor pred novimi nastopi", *Jutro*, 23. 4. 1933, št. 94, str. 5; Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 7.

³⁶ Julij Savelli, "Moji spomini na (predvojni) APZ in APZ–jevce", *Naši zbori* 91, št. 3–4 (1991), 56 (dalje: J. Savelli, "Moji spomini").

³⁷ Izjemoma smo na tem mestu ohranili zapis *narodne* pesmi, saj je termin v pismu uporabil France Marolt.

sko opredelitev"³⁸ z namenom najboljšega prikaza slovenske ljudske pesmi. Na spored so bile uvrščene pesmi z manj znano vsebino, s katerimi so bili obiskovalci koncerta za lažje razumevanje seznanjeni z Maroltovo spremno študijo na programskem listu. To so bile predvsem pripovedne in junaške pesmi, balade, stanovske, obredne in ljubezenske pesmi, kot so *Pójdám u rúte*, *Spou ptičke pojo*, *Tepežnica*, *Belokrajinsko kolo*, idr., ki so jih priredili France Marolt in skladatelja Matija Tominc in Oskar Dev.³⁹ Koncert 7. maja 1934 v Ljubljani je bil množično obiskan, o čemer priča članek iz revije *Dom in svet*: "Unionska dvorana je bila polna zares koncertnega občinstva, ki je s toplim utripom spremljalo lepo petje in z vnetim pritrjevanjem pokazalo kako ceni delo APZ".⁴⁰ Med občinstvom so bili tudi visoki gostje – rektor univerze, dekani fakultet, župan mesta Ljubljane dr. Dinko Puc, idr. Kot navaja *Jutro*: "Koncert nikakor ni bil običajna prireditev, kakršno doživljamo vsako sezono na tucate in stotine".⁴¹

Marolt je v obsežni spremni študiji poudaril bistvo koncerta *Slovenska narodna pesem Korotan – Bela krajina*:

Namen našega koncerta je, zapeti koroško in belokrajinsko pesem. Ne gre za restavracijo narodnih pesmi, ker bi restavracija 'narodne' nujno vodila do umetne pesmi in njenega avtorja. Ne gre niti za kakršnokoli "priložnostno" ali morda "koncertno obliko", kakor bi to hoteli naši kritiki. Prirejevalci hočejo podati s stilno-pravilnimi priredbami tipične primere.⁴²

Z izbranim delom tega koncertnega programa je APZ pred tem že sodeloval v mednarodnem radijskem prenosu v okviru radiofonske unije v Ženevi, 23. februarja 1934. Mednarodni jugoslovanski prenos je zajemal program posameznih narodov Kraljevine. Tako kot na ljubljanski radijski postaji je tudi na zagrebški radijski postaji pripravil program pevski zbor, in sicer Kmečki zbor iz Petrovine, medtem ko je v Beogradu pripravila program godba kraljeve garde. Na prenos jugoslovanskega radijskega programa se je v mednarodnem okvirju prijavilo več tujih držav (Anglija, Avstrija, Češkoslovaška, Francija, Madžarska, Nemčija, Poljska, Romunija in Švica).⁴³ APZ je izvedel tridesetminutni koncert v

³⁸ NUK, Glasbena zbirka, France Kramar. Kronika, korespondenca, Pismo Francetu Maroltu F. Kramarju z dne 19. 9. 1933.

³⁹ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, programi in notno gradivo, *Akademski pevski zbor "Tone Tomšič"*, ur. Simona Moličnik Šivic (Ljubljana, 2006), str. 18.

⁴⁰ Ludvik Puš, "Akademski zbor. Slovenska narodna pesem.", *Dom in svet* 47, št. 6–7 (1934), str. 390.

⁴¹ "Mogočen uspeh Akademskega pevskega zbora", *Jutro*, 9. 5. 1934, št. 104, str. 3.

⁴² NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, sporedi, France Marolt, *Slovenska narodna pesem: Korotan = Bela krajina*, (Ljubljana, 7. maj 1934).

⁴³ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Naša pesem se bo razlegala po svetu", *Jutro*, 22. 2. 1934, št. 43, str. 5.

veliki Unionski dvorani, kjer so predstavili devet ljudskih pesmi v novih priredbah. Odzivi domače in tudi tuje javnosti na radijski prenos so bili pozitivni. V *Akademskem glasu* so zapisali: "Menimo, da je bil večer še posebno pomemben za naše rojake, živeče izven domovine".⁴⁴ Besede so bile potrjene z brzojavko Slovencev iz Clevelanda, ki so zapeto slovensko pesem sprejeli z navdušenjem. Kljub temu pa prenos ni minil brez zapleta. Zaradi pomanjkanja časa so sredi izvajanja koncerta prekinili prenos brez vednosti dirigenta in pevcev, ki so naposled odpeli del sporeda sami zase.⁴⁵

Poleg pomembnega koncertnega delovanja je bilo za APZ leto 1934 prelomno tudi, ker je tedaj prevzela trajno pokroviteljstvo nad njim kraljica Marija Karadorđević. Zbor je sledil zadanim ciljem, "proučiti glasbeno folkloro, odkriti njene nepoznane zaklade in pokazati javnosti našo narodno pesem, kakršna živi med narodom".⁴⁶ Ker je moralna podpora visokega predstavnika države dajala veliko težo, so se s prošnjo ljubljanski APZ-jevci obrnili na kraljico Marijo, ki je z zanimanjem spremljala razna udejstvovanja mladine v Kraljevini. Z velikim razumevanjem je kraljica sprejela prošnjo zbora in s tem sprejela trajno pokroviteljstvo nad njim. Slednje je dalo Maroltu in pevcem dodaten zagon za pripravo novih projektov, ki so se vrstili do začetka druge svetovne vojne.⁴⁷

Leto kasneje (1935) je zbor organiziral nadaljevalni koncert *slovenske narodne pesmi*, kjer so predstavili izbrane pesmi iz preostalega slovenskega ozemlja, in sicer "Panonije, Sredozemlja, Gorenjske in Dolenjske".⁴⁸ Koncert je bil organiziran 1. aprila 1935 v Unionski dvorani, na kar je opozarjalo veliko prispevkov v slovenskem časopisju (*Slovenec*, *Akademski glas*, *Jutro* in *Slovenski narod*). O strokovnosti organizacije koncerta priča spored, ki ni le natisnjen program, ampak vsebuje strokovno podkrepljen uvodnik različnih avtorjev (Boris Orel, Božo Vodušek, Rajko Ložar, Anton Skubic in France Marolt). Uvodnik je zaključen z odlomkom iz dela Ivana Cankarja, *Kurent*. APZ je s koncertom želel predstaviti širši publiki slovenske ljudske pesmi, ki so bile večini neznane. "Posamezne pesmi teh okrogov so tipični primeri njihove narodne pesmi, ki nam odpira pogled v nov svet, samorasel in raznolik svet naših pradedov".⁴⁹ Na koncertu je bilo izvedenih 21 ljudskih pesmi, ki so bile tematsko razdeljene po pokrajinah

⁴⁴ "A. P. Z. poje v mikrofona za mednarodni prenos", *Akademski glas*, 10. 3. 1934, št. 10, str. 2.

⁴⁵ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁴⁶ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Akademski pevski zbor pod trajnim pokroviteljstvom Nj. Vel. kraljice Marije", *Jutro*, 23. 9. 1934, št. 219, str. 3.

⁴⁷ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁴⁸ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Slovenska narodna pesem (Panonija – Sredozemlje – Gorenjska – Dolenjska)", *Akademski glas*, 29. 3. 1935, št. 11, str. 1.

⁴⁹ "Slovenska narodna pesem (Panonija – Sredozemlje – Gorenjska – Dolenjska)", *Akademski glas*, 29. 3. 1935, št. 11, str. 1.

APZ na koncertu *Slovenska narodna pesem* leta 1935 v Unionski dvorani, oblečen v svojo značilno tradicionalno opravo (Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, ikonografija)

(npr. *Lepa Vida* – Panonija, *Barčica* – Sredozemlje, *Potrkan ples* – Gorenjska in *Kangalilejska obcet* – Dolenjska). Pesmi so bile predstavljene v novih, posebej za koncert narejenih priredbah raznih slovenskih avtorjev, kot so Matija Tomc, France Marolt, Oskar Dev, Josip Kocijančič, Emil Adamič in Vilko Ukmar.⁵⁰

O kvaliteti drugega dela koncerta pričajo odzivi, ki so bili zapisani v časnikih po dogodku. Posebej je bila izpostavljena oprava pevcev zbora, ki so bili oblečeni v "srajce narodnega kroja s svilenimi robci za vratom in v črnih hlačah /.../ ter tudi tako na zunaj podčrtal, da hoče [zbor, op. a.] služiti v prvi vrsti slo-

⁵⁰ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; NUK, Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ, predvojni – skladbe, koncert Slovenska narodna pesem: Panonija, Sredozemlje, Gorenjska, Dolenjska, 1935.

venski narodni pesmi".⁵¹ Ta oprava je ostala tradicionalna oprava predvojnega APZ-ja, ki jo lahko zasledimo tudi na mnogih fotografijah. Koncert je bil svečan dogodek z eminentnimi gosti, med njimi sta bila tudi zastopnica kraljice Marije, dvorna dama Franja Tavčar in takratni novi ljubljanski župan, dr. Vladimir Ravnihar. Odmev koncerta je segel tudi preko slovenskega ozemlja, o njem so namreč poročali v hrvaških *Novostih*. Zapisali so, da je France Marolt s svojim delovanjem povzdignil zbor ljubljanskih študentov med najboljše zbore v Kraljevini in tudi, da zbor goji tradicijo *narodne* pesmi. APZ je koncert v Union-ski dvorani ponovil 5. aprila 1935 in nato še v naslednjem mesecu v Mariboru in Celju. Prav tako je zbor s tem programom nastopil v Zagrebu in Beogradu. Posebnost je bil nastop v Beogradu, kjer se je zbor poklonil kraljici Mariji in ji v ta namen podaril srebrni znak zbora.⁵²

Poleti leta 1935 so izbranci APZ-ja in Marolt na povabilo Jadranske straže gostovali na križarjenju z luksuznim parnikom Kraljica Marija. Tedaj je bil APZ prvič povabljen na tovrstno potovanje, medtem ko sta bila dotlej večkrat povabljeni zagrebški zbor Mladost in beograjski zbor Obilić. 26 APZ-jevcev in Marolt so na križarjenju obiskali Split, Budvo, Pireje, Atene, Kreto, Port Said, Kairo, Aleksandrijo in Dubrovnik, kjer so izvedli dva koncerta. Na repertoarju so se zvrstile slovenske pesmi, kot npr. *Od Urala do Triglava*, *Jadransko morje* in *Mladini*. Posebnost križarjenja je bilo snidenje s Slovenci, živečimi v Kairu, ki so APZ-jevce pričakali v velikem številu. Ob tem je v svojem poročanju v časniku *Glas naroda* Marolt zapisal: "Ko pa so začutili spet naši [slovensko, op. a.] pesem, so jim stopile solze veselja v oči".⁵³

V letu 1937 je zbor pripravljal dva koncertna programa, in sicer *Jacobus Gallus in duhovna pesem 16. stoletja*, ki je bil izveden na začetku leta, in koncert v počastitev svoje desetletnice delovanja z naslovom *Slovenska umetna in narodna pesem*, ki je bil izveden na koncu leta 1937. Koncert s programom del Jakoba Gallusa in duhovne pesmi iz 16. stoletja je Marolt snoval dalj časa in je bil tedaj eden prvih interpretov na Slovenskem, ki je v program vključil renesančno glasbo. Z željo prikazati slovenski publiki pestrost slovenske glasbene dediščine, je (podobno kot prejšnje koncertne programe) spremljala uvodna študija v programskem listu. V lično oblikovani knjižici je zraven repertoarja skladb podan zgodovinski oris konca 15. stoletja in kasneje 16. stoletja v srednji Evropi, ki je vplival na tok dogajanj na Slovenskem. Izpostavljen je pomen Primoža Trubarja z njegovima deloma *Abecednik* in *Katekizem*, ki sta po Maroltovih navedbah zaslužna za ohranitev preprostega ljudskega napeva (*cantus vulgaris*). Marolt je vključil v program pet priredb napevov iz pesmarice Trubarja

⁵¹ "Koncert APZ", *Slovenski narod*, 2. 4. 1935, št. 75, str. 2.

⁵² NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁵³ France Marolt, "Doživljaji naših akademikov na poti v Egipt", *Glas naroda*, 4. 8. 1935, št. 95, str. 3.

APZ-jevci s Francetom Maroltom na parniku Kraljica Marija leta 1935 (Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, ikonografija)

in Adama Bohoriča iz leta 1584, ki jih je stilno priredil Matija Tomc. To so pesmi: *Jútrnica*, *Pesem k sv. Dubu*, *Velikonočnica*, *Božičnica* in *Oče naš*. V predgovoru koncertnega lista je predstavljen Gallus kot pomemben mojster acapella glasbe 16. stoletja, njegovo delovanje ter zapuščina. Po besedah Marolta: "Večno živi, nečasovni se zde njegovi moteti, polni intimne religioznosti, silni in čisti: kakor mora biti čista glasba visoke klasike".⁵⁴ V repertoar koncerta je bilo vključenih devet Gallusovih skladb (kot npr. *Ecce quomodo moritus iustus* in *Ante luciferum*), ki so bile v programskem listu prevedene iz latinščine v slovenščino.⁵⁵

Koncert *Jakobus Gallus in duhovna glasba 16. stoletja* 1. marca v veliki Uni-
onski dvorani je bil številčno dobro obiskan. Ker je bila dvorana po prenovi
akustično manj ugodna, se je APZ skupaj z Maroltom odločil izpeljati ponovi-
tev koncerta (11. marca) v ljubljanski stolnici. Kot poroča *Straža v vibarju* je
"v napol mračni, hladni cerkvi /.../ zadonela Gallusova *Vae nobis*, za njo *Ecce*
quomodo moritus iustus, dalje *Oratio Jeremie prophatae* ter nesmrtna *Ante*
luciferum genitus – in druge: kakor nalašč o postnem času".⁵⁶ APZ je želel s pro-

⁵⁴ NUK, Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, sporedi, Jacobus Gallus duhovna pesem XVI. stoletja.

⁵⁵ NUK, Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, sporedi, Jacobus Gallus duhovna pesem XVI. stoletja.

⁵⁶ "Koncert naše duhovne pesmi", *Straža v vibarju*, 11. 3. 1937, št. 19, str. 3.

gramom prikazati pomen glasbene dediščine 16. stoletja s poudarkom na osebnostih, kot sta bila Gallus in Trubar. Poleg tega pa je po besedah Marolta želel APZ s tem programom opomniti na vzore iz pretekle zgodovine in "si začrtati delovno smer v zmislu avtonomnega ustvarjanja".⁵⁷

Konec leta 1937 je pevski zbor ljubljanskih akademikov izvedel koncert v počastitev svoje desete obletnice delovanja, kjer je publiki ponovno predstavil slovenske umetne in ljudske pesmi. Koncertni repertoar je bil sestavljen iz nabora pesmi, ki jih je zbor izvedel v preteklih desetih letih delovanja. Tako so se na sporedu znašle v prvem delu koncerta slovenske umetne pesmi, kot so: Gallusov *Ecce quomodo*, Foersterjeva *Spaka*, Kogojev *Rekviem* in v drugem delu koncerta slovenske ljudske pesmi, kot so: *Zeleni Jurij* (prir. M. Tomec), *Srce je žalostno* (prir. Marko Bajuk) in *Flosarska* (prir. O. Dev). S ponovno izvedbo pesmi iz svoje koncertne preteklosti je APZ znova poudaril svojo kvaliteto delovanja. "Zbor je s svojim popolnim podajanjem, v katerem se je spajal s svojim vodjem v en dih in eno skupnost prepričal poslušalce /.../. Doživljali smo ves večer svojo kulturo, svojo duhovno moč, doživljali smo sebe".⁵⁸ Koncertni list je poleg sporeda že tradicionalno vseboval spremno besedo, ki je bila v tem primeru namenjena opisu desetletnega delovanja APZ-ja. Nekaj dni po ljubljanskem koncertu je zbor pod Maroltovo taktirko koncert s tem programom ponovil še v Mariboru, kjer pa udeležba koncerta presenetljivo ni bila tako številčna kakor v Ljubljani.⁵⁹ Kot je v *Mariborskem večerniku* "Jutra" zapisal skladatelj Karol Pahor:

Prepričan sem bil, da bo mariborsko občinstvo trumoma prihitelo na koncert tega našega prvorazrednega moškega zbora. Žal, se to ni zgodilo in so v veliki unionski dvorani zijale praznine. Bila je sobota! Ali nudijo našim ljudem več bari, kino in druga zabavišča/.../? Če je to resnica, potem si v Mariboru pač ne moremo čestitati!⁶⁰

Tudi leto kasneje (1938) so APZ-jevci predstavili svoj koncertni program ob deseti obletnici po različnih krajih na Slovenskem. Poleg Ljubljane in Maribora so imeli koncerte v Trbovljah (6. februar 1938), na Jesenicah (7. marec

⁵⁷ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Pred nastopom Akademskega pevskega zbora", 1551: *Akademsko glasilo za univerzno in javno upravljanje*, 26. februar 1937, št. 15, str. 1.

⁵⁸ "Ob velikem koncertu slovenske pesmi", *Slovenski dom*, 14. 12. 1937, št. 283, str. 1.

⁵⁹ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; NUK, Glasbena zbirka, Akademski pevski zbor, Ljubljana. Kronika, APZ 1926–1941, sporedi, Slovenska umetna in narodna pesem.

⁶⁰ Karol Pahor, "Koncert "Akademskega pevskega zbora"", *Mariborski večernik* "Jutra", 21. 12. 1937, št. 289, str. 2.

1938), v Murski Soboti (12. marec 1938) in v Kočevju (22. maj 1938). Še posebej je bil odmeven koncert v Kočevju, ki je bil manifestacija slovenstva v t. i. "nemški trdnjavi" na tem delu slovenskega ozemlja. Pevci so bili že ob prihodu v Kočevje deležni velikega navdušenja med tam živečimi Slovenci in kot je navedeno, "[j]e delovanje zbora, op. a.] dobilo polno priznanje, zadoščenje ter sijajni pečat svoje pravilnosti"⁶¹ v smislu krepitve narodne kulture in s tem zavesti. S petjem so pevci APZ-ja obogatili sveto mašo in kasneje v dvorani kočevskega kina izvedli svoj koncert. Dogodek je bil množično obiskan, v manjšem številu so ga obiskali tudi kočevski Nemci. Kot je navajal *Slovenski dom*, "je znani (sicer deminutivni) "führer" kočevskih Nemcev, neki dr. Hans Arko /.../ baje izjavil, da se te prireditve principiarno ne bo udeležil",⁶² kar je izpostavilo zaostrene odnose v Kočevju.⁶³ Vsekakor lahko ta koncert APZ-ja prepoznamo kot element narodne afirmacije, resda manjšega kroga Slovencev, ki so se spontano odzvali domoljubnemu naboju zapéte slovenske pesmi.

V letu 1939 je APZ pripravil koncert na temo slovenske pesmi preporoda, s katerim so želeli osvetliti izbrana glasbena dela slovenskih skladateljev 19. stoletja. Kot navaja *Slovenec*, je bila tedanja glasbena ustvarjalnost skromna, kljub temu pa "je imela naša pesem tistega časa v sebi nekaj, kar je izredno privlačno – bila je umetniško odkritosrčna in v doživetju neposredna in neizumetničena".⁶⁴ Koncert *Pesem slovenskega preporoda* je bil premierno izveden v ljubljanski dvorani Union, 3. aprila 1939. Tedaj so zazvenele pesmi, kot so *Zvonikarjeva* (B. Potočnik, A. Foerster), *Veseli godec* (G. Rihar, P. Kozina), *Hercegovska* (A. Hajdrih), *Popotnikova pesem* (A. Nedvěd), *Guslam* (F. S. Vilhar) in *Lipa* (D. Jenko) ter preostale. Tudi s tem koncertnim programom se je APZ predstavil po različnih krajih na Slovenskem in presegel uspehe pretekle sezone, ko so se predstavili le v šestih krajih. Med aprilom in avgustom je zbor gostoval v Celju (22. april 1939), v Kranju (3. maj 1939), v Mariboru (13. maj 1939), v Litiji (18. maj 1939), v Kočevju (21. maj 1939), na Ptuj (2. junij 1939), v Murski Soboti (3. junij 1939), v Škofji Loki (7. junij 1939), v Novem mestu (10. junij 1939) in na Bledu (12. avgust 1939).⁶⁵

Zbor je izvajal koncerte tudi v narodnostno mešanih krajih na Slovenskem (Kočevje, Ptuj, Celje in Maribor) v obdobju naraščajočih nacionalizmov v Evropi tik pred izbruhom druge svetovne vojne. Kot so že tedaj izpostavljali časniki, so koncerte med drugim prepoznali kot slovensko manifestacijo. V mariborski *Edinosti* so pripisali koncertu ljubljanskih akademikov v Mariboru velik pomen in ocenili, "da se je v tistih dveh urah izvršil preporod naše [slovenske,

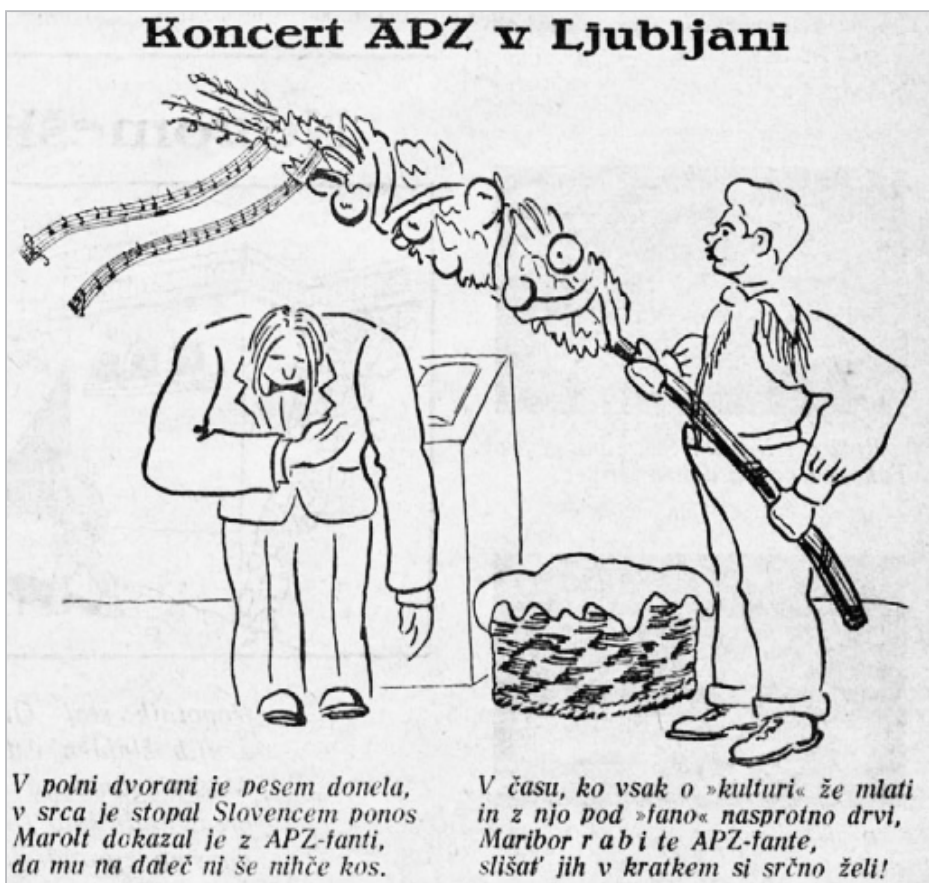
⁶¹ "Zmagoslavni prodor slovenske pesmi v Kočevju", *Slovenski dom*, 23. 5. 1938, št. 117, str. 2.

⁶² Prav tam.

⁶³ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁶⁴ "Koncert Akademskega zbora", *Slovenec*, 6. 4. 1939, št. 80a, str. 8.

⁶⁵ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

Karikatura in pesem o APZ v časniku *Toti list* ("Koncert APZ v Ljubljani", *Toti list*, 15. 4. 1939, str. 5)

op. a.] zavesti, ki je morda že klonila".⁶⁶ Podobno navdušenje nad koncertom APZ-ja in slovensko pesmijo preporoda je bilo v Kočevju, ki je že leto poprej gostilo zbor. *Slovenski dom* je ob tej priložnosti zapisal: "Rodoljubna pesem je v Kočevju naletela na najbolj hvaležna tla".⁶⁷ Podobno je bilo na Ptuj, kjer je dr. Jurij Sluga, ptujski narodnozavedni Slovenec, ob prihodu na kolodvor pozdravil pevce: "Na teh zgodovinskih tleh, /.../ sprejemamo Ptujčani drage goste, na

⁶⁶ "Naša pesem: Nekaj misli ob koncertu akademskega pevskega zbora v Mariboru", *Edinost*, 20. 5. 1939, št. 20, str. 5.

⁶⁷ "Prekrasna slovenska pesem je vžgala srca Slovencev na Kočevskem", *Slovenski dom*, 22. 5. 1939, št. 116, str. 2.

tleh, ki so leta in leta junaško kljubovala navalu tujcev..."⁶⁸ Takšna narodnozavedna vzdušja predvsem niso ustrezala nemštvu na Slovenskem. Med drugim je *Ameriška Prosveta* delila novico, da je nemški konzul v Mariboru o dogodku poročal svojemu poslaniku v Beograd, ta pa naj bi svoje nasprotovanje naslovil na beograjsko vlado.⁶⁹

V sklopu turneje *Slovenske pesmi preporoda* je APZ nazadnje gostoval na Bledu, kjer je bila isto obdobje tudi njihova pokroviteljica, kraljica Marija Karadordevič. Pevci so svoji pokroviteljici pripravili podoknico na kraljevi rezidenci Suvobor (današnja Vila Bled)⁷⁰. "[Z, op. a.] belimi lampiončki v rokah [so, op. a.] prikorakali pred poletno rezidenco našega kralj. doma",⁷¹ kjer so jih sprejeli kraljica Marija, kralj Peter II. in princ Andrej. Pevci so najprej izvedli štiri pesmi: *Zdravljico*, *Vabilo*, *Mlatiče* in *Danici*. Kraljica je naposled sprejela Marolta, ki ji je v pogovoru pojasnil delovanje zbora. Za zaključek je zbor izvedel *Hercegovsko* in kot navaja *Slovenski dom*, so pevci ob odhodu "živo začutili, da bo hvaležnost za visoko naklonjenost in razumevanje v njihovih srcih ostala večna".⁷² Po sprejemu pri kraljici so se pevci skupaj z Maroltom odpravili na koncert v Prosvetnem domu na Bledu, s čimer so zaključili turnejo *Pesmi slovenskega preporoda* po slovenskih krajih. Kot dodaja *Slovenec*: "Njegovo [zborovsko, op. a.] letošnje delo in uspehi pa bodo z zlatimi črkami zapisani v zgodovino slovenskega glasbenega življenja"⁷³ in s tem potrjuje, da je bil predvojni APZ eden vidnejših reprezentativnih slovenskih pevskih zborov v Kraljevini Jugoslaviji.⁷⁴

Leta 1940 je bila zadnja koncertna sezona APZ-ja pred izbruhom druge svetovne vojne, v kateri je zbor pripravil dva koncertna programa. V počastitev dvajsete obletnice Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani sta bila izvedena dva koncerta s programom *Iz čitalnic v Nove akorde*, in sicer v Ljubljani (11. marec 1940) in v Mariboru (16. marec 1940). V repertoar so bila uvrščena dela skladateljev zadnjih treh desetletij 19. stoletja (Hrabroslav Volarič, Josip Kocijančič, Avgust Leban, Stanko Pirnat) in dela tistih, ki sodijo "časovno že v pojav 'Novih akordov'"⁷⁵ (Josip Michl in Alojzij Sachs). Prav tako so bila vključena dela skladateljev Frana Gerbiča in Antona Svetka, ki sta tesneje povezana z *Novimi akor-*

⁶⁸ "Zmagoslavje Akademskega pevskega zbora v Ttuju in Murski Soboti", *Jutro*, 5. 6. 1939, št. 128a, str. 4.

⁶⁹ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁷⁰ Več o tem: Božo Repe, "Karadordevič in vladarska ideologija pri Slovencih", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 2 (2023), str. 555–556.

⁷¹ "Akademski pevski zbor je snoči na Bledu zapel svoji visoki pokroviteljici Nj. Vel. kraljici Mariji", *Slovenski dom*, 14. 8. 1939, št. 184, str. 1.

⁷² Prav tam.

⁷³ "Veliki dogodek Bleda: koncert APZ", *Slovenski dom*, 14. 8. 1939, št. 184, str. 2.

⁷⁴ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁷⁵ dr. VaVo, "Pevski koncert Akademskega pevskega zbora", *Slovenec*, 14. 3. 1940, št. 61a, str. 8.

di.⁷⁶ Na koncertu je bilo predstavljenih devet skladb, kot npr. *Popotna pesem* (J. Kocijančič), *Rožmarin* (F. Gerbič), *Sokratova smrt* (J. Michl), *Majolčica* (A. Svetek), idr. Delo in življenje vseh skladateljev je France Marolt predstavil v uvodni besedi koncertnega programa, podobno kot je bilo narejeno za predhodne stilne koncerte. S koncertom je Marolt nadaljeval sistematično raziskovanje slovenske preteklosti glasbene ustvarjalnosti in podajal podobo glasbe ter znotraj nje iskal in poudarjal "slovenske prvine in svojstva v nji".⁷⁷

Poleg dveh koncertov na slovenskih tleh se je APZ v letu 1940 odpravil na turnejo po Kraljevini Jugoslaviji, in sicer so med 7. in 14. aprilom 1940 obiskali Sarajevo, Beograd, Niš in Skopje. APZ-jevce je *Slovenski dom* ob odhodu pospremil s sledečimi besedami: "Najboljšemu slovenskemu pevskega zboru želimo na njegovi turneji čim večjih uspehov in čim boljšega sprejema!"⁷⁸ Za vsakega člana je bila za turnejo spisana posebna knjižica z napotki za potovanje in načrtom turneje. Na turneji je zbor izvedel program *Pesem slovenske romantike: Preporod – čitalnica*, kjer je bilo v dveh delih na koncertu izvedenih petnajst del pomembnih slovenskih skladateljev, kot so Gustav in Benjamin Ipa-vec (*Danici, Zapuščena*), Davorin Jenko (*Na morju*), Anton Hajdrih (*Jadransko morje*), Fran Gerbič (*Rožmarin*), idr.⁷⁹ 7. aprila 1940 je z glavnega kolodvora v Ljubljani zbor z vlakom odpotoval v Sarajevo, kamor so prispeli naslednji dan ob 12. uri in so imeli istega večera koncert v Narodnem gledališču. Že pred koncertom so sarajevski časniki najavljali prihod in nastop slovenskega zbora, ki je ponovno po petih letih gostoval v Sarajevu. "Njihov nastup se očakuje na velikim interesovanjem jer su umjetnički kvalitete ovog hora izvanredne".⁸⁰ O uspehu zbora v Sarajevu je poročalo tudi slovensko časopisje, ki je posebno čast za uspeh koncerta pripisalo organizaciji tam živečih Slovencev.⁸¹

11. aprila 1940 je zbor nadaljeval turnejo v Beograd, in sicer je izvedel koncert v Kolarčevi dvorani. Kot je zapisal *Slovenec*: "Koncerti so pač umetniške prireditve, tukaj v Belgradu pa nam tak koncert pomeni mnogo več, ne samo

⁷⁶ *Novi akordi* je slovenski časnik, ki je izhajal med letoma 1901 in 1914. V njem so bila objavljena dela instrumentalne in vokalne glasbe slovenskih skladateljev, dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:Spr-KLACKVSH>, pridobljeno: 7. 4. 2023.

⁷⁷ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene.

⁷⁸ "Akademski pevski zbor se je odpravil na pot po Jugoslaviji", *Slovenski dom*, 8. 4. 1940, št. 80, str. 2.

⁷⁹ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene, Koncertni list 11. april 1940 (v cirilici).

⁸⁰ "Njihov nastop se pričakuje z veliko zanimanja, ker so umetniške lastnosti tega zbora izjemne." (NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Pred dolazak slovenačkih pjevača", *Jugoslovenska pošta*, 5. 4. 1940).

⁸¹ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; prim. "Pred dolazak slovenačkih pjevača", *Jugoslovenska pošta*, 5. 4. 1940; "Akademski pevski zbor se je odpravil na pot po Jugoslaviji", *Slovenski dom*, 8. 4. 1940, št. 80, str. 2.

umetnost, temveč tudi reprezentanco".⁸² Da je koncert v Beogradu bil več kot samo kulturna prireditev, priča dejstvo o obisku visokega beograjskega političnega kroga. Poleg kraljevega namestnika so se koncerta udeležili predsednik vlade Dragiša Cvetković, podpredsednik vlade Vladko Maček, minister Miha Krek, beograjski nadškof Josip Ujčić, predstavniki diplomatskega zbora in mnogi drugi. Koncert je z dovršenim programom navdušil obiskovalce in kot navaja *Slovenec*: "Belgrad je videl in slišal, kaj je res lepa slovenska pesem".⁸³ Po koncertu so APZ-jevci nadaljevali pot v Niš, kjer so nastopili z enakim programom dan pozneje v Narodnem gledališču. Kot so navedli na plakatu koncerta, se je niška publika spoznala s slovensko glasbeno kulturo, ki so jo predstavili "brača ljubljansko studenta"⁸⁴ in so jo razumeli kot domoljubno manifestacijo. Turnejo po Jugoslaviji so zaključili v Skopju, kamor so prispeli 12. aprila 1940. Že na kolodvoru so APZ-jevci zbrano množico pozdravili s pesmijo *Od Urala do Triglava*. Sklepne koncerta turneje, ki so ga istega dne izvedli v Narodnem gledališču, so se udeležili politični in kulturni predstavniki Skopja. O odlično izpeljani turneji po kraljevini so pisali mnogi slovenski časniki, sočasno pa je zbor postavil na ogled darove, ki so jih prejeli v gosteh (narodne noše južne Srbije, kopijo freske iz cerkve patriarha v Peči iz 14. stoletja, trakove raznih društev iz Sarajeva, Beograda in Skopja, idr.). Vsekakor je turneja prinesla utrditev slovesa APZ-ja ne samo na slovenskih tleh, ampak tudi drugod po kraljevini in hkrati pred političnim vrhom Kraljevine Jugoslavije.⁸⁵

Po vrnitvi s turneje so Maroltovi varovanci v pomladanskem delu koncertne sezone izvedli še nekaj koncertov po slovenskih krajih (Ljubljana, Kranj, Maribor). V oktobru 1940 pa so se začeli pripravljati na novo koncertno sezono, ne zavedajoč se bližajoče se vojne. Marolt je skupaj s pevci želel nadaljevati tradicijo dotedanjih stilnih koncertov in v sezoni 1940/41 predstaviti slovenski publiki dela, "ki so nastala v smislu pozne romantike".⁸⁶ Kot je Marolt pojasnil, so želeli predstaviti dela skladateljev, ki so ustvarjali desetletje pred prvo svetovno vojno in desetletje po njej ter so upoštevali smeri *Novih akordov* ali so šli svojo smer v ustvarjanju. Vsem je bilo skupno težišče slovenska ljudska pesem, "od koder so jemali melodično motiviko, ali jo v tem smislu snovali".⁸⁷ Do izved-

⁸² Ciril Kočever, "Zmagoslavje slovenske pesmi v Belgradu", *Slovenec*, 13. 4. 1940, št. 84a, str. 5.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene, Koncertni list, 12. april 1940.

⁸⁵ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, Akademski pevski zbor, Kronika, poročila in ocene; Ciril Kočever, "Zmagoslavje slovenske pesmi v Belgradu", *Slovenec*, 13. 4. 1940, št. 84a, str. 5; VaVo, "Z Akademskim pevskim zborom po Jugoslaviji", *Slovenec*, 12. 4. 1940, št. 83a, str. 6; "APZ se je vrnil iz Skopja", *Jutro*, 16. 4. 1940, št. 87, str. 3; "Akademski pevski zbor se je vrnil s turneje po državi", *Slovenski dom*, 16. april 1940, št. 87, str. 3.

⁸⁶ "Kaj nam bo letos dal Akademski pevski zbor", *Slovenski dom*, 31. 10. 1940, št. 250, str. 5.

⁸⁷ Prav tam.

be koncerta v spomladanskih mesecih leta 1941 ni prišlo, saj je to koncertno sezono prekinila druga svetovna vojna, ki je aprila 1941 zajela tudi Kraljevino Jugoslavijo. S tem se je prekinilo načrtno delovanje Marolta in APZ-ja, ki so s svojimi koncerti skozi leta sistematično prikazovali slovensko glasbeno dediščino in kot je že v letu 1940 zapisal *Slovenski dom*: "Delo pa, ki ga zbor opravlja s sistematičnim dejanjem koncertov naše vokalne glasbe, je edinstveno in upamo, da o njem zanamci ne bodo tako ozkosrčno in sebično sodili".⁸⁸

Zborovska glasba v Ljubljani v prvem letu okupacije

Z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo, 6. aprila 1941, so bile neposredno napadene tudi slovenske dežele in pozneje razkosane med štiri okupatorje (nemškega, italijanskega, madžarskega in hrvaškega).⁸⁹ Območje Ljubljane, Notranjske, Bele krajine in Dolenjske (z izjemo severnega dela, ki si ga je priključil nemški okupator) je 14. aprila 1941 zasedel in kasneje (3. maj 1941) priključil k svojemu ozemlju italijanski okupator, ki je na tem zasedenem območju vpeljal svoj okupacijski sistem.⁹⁰ V časniku *Slovenec* je bil 14. aprila 1941 objavljen razglas italijanske zasedbene oblasti, ki je med drugim navajal: "Vaša lastnina, vaše šege in navade se bodo spoštovale, vendar naj nihče ne žali, niti napada oboroženih sil, ki v vaših krajih predstavljajo fašistično Italijo".⁹¹ Italijanska okupacijska politika je bila v primerjavi z nemško in madžarsko milejša. Okupator je z upoštevanjem slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov stremel k pridobivanju naklonjenosti Slovencev, zlasti izobraženskega sloja. Smoter okupacijske politike je bila postopna, dolgoročna in manj bestialna italijanizacija, kot so je bili deležni Slovenci na območju, ki je po sklenitvi Rapalske pogodbe leta 1920 pripadlo Kraljevini Italiji.⁹²

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Več o tem: Tone Ferenc, "Okupacijski sistemi na Slovenskem", v: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2010), str. 45–98 (dalje: Ferenc, "Okupacijski sistemi"); Tone Ferenc, "Slovenci pod Italijo 1941–1945", v: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1, Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2006), str. 249–262 (dalje: Ferenc, "Slovenci pod Italijo").

⁹⁰ Ker prispevek obravnava delovanje APZ v Ljubljani in je bilo delovanje zbora v letu 1941 direktno omejeno z delovanjem italijanskega okupatorja, bomo v tem primeru orisali zgolj italijanski okupacijski sistem, ki se dotika območja Ljubljane in Notranjske, čeprav je bil slovenski narod v obdobju druge svetovne vojne deležen različnih okupacijskih in raznarodovalnih sistemov.

⁹¹ "Razglas italijanske zasedbene oblasti", *Slovenec*, 14. 4. 1941, št. 86a, str. 1.

⁹² Ferenc, "Okupacijski sistemi", str. 71–76; Petra Grabovec, Marjeta Pisk in Darko Friš, "Slovenske pesmi kot nosilke narodne identitete v obdobju druge svetovne vojne", *Annales, Series Historia et Sociologia* 34, št. 2 (2024), str. 177 (dalje: Grabovec et al., "Slovenske pesmi kot").

Kulturno dogajanje v Ljubljanski pokrajini⁹³ je bilo v večji meri skoncentrirano v mestu Ljubljana. Deležno je bilo italijanske kulturne politike, ki je težila h kulturnemu zblževanju slovenskega in italijanskega naroda. Italijanski okupator je namreč stremel k postopni podreditvi slovenske kulture italijanski, saj so izhajali iz prepričanja o višji civilizacijski stopnji Slovencev v primerjavi z ostalimi jugoslovanskimi narodi.⁹⁴ Predstavniki italijanske okupacijske oblasti, na čelu z visokim komisarjem Emiliem Graziolijem, so se udeleževali mnogih kulturnih prireditev Slovencev v mestu, s čimer je okupator kazal naklonjenost slovenski kulturi. Ob uspešni italijanski propagandi je to dajalo vtis učinkovite kulturne politike in posledično videz uspešnega zblževanja kultur obeh narodov. Kot navaja Aleš Gabrič, je italijanska kulturna politika le v začetnem obdobju po okupaciji naletela na večji odziv Slovencev, ki so se "začeli v delu bolj kot dotlej ozirati proti romanskemu svetu".⁹⁵ Pri kulturni politiki je veliko vlogo za Slovence odigral Umberto Urbani, profesor slavistike na univerzi v Trstu in prevajalec, ki je bil sočasno tudi cenzor v Ljubljanski pokrajini in si je prizadeval za sodelovanje med narodoma na področju kulture (primer je organizacija italijansko-slovenskega literarnega večera, dne 23. junija 1941).⁹⁶ Po besedah Bojana Godeše je razmeroma pestra začetna kulturna dejavnost po okupaciji (npr. organizacija koncertov, likovnih razstav, predstav, ipd.) kazala zavajajočo podobo, saj se je večina slovenskega izobraženstva prilagodilo danim razmeram. Sodelovanje z italijansko oblastjo so sprejeli "kot manjše zlo v danem trenutku".⁹⁷ Razmere so se poleti leta 1941 začele odvijati v drugo smer od pričakovane, k čemur je pripomogel razvoj dogodkov na vojaškem področju v Evropi (začetek vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo 22. junija 1941), kar je vplivalo na slovenske politične in posledično kulturne razmere.⁹⁸

Vojna in okupacija sta vplivali in zaznamovali glasbeno življenje v Ljubljani.⁹⁹ Slovenske glasbene institucije so imele redno letno finančno podporo, ki jo

⁹³ Ljubljanska pokrajina (ital. Provincia di Lubiana) je poimenovanje za območje, ki ga je aprila leta 1941 zasedel italijanski okupator in kasneje priključil h Kraljevini Italija. Za več glejte: Tone Ferenc, "Slovenci pod Italijo 1941–1945", v: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2006), str. 249–263.

⁹⁴ Za več: Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995) (dalje: Godeša, *Kdor ni z nami*)

⁹⁵ Aleš Gabrič, "Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941", v: *Slovenci in leto 1941: znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*, ur. Zdenko Čepič et al. (Ljubljana, 2001), str. 213 (dalje: Gabrič, "Odziv slovenskih kulturnikov").

⁹⁶ Gabrič, "Odziv slovenskih kulturnikov", str. 212–214; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 75–76; "Uspeh italijansko slovenskega literarnega večera", *Jutro*, 25. 6. 1941, št. 147, str. 4–5.

⁹⁷ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 95.

⁹⁸ Prav tam; Gabrič, "Odziv slovenskih kulturnikov", str. 214; Grabovec et al., "Slovenske pesmi kot", str. 178.

⁹⁹ V prispevku ni posebej obravnavana opera, ki po italijanski okupaciji ni bistveno spreminjala svojega repertoarja. Na koncertnih sporedih so se v ljubljanski operi že pred tem vrstila dela Puccinija in Verdija. Kot ugotavlja Loparnik, so bila jeseni 1941 s sporedov umaknjena slovenska in ostala slovanska glasbenih del, v korist nemških in francoskih. Za več: Borut Loparnik, "Vmesni čas (Slovenske glasbene konotacije 1941–1945)", v: *Slovenska kultura v vojnem času*, ur. Peter Vodopivec, Drago Jančar in Katja Kleindienst (Ljubljana, 2005), str. 180 (dalje: Loparnik, "Vmesni čas").

je financiral okupator. Grazioli je avgusta leta 1941 sporočil glavnemu odboru Glasbene matice višino finančne podpore, ki je znašala 200.000 lir letno. Določeno je bilo, da tri četrte sredstev prejme Glasbena matica, preostali delež pa se razdeli med drugih 22 institucij, kot so npr. Ljubljanska filharmonija, Pevska zveza, Železničarsko glasbeno društvo Sloga, Slovenski vokalni kvintet, Poštni pevski zbor, Ženski akademski pevski zbor, Akademski pevski zbor idr. Mnogo od teh institucij je kmalu prenehalo z delovanjem, saj je Glasbena matica leto kasneje naštel zgoj 13 upravičencev za prejem letne finančne podpore.¹⁰⁰

Po aprilu 1941 je na področju zborovskega udejstvovanja v Ljubljani delovalo kar nekaj zborov in je bilo sprva videti, da je kljub okupaciji situacija ostala nespremenjena. 16. junija 1941 je Glasbena matica v okviru lastnega pevskega zbora in Orkestralnega društva priredila koncert, ki so ga prenašale tudi italijanske radijske postaje. Na koncertu so se zvrstila dela slovenskih in italijanskih avtorjev, s čimer je želela Glasbena matica po besedah Josipa Birse: "/.../ kronati naše glasbenokulturne manifestacije in podkrepiti našo željo po najaktivnejšem kulturnem ustvarjanju in oranju v novi državni skupnosti in z glasbeno vrhunsko razvitim italijanskim narodom".¹⁰¹ Temu je v mesecu juliju sledil koncert zbora Ljubljanski zvon, ki je bil vsebinsko že bolj slovensko obarvan. Pod taktirko Dore Matulja je Ljubljanski zvon izvedel koncert slovenske ljudske in avtorske pesmi. Glasbeni dogodek je bil dobrodelnega značaja, saj so dobiček namenili v korist Rdečega križa. Na sporedu so se zvrstila dela Oskarja Deva, Benjamina Ipavca, Antona Nedvėda, Matije Tomca, Franceta Marolta idr.¹⁰²

Podobno kot Ljubljanski zvon je v korist Rdečega križa novembra leta 1941 organiziral koncert tudi pevski zbor Sloga. V dvorani kina Sloge so zazvene slovenske ljudske pesmi in avtorska dela slovenskih starejših in mlajših avtorjev (npr. E. Adamiča, O. Deva, B. Ipavca, M. Hubada) v izvedbi ženskega in mešanega pevskega zbora.¹⁰³ Nekaj dni kasneje (17. november 1941) se je odvil v Unionski dvorani zborovski in orkestralni koncert Glasbene matice. Koncertni program je bil sestavljen zgoj iz slovenskih glasbenih del, kar so v časniku *Jutro* označili za "uspelo manifestacijo slovenskega glasbenega življenja".¹⁰⁴ Sklepni koncert na področju zborovske glasbe v letu 1941 je bil koncert APZ-ja pod Maroltovim vodstvom, decembra 1941, o čemer pa več v nadaljevanju.¹⁰⁵

Pri zborovskem delovanju, kot redkem delu obstoječe ljubiteljske kulture, v času okupacije ne gre zanemariti dejstva, da je bilo to podvrženo cenzurne-

¹⁰⁰ Loparnik, "Vmesni čas", str. 178–179.

¹⁰¹ Josip Birsa, "Koncert Glasbene Matice", *Jutro*, 18. 6. 1941, št. 141, str. 4.

¹⁰² "Koncert "Ljubljanskega zvona"", *Jutro*, 6. 7. 1941, št. 157, str. 3; Loparnik, "Vmesni čas", str. 178–179.

¹⁰³ "Na koncertu "Sloge"", *Jutro*, 16. 11. 1941, št. 269, str. 3.

¹⁰⁴ Marijan Lipovšek, "Zborovski in orkestralni koncert Glasbene matice", *Jutro*, 20. 11. 1941, št. 272, str. 4.

¹⁰⁵ Loparnik, "Vmesni čas", str. 179–180.

mu aparatu. Kljub temu da zborovskemu delovanju, prav zaradi cenzure, na prvi pogled ne gre pripisati velikega pomena pri narodni manifestaciji, je skozi širšo sliko to drugače, vsaj za leto 1941 pred decembrskim koncertom APZ-ja. Vsekakor je bila v igri cenzura, ki je omejevala sestavo koncertnih programov. Pri sestavi repertoarjev so bile po besedah Marolta izvzete vse pesmi o kralju Matjažu, vojaške pesmi in tiste, ki izvirno niso bile iz Ljubljanske pokrajine.¹⁰⁶ Narodno manifestacijo lahko prepoznamo v tem, da so bili proti koncu leta 1941 koncertni repertoarji izključno s slovenskimi glasbenimi deli. Pri tem je bil izjema le prvi koncert Glasbene matice junija 1941, ki je imel cilj prikazati sodelovanje med Slovenci in Italijani na kulturnem področju ter je potrjeval načrte okupacijske kulturne politike. Kot že navedeno, so se kasneje na koncertnih programih pevskih zborov znašle zgolj slovenske ljudske in avtorske pesmi, torej pesmi, ki so jih Slovenci poznali in so se lahko z njimi identificirali. Predvsem je odločilno vlogo pri tej narodni manifestaciji in posledično afirmaciji slovenstva odigral prav koncert APZ-ja decembra 1941, ki je obenem vplival na razvoj dogodkov na kulturnem področju.

Sklepni koncert APZ-ja decembra 1941

Reči moramo, da smo slišali marsikatero zbor, ki so bili na vzporedu, a daleko ne s to plastičnostjo. Tukaj zbor že danes prednjači in je na pravi poti umetniškega razvoja. Postal bo gotovo naš prvi zbor, kateremu bo izročena še važna muzikalno-kulturna misija.¹⁰⁷

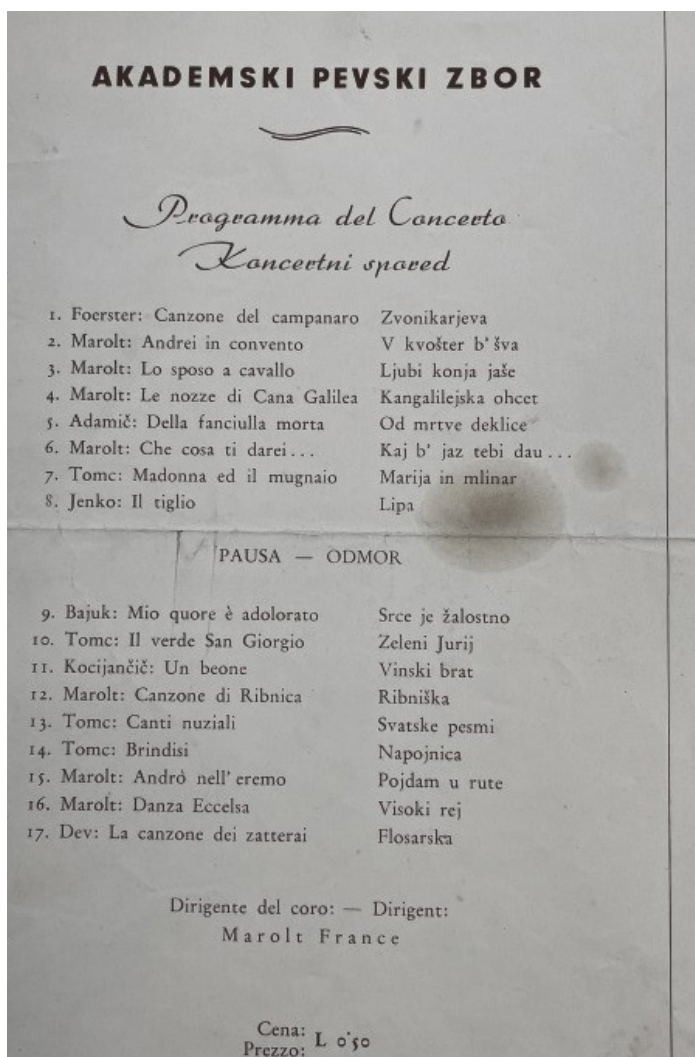
Besede, ki so bile zapisane v *Mariborskem večerniku* "Jutra" po prvem javnem nastopu zbora v Mariboru leta 1927, so že tedaj napovedale pomembnost delovanja zbora v okviru "muzikalno-kulturne misije".¹⁰⁸ Slednje se je naposled še zadnjičkrat udejanjilo na koncertu 12. decembra 1941 v ljubljanski Unionski dvorani.

Koncert, ki bi ga APZ izvedel spomladi, če ne bi bilo vojne (običajno med mesecem marcem in majem), je bil v letu 1941 izveden meseca decembra in je bil zadnji med zborovskimi koncerti tega leta v Ljubljani. Dan pred koncertom so v najavi dogodka v časniku *Slovenski dom* zapisali: "Koncerti Akademskega pevskega zbora so bili vedno najbolj privlačni vokalno-glasbeni dogodki v Ljubljani. Zato bo brez dvoma koncert APZ v petek 12. t. m. privabil vse ljubitelje

¹⁰⁶ Prav tam, str. 180.

¹⁰⁷ "Koncert Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane", *Mariborski večernik* "Jutra", 5. 7. 1927, št. 51, str. 1.

¹⁰⁸ Prav tam.

Koncertni spored,
12. december 1941,
Unionska dvorana
(Arhiv RTV Slovenija)

lepe pesmi in petja v "Union"¹⁰⁹. Prav tako je na dan koncerta, 12. decembra 1941, dogodek napovedal časnik *Slovenski narod* in obenem obiskovalce opozarjal na točnost, z namenom pravočasnega začetka prireditve.¹¹⁰

Glede na najavo ob koncu leta 1940 bi Marolt z APZ-jevcji najverjetneje v letu 1941 pripravil stilni koncert glasbenih del dobe *Novih akordov*, s čimer bi

¹⁰⁹"Obvestila", *Slovenski dom*, 11. 12. 1941, št. 285, str. 3.

¹¹⁰"Beležnica, Obvestila", *Slovenski narod*, 12. 12. 1941, št. 286, str. 2–3.

nadaljevali začeto koncertno tradicijo. Vendar je vojna to spremenila in so bila na repertoarju koncerta v decembru 1941 že izvedena glasbena dela, kot npr. *Zvonikarjeva*, *Kangalilejska obcet*, *Lipa*, *Pojdam u rute*, *Visoki rej*, *Flosarska*, idr. Torej pesmi, ki so jih lahko poslušalci slišali na koncertih zbora akademikov med letoma 1926 in 1940.¹¹¹

Koncert je bil sestavljen iz 17-ih slovenskih ljudskih in ponarodelih pesmi, ki jih je zbor izvedel v dveh delih. Koncertni spored je bil sestavljen v slovenskem in italijanskem jeziku, prav tako je bil v obeh jezikih osnutek koncertnega sporeda, zapisan na pisalnem stroju.¹¹² Predvidevamo, da je bil ta osnutek predan v cenzurni pregled pred tiskom uradnega koncertnega programa.¹¹³ Zbor je v prvem delu koncerta izvedel osem skladb, in sicer: *Zvonikarjeva* (A. Foester), *V kvošter b' šva* (F. Marolt), *Ljubi konja jaše* (F. Marolt), *Kangalilejska obcet* (F. Marolt), *Od mrtve deklice* (E. Adamič), *Kaj b' jaz tebi dau...* (F. Marolt), *Marija in mlinar* (M. Tomc) in *Lipa* (D. Jenko). V drugem delu koncerta pa je bilo izvedenih devet skladb, in sicer: *Srce je žalostno* (M. Bajuk), *Zeleni Jurij* (M. Tomc), *Vinski brat* (J. Kocijančič), *Ribniška* (F. Marolt), *Svatske pesmi* (M. Tomc), *Napojnica* (M. Tomc), *Pojdam u rute* (F. Marolt), *Visoki rej* (F. Marolt) in *Flosarska* (O. Dev). S programa je razvidno, da je bilo na sporedu največ del Franceta Marolta (7) in Matije Tomca (4), ostali avtorji pa so bili zastopani s posameznimi deli.¹¹⁴

Po spominih dr. Leva Svetka, člana APZ-ja in nastopajočega na koncertu, je bila Unionska dvorana polna do zadnjega kotička in "nabita z nekim skrivnim pričakovanjem".¹¹⁵ To dopolnjujejo tudi poročila o koncertu v časnikih *Slovenec*, *Jutro* in *Slovenski dom*, ki pričajo o razprodanem koncertu. "Občinstvo /.../ je že v predprodaji pokupilo vse vstopnice in zasedlo dvorano do zadnjega kotička. Prepričan pa sem, da je zaradi tega ostalo mnogo, mnogo poslušalcev brez vstopnic".¹¹⁶ Koncerta so se udeležili predstavniki univerze, rektor dr. Milko Kos in prorektor dr. Matija Slavič, in tudi predstavniki italijanske okupacijske oblasti.¹¹⁷

Pesmi, ki so bile izvedene, na prvi pogled ne vsebujejo propagandnih sporočil, saj slednjih tudi ni dovoljevala cenzura. Kljub temu lahko v posameznih pesmih prepoznamo besedne zveze, ki so imele v času okupacije večje emo-

¹¹¹ Mediateka RTV Slovenija, Koncertni list APZ, 12. december 1941.

¹¹² NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, koncertni list 12. 12. 1941.

¹¹³ Okupator je pred izvedbo koncerta od APZ-ja zahteval poleg programa koncerta tudi besedila pesmi v slovenskem in italijanskem jeziku (Emil Cesar, *Boj brez puške* (Ljubljana, 1984), str. 115 (dalje: Cesar, *Boj brez puške*)).

¹¹⁴ Mediateka RTV Slovenija, Koncertni list APZ, 12. december 1941; Marijan Lipovšek, "Koncert Akademskega pevskega zbora", *Jutro*, 16. 12. 1941, št. 293, str. 4.

¹¹⁵ Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 45.

¹¹⁶ "APZ je včeraj znova pokazal vso lepoto slovenske ljudske pesmi", *Slovenski dom*, 13. 12. 1941, št. 287, str. 2.

¹¹⁷ "Koncert Akademskega pevskega zbora", *Slovenec*, 14. 12. 1941, št. 292a, str. 3; Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 45.

cionalno sporočilo. Čeprav prva pesem na sporedu, Foersterjeva *Zvonikarjeva*, nima elementov narodne identifikacije in narodnostno obarvane čustvene note, pa je mogoče v prvi kitici prepoznati prebudniško sporočilo – "Zvonovi zvonite, na delo budite, ker naše življenje je kratek le dan".¹¹⁸ Pri tem lahko besedno zvezo "na delo budite" enačimo s težnjo po ohranitvi naroda. V nadaljevanju verz pesmi sočasno opozarja na minljivost življenja in s tem na minljivost naroda. Podobno je v pesmi *Srce je žalostno*, kjer lahko v kontekst besedila postavimo tedanjo usodo Slovencev. V prvi kitici je mogoče enačiti *ranjenost* z okupacijo in izgubo domovine. V drugi in tretji kitici pa prepoznamo težnjo in upanje po ohranitvi domovine in s tem lastne identitete.

Srce je žalostno,
močno je ranjeno,
močno je ranjeno,
moglo bo umret.
Bog pa je stvarnik moj,
svaril me je na svet,
Bog pa mi daj
še to noč preživet.
Angelček varuh moj,
varuj me še nocoj,
varuj me še nocoj,
angelček moj.¹¹⁹

Vsekakor ima največji sloves tega koncerta skladba Davorina Jenka, *Lipa*, ki je bila sklepna skladba prvega dela koncerta. Zmotno je prepričanje, da se je z *Lipo* zaključil koncert in, da je s to skladbo izzvenel predvojni APZ.¹²⁰ Zagotovo je bila *Lipa* s svojo simboliko osrednja skladba večera, ki je pri poslušalcih vzbudila intenzivne emocije. O tem pričajo spomini dr. Svetka, Nika Koširja (udeleženca koncerta), dr. Nika Kureta (udeleženca koncerta), Mirka (pevca APZ-ja) in Mirjam Tozon (udeleženke koncerta) ter Tončke Marolt (žene Franceta Marolta in udeleženke koncerta).¹²¹

¹¹⁸ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, sporedi, Koncert Anton Foerster.

¹¹⁹ Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941.

¹²⁰ Ta podatek se pojavlja v zborniku *Akademski pevski zbor "Tone Tomšič": Mladi že 80 let* (Ljubljana, 2006), str. 24 in v spominih dr. Julija Savellija na APZ-jevske dni – J. Savelli, "Moji spomini", str. 59. Prav tako ga omenja v pričevanju Bogo Gorjan, ki je bil kot dijak poslušalec tega koncerta. (Vir: Slovenska kultura med drugo svetovno vojno, dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=op7jBRyKln8&t=577s>, pridobljeno: 20. 5. 2023).

¹²¹ Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941; Zgodba posnetka, ki ga je Emilija Soklič podarila Radiu ARS: oddaja Osmi dan, *RTV4D*, dostopno na: <https://365.rtvsl.si/arhiv/osmi-dan/174936534>, pridobljeno: 20. 5. 2023; Cesar, *Boj brez puške*, str. 116–118.

Besedilo pesmi je že v osnovi polno simbolike, na koncertu APZ-ja pa je dobilo nov pomen. Zagotovo je za čas koncerta *lipa* simbolizirala domovino, pri čemer sta prišli do izraza ob dovršeni izvedbi zbora četrta in peta kitica skladbe. V četrti kitici je moč razumeti *lipo* kot okupirano domovino, obenem pa v peti kitici prepoznati v *novi pomladi* upanje. Glede na posnetek koncerta je Marolt s ponovitvijo, dinamiko petja in upočasnitvijo takta četrte kitice poudaril to simboliko. Prav tako se je pojavila razlika v izvajanju besedila, glede na že zapisano besedilo *Lipe* s koncertnega programa *Pesem slovenskega preporoda*. Zbor je na koncertu leta 1941 v peti kitici prepeval "Spavaj, draga lipica!"¹²² in ne "Spavaj, draga ljubica!",¹²³ s čimer je ponovno izpostavljena *lipa* kot domovina. Po besedah dr. Svetka je pod pretanjenjo Maroltovo taktirko emotivno izvajanje *Lipe* vzbudilo odzive publike, ki je zbor nagradilo z dolgim aplavzom. "Zbor je stopnjeval izraz od kitice do kitice, dokler ni maestozno izzvenela zadnja kitica. /.../ Zadnjo kitico smo končali fortissimo, da so se tresle stene velike Unionske dvorane".¹²⁴

Lipa zelenela je
tam v dišečem gaju,
s cvetjem me posipala;
d'jal sem, da sem v raju.

Veje raztezavala
k nebu je visoko,
meni pa je do srca
segala globoko.

Ptičice je miljena
v senčice vabila;
kadar ležal sem pod njo,
me je ohladila.

Zdaj pa nam je revica
skoro ovenela,
cvetje, perje ljubljeno
zima ji bo vzela.

Spadaj, draga lipica!

¹²² Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941.

¹²³ NUK, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941, sporedi, *Pesem slovenskega preporoda*.

¹²⁴ Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 46.

Večno ne boš spala;
nova pomlad zelena
novi cvet bo gnala.

Zopet bodo ptičice,
ptičice vesele
pesmi nam prepevale,
pesmi žvrgolele.¹²⁵

Zanimivo je tudi dejstvo, da je Marolt vključil v repertoar pesmi, ki niso bile značilne za območje Ljubljanske pokrajine.¹²⁶ Na tem koncertu so izvajali pesmi, ki so bile bolj razširjene na Štajerskem in v Prekmurju (po Maroltovem poimenovanju *Panoniji*) ter na Primorskem (po Maroltovem poimenovanju *Sredozemlju*), česar cenzura načeloma ni dovoljevala. Predvsem je zanimivo, da sta vključeni pesmi predvsem razširjeni na slovenskem etničnem območju, ki je bilo od leta 1918 pod italijansko oblastjo in so bili tam Slovenci deležni močnega raznarodovanja.¹²⁷ To so pesmi *Od mrtve deklice*, *Kaj b' jaz tebi dau...* in *Vinski brat*, ki pa ne vsebujejo elementov narodne identifikacije. Podobno je za območje *Panonije*, ki je bilo v letu 1941 razkosano med nemškega in madžarskega okupatorja in kjer so bili Slovenci tudi deležni raznarodovanja. S tega območja je Marolt v repertoar vključil pesmi *Ljubi konja jaše* in *Flosarska*, ki prav tako ne vsebujeta elementov narodne identifikacije.¹²⁸ V tej potezi lahko razberemo premišljeno in prikrito nasprotovanje cenzuri.

Odzivi publike med koncertom so bili zelo emocionalni, a ne samo pri skladbi *Lipa*. O tem vzdušju, k čemur je botrovala vojna in okupacija, je spregovorila Emilija Soklič.¹²⁹ "Jaz sem mislila, da bo raznesl' dvorano /.../ Ljudje so jokali, da so ved'l, da so domovino izgub'l, zaradi okupacije. Zato so jokali,"¹³⁰ s čimer je Sokličeva povzela kolektivno stanje tedanje družbe v Ljubljani. Zago-

¹²⁵ Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941.

¹²⁶ V primerjavi repertoarjev smo se sklicevali na repertoar koncerta APZ-ja *Slovenska narodna pesem: Panonija, Sredozemlje, Gorenjska, Dolenjska* iz leta 1935.

¹²⁷ Več o raznarodovanju Slovencev: Tone Ferenc, "Nacistični raznarodovalni program in Slovenci", v: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2010); T. Ferenc, "Slovenci pod Italijo"; Gorazd Bajc, "Upor proti italijanizaciji: Politično in kulturno-prosvetno življenje Slovencev v Trstu in Julijski krajini v letih 1918–1941: oris in odprta vprašanja", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2–3 (2014), str. 551–575; Bojan Godeša, "Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 433–444.

¹²⁸ Mediateka RTV Slovenija, Koncertni list APZ, 12. december 1941.

¹²⁹ Emilija Soklič je o tem dogodku spregovorila ob predaji posnetka koncerta APZ-ja iz 12. decembra 1941, februarja 2023. Več o tem v nadaljevanju.

¹³⁰ Odlomek intervjuja z Emilijo Soklič, *Državna proslava ob dnevu upora proti okupatorju*, dne 26. april 2023, ob 20. uri, prenos I. program RTV.

tovo pa je bil odziv publike na koncertu največji prav ob osrednji skladbi večera, *Lipi*, česar se spominja Tončka Marolt: "V tišini prvega dela se je med petjem slišal marsikateri vzdih, mnogo solza je zdrknilo po licih poslušalcev, dokler ni dvorana pri zadnjem zvoku pesmi dala odduška v spontanem, frenetičnem aplavzu".¹³¹ Navdušenje publike je sprožilo veliko neodobravanje in zmedo pri predstavnikih italijanske okupacijske oblasti. Ker je bila *Lipa* zaključna skladba prvega dela koncerta, so prav v tem odmoru predstavniki okupacijskih oblasti prišli v zaodrje k Maroltu in zboru, ki so tam čakali na drugi del koncerta. Predstavniki okupacijskih oblasti so od Marolta zahtevali prekinitev koncerta. Obenem so poizvedovali o pomenu skladbe in zakaj je ta imela takšen vpliv na publiko. Na zahtevo o prekinitvi koncerta so APZ-jevci odgovorili z opomnikom, da sta bila program in besedila skladb pravočasno predložena v cenzurni pregled in ga je oblast v takšni obliki dovolila izvajati.¹³² Koncert se je odvil do konca, o čemer pričajo tudi posnetki pesmi, ki so bile na sporedu v drugem delu koncerta, in sicer *Srce je žalostno*, *Svatske pesmi*, *Pojdam u rute* in *Flosarska*.¹³³

Poročila o koncertu je moč zaslediti v dnevnem časopisju, kot so časniki *Jutro*, *Slovenski dom* in *Slovenec*. Dan po koncertu je *Slovenski dom* poročal o dogodku APZ-ja, ki je po njihovih besedah "znova pokazal vso lepoto slovenske ljudske pesmi".¹³⁴ Izpostavili so tudi željo po ponovitvi tega koncerta, kar je med drugim odražalo zadovoljstvo publike. Prav tako je o koncertu poročal časnik *Slovenec*. Pri tem pa je zanimivo, da je bilo poročilo dogodka cenzurirano, in sicer so v besedilu prekrile besede, kot so *narodno* in *slovensko*.¹³⁵ Iz tega lahko razberemo, da je okupator prepoznal koncert APZ-ja kot afirmacijo slovenstva in sočasno v tem tudi neuspeh okupacijske kulturne politike. V naslednjih dneh sta bili objavljeni tudi glasbeni kritiki koncerta v časniku *Slovenec* in *Jutro*, ki pa nista bili cenzurirani in sta obširno razložili glasbeno izvedbo koncerta.¹³⁶

Zagotovo je največji pričevalec o tem koncertu posnetek, ki ga je ta večer na skrivaj posnel tonski mojster Rudi Omota. Posnetek je avtentičen arhivski vir, ki verodostojno predstavlja dogodek. Koncert ni bil posnet v celoti, saj je primanjkovalo pozitiv traku za snemanje. Že tega je Omota priredil in ga razpolovil z namenom pridobitve večje kapacitete za snemanje. Mikrofon je bil skrit v lestencu Unionske dvorane, Omota pa je snemanje spremljal za projekcij-

¹³¹ Cesar, *Boj brez puške*, str. 117–118.

¹³² Prav tam, str. 119–120; Zgodba posnetka, ki ga je Emilija Soklič podarila Radiu ARS: oddaja Osmi dan, RTV4D, dostopno na: <https://365.rtvsl.si/arhiv/osmi-dan/174936534>, pridobljeno: 20. 5. 2023.

¹³³ Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941.

¹³⁴ "APZ je včeraj znova pokazal vso lepoto slovenske ljudske pesmi", *Slovenski dom*, 13. 10. 1941, št. 287, str. 2.

¹³⁵ "Uspel koncert Akademskega pevskega zbora", *Slovenec*, 14. 10. 1941, št. 292a, str. 3.

¹³⁶ M. T., "Koncert Akademskega zbora", *Slovenec*, 16. 10. 1941, št. 293a, str. 5; Marijan Lipovšek, "Koncert Akademskega pevskega zbora", *Jutro*, 16. 12. 1941, št. 293, str. 4.

skim platnom, kamor je bil skrivaj speljan kabel mikrofona. O zapaščini Rudija Omote je nazadnje pričevala Emilija Soklič, ki je hranila ta posnetek koncerta in ga je 9. februarja 2023 podarila Tretjemu programu Radia Slovenija.¹³⁷

Pri organizaciji koncerta ne gre mimo uveljavljenega dejstva, da je bil ta organiziran pod okriljem Osvobodilne fronte (OF) in je veljal za simbol začetka kulturnega molka, ki je sicer nastopil šele 6. aprila 1942 s t. i. *Resolucijo kulturnih delavcev*.¹³⁸ Na tem mestu pa želimo osvetliti tudi druge vidike tega koncerta. Izhajamo iz dejstva, ki je bilo vodilo zbora in je med drugim bil tudi razlog, da se je na mesto zborovodja vrnil France Marolt. Ta je leta 1933 v intervjuju poudaril: "Prevzel sem ga tudi v upanju, da pokažem ljudem, da je Akademski pevski zbor povsem nepolitičen in nestrankarski forum, ki preko vseh političnih, stanovskih in drugi ozirov goji glasbo".¹³⁹ V zboru so bili celotno obdobje delovanja združeni študentje različnih političnih nazorov. V obdobju druge svetovne vojne so bili v zboru na eni strani simpatizerji in nekateri tudi aktivisti OF (npr. Boris Trampuž – predsednik zbora, dr. Lev Svetek in Franc Šturm). Na drugi strani pa so bili člani zbora tudi simpatizerji in člani starih meščanskih strank in kasnejšega protirevolucionarnega tabora, ki so nasprotovali delovanju Komunistične partije Slovenije in so po koncu vojne leta 1945 emigrirali v tujino in se umaknili pred komunistično oblastjo (npr. dr. Julij Savelli, dr. Božidar Fink,¹⁴⁰ Nace Brandsteter¹⁴¹ in dr. Ludvik Puš¹⁴²). Na koncertu 12. decembra 1941 sta sodelovala Nace Brandsteter in dr. Ludvik Puš, ki je bil tudi solist v skladbi *Kan-*

¹³⁷ Za potrebe članka je uporabljen presnetek posnetka koncerta, ki ga je 25. novembra 1962 opravil Radio Ljubljana. Na presnetku so zabeležene pesmi *Srce je žalostno*, *Svetske pesmi*, *Pojdam u Rute*, *Flosarska*, *V kvošer b' šva*, *Te, te dobra poznam in Lipa*. Pri tem opozarjamo, da je na posnetku pesem *Te, te dobra poznam*, ki je ni bilo na sporedu koncerta in ni posebej pojasnjen njen izvor na presnetku. Original posnetek koncerta, ki ga je februarja 2023 predala Emilija Soklič RTV-ju je trenutno v restavracijskem postopku in bo dostopen v roku naslednjih let (Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941 in spremni karton presnetka, št. 04184).

¹³⁸ "Resolucija kulturnih delavcev", *Slovenski poročevalec*, 6. 4. 1942, št. 14, str. 2.

¹³⁹ "Pota in cilji APZ: Razgovor s Francetom Maroltom", *Akademski glas*, 14. 10. 1933, št. 2, str. 1.

¹⁴⁰ Božidar Fink v odprtem pismu uredniku v *Novi zavezi* opozarja na združenost pevcev APZ-ja različnih političnih nazorov in, da jim tedaj ni bila znana informacija o organizaciji koncerta pod okriljem OF: "*nastop ni imel kakšnega sektaškega učinka*." Za več: Božidar Fink, "Pismo iz Argentine", *Nova zaveza*, dostopno na: <http://nszaveza.github.io/articles/55-pismo-iz-argentine/>, pridobljeno: 25. 5. 2023.

¹⁴¹ Nace Brandsteter je po vojni poučeval Slovence v italijanskih begunskih taboriščih nemščino na tečajih tujih jezikov. Več o tem: Helena Jaklitsch, *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* (Ljubljana, 2018), str. 395.

¹⁴² Dr. Ludvik Puš (*12. januar 1896, Šentvid pri Stični, †1. september 1989, New York, ZDA); bil je slovenski politik, publicist, pisatelj. Med vojno je deloval v protirevolucionarnem taboru in se je leta 1945 umaknil iz Slovenije pred komunistično oblastjo. Leta 1949 je emigriral v Združene države Amerike. Za več: Rudolf Smersu, "Umrli je dr. Ludvik Puš", *Svobodna Slovenija*, 7. 9. 1989, št. 35, str. 1.

galilejska obcet.¹⁴³ Po pričevanju Tončke Marolt so člani zbora po koncertu, ko so pričakovali posledice s strani okupatorja, shranili klavir pri Nacetu Brandsterju. Torej je še zmeraj šlo za tesno sodelovanje med člani, ne glede na politični nazor. Zanimivo je tudi dejstvo, da je dr. Julij Savelli, sicer leta 1941 ne več aktivni član zbora, v začetnem obdobju vojne sodeloval z Maroltom in manjšo skupino APZ-jevcev pri snemanju pesmi za potrebe radia (za obdobje med vojno ali po njej). Vendar sodelovanje ni dolgo trajalo, kot je navedel dr. Savelli: "Kmalu pa sem zvezo izgubil, vojna in revolucija nas je razdelila v dva tabora".¹⁴⁴ Kljub temu lahko sklepamo, da v letu 1941 politična usmerjenost še ni tako močno vplivala na kulturno udejstvovanje posameznikov in sodelovanje med njimi. Vsekakor je, glede na pričevanja, po predlogu OF ohranjen dragocen arhivski vir (zvočni posnetek) zadnjega koncerta, saj so člani APZ-ja in sočasno aktivisti OF, Omoti priskrbeli filmski trak za snemanje.¹⁴⁵ Na podlagi tega je ohranjena tako pretanjena izvedba skladb, ki so zaznamovale tedanji čas, kot tudi odzivi publike, ki so se znašli v vojni vihri.

Koncert Maroltovih varovancev 12. decembra 1941 v Unionski dvorani je bil tudi njihov zadnji koncert. Ker je dogodek močno odmeval v javnosti, se je po koncertu France Marolt umaknil v Dolenjske Toplice, da bi se izognil morebitnim preganjanjem oblasti. Kot že omenjeno so člani zbora zavarovali klavir, dirigentski pult in ostalo notno in arhivsko gradivo. Po navedbah dr. Svetka je bil dan po koncertu, 13. decembra 1941, APZ z odredbo¹⁴⁶ visokega komisarja Emilia Graziolija razpuščen s takojšnjo veljavnostjo dekreta.¹⁴⁷ Zbor v vojnem obdobju ni več deloval, kljub temu pa so se nekateri člani skupaj z Maroltom ponovno sestali leta 1946. Iz zapisnika članskega sestanka APZ-ja je razvidno, da je bila po koncertu s strani okupacijske oblasti posredovana zahteva po vključitvi zbora v univerzitetno fašistično organizacijo (*Giuventù Universitaria Fascista* – GUF),¹⁴⁸ kar so člani zavrnil in kar je posledično privedlo do razpustitve zbora oz. kot je navedeno v zapisniku "da se sicer nismo razpustili, pač pa prenehali z delom, zavaljo odsotnosti večine članov"¹⁴⁹ in nato v nadaljevanju,

¹⁴³ "Uspel koncert Akademskega pevskega zbora", *Slovenec*, 14. 12. 1941, št. 292a, str. 3; M. T., "Koncert Akademskega zbora", *Slovenec*, 16. 12. 1941, št. 293a, str. 5; Marijan Lipovšek, "Koncert Akademskega pevskega zbora", *Jutro*, 16. 12. 1941, št. 293, str. 4.

¹⁴⁴ Savelli, "Moji spomini", str. 59.

¹⁴⁵ Cesar, *Boj brez puške*, str. 114.

¹⁴⁶ Odredba o razpustitvi APZ-ja z dnem 13. december 1941 v fizični obliki ni arhivirana v Arhivu Republike Slovenije, Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Narodni in univerzitetni knjižnici, Arhivu Univerze v Ljubljani in Muzeju novejš in sodobne zgodovine Slovenije. V kolikor je obstajala v fizični obliki, je najverjetneje uničena. Morebiti pa je bila izrečena zgolj ustno.

¹⁴⁷ Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 46.

¹⁴⁸ Več o tem: Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke: Dokumenti 1941–1942* (Maribor, 1987), str. 67–68.

¹⁴⁹ NUK, Glasbena zbirka, Zapuščina Borisa Trampuža, Zapisnik članskega sestanka APZ, dne 7. avgust 1946.

da so z delom prenehali po naročilu izvršnega odbora OF, kar pa ni skladno s spomini dr. Svetka o dekretu visokega komisarja o razpustitvi zbora. Do uradno zapisane razpustitve zbora, ki je tudi pisno dokumentirana, je prišlo na sestanku članov v letu 1946. Sklenili so, da se stari APZ razpusti in se v okviru Komunistične mladine Slovenije ustanovi Slovenski sindikalni pevski zbor, "katerega jedro bodo v začetku tvorili ravno člani bivšega APZ".¹⁵⁰ Do ponovne ustanovitve zbora v takšni obliki, kot je bil pred vojno, ni prišlo. Izjemoma so se nekdani člani APZ-ja ponovno združili ob smrti zborovodje Franceta Marolta, 7. aprila 1951, in so kasneje priredili nekaj koncertov v njegov spomin.¹⁵¹

Ob tej priložnosti je na zbor naslovil pismo o prihodnosti član APZ-ja dr. Niko Kuret:

Rad bi povedal, da ni vseeno, če se zdaj res razhajamo. Naši koncerti so pokazali da v nas še živi Maroltov duh. Razhod tega korpusa pomeni po mojem izdajstvo nad njim, če upoštevamo uspehe, ki smo jih po tolikih letih bili še zmožni doseči. /.../ Moje mnenje je naslednje: APZ naj ostane, ako se pokaže, da s tem soglaša zadostno število pevcev. Toda njegov delokrog naj bi bil v smislu Maroltove dediščine točno določen: gojil naj bi izključno slovensko ljudsko pesem v požlahtnjenih koncertnih priredbah, kot nam jih je ustvaril Marolt sam in za njim. Tomic pa še kdo. /.../ APZ dobi s tem čisto določeno poslanstvo, vredno tradicije in Maroltovega imena.¹⁵²

Sklep

Ustanovitev in delovanje predvojnega APZ-ja je pustilo neizbrisen pečat na zgodovini zborovske glasbe na Slovenskem. Šlo je za zbor, ki se je po načinu delovanja razlikoval od svojih predhodnikov iz 19. stoletja – čitalniških pevskih zborov. Z ustanovitvijo ljubljanske univerze leta 1919 so Slovenci postali na področju visokega šolstva enakovredni Hrvatom in Srbom. Po drugi strani pa so ljubljanski visokošolci na glasbenem področju zaostajali za svojimi hrvaškimi in srbskimi kolegi, ki so imeli dolgoletne zborovske tradicije. To se je spremenilo šele leta 1926 z ustanovitvijo pevskega zbora ljubljanskih študentov. Že prvi javni koncert v Mariboru je nakazoval, da APZ ne bo zgolj pevski zbor študentov, ampak je sčasoma postal reprezentativni zbor Slovencev v kraljevini. S kakovostnimi koncerti so Maroltovi varovanci opozarjali nase in predvsem

¹⁵⁰ NUK, Glasbena zbirka, Zapuščina Borisa Trampuža, Dopis rektorju univerze v Ljubljani, dne 28. avgust 1946.

¹⁵¹ Nardin, *Predvojni Akademski pevski zbor*, str. 48.

¹⁵² NUK, Glasbena zbirka, Zapuščina Borisa Trampuža, Pismo Nika Kureta APZ-ju, dne 6. julij 1951.

na dovršeno glasbeno delo, ki so ga predstavljali širši publiki. Z vrsto stilskih koncertov so prezentirali bogato slovensko glasbeno dediščino, k čemur je v dobršni meri pripomogel France Marolt z načrtnim raziskovanjem slovenskih ljudskih in avtorskih pesmi. Njihovo kakovostno in načrtno delovanje na področju zborovske glasbe je počastilo tudi trajno pokroviteljstvo kraljice Marije Karađorđević.

Na delovanje zbora je vplivalo tudi politično dogajanje v Srednji Evropi na predvečer druge svetovne vojne. Ko so začeli naraščati nacionalizmi konec tridesetih let 20. stoletja, so koncerti APZ-ja v narodnostno mešanih krajih na Slovenskem predstavljali manifestacijo slovenske kulture in sočasno slovenske narodne identitete. Najodmevnejši koncert je bil zagotovo sklepni koncert APZ-ja v okupirani Ljubljani, 12. decembra 1941. Koncert lahko razumemo kot afirmacijo slovenstva v obdobju, ko je bilo slovenstvo kot takšno omejeno. Na videz nesporen koncertni program je med publiko vzbudil naval čustev, sočasno pa tudi nevšečnosti okupatorju. Da je tudi okupator prepoznal v koncertu afirmacijo slovenstva, priča dejstvo o nadaljnji poostreni cenzuri, ki je doletela kulturno dejavnost. Pesmi, ki so jih izvedli na koncertu, kot takšne niso imele vidnejše propagande note, ampak lahko v njih prepoznamo posamezne elemente narodne identifikacije Slovencev. Predvsem pa so pesmi, zapéte v slovenskem jeziku, predstavljale element identifikacije slovenstva same po sebi. Na podlagi avtentičnega posnetka dela koncerta, zlasti skladbe *Lipa* in posameznih osebnih pričevanj ter poročanj o dogodku lahko potrdimo, da je zape-ta pesem s svojo zvočnostjo in afektivnostjo tedaj še nerazdvojeno poslušalstvo moralno bodrila, povezovala in nudila upanje za prihodnost.

Petra Grabrovec, Marjeta Pisk and Darko Friš

**"OUR SONG HAS BEEN SUNG": THE WORK OF THE PRE-WAR
ACADEMIC CHOIR AND SIGNIFICANCE OF THE FINAL CONCERT
DURING THE OCCUPATION OF 1941**

SUMMARY

The pre-war Academic Choir was the first representative choir of academics at the University of Ljubljana until the Second World War. With the founding of the University in 1919, Slovenians experienced an important milestone in the field of education. Despite this success, it took the academics of Ljubljana quite a long time to establish a university choir, compared to the University Choir "Mladost" in Zagreb and the University Choir "Obilić" in Belgrade. Following the aspirations of the choirmaster, France Marolt, the Academic Choir was founded in 1926 and continued to function until December 1941. The choir was not only a choir of Ljubljana students, but over time it became the representative choir of Slovenians in the Kingdom of the SHS/Yugoslavia. Throughout the pre-war period, it managed to present Slovenian culture to a wider Yugoslav and international audience, which was reflected in a rich career of international concert and radio appearances. Already at the first performance in Maribor, it became clear to the audience that the choir would carry out an important cultural and musical mission in terms of presenting and spreading Slovenian musical heritage. This was finally realised during the period of occupation at a concert in December 1941 in Ljubljana's Union Hall.

Throughout its years of existence, the choir has built a tradition of stylish concerts, presenting Slovenian musical works to a wider audience, accompanied by elaborate studies of the concert programme for easier understanding. The concert schedules included a diverse range of Slovenian folk and original songs from different time periods and regions. It was a detailed study of the musical heritage that France Marolt had devoted himself to in his personal life, which he transferred to the work of the Academic Choir. Already during the choir's lifetime, various music critics pointed to it, with an emphasis on the creation of a new choral tradition. The Choir of Ljubljana Academicians gradually built its reputation and left a great mark on the development of choral music in Slovenia in the period before the Second World War. The quality of the choir's work is also attested to by the continued patronage of Her Majesty Queen Marija Karadordević. The Queen took an interest in the various activities of the youth in the Kingdom and also gave the Academic Choir the honour of her patronage. The choir's work is also influenced by political developments in Europe, espe-

cially on the eve of the Second World War. When nationalism began to grow in the late 1930s, the concerts of the Academic Choir in ethnically mixed places on Slovenian territory, such as Maribor, Ptuj, Celje and Kočevje, were manifestations of Slovenian culture and thus Slovenian identity.

The final concert of the Academic Choir during the Italian occupation of Ljubljana in December 1941 can also be seen as an affirmation of Slovene identity. After the occupation of Slovenian territory, Slovenian culture also faced different occupation systems, and in Ljubljana it was received a milder form of the occupation's cultural policy. It aimed to merge Italian and Slovenian culture, to the detriment of the latter. In 1941 were held several concerts of various choirs in Ljubljana. The only concert that stood out was the first concert of the "Glasbena Matica" in June 1941, which featured Italian and Slovene musical works. The other choral concerts in 1941 had only Slovene works on their repertoires. The most important concert was certainly that of the pre-war Academic Choir, which was also the last concert of the year and influenced the further development of cultural events in Ljubljana.

The concert, which influenced the large Slovene audience and also the occupier in Ljubljana, can be described as a symbol of the affirmation of Slovene culture and thus Slovene identity during this war period. A seemingly uncontroversial concert programme, which successfully passed through the censorship process of the occupier, ultimately caused an outpouring of emotions in the nation and, at the same time, trouble for the occupier. The fact that the occupier also recognised the concert as an affirmation of Slovene identity is evidenced by the further tightening of censorship that befell the cultural activities of the Slovenes. In this paper we have tried to outline the broader meaning of the concert, mainly on the basis of analyses of the texts of the songs performed by the choir at the event. At first glance, the songs had no visible propaganda, but we can recognise in them individual identifying elements of Slovenians. Above all, the songs themselves represented an element of the identification of Slovene identity in a period that was very limited as such. In addition, by analysing a unique archival recording of part of the concert, we assessed the way in which the compositions were performed, especially *Lipa*, which marked the entire final concert of the Marolt's Academic Choir. In analysing the event, we have also taken into account various testimonies from people who experienced the concert. Above all, in this article we wanted to highlight the recognised essence of the work of the Academic Choir and the essence of last concert, this is *the power of songs*, which gave then still undivided Slovenian nation hope and courage for the days to come in this period of war.

VIRI IN LITERATURA

Mediateka RTV Slovenija, Koncertni list APZ, 12. december 1941.

Mediateka RTV Slovenija, posnetek koncerta APZ, 12. december 1941 in spremni karton presnetka, št. 04184.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, APZ 1926–1941.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, Zapuščina Borisa Trampuža.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, Zapuščina Franca Kramarja.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Akademski pevski zbor Tone Tomšič, SI ZAL LJU 420.

1551: Akademsko glasilo za univerzna in javna vprašanja – Ljubljana, leto 1937.

Akademski glas – Ljubljana, leta 1933, 1934, 1935.

Edinost – Maribor, leto 1939.

Glas naroda – Ljubljana, leto 1935.

Jugoslovenska pošta – Sarajevo, leto 1940.

Jutro – Ljubljana, leta 1926, 1933, 1934, 1939, 1940, 1941.

Mariborski večernik "Jutra" – Maribor, leta 1927, 1929, 1937.

Slovenec – Ljubljana, leta 1933, 1939, 1940, 1941.

Slovenski dom – Ljubljana, leta 1937, 1938, 1939, 1940, 1941.

Slovenski narod – Ljubljana, leta 1930, 1935, 1941.

Slovenski poročevalec, leto 1942.

Svobodna Slovenija, leto 1989.

Straža v vibarju – Ljubljana, leto 1937.

Odlomek intervjuja z Emilijo Soklič, *Državna proslava ob dnevu upora proti okupatorju*, dne 26. aprila 2023, ob 20. uri, prenos I. program RTV.

Zgodba posnetka, ki ga je Emilija Soklič podarila Radiu ARS: oddaja Osmi dan, RTV4D, dostopno na: <https://365.rtvlo.si/arhiv/osmi-dan/174936534>, pridobljeno: 20. 5. 2023.

Božidar Fink, "Pismo iz Argentine", *Nova zaveza*, dostopno na: <http://nszaveza.github.io/articles/55-pismo-iz-argentine/>, pridobljeno: 25. 5. 2023.

.....

Bajc, Gorazd, "Upor proti italijanizaciji: Politično in kulturno-prosvetno življenje Slovencev v Trstu in Julijski krajini v letih 1918–1941: oris in odprta vprašanja", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2–3 (2014), str. 551–575.

Cesar, Emil, *Boj brez puške* (Ljubljana, 1984).

Ferenc, Tone, "Nacistični raznarodovalni program in Slovenci", v: Ferenc, Mitja (ur.), *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje* (Ljubljana, 2010), str. 111–118.

Ferenc, Tone, "Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945", v: Ferenc, Mitja (ur.), *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem* (Ljubljana, 2006), str. 71–78.

Ferenc, Tone, "Okupacijski sistemi na Slovenskem", v: Ferenc, Mitja (ur.), *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje* (Ljubljana, 2010), str. 45–98.

Ferenc, Tone, "Slovenci pod Italijo 1941–1945", v: Ferenc, Mitja (ur.), *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1, Razkosanje in aneksionizem* (Ljubljana, 2006), str. 249–262.

Ferenc, Tone, *Fašisti brez krinke: Dokumenti 1941–1942* (Maribor, 1987).

Gabrič, Aleš, "Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941", v: Čepič, Zdenko et al. (ur.), *Slovenci in leto 1941: znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem* (Ljubljana, 2001), str. 211–223.

Godeša, Bojan, "Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 433–444.

Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).

Godina Golja, Maja, *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941* (Maribor, 1992).

Grabrovec, Petra, Pisk, Marjeta in Friš, Darko, "Slovenske pesmi kot nosilke narodne identitete v obdobju druge svetovne vojne", *Annales, Series Historia et Sociologia* 34, št. 2 (2024), str. 173–188.

Jaklitsch, Helena, *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* (Ljubljana, 2018).

Loparnik, Borut, "Vmesni čas (Slovenske glasbene konotacije 1941–1945)", v: Vodopivec, Peter, Drago Jančar in Katja Kleindienst (ur.), *Slovenska kultura v vojnem času* (Ljubljana, 2005), str. 177–189.

Moličnik Šivic, Simona (ur.), *Akademski pevski zbor "Tone Tomšič"* (Ljubljana, 2006).

Nardin, Jerneja, *Predvojni Akademski pevski zbor in France Marolt* (diplomska naloga, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, 1992).

Potočnik, Dragan, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941* (Maribor, 2003).

Puš, Ludvik, "Akademski zbor. Slovenska narodna pesem.", *Dom in svet* 47, št. 6–7 (1934), str. 388–390.

Rahten, Andrej, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperikalni tranzijski dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 111–134.

Repe, Božo, "Karađorđevići in vladarska ideologija pri Slovencih", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 2 (2023), str. 529–562.

Savelli, Julij, "Moji spomini na (predvojni) APZ in APZ-jevce", *Naši zbori* 91, št. 3–4 (1991), str. 57–59.

Špindler, Ciril, "Prvi koncerti predvojnega (Maroltovega) Akademskega pevskega zbora", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39=Nv4, št. 4 (1968), str. 255–272.

Štuhec, Miran, "Kulturnopolitične in jezikovno politične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 205–226.

DOI 10.32874/SHS.2024-04

Usode vodij krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju po drugi svetovni vojni

Špela Chomicki

Mag. zgodovine, mlada raziskovalka
Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: spela.chomicki@scnr.si

Renato Podbersič

Dr., znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: renato.podbersic@scnr.si

Darko Friš

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: darko.fris@um.si

Izvilleček:

Prispevek na podlagi arhivskih virov in znanstvene literature obravnava obdobje druge svetovne vojne in njeno prvo povojno leto na območju mesta Ptuj. Avtorji so se uvodoma osredotočili na predstavitev nemške okupacije Spodnje Štajerske, na vzpostavitev okupacijske uprave in ustanovitev Štajerske domovinske zveze. Slednja je bila organizirana v pet okrožij, ki so bila sestavljena iz manjših krajevnih skupin. V jedru prispevka so se avtorji osredotočili na predstavitev različnih usod vodij krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze v okrožju Ptuj tik po koncu druge svetovne vojne. Glavni namen prispevka je z raznolikimi študijami primerov prikazati večplastnost in kompleksnost medvojnega in povojnega dogajanja v ptujskem okrožju.

Ključne besede:

druga svetovna vojna, okupacija Spodnje Štajerske, Štajerska domovinska zveza, vodje krajevnih skupin, medvojno nasilje, povojno nasilje

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 133–168, 83 cit., 1 preglednica, 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Obdobje druge svetovne vojne zaradi svoje kompleksnosti tako v globalni kot v slovenski akademski sferi še vedno privablja raziskovalce z odpiranjem novih vprašanj in znanstvenih diskusij. O nacizmu in njegovih vodilnih osebnostih je bilo do danes napisanih mnogo publikacij. V obsegu napisanih študij lahko dobimo občutek, da je bilo nekoliko manj pozornosti namenjene raziskovanju same uprave nacistične države na lokalnem nivoju in kako so jo uveljavljali na zasedenih območjih v medvojnem obdobju. V monografiji *Das Fundament der Diktatur* se je avtor Carl-Wilhelm Reibel² osredotočil na delovanje krajevnih skupin *Nacionalsocialistične nemške delavske stranke* (NSDAP) v obdobju med letoma 1932 in 1945 in predstavil, kako je nacistična država uspela vzpostaviti administrativni sistem, ki je po eni strani vzpostavljala in ohranjal diktaturo, na drugi strani pa uresničeval njihove ideološke cilje.

Obdobje druge svetovne vojne na Slovenskem je bilo zaznamovano z okupacijo, nasiljem, represijo, odporom proti okupatorju, kolaboracijo, in državljansko vojno.³ O nemškem okupacijskem sistemu na slovenskem ozemlju je objavljenih precejšnje število publikacij, začeni s temeljnimi deli Toneta Ferenc.⁴ Specifično z zgodovino nemške okupacije na območju Spodnje Štajerske se je v svojih raziskavah ukvarjal Marjan Žnidarič.⁵ Za ptujsko območje se

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380: *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Carl-Wilhelm Reibel, *Das Fundament der Diktatur: Die NSDAP-Ortsgruppen 1932–1945* (Paderborn–München, 2002).

³ Več o tem: Božo Repe, *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945* (Ljubljana, 2015); Tamara Griesser–Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana, 2007); Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborem* (Ljubljana, 1995); Bojan Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2006); Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (1992, Ljubljana); "Druga svetovna vojna na Slovenskem 1941–1945", v: *Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Bojan Godeša (Ljubljana, 2006), str. 575–799.

⁴ Več o tem: Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2006); Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: Raznarodovanje*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2010); Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3: Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2009); *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slovenien 1941–1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*, zbral in uredil Tone Ferenc (Maribor, 1980).

⁵ Več o tem: Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj: Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997); Marjan Žnidarič, *Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju* (Ljubljana, 2014); Marjan Žnidarič, "Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941", *Lex localis* II, št. 1 (2004) (dalje: (dalje: Žnidarič, "Okupacijska uprava").

je raziskavi nemštva v svojem doktoratu⁶ posvetila Irena Mavrič Žižek. Poleg nje je temeljna dela za zgodovino narodnostnih razmer na Ptuju v prvi polovici 20. stoletja napisala Ljubica Šuligoj.⁷

Zgodovina mesta Ptuj je specifična v oziru, da je bilo mesto vse od oblikovanja nacionalnih identitet v drugi polovici 19. stoletja znano kot nemško mesto in je bilo zraven Maribora in Celja del *trdnjavskega trikotnika*.⁸ Na prelomu v 20. stoletje je bila na Ptuju močna ideologija *štajercijanstva*, ki naj bi se poleg zavzemanja za enotno deželo Štajersko, zavzemala tudi za mirno sobivanje med Slovenci in Nemci.^{9,10} Stopnjevanje napetosti iz preloma stoletja se je izrazilo leta 1908 v *septembrskih dogodkih na Ptuju*, ko je ob skupščini Družbe sv. Cirila in Metoda prišlo do fizičnih obračunavanj med obema stranema.¹¹ Tudi po prvi svetovni vojni se ptujsko nemštvo ni zlahka sprijaznilo s spremembami, ki jih je prinesla ustanovitev nove, jugoslovanske države, o čemer pričajo podatki o izselitvah in zmanjšanju števila nemškokogovorečega prebivalstva na območju Spodnje Štajerske. Ob primerjavi podatkov iz rezultatov avstrijskega ljudskega štetja v letu 1910 in rezultatov popisa Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) v letu 1921, se je na Ptuju obseg nemškokogovorečega prebivalstva zmanjšal za več kot polovico. V letu 1910 se je na Ptuju za nemškokogovoreče prebivalstvo opredelilo 79 odstotkov oziroma 3672 oseb od 4630 oseb. Leta 1921 je bilo na podlagi popisa opredeljenih le še 21,8 odstotka ozi-

⁶ Irena Mavrič Žižek, *Ptujski Nemci od konca 19. stoletja do leta 1945*: doktorska disertacija (Ljubljana, 2016).

⁷ Več o tem: Ljubica Šuligoj, *Socialna in narodnoobrambna gibanja na ptujskem območju med vojnami*: doktorska disertacija (Ljubljana, 1989); Ljubica Šuligoj, *Narodnostne razmere na ptujskem območju med obema vojnami* (Maribor, 1990); Ljubica Šuligoj, *Nemštvo na ptujskem območju med obema vojnami* (Maribor, 1990).

⁸ Spodnještajerska mesta Maribor, Ptuj in Celje so bila do konca prve svetovne vojne in razpada Avstro-Ogrske v letu 1918 znana kot nemške trdnjave, skozi katere so s procesom načrtnega ponemčevanja težili k ohranitvi enotne dežele Štajerske pod habsburškim žezlom. V mestih je prevladoval nemški kapital, nemški jezik pa je bil znak meščanstva. Nemščino so kot pogovorni jezik prevzemali tudi slovenski meščani, ki so si pogosto ponemčili priimke. Spodnještajerska mesta so imela nemško podobo, ne le na gospodarskem in upravnem področju, temveč tudi na področju šolstva in drugih javnih služb, kar je ob stopnjevanju nacionalnih napetosti spodbujalo ustanavljanje slovenskih narodnoobrambnih društev (Nataša Kolar, "Narodnostno življenje med letoma 1850 in 1908 na Ptuju, v nemški trdnjavi ob Dravi", v: *Slovenstvo na Ptujem v 20. stoletju*, ur. Ljubica Šuligoj (Ptuj, 2005), str. 18–19; Špela Chomicki, *Atletika – kraljica športa na Ptuju: zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022* (Ptuj, 2024), str. 26–28).

⁹ Za pripadnike nemškokogovoreče narodne skupnosti na Slovenskem se je že v prvi polovici 20. stoletja uveljavil izraz Nemci, h katerim so zaradi skupne "nemške identitete" prištevati tudi Avstrijce (Gregor Jenuš in Dejan Valentinčič, "Nemškokogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3 (2022), str. 666–667 (dalje: Jenuš in Valentinčič, "Nemškokogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja").

¹⁰ Janez Cvirn, *Trdnjavijski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor, 1997), str. 57–58.

¹¹ Ljubica Šuligoj, "Mestna občina Ptuj v desetletju 1908–1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=Nv35, št. 1–2 (1999), str. 211–212.

roma 968 oseb. Do leta 1931 je delež nemškega prebivalstva še upadel, in sicer na 13,1 odstotka oziroma 559 oseb. Pri tem je potrebno opozoriti na drugačne kriterije ob izvedbi popisov prebivalstva. Pri avstrijskem popisu so namreč upoštevali kategorijo občevalnega jezika, nasprotno so pri popisih v Kraljevini SHS upoštevali kategorijo materinega jezika, kar je pomenilo, da so k Nemcem prištevali le tiste, ki so imeli nemške starše.¹²

Kljub zmanjšanju obsega nemškogovorečega prebivalstva na območju Spodnje Štajerske, so narodnoobrambne organizacije na obeh straneh aktivno delovale skozi celotno obdobje med obema vojnama. Nemški vpliv v mestu je bil močan, saj so ptujski Nemci še vedno obvladovali večino ptujskega gospodarstva. Po Ptujju je še v letu 1921 krožil propagandni list z napisom: "Ne pozabite Ptujja, stare nemške mejne trdnjave na štajerski Dravi!"¹³.¹⁴ Ptujsko nemštvo je tako skozi celotno obdobje tridesetih let 20. stoletja, še posebej po letu 1933 in prihodu Adolfa Hitlerja na oblast, začelo z vse bolj agresivno nemško propagando, ki se je kmalu razširila izven društvenega delovanja. Po nemški priključitvi Avstrije v letu 1938 je nemška propaganda¹⁵ dobila še dodaten zagon. Svoje delovanje so okrepile tudi slovenske narodnoobrambne organizacije. Poleg delovanja *Sokolskega društva Ptuj*, pozivom k bojkotiranju nemških trgovin in njihovih obratov, so pomembno vlogo odigrali tudi profesorji na ptujski gimnaziji, člani delavskega društva *Svoboda*, člani športnih društev ter člani pododbora *Zveze društev kmetских fantov in deklet*.¹⁶

Po izbruhu druge svetovne vojne in okupaciji slovenskega ozemlja je hitra vzpostavitev nemške okupacijske uprave in vpeljave sistematičnih raznarodovalnih ukrepov povzročila, da so mesta na Spodnjem Štajerskem dobila podobo nemških mest, kar je značilno tudi za Ptuj.¹⁷ Ob pregledu zbrane literature in arhivskih virov se v pričujočem članku poleg predstavitve nemškega okupacijskega sistema in uprave na Spodnjem Štajerskem s poudarkom na ptujskem okraju osredotočamo na predstavitev manjših upravnih enot. Prispevek se v jedru osredotoča na delovanje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze

¹² Jenuš in Valentinčič, "Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja", str. 667–670.

¹³ Ljubica Šuligoj, "Slovenstvo na Ptujskem po poti narodno-obrambnega boja", v: *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju*, ur. Ljubica Šuligoj (Ptuj, 2005), str. 35 (dalje: Šuligoj, "Slovenstvo na Ptujskem").

¹⁴ Marija Hernja Masten, "Prva svetovna vojna, skoraj pozabljena tragedija 20. stoletja", v: *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju*, ur. Ljubica Šuligoj (Ptuj, 2005), str. 124–125; Ljubica Šuligoj, "Leto 1941 na Ptujju", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49, št. 1–2 (2001), str. 114 (dalje: Šuligoj, "Leto 1941"); Šuligoj, "Slovenstvo na Ptujskem", str. 33.

¹⁵ Več o tem: Daniel Siter, "Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na Slovenskem v letih 1922–1945", *Kronika (Ljubljana)* 70, št. 1 (2022), str. 141–160.

¹⁶ Jurij Perovšek, "Politična podoba Ptujja v letih 1918–1941", v: *Ptuj v 20. stoletju*, ur. Martin Šteiner (Ptuj, 2018), str. 154–155.

¹⁷ Šuligoj, "Leto 1941", str. 121.

okraja Ptuj s poudarkom na njenih krajevnih vodjih in njihovih usodah po drugi svetovni vojni.

Aprilska vojna in nemška okupacija Spodnje Štajerske

Vihra druge svetovne vojne je slovensko ozemlje zajela z napadom Tretjega rajha na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941. V širšem političnem kontekstu se lahko zdi, da so se marca in aprila omenjenega leta zgodovinski dogodki odvijali po učinku "snežne kepe", vendar se je obroč okrog Kraljevine Jugoslavije vztrajno sklepal že dlje časa. Jelka Piškurić je v svoji analizi poročanja dveh vodilnih časnikov tistega obdobja, in sicer liberalno usmerjenega časnika *Jutro* in katoliško usmerjenega časnika *Slovenec* predstavila zaskrbljeno vzdušje v pisanju obeh vse od 1. septembra 1939, ko je Nemčija z napadom na Poljsko začela drugo svetovno vojno na evropskih tleh. Če ne prej, je postalo jasno, da je jugoslovanska politika počasi izgubljala manevrski prostor na mednarodnem parketu 1. marca 1941, ko je Bolgarija podpisala pristop k Trojnemu paktu. Čeprav sta v pisanju oba časopisna vira še zanikala govorice o stikih med Jugoslavijo in Nemčijo, se je bila kraljevina prisiljena odločiti ali naj tako kot ostale države podpiše pristop k Trojnemu paktu ali tvega vojaški spopad.¹⁸

Jugoslovanski ministrski predsednik Dragiša Cvetković je 25. marca 1941 podpisal pristop Kraljevine Jugoslavije k Trojnemu paktu, sledile so množične demonstracije in že 27. marca 1941 je prišlo do vojaškega državnega udara. Nova vlada pod vodstvom generala Dušana Simovića je sicer še poskušala navezovati diplomatske stike, vendar je bilo za to že prepozno. Še istega dne, ko je bil v Kraljevini Jugoslaviji izveden državni udar, je Adolf Hitler na posvetu poveljnikov in načelnikov štabov v Berlinu oblikoval načrt bliskovite vojaške akcije, katere cilj je bil uničiti kraljevino kot državo in kot vojaško silo ter s tem zagotoviti čim hitrejši začetek operacije *Barbarossa* (napad na Sovjetsko zvezo).¹⁹

Prve nemške enote 12. armade so prečkale jugoslovansko mejo z Bolgarijo 6. aprila 1941 ob 5:20 zjutraj, istočasno pa je z bombardiranjem jugoslovanskega glavnega mesta začelo nemško vojno letalstvo. Ob 6. uri zjutraj je nemški propagandni minister Joseph Goebbels prebral nagovor voditelja Tretjega rajha, Adolfa Hitlerja. Bombni napad na Beograd je izvedlo 150 bombnikov, trajal pa je skoraj uro in pol. Jugoslovanska protizračna obramba je bila uničena

¹⁸ Jelka Piškurić, "Vojska se širi kot ogromen požar: Odziv slovenskega časopisja na začetek druge svetovne vojne v Evropi, 1939–1941", v: *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*, ur. Renato Podbersič in Matic Batič (Ljubljana, 2021), str. 40–44.

¹⁹ Tone Ferenc, "Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945", v: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana, 2006), str. 71 (dalje: Ferenc, "Okupacijski sistemi").

Slika z naslovnice zadnje izdaje tednika *Toti list* v letu 1940 (*Toti list: list dobre volje za Slovence*, 28. 12. 1940, št. 1, str. 1)

brez večjih težav, skupno število žrtev pa je preseglo 17.000 ljudi. Z bombnim napadom so uničili velik del komunikacijske infrastrukture in s tem onemogočili stike med jugoslovanskim političnim in vojaškim vodstvom. Slednje je povzročilo velike težave pri organizaciji obrambe.²⁰

²⁰ Tomaž Kladnik in Mateja Čoh Kladnik, "Vojaške operacije Jugoslovanske ter Nemške vojske in njenih zaveznic med aprilsko vojno v Jugoslaviji", v: *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*, ur. Renato Podberšič in Matic Batič (Ljubljana, 2021), str. 54, 58–61. (dalje: Kladnik in Čoh Kladnik "Vojaške operacije"); Matic Batič, "Sekundiranje nacistični Nemčiji: Italijanski napad na Jugoslavijo v kontekstu italijansko–jugoslovanskih odnosov med obema svetovnima vojnoma", v: *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*, ur. Renato Podberšič in Matic Batič (Ljubljana, 2021), str. 148–149.

Mejni obrambni sistem Kraljevine Jugoslavije je hitro razpadel, kar je omogočilo hitro napredovanje nemških in italijanskih enot. Jugoslovansko vrhovno poveljstvo je poskušalo umakniti enote v hribovito notranjost države, vendar je bila kljub poskusu reorganizacije večina jugoslovanskih armad do 13. aprila 1941 že poraženih in razbitih. Slovensko ozemlje je spadalo pod operacijsko območje 2. nemške armade, ki je prodirala s severa in severovzhoda ter 2. italijanske armade, ki je prodirala z zahodne strani. Do 8. aprila 1941 je nemška vojska zavzela Prekmurje in območje Spodnje Štajerske z mesti Maribor, Ptuj, Ormož in Ljutomer. Nato je prodirala naprej proti hrvaškemu ozemlju, in sicer proti mestom Varaždin, Zagreb in Karlovec. Na zahodu je italijanska vojska prodrla skozi zgornjesavsko dolino do Jesenic. 10. aprila, ko je nemška vojska prišla do Zagreba iz madžarskega ozemlja in po razglasitvi Neodvisne države Hrvaške (NDH), so nemške in italijanske vojaške enote začele napredovati v notranjost države v smeri Ljubljane, Kočevja in naprej proti Bosni na severni strani, po južni strani pa so enote napredovale proti jadranski obali. Do 14. aprila je nemškim in italijanskim enotam že uspelo zasesti večji del slovenskega ozemlja. V Prekmurje je madžarska vojska prišla 16. aprila 1941. Jugoslovanska vojska se je znašla v brezupni situaciji, zato so Nemci namesto premirja zahtevali brezpogojno predajo vseh vojaških enot. Do podpisa kapitulacije Kraljevine Jugoslavije je prišlo po dvanajstih dnevih bojevanja, 17. aprila 1941.²¹

Trije oziroma štirje okupatorji (nemški, italijanski, madžarski in hrvaški) si niso razdelili slovenskega ozemlja po njegovi zasedbi, temveč je o razdelitvi v veliki meri odločil že Adolf Hitler pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo (27. marca 1941), dokončno pa so slovensko ozemlje razdelili 3. in 12. aprila 1941. Po Hitlerjevih določilih je Nemčiji pripadla celotna slovenska Štajerska, severni del Dolenjske, Gorenjska in Mežiška dolina, območje Dravograda in severozahodni del Prekmurja. Preostanek Prekmurja je zasedel madžarski okupator. Italiji je pripadlo ozemlje večjega dela Dolenjske, Notranjske in Ljubljana. Neodvisni državi Hrvaški (NDH) je pripadlo pet slovenskih vasi, in sicer Bregansko selo, Čedem, Jesenice na Dolenjskem, Nova vas pri Bregani in Obrežje. Z okupacijo slovenskega ozemlja je prišlo do prekinitve povezav med pokrajinami. Do natančne delitve zasedenih ozemelj je nato prišlo med 21. in 22. aprilom 1941, ko sta se na Dunaju sestala nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop in italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano.²²

²¹ Ferenc, "Okupacijski sistemi", str. 71, 73; Kladnik in Čoh Kladnik, "Vojaške operacije", str. 72–78; Božo Repe in Kornelija Ajlec, "Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenja ljudi in ostanke na terenu", v: *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*, ur. Božo Repe (Ljubljana, 2020), str. 11–12 (dalje: Repe in Ajlec, "Okupacijske meje").

²² Ferenc, "Okupacijski sistemi", str. 72; Repe in Ajlec, "Okupacijske meje", str. 15.

Vzpostavitev posamičnih mej na Slovenskem je med štirimi okupatorji potekala različno. Meja med Nemčijo in NDH je bila dolga približno 100 kilometrov in se je večinsko ujemala s staro upravno mejo. Reka Sotla je tako še naprej ostala meja med slovenskim in hrvaškim ozemljem. Bila je tudi najjužnejša meja Tretjega rajha, zato so Nemci iz območja ob reki Sotli in reki Savi množično izseljevali Slovence, nato pa na območje naselili kočevske Nemce. Meja je bila zavarovana z bodečo žico, minskim poljem in stražarnicami, za prestop pa je bila potrebna mejna prepustnica. Leta 1944 je prišlo do obsežnih utrjevalnih del, ki so obsegala gradnjo strelskih jarkov, bunkerjev in mitraljeških gnezd. Na zahodu je na nemško ozemlje mejila italijanska zasedbena cona.²³

Nemška okupacijska uprava na Spodnjem Štajerskem

Nemci so takoj po zasedbi slovenskega ozemlja začeli z vzpostavljanjem okupacijske uprave, ki so ga najprej razdelili v dve okupacijski enoti. Prva enota je bila Spodnja Štajerska s sedežem v Mariboru, druga enota pa so bili deli Koroške in Kranjske s sedežem na Bledu. Zaradi interesa po čimprejšnji priključitvi zasedenih ozemelj Tretjemu rajhu je vojaška uprava pod nadzorom vodje SA-Grüppe Südmark, generala Arthurja Nibbeja obstajala le nekaj dni. Ob okupaciji Spodnje Štajerske je glavno poveljstvo nemške vojske pripravilo objavo za zasedeno jugoslovansko ozemlje, ki je zajemalo deset točk in je bilo že 9. aprila 1941 objavljeno v *Slovenskem gospodarju*²⁴. V prvi točki so zagotovili varnost prebivalstvu, v primeru, da bodo mirno sprejeli spremembe oblasti in bodo *zvesti* nemškemu rajhu. V teoriji, s katero so dokazovali upravičenost nemških teženj po slovenskem ozemlju, so večino Slovencev opredelili za *Vindišarje*, kar je pomenilo, da čeprav so govorili *slovensko narečje*, so bili naklonjeni nemštvu. Prebivalstvo je bilo opozorjeno, da se nasilje in sabotaže strogo kaznujejo. Pod sabotaže je spadalo skrivanje ali uničevanje kakršnih koli zalog, ki so jih potrebovali za izvajanje vojnih operacij, pa tudi uničevanje strojev in uradnih razglasov. Pod zaščito nemške vojske na zasedenem ozemlju je prešla vsa gospodarska javna infrastruktura (vodovod, plinsko in električno omrežje ter naprave,

²³ Repe in Ajlec, "Okupacijske meje", str. 16–19.

²⁴ Časnik *Slovenski gospodar* je izhajal tedensko v Mariboru med leti 1867 in 1941. Ustanovil ga je dr. Matija Prelog, ki je bil tudi prvi urednik in izdajatelj. Usmeritev časnika je bila katoliška in konservativna ter je naslavljala predvsem bralce na štajerskem podeželju. Izdajali so tudi priloge, kot so bile na primer: Cerkevna priloga, Naš dom, Gospodarske novice, Za gospodarje, Naše veselje, Kmečko delo, Gospodarstvena priloga, Novice v slikah in Naše slike. Časnik je imel pomembno vlogo pri narodnem ozaveščanju ob severni meji. Po nemški okupaciji Spodnje Štajerske v letu 1941 je med obdobjem druge svetovne vojne izhajal pod imenom *Štajerski gospodar*. V pisanju je bil *Štajerski gospodar* usmerjen izrazito pronemško in je v svojih člankih spodbujal nemško propagando (dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-8UUUQBXC>, pridobljeno: 30. 6. 2022).

vodne naprave in vse umetnine). Razglašena je bila obvezna oddaja orožja, pa tudi obvezna oddaja vseh radijskih sprejemnikov, baterij in akumulatorjev. Za oddajo orožja so bili pristojni predstojniki občin. Kot plačilno sredstvo je bila poleg jugoslovanskega dinarja uvedena nemška marka. Za kakršno koli neupoštevanje podanih predpisov je bilo zagroženo kaznovanje po vzoru vojnih sodišč, za najhujše kršitve pa so veljale: neupoštevanje navodil o obvezni oddaji orožja (v kar niso šteli spominskega orožja), neupoštevanje navodil o oddaji radijskih sprejemnikov, nudenje pomoči vojnim osebam, ki niso bili del nemške vojske, ampak so se nahajali na zasedenem ozemlju, pomoč bega civilnih oseb v še nezasedena območja, sodelovanje z vojnimi ujetniki, žalitve nemških oboroženih sil ali njenih poveljnikov, neupoštevanje prepovedi zbiranja na ulicah ali razširjanje kakršnekoli protinemške propagande, organiziranje shodov, prekinitev dela ali izvajanje stavk.²⁵

Nemški okupator je na Spodnjem Štajerskem že 14. aprila vzpostavil civilno oblast, ki jo je vodil dr. Siegfried Uiberreither pod nazivom *Chef der Zivilverwaltung für die Untersteiermark*. Odgovoren je bil neposredno Hitlerju, za vprašanja glede utrjevanja nemštva je bil odgovoren Heinrichu Himmlerju, za vprašanja glede vojnega gospodarstva pa Hermannu Göringu. Svojo upravo je Uiberreither izvajal z izdajanjem odredb, ki so pokrivalo več področij, in sicer pravosodje, finance, urad za delo, urad za kataster, urad za prehrano in bolniška blagajna. Vodilni uradniki v delovnem štabu so bili pooblaščenca za zgoraj omenjena upravna področja, obenem pa so ga sestavljali še komandant orožništva, pooblaščenec šefa varnostne policije in varnostne službe, poveljnik redarstvene policije, ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja, vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva ter zvezni vodja Štajerske domovinske zveze. Takoj po okupaciji so bili na sedeže petnajstih okrajnih načelstev na Spodnjem Štajerskem imenovani politični komisarji, ki so bili odgovorni direktno in samo šefu civilne uprave (za okraj Ptuj mesto je bil imenovan Erich Seiz, za okraj Ptuj okolica pa Fritz Bauer). Politični komisarji so nato imenovali nove župane, ki so bili večinoma znani *Volksdeutscherji* ali pa so bili izbrani iz vrst *Kulturbunda*. Upravni organi so bili skoraj izključno v rokah nemških uradnikov, ki so prišli iz Avstrije ali pa domačega nemštva. Podobno je okupacijska uprava spremenila tudi vodstva okrajnih in občinskih uradov. Redki Slovenci, ki so ostali na svojih prejšnjih delovnih mestih, pa po preverbi niso smeli biti ocenjeni kot *souvažni Nemcem*. Vzpostavljena uprava naj bi pripravila območje za popolno formalnopravno priključitev Tretjemu rajhu. Priključitev je bila predvidena za 1. oktober 1941, ker so hoteli počakali

²⁵ "Objava za zasedeno jugoslovansko ozemlje", *Slovenski gospodar*, 9. 4. 1941, št. 15, str. 2; Repe in Ajlec, "Okupacijske meje", str. 13.

na imenovanje novega koroškega gaulajterja in namestnika rajha, vendar je bila vedno znova preložena. Do priključitve zaradi različnih razlogov (med drugim zaradi nenehnih bojov s partizanskim gibanjem) na koncu ni prišlo. Območje Spodnje Štajerske je tako še naprej upravljal šef civilne uprave Uiberreither, ki pa je svoj sedež iz Maribora 15. novembra 1941 prenesel v Gradec (pred tem je bil sedež civilne uprave za Spodnjo Štajersko v stavbi Prve gimnazije Maribor). Vsa okrožna in občinska uprava je ostala v rokah nemškega upravljanja.²⁶

Z odlokom 1. maja 1941 je vodja civilne uprave najprej razpusil vse občinske uprave, nato pa so 18. junija 1941 objavili odredbo o ponovni razdelitvi Spodnje Štajerske. Ta je stopila v veljavo z začetkom julija istega leta in je Spodnjo Štajersko razdelila na pet podeželskih okrožij (*Landkreis*), ki so obsegale okrožje Maribor, Ptuj, Celje, Brežice in Trbovlje ter eno mestno okrožje (*Stadtkreis* – Maribor). Ljutomer je dobil status okrajnega glavarstva. V mnogih primerih so na novo določili meje okrajev. Ptujsko okrožje je obsegalo območje starega ptujskega okraja s Ptujem, Ormožem in drugimi vaškimi občinami. Skupno je 1. julija 1941 podeželsko okrožje Ptuj obsegalo 1110 kvadratnih kilometrov in je imelo 107.104 prebivalcev v 41 občinah. Po nemškem popisu so ptujsko okrožje opredelili kot najbolj revno in zaostalo območje v primerjavi z drugimi okrožji na zasedenem območju. Ptujsko okrožje je namreč ležalo na periferni legi ob dveh večjih industrijskih središčih, Mariboru in Celju. Do manjših sprememb v razdelitvi občin je nato prišlo še avgusta in septembra 1941.²⁷

Položaj političnih komisarjev se je z začetkom februarja 1942 spremenil, saj so jim ob preimenovanju v deželne svetnike (*Landrat*) omejili določene pristojnosti, na primer pri pravosodnih in finančnih zadevah, pa tudi v zadevah, ki so se dotikale urejanja pošte in železnice. Ohranili so nadzor nad policijsko oblastjo. Kljub temu, da zasedena ozemlja formalno niso bila priključena nemškemu rajhu, so postopoma uvajali nemško zakonodajo. Do spomladi leta 1942 so uspeli uvesti večino zakonov, ki so bili v veljavi na avstrijskem Štajerskem. Nemška okupacijska civilna uprava je po razkosanju in razdelitvi slovenskega ozemlja, ki mu je sledil aneksionizem, sistematično začela vpeljevati raznarodovalne ukrepe z namenom čimprejšnjega ponemčenja slovenskega prostora.²⁸

²⁶ Vinko Skitek, *Jugovzhodna Koroška v tretjem rajhu* (Maribor, 2018), str. 116–119 (dalje: Skitek, *Jugovzhodna Koroška*); Žnidarič, "Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941", str. 28–31.

²⁷ Žnidarič, "Okupacijska uprava", str. 31, 33, 35, 38; Andrej Brence, *Vinogradništvo na ptujskem območju od pojave trtne uši konec 80. let 19. stoletja do leta 1991* (Ptuj, 2019), str. 212.

²⁸ Tone Ferenc, "Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980), str. 31–32; Žnidarič, "Okupacijska uprava", str. 42–43.

Nemški okupacijski sistem

Skupno lahko nemško okupacijsko politiko na slovenskih ozemljih poimenujemo *rešitev slovenskega vprašanja*, ki je spadala pod domeno državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja. Čeprav so prebivalstvu zagotovili varnost, so kmalu začeli z izvajanjem ukrepov za popolno ponemčenje zasedenega ozemlja. Nemški načrt za rešitev slovenskega vprašanja je bil sestavljen iz treh delov okupacijskih ukrepov. Prvi del je bil množičen izgon in izselitev Slovencev, čemur bi sledila nemška kolonizacija na slovensko ozemlje in nato asimilacija preostalih delov prebivalstva, ki bi še ostali na zasedenem ozemlju. Asimilacijo so želeli doseči s ponemčevalnimi ukrepi. Med 8. in 9. aprilom 1941 je v Gradcu potekal sestanek, ki so se ga udeležili državni sekretar Wilhelm Stuckart, gavlajter Siegfried Uiberreither, namestnik gavlajterja Franz Kutschera in predsednik štajerske vlade Otto Müller-Haccius, kjer so razpravljali o vpeljavi okupacijskih ukrepov za okupirana slovenska ozemlja. Prvi sprejeti ukrepi so bili takojšnja obveznost prijave prebivalstva in takojšnja razpustitev vseh slovenskih organizacij. Premoženje slovenskih organizacij je bilo nato zaplenjeno v korist Štajerske domovinske zveze. Uvedli so ukrepe o ponemčenju krajevnih imen, cestnih oznak in podjetij. Za prebivalstvo Spodnje Štajerske so želeli v čim krajšem času organizirati obvezne jezikovne tečaje nemščine.²⁹

Šef civilne uprave Uiberreither je v svojem govoru, ki ga je imel v Mariboru 14. aprila 1941, prvič javno predstavil namere Nemcev glede izseljevanja in ponemčenja prebivalstva:

To deželo bomo tako navezali nase, da bo prostor samo za Nemce in Štajerce, ki so se leta, desetletja in stoletja zvesto in tovariško z ramo ob rami bojevali s sonarodnjaki, ki so nam zelo blizu po krvi in ki so v zadnjih desetletjih z dušo in srcem hrepneli po priključitvi Nemčiji. Z njimi želimo sodelovati... In vse drugo, dragi sonarodnjaki, tega tudi javno ne prikrivam, mora ven!³⁰

26. aprila 1941 je Adolf Hitler s svojim spremstvom obiskal Maribor in imel na balkonu mariborske mestne hiše tudi znani govor, v katerem naj bi med drugim izrekel znane besede, ki predstavljajo bistvo nemškega okupacijskega sistema: "Napravite mi to deželo spet nemško".³¹ Šef civilne uprave Uiberreither je sicer dva dni zatem v govoru, ki ga je imel prav tako na balkonu mestne hiše,

²⁹ Tamara Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana, 2004), str. 32–34 (dalje: Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*).

³⁰ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 33.

³¹ Bojan Godeša, "Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 434.

povedal, da naj bi Hitler s tem stavkom pospremil predajo uprave v mestu že tri tedne pred tem.³² O obisku Hitlerja v Mariboru je poročal tudi nemški propagandni časopis na Spodnjem Štajerskem – *Štajerski gospodar*. Ta je Hitlerja imenoval za *osvoboditelja* in *miljenca množice*, ki naj bi ga navdušeno pozdravljala pri sprevodu skozi mesto z vzklikanjem "Heil Hitler!, Sieg Heil!, Wir danken unserem Führer!"³³

Prvi izmed takojšnjih ukrepov na zasedenem slovenskem ozemlju je bilo prisilno izseljevanje prebivalstva, ki jih je Himmler v izdanih ukazih iz začetka aprila 1941 razdelil v štiri skupine prebivalstva. Prva skupina je bila opredeljena kot *souvažni Nemcem* in narodno zavedni Slovenci. V to skupino so spadali intelektualci, profesorji in učitelji, duhovniki³⁴ ter odvetniki. Poleg teh so v skupino za izgon spadali ljudje, ki so se na Štajersko preselili po letu 1914, obmejno prebivalstvo in nazadnje tudi ljudje, ki jih zaradi rasnih, političnih ali zdravstvenih razlogov ne bi mogli ponemčiti. V načrtu so imeli namen izgnati med 220.000 in 260.000 Slovencev, kar je pomenilo tretjino celotnega prebivalstva na nemškem okupacijskem območju. Po nekaterih podatkih so želeli samo v letu 1941 izseliti 175.000 Slovencev. Načrt izгона prebivalstva so imeli namen izvesti v petih mesecih, zato so ustanovili več zbirnih taborišč. Čeprav zbirna taborišča niso bila opredeljena kot koncentracijska, pa so v praksi v njih večinoma vladale podobne razmere, saj so obsegale od psihičnega do telesnega mučenja zapornikov. Vsem izgnancem je bilo zaplenjeno vso premoženje, vršile so se zaplembe nepremičnin, pa tudi osebnega premoženja.³⁵

Spomladi leta 1941 so za izgon prebivalstva pri rasnem in kolonizacijskem uradu že imeli vzpostavljene komisije, ki so s pregledi slovenskega prebivalstva določali, kdo je primeren za ponemčenje in kdo je na podlagi politične primernosti lahko ostal ali pa je bil izgnan iz slovenskega ozemlja. Kljub temu pa se načrt izгона četrta milijona Slovencev ni uresničil zaradi različnih vzrokov, med drugim tudi zaradi transportnih težav in zato, ker Hrvaška in Srbija nista mogli sprejeti takšnega obsega prebivalstva naenkrat. Od načrtovanih 260.000 ljudi so tako iz nemške zasedbene cone izgnali okrog 80.000. Od tega je okrog 17.000 ljudi pobegnilo na italijansko okupacijsko območje. Drugi korak, ki je zajemal množično kolonizacijo nemškega prebivalstva, se tudi ni uresničil

³² Božo Repe, *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945* (Ljubljana, 2015), str. 24 (dalje: Repe, *S puško in knjigo*).

³³ "Führer v Marburgu", *Štajerski gospodar*, 3. 5. 1941, št. 1, str. 3.

³⁴ Več o tem: Špela Chomiccki, Renato Podbersič in Darko Friš, "Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti – tudi duhovniki! Župnija Sv. Trojica v Haložah v obdobju druge svetovne vojne", *Bogoslovni vestnik* 84, št. 1 (2024), str. 91–104 (dalje: Chomiccki et al., "Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti").

³⁵ *S puško in knjigo*, str. 24–26; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*: knjiga 1, ur. Velimir Terzić et al. (Beograd, 1965), str. 38.

v takšnem obsegu kot je bilo načrtovano, skupno so namreč naselili okrog 17.000 Nemcev, največ na območje Obsotelja in Posavja ter na Gorenjskem. Posebna žrtev izgonov prebivalstva so bili otroci³⁶, ki so jih ločili od družin in jih poslali v posebna taborišča na nemško prevzgojo, za kar je skrbela organizacija *Lebensborn*. Kot najostrejši ukrep zoper prve partizanske akcije so poleti 1941 Nemci uvedli streljanje talcev. Prebivalstvo je bilo poleg zgoraj navedenih ukrepov izpostavljeno tudi nasilnemu ponemčevanju skozi ukinjanje slovenskih organizacij, prepoved tiska in uničevanje slovenskih knjig, spremembo krajevnih imen, vpeljevanje nemškega jezika v šole in urade, obveznimi tečaji nemškega jezika, prisilno mobilizacijo v nemško vojsko – *Wehrmacht* in prisilno vpisovanje v nemško organizacijo – *Štajersko domovinsko zvezo*.³⁷

Štajerska domovinska zveza

V obdobju nemške okupacije je na območju Spodnje Štajerske kot edina politična organizacija delovala Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund*), ki je bila ustanovljena z odredbo šefa civilne uprave Siegfrieda Uiberreitherja 10. maja 1941. Na mesto vodje je Uiberreither postavil Franza Steindla, ki je v razglasu ob ustanovitvi poudaril glavni namen delovanja, in sicer, da bo zveza:

s sodelovanjem svojih članov nositeljica velikega političnega, kulturnega in gospodarskega programa in načrta za obnovo Spodnje Štajerske.³⁸

Prioritetni namen njenega delovanja je bil uveljavljanje ponemčevalnih ukrepov in čimprejšnja germanizacija okupiranega ozemlja. V praksi je tako kot edina nacistična politična organizacija na območju Spodnje Štajerske prevzela vlogo podružnice oziroma substituta NSDAP. Podobna je bila tudi njena organizacijska struktura, tako po vodstvenem kot po teritorialnem načelu. Vodja (*Bundesführer/Bundesleiter*) Štajerske domovinske zveze je postal polkovnik Franz Steindl, sledili so mu okrožni vodje (*Kreisleiter/Kreisführer*), ki so delovali na čelu okrožij. Ta so bila razdeljena na krajevne skupine, ki so se večinoma ujemale z mejami občin, vodili pa so jih vodje krajevnih skupin (*Ortgruppenführer/Ortgruppenleiter*). Nadalje so jim sledili vodje celic (*Zellenführer/Zellenleiter*). Najmanjša organizacijska struktura so bili bloki, ki so jih vodili vodje blo-

³⁶ Več o tem: Dunja Dobaja in Vladimir Prebilič, "Ukradeni otroci in na silo odpeljani otroci", *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016), str. 499–525.

³⁷ *S puško in knjigo*, str. 26–28.

³⁸ "Odredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund", *Štajerski gospodar*, 10. 5. 1941, št. 2, str. 1.

kov/naselij (*Blockführer/Blockleiter*). V okrožjih Štajerske domovinske zveze je bilo v letu 1941 skupno 144 krajevnih skupin, 619 celic in 3975 blokov.³⁹

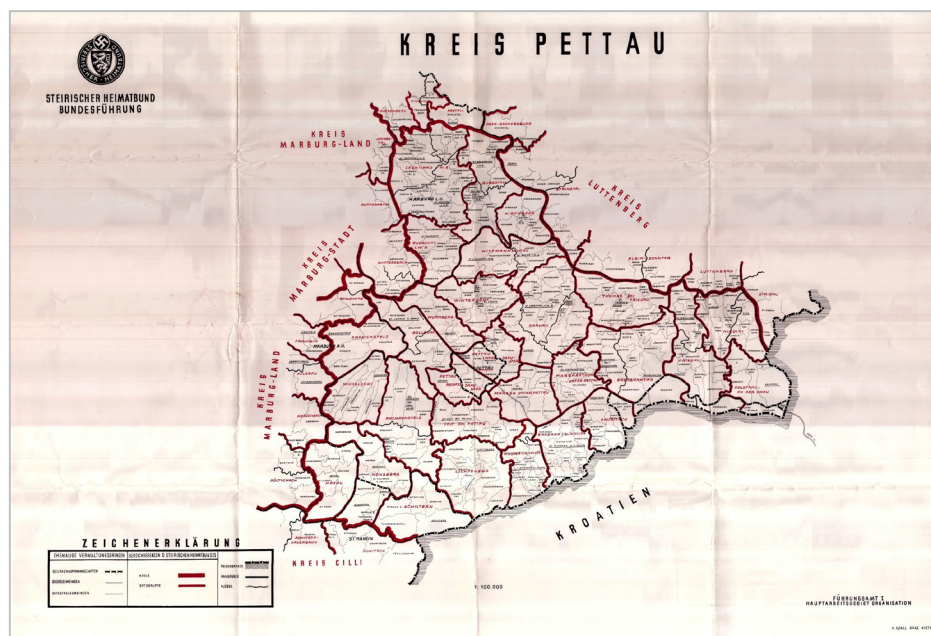
Takoj po ustanovitvi Štajerske domovinske zveze na Spodnjem Štajerskem so začeli pozivati k vpisu v organizacijo in preko posebnih ocenjevalnih komisij opravljati rasne in politične preglede prebivalstva. Poročila rasno političnih komisij so bila povezana z izdajo državljanstev. Večina prebivalstva je po popisu prejela zeleno legitimacijo in se s tem uvrstila v skupino z *državljanstvom na preklic*. Le stalni člani domovinske zveze, ki so lahko tudi dokazali svoje nemško poreklo so prejeli rdeče izkaznice. Preostali, ki niso bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo, pa so postali t. i. *zaščiteni* (*Schutzangehörige*). Takšen status je za ljudi pomenil, da so spadali v prvo skupino, ki je bila predvidena za izselitev iz zasedenega ozemlja. V okviru Štajerske domovinske zveze je delovalo tudi več uradov, ki so poleg upravnega, zajemali še politično, rasno, agrarno, zdravstveno, vojaško in izobraževalno področje. Raznarodovalne ukrepe so uveljavljali skozi močno propagandno dejavnost. Poleg mnogih zastavljenih ciljev germanizacije slovenskega prostora je bil tudi ta, da bi slovensko prebivalstvo v čim krajšem času govorilo nemško. Z namenom, da bi nemščina čimprej zamenjala slovenščino kot uradni in pogovorni jezik, so organizirali množične jezikovne tečaje nemščine, ki pa do leta 1943 niso prinašali želenih rezultatov. Pomembno področje delovanja je zajemala organizacija Vermašafta (*Wehrmannschafta*), v okrožjih pa so ustanavljali posebne polke (*Standarte*), ki so se delili še v manjše podskupine. Posebna pozornost je bila namenjena vzgoji mlajših generacij, saj je v okviru Štajerske domovinske zveze delovala tudi Mladinska organizacija (*Deutsche Jugend*).⁴⁰

Štajerska domovinska zveza je zasedeno območje Spodnje Štajerske razdelila na pet okrožij, med njimi je bilo okrožje Ptuj (*Kreis Pettau*), ki je bilo razdeljeno na 29 krajevnih skupin. Te so imele, kot prikazuje *preglednica 1*⁴¹, vsaka

³⁹ Špela Chomiccki, Renato Podberšič in Darko Friš, "Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju", *Annales, Series Historia et Sociologia* 33, št. 3 (2023), str. 507 (dalje: Chomiccki et al., "Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze"); Skitek, *Jugovzhodna Koroška*, str. 211–212; Marjan Žnidarič, *Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju* (Ljubljana, 2014), str. 43–44 (dalje: Žnidarič, *Četrta operativna cona*).

⁴⁰ Chomiccki et al., "Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze", str. 509–512; Žnidarič, *Četrta operativna cona*, str. 44–50.

⁴¹ Pri pregledu dokumentov o vodjih krajevnih skupin v okrožju Ptuj smo ugotovili, da v nekaterih primerih prihaja do odstopanj. Iz različnih virov smo zato poskušali sestaviti čim bolj natančen seznam vodij vseh 29 krajevnih skupin. Podatki zbrani v *preglednici 1* združujejo podatke iz Arhiva Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (SI AS 1931), t. e. 927, št. dosjeja 238, Liste der Ortsgruppenführer des Steirischen Heimatbundes im Kreise Pettau, 6. Feber 1945, in seznamu vodij krajevnih skupin, ki so bili objavljeni v članku Vlada Horvata, "Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju", *Kronika (Ljubljana)* 40, št. 3 (1992), str. 216–218 (dalje: Horvat, "Štajerska domovinska zveza"). Avtor članka je seznam krajevnih vodij pripravil na podlagi glasila Štajerske domovinske zveze – *Befehlsblatt des Steirischen Heimatbundes*.

Zemljevid ptujskega okrožja, ki prikazuje razdeljenost na krajevne skupine (Pokrajinski arhiv Maribor, fond Štajerska domovinska zveza, SI PAM 1243, t. e. 4)

zovali pred sodišči po drugi svetovni vojni.⁴²

V organizacijski knjigi NSDAP iz leta 1943 je bila glavna naloga krajevnega vodje opredeljena kot odgovornost za politično in ideološko usmerjanje na območju svoje pristojnosti.⁴³ Če strnemo, je bilo za delovanje Štajerske domovinske zveze glavni cilj čim hitrejša ponemčenje okupiranega ozemlja Spodnje Štajerske in dokončna priključitev Nemškemu rajhu. Ta cilj so želeli doseči skozi različne oblike raznarodovalnih ukrepov, propagandne in politične dejavnosti. Za izvajanje vsega naštetega so bili na lokalnem nivoju zadolženi krajevni vodje. Ob pomoči vodij celic in blokov so izvajali propagandno dejavnost, pri čemer so organizirali *dneve krajevnih skupin* in različne druge prireditve (predavanja, kulturne in športne dogodke). Organizacijska in vodstvena razdelitev Štajerske domovinske zveze je krajevnim vodjem preko vodij celic in blokov omogočala tudi nadzor nad lokalno skupnostjo. Med njihove naloge pa so spadali tudi

⁴² Horvat, "Štajerska domovinska zveza", str. 216–218.

⁴³ Donovan Nuremberg Trials Collection, *In The International Military Tribunal Trial Brief/ Criminality of Das Korps Der Politischen Leiter Der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (Leadership Corps of the Nazi Party)*, str. 6, dostopno na: <https://digital.library.cornell.edu/catalog/nur00541>, pridobljeno 26. 1. 2024.

skrajni primeri raznarodovalnih ukrepov, kot je bilo sodelovanje pri prisilnem izseljevanju prebivalstva, nadzorstvu nad izvajanjem prisilnega dela, prisilna mobilizacija slovenskega prebivalstva v nemško vojsko in celo sodelovanje pri naboru streljanja talcev kot povračilnega ukrepa nemškega okupatorja.⁴⁴

Preglednica 1: Seznam krajevnih vodij po krajevnih skupinah v okrožju Ptuj (Kreis Pettau)⁴⁵

Krajevna skupina (Ortsgruppe)	Vodja krajevnne skupine (Ortsgruppenführer)
Cerkvenjak (Kirchberg)	Sutter Adalbert Radhofer Emil
Cirkovci (Stauden)	Staraschina Viktor
Cirkulane (Ankenstein)	Frank Josef Frank Sepp
Desternik (Winterdorf)	Scholze Erich Unger Emil Loidl Hans Jabornik Viktor
Gorišnica (Margareten bei Pettau)	Gassner Herman Scherf Alois Schmelzer Peter
Grajena/Vurberk (Wurmberg)	Swenschegg Franz
Juršinci (Jörgendorf)	Unger Fritz Gobetz Avgust
Lenart v Slovenskih goricah (Leonhard)	Hirschmann Alois Pirich Hans
Leskovec (Haslach)	Simentschitsch Karl Rath Johann Meschek Karl
Majšperk (Monsberg)	Mravlag Gerhard Schuster Erich
Makole (Maxau)	Hody Julius Mahoritsch Andreas
Markovci (Mörtendorf)	Urban Josef
Miklavž pri Ormožu (Kaisersberg)	Fischerauer Hans
Ormož (Friedau)	Machalka Ehrenfried Winter Willibald
Podlehnik (Lichtenegg)	Writzl Rudolf
Ptuj desni breg (Pettau r. D.)	Prelog Hermann Straschill Hans

⁴⁴ ARS, fond Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SI AS 220), t. e. 8, a. e. 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem; SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238; Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj: Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997), str. 88–90.

⁴⁵ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238; Horvat, "Štajerska domovinska zveza", str. 217–218.

Ptuj levi breg (Pettau l. D.)	Mauschitsch Gustav Artenjak Rudolf Wratschko Josef
Ptujska Gora (Bergneustift)	Meins Ferdinand Heinzel Wolfram Hussbaumer Karl Franz
Rače (Kranichsfeld)	*Nečitljiv zapis
Središče ob Dravi (Polstrau)	Köck Otto Fandler Johann Schneehuber Gustav
Sv. Tomaž pri Ormožu (Thomasberg)	Rath Johann Suppanz Josef Svoboda Robert
Sv. Trojica v Slovenskih goricah (Burgstall)	Haberfellner Josef Lassbacher Felix
Velika Nedelja (Großsontag)	Suppanz Josef Schehl Fritz Kühner Karl Vinzenz Peter
Videm pri Ptuj (Treun)	Pollinger Friedrich
Vitomarci (Wittmannsberg)	Kruder Gustav Tscholl Leopold Haberle Anton
Voličina (Strahleck)	Jaut Rudolf
Zavrč (Sauritsch)	Ulm Maximilian
Zlatoličje (Golldorf)	Mock Gerhard Krasser Johann Trimmel Mathias Museg Josef Tramschegg Franz
Žetale (Schiltern)	Filipitsch Leopold

Ob pregledu in analizi imen na seznamu krajevnih vodij, čemur je sledil pregled dokumentov v Zgodovinskem arhivu na Ptuj (dokumenti Sodišča narodne časti⁴⁶ in zaplembni spisi Okrajnega sodišča Ptuj⁴⁷) ter imenskega seznama žrtev druge svetovne vojne⁴⁸, ki ga je pripravil Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je postalo razvidno, da so po koncu druge svetovne vojne ljudje zaposleni v okupatorjevi upravi na Spodnjem Štajerskem doživeli zelo različne usode.

⁴⁶ Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), fond Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuj (SI ZAP 0606).

⁴⁷ ZAP, fond Okrajno sodišče Ptuj – zaplembe (SI ZAP 0225).

⁴⁸ *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*, dostopno na: <https://www.sistory.si/zrtve>, pridobljeno: 6. 10. 2023.

Usode vodij krajevnih skupin po drugi svetovni vojni

Jugoslovansko ozemlje je bilo do maja 1945 opustošeno zaradi večletnega trajanja vojne, kar se je občutilo tako na političnem, gospodarskem, infrastrukturnem in družbenem področju. Na razvoj dogodkov in epilog po koncu druge svetovne vojne je na slovenskem ozemlju vplivalo več dejavnikov, na primer razdelitev slovenskega ozemlja med več okupatorjev in delovanje različnih okupacijskih sistemov, pa tudi vzpostavitev komunistične oblasti. Medvojno dogajanje je bilo zaznamovano tudi z odporom proti okupatorju in državljansko vojno. Najbolj skrajne posledice medvojne in povojne nasilja na slovenskem ozemlju se odražajo v statistiki smrtnih žrtev, ki do danes obsega že več kot 100.000 oseb, kar Slovenijo glede na število prebivalcev uvršča med najbolj prizadeta evropska območja. Glede na seznam žrtev, ki ga je leta 2007 pripravil Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je na območju Spodnje Štajerske med aprilom 1941 in januarjem 1946 življenje izgubilo 26.301 oseb, upoštevajoč, da so na seznamu zajete samo tiste osebe, ki so med drugo svetovno vojno imele na območju Spodnje Štajerske stalno bivališče. Med njimi je največ zabeleženih žrtev v naslednjih treh skupinah glede na vojni status: 11.742 civilistov (v to skupino so prišteti tudi tisti, za katere niso uspeli ugotoviti vojnega statusa), 7.290 oseb, ki so bile vpoklicane v tuje uniformirane enote, in 6.859 oseb v partizanskih enotah. S primerjavo celotnega števila prebivalstva Spodnje Štajerske, ki je takrat znašalo 596.500 ljudi, in skupnega števila žrtev, je razvidno, da je delež žrtev znašal 4,4 %.⁴⁹

Povojno nasilje na območju Spodnje Štajerske je tako odraz kompleksnih okoliščin, ki je rezultiralo iz medvojne nasilja in ukrepov nemškega okupatorja na eni strani, na drugi pa je bilo nasilje tudi sredstvo za doseg ciljev in utrditve nove, komunistične oblasti. Nemški okupacijski sistem in izvajanje vseh vrst ukrepov je povzročil, da je nova oblast zahtevala povračilne ukrepe proti vodilnim štajerskim Nemcem. Individualni krivdi posameznikov so se še posebej posvečali v primerih, ko so bili osumljenci obtoženi vojnih zločinov. Obenem je bila zahtevana tudi kolektivna odgovornost za vse sodelavce okupatorja na slovenskem ozemlju.⁵⁰

⁴⁹ Darko Friš, Aleš Maver in Nataša Maver Šoba, "Arheologija vic in pekla: k tipologiji koncev druge svetovne vojne v Evropi", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 959–961; Borut Klabjan, "Graditi partizanski spomin v socialistični Jugoslaviji: slovenski primer v času po drugi svetovni vojni", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), str. 516–517; Tadeja Tominšek Rihtar, "Imenski seznam žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej (1941–1946)", v: *Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoteroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji*, ur. Jože Dežman in Hanzi Filipič (Celovec, 2007), str. 168–169.

⁵⁰ Marta Rendla, "Nasilje revolucionarne oblasti po 2. svetovni vojni na Spodnjem Štajerskem", v: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, ur. Nevenka Troha (Ljubljana, 2014), str. 117–118 (dalje: Rendla, "Nasilje revolucionarne oblasti"); Irena Mavrič Žižek, "Usoda ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 69–70 (dalje: Mavrič Žižek, "Usoda ptujskih Nemcev").

Organizaciji Štajerske domovinske zveze so po drugi svetovni vojni očitali več vojnih zločinov, ki so pomenili sistematičen teror nad slovenskim prebivalstvom skozi celotno medvojno obdobje. Med najhujše vojne zločine so bili uvrščeni: sodelovanje pri umorih in mučenju civilistov, izrekanju kolektivnih kazni za svojce partizanov, zapiranje ljudi v taborišča in prisilno delo, izselitve prebivalstva, prisilna mobilizacija v nemško vojsko, uvedba raznarodovalnih ukrepov – ukinitvev slovenskega šolstva, slovenskih društev in ukinitvev kulturnega življenja. Glavno odgovornost za vse navedene zločine je *Državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev* pripisala vodilnim osebam v civilni upravi in Štajerski domovinski zvezi. V poročilu komisije sta izpostavljena šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko Siegfried Uiberreither in vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl "/.../" kot neposredna storilca in nasnovatelja /.../"⁵¹. Poročilo komisije je nadalje odgovornost pripisalo tudi drugim, ki so bili na vodstvenih položajih okupatorjeve uprave, pozivalo pa je tudi na iskanje individualne krivde za tiste, ki so služili v *Wehrmannschaftu*.⁵²

Bolj zapleteno je bilo pripisovanje odgovornosti nižjim funkcionarjem Štajerske domovinske zveze. Vodjem krajevnih skupin so pripisovali enako odgovornost za vojne zločine kot zveznemu in okrožnemu vodstvu politične uprave, saj so svojo službo opravljali kljub poznavanju temeljnih ciljev ponemčenja slovenskega ozemlja. Vodje manjših enot, vodje celic in blokov so opredelili kot manj pomembne okupatorjeve sodelavce, na katere se je, v primeru, da jim niso dokazali individualne krivde za vojne zločine, nanašal *ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi*, ki so ga sprejeli 3. avgusta 1945 in je bil objavljen v *Uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije* 5. avgusta 1945.⁵³

Dodaten problem za kaznovanje vodilnih štajerskih Nemcev je pomenilo, da so se ti iz Spodnje Štajerske umaknili že v mesecu pred koncem vojne ali pa so se umikali istočasno kot nemška vojska. Po bojih, ki so med Rdečo armado, okrepljeno s pomočjo bolgarskih enot, in nemško vojsko potekali do 7. maja 1945, so nato 8. maja nemški vojaki začeli z glavnim umikom preko Ptujkega polja. Največ nemških vojakov 22. in 15. nemškega korpusa je omenjeno območje prečilo med 7. in 8. majem 1945 (več kot 30.000 vojakov). Poleg enot nemške vojske so se čez spodnještajersko ozemlje umikali četniki, ustaši, vlasovci pa tudi drugi civilisti. Nemške enote so ob umiku iz Ptuja, 8. maja 1945, povzročile še dodatno škodo na prometni infrastrukturi. Uspeli so razstreliti cestni in železniški most čez reko Dravo, železniški nadvoz pri Rogoznici in most čez potok

⁵¹ ARS, SI AS 220, t. e. 8, a. e. 118, Wehrmannschaft – obrambno moštvo.

⁵² ARS, SI AS 220, t. e. 8, a. e. 118, Wehrmannschaft – obrambno moštvo.

⁵³ ARS, SI AS 220, t. e. 8, a. e. 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem; *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, št. 56, 1945, Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi, str. 509–510.

Pri izvrševanju gornje naloge je Št.d.z. zakrivila sledeče vojne zločine:

- 1./ sodelovala je pri ubijanju Slovencev na ta način, da je okupator na njen predlog streljal slovenske talce in jih prej na nečloveški način mučil /Ubijanje talcev -II-, mučenje civilistov -III-./
- 2./ Na njen predlog je okupator izselil oca. 80.000 Slovencev v Srbijo in na Hrvaško ter v Nemčijo, njihovo imovino pa zaplenil /deportiranje državljanov -VII-, konfiskacija imovine -XIV-./
- 3./ sodelovala je pri izrekanju kolektivnih kazni nad Slovenci s tem, da je okupator na njen predlog poslal svojce ustreljenih, partizanov in vojaških dezertarjev v koncentracijska taborišča v Nemčijo, kjer so živeli pod nehumanimi pogoji in kjer je mnogo radi mučenja in nezadostne prehrane pomrlo: njihova imovina pa je bila zaplenjena /Izrekanje kolektivnih kazni -XVII-, Interniranje državljanov pod nehumanimi pogoji -VIII-, Uboji in pokolji-sistematičen teror -I-./
- 4./ Na njen predlog je okupator pošiljal "zaščitence" /Schutzangehörige/, ki niso bili sprejeti v njeno zvezo, v prisilna delovna taborišča Strnišče, Celje in drugod, kjer so jih mučili, nezadostno hranili in zlostavljali in kjer so morali delati za nemško vojno industrijo/prisilno delo državljanov v zvezi z vojnimi operacijami sovražnika -IX-./
- 5./ Po njenih navodilih je okupator mobiliziral deset letnikov spodnje štajerskih Slovencev v redno nemško vojsko, kjer so se morali bojevati na vseh frontah za okupatorja, nadalje obrambeno moštvo /Wehrmannschaft/, ki se je uporabljalo za hajke proti partizanom in "Volke Sturm", ki se je uporabljalo za varnostno službo v pokrajini in tudi za boje proti osvobodilni vojski in njenim zaveznikom /prisilno rekrutiranje prebivalstva okupiranega ozemlja -XI-./
- 6./ Sodelovala je pri načrtnem raznarodovanju slovenskega življa na Sp.Stajerskem. Ukinjeno je bilo na mah vse slovensko šolstvo, društveno in kulturno življenje, zasegle so se vse slovenske knjižnice knjige pa so se uničile ali pa odpeljale. Govorenje slovenščine je bilo prepovedano povsod in se je smatralo za sabotažo. /Poizkusi raznarodovanja prebivalstva okupiranega ozemlja -XII-./

Z gornjo uredbo "o ustanovitvi štajerske domovinske zveze" z dne 10.5.1941 je istočasno bil postavljen za zveznega vodjo Št.d.z. Gaurat Pg. S t e i n d l Franz, ki je vodil to zvezo do svoje smrti aprila 1945. Zvezni vodja kot pooblaščenec Št.d.z. za področje Sp.Stajerske je izvajal v svojem področju vse politične suverene pravice in je kot najvišji predstojnik vseh uradov Št.d.z. odgovarjal za celoten političen položaj v svojem območju. Steinil torej odgovarja kot zvezni vodja za vse gornje zločine kot naredbodavec, inicijator, organizator pomagač in neposredni storilec.

Vodstveni urad I pri obeh vrhovnih instancah je bil najodločilnejši urad in tako rekoč možganski trust Št.d.z. V njem je bila zbrana vodstvena plast /Führungsschicht/ nacional-socialističnega

Zločini Štajerske domovinske zveze v poročilu Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (ARS, SI AS 220, t. e. 8, a. e.116)

Grajeno. Naslednji dan, 9. maja 1945, je na ptujsko območje najprej prispela bolgarska armada, istega dne zvečer pa še prekmurska brigada. Z dnevom zamika (10. maja) so nato na Ptuj prišli tudi člani *okrajnega odbora Osvobodilne fronte* (okrajni odbor OF) in *okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije* (okrajni komite KPS), ki jih je spremljala Haloška četa (ustanovljena 10. aprila 1945). Sledil je vojaški prevzem oblasti, ki jo je prevzela *komanda mesta*, civilno oblast pa je prevzel okrajni odbor OF.⁵⁴

⁵⁴ Mavrič Žižek, "Usoda ptujskih Nemcev", str. 68–69.

Pripadniki 26. korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) in Narodne milice ter uslužbenci Oddelka za zaščito naroda (OZNA) so s prvimi aretacijami začeli takoj po koncu druge svetovne vojne v maju 1945. Izvajali so jih po vnaprej pripravljenih seznamih. Med razlogi za aretacijo so bili: članstvo v Kulturbundu, članstvo v NSDAP in članstvo v Štajerski domovinski zvezi ali če je bila oseba osumljena druge oblike protinarodnega delovanja. Iz seznama zapornikov OZNE na Ptujju je razvidno, da je bilo v prvih dveh mesecih po vojni aretiranih 363 oseb. Aretacije so se nadaljevale tudi v juliju 1945, vendar ostale zaporniške knjige niso ohranjene. Na sestanku v juliju 1945 so člani okrajnega komiteja KPS v poročilu izpostavili, da je potrebno *očistiti* tudi vrste krajevnih odborov KPS.⁵⁵

Čeprav je podatkov o usmrčitvah na Ptujju in v okolici v dneh po koncu vojne malo, je znano, da je bil 8. maja 1945 v Mestnem vrhu ustreljen znan ptujski gostilničar, trgovec in posestnik Hans Strashill. Že pred vojno je bil član vseh večjih pronemško usmerjenih organizacij (Kulturbund in ilegalni Sturm). V obdobju po okupaciji leta 1941 je bil nekaj mesecev vodja krajeвне skupine Ptuj-desni breg, nato pa je opravljal vidnejše funkcije v okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze (vodja urada za kmetijsko politiko).⁵⁶ Kasneje je bilo celotni družini zaplenjeno premoženje, kar je razvidno iz osmih odločb okrajne zaplembe komisije Ptuj.⁵⁷

Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja je 20. avgusta 1945 izrekla sodbo proti vodji krajeвне skupine in graščaku v Zavrchu, Maximilianu Ulmu (Maksu Ulmu). Sojeno mu je bilo v odsotnosti, skupaj s Silvo Pirich, hčerko znanega ptujskega tovarnarja. V obtožnici so mu očitali članstvo v Kulturbundu vse od leta 1931, članstvo v NSDAP in vodenje krajeвне skupine Zavrch skozi celotno obdobje okupacije. Spoznan je bil za krivega veleizdaje in v odsotnosti obsojen na smrt s streljanjem. Sodbo mariborskega vojaškega sodišča je 24. septembra 1945 potrdilo tudi Vrhovno sodišče Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). Okrajno sodišče Ptuj je 18. aprila 1946 prejelo overjene prepise obeh sodb z namenom zaplembe celotnega premoženja obeh obsojencev.⁵⁸

Zraven vojaških sodišč je med junijem in avgustom leta 1945 delovalo Sodišče slovenske narodne časti⁵⁹, katerega namen je bil soditi tistim osebam, ki so v vojnem obdobju sodelovali z okupatorjem. Senati sodišč so delovali na podlagi

⁵⁵ ZAP, SI ZAP 0606, t. e. 5, Seznam zapornikov zapora OZNE v Ptujju iz maja in junija 1945; Mavrič Žižek, "Usoda ptujskih Nemcev", str. 74–75.

⁵⁶ Mavrič Žižek, "Usoda ptujskih Nemcev", str. 73.

⁵⁷ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 5, a. e. 143/46, a. e. 144/46, a. e. 145/46, a. e. 155/46; t. e. 7, a. e. 392/46 in a. e. 403/46; t. e. 9, a. e. 702/46 in a. e. 704/46.

⁵⁸ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 10, a. e. 794/46, Sodba v imenu naroda Jugoslavije, 20. 8. 1945; Presuda u ime naroda, 24. 9. 1945; Okrajnemu ljudskemu sodišču v Ptujju, 18. 4. 1946.

⁵⁹ Več o tem: Mateja Čoh Kladnik, "Narod sodi": Sodišče slovenske narodne časti (Ljubljana, 2020).

Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki je bil sprejet 5. junija 1945. Na Ptuju sta dva senata sodišča slovenske narodne časti skupno obravnavala 382 oseb, med katerimi je bilo 308 obsojenih in 74 oproščenih. Samih prijav je bilo še mnogo več, med njimi je bilo največ prijavljenih oseb osumljenih delovanja v Štajerski domovinski zvezi (opravljanje funkcij kot so vodje celic in vodje blokov, članstvo v Wehrmannschaftu in razširjanje nacistične propagande).⁶⁰

Sodišča so v letu po koncu vojne množično izrekala kazenski ukrep odvzema premoženja tistim, ki so bili opredeljeni kot *narodni sovražniki*. Delni ali celotni odvzem premoženja, tako fizičnim kot pravnim osebam, v korist države so izvajali po *Zakonu o konfiskaciji imovine in o izvrševanju konfiskacije*, ki je bil sprejet 9. junija 1945. Pravno podlago je zakon imel že v odloku predsedstva Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki je bil sprejet 21. novembra 1944, v katerem so za podržavljeno premoženje opredelili premoženje nemškega okupatorja, državljanov Nemškega rajha in oseb nemške narodnosti (*Odlok o prehodu sovražnega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile*). V skupino za zaplembo premoženja so spadali tudi resnični in domnevni sodelavci okupatorja. Zaplembe komisije, ki so z delovanjem začele v avgustu 1945, so do konca leta izrekle okrog 20.000 zaplemb nemškega premoženja. Pri tem je pomembno poudariti, da so bile zaplembe *nemškega premoženja* s strani jugoslovanske oblasti opredeljene kot *odškodnina* oziroma *nadomestilo* za vojno škodo nemškega okupatorja. Nemški kapital pa je pomenil velik obseg zaplenjenih sredstev tako v zasebnem, kot v gospodarskem sektorju.⁶¹

Vodje krajevnih skupin so po takšni opredelitvi sodili v skupino za zaplembo premoženja in bili ne glede na državljanstvo v zaplembnih odločbah opredeljeni kot *osebe nemške narodnosti*. Iz spisov okrajne zaplembe komisije Okrajnega sodišča na Ptuju smo do sedaj uspeli ugotoviti, da so odločbe o zaplembi premoženja izdali za naslednje vodje krajevnih skupin okrožja Ptuj:

- Rudolf Artenjak (vodja krajevnih skupine Ptuj levi breg),⁶²
- Leopold Filipitsch/Filipič (vodja krajevnih skupine Žetale),⁶³

⁶⁰ Mateja Čoh Kladnik, "Sodišče slovenske narodne časti na Ptuju", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 110, 114, 117–118, 126.

⁶¹ Milko Mikola, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje, 2012), str. 197, 201–204; David Petelin, "Prelom s starim in ustvarjanje nove elite", *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 1 (2018), str. 136–137; Petra Grabovec, "Kratek pregled pomembnejših političnih in represivnih ukrepov komunistične oblasti med letoma 1944 in 1951 v Sloveniji", v: *V senci Beethovnov* 3, ur. Mateja Čoh Kladnik in Petra Grabovec (Ljubljana, 2022), str. 235.

⁶² ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 5, a. e. 114/46, Artenjak Rudolf.

⁶³ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 6, a. e. 222/46, Filipič Leopold.

- Avgust Gobetz/Gobec (vodja krajevne skupine Juršinci),⁶⁴
- Hans Pirich (vodja krajevne skupine Lenart v Slovenskih goricah),⁶⁵
- Hermann Prelog (vodja krajevne skupine Ptuj desni breg),⁶⁶
- Erich Schuster (vodja krajevne skupine Majšperk),⁶⁷
- Maximilian Ulm (vodja krajevne skupine Zavrč),⁶⁸
- Josef Wratschko (vodja krajevne skupine Ptuj levi breg),⁶⁹
- Rudolf Writzl (vodja krajevne skupine Podlehnik).⁷⁰

Zoper odločbe o zaplembah premoženja so družinski člani pogosto podajali pritožbe. Takšen je bil primer zaplembe celotnega premoženja posestnika Leopolda Filipiča, ki je med nemško okupacijo vodil krajevno skupino Žetale. Filipič je bil na Sodišču narodne časti v Ljubljani, senat v Mariboru, 24. julija 1945 obsojen na izgubo narodne časti za dobo šestih let in na zaplembo celotnega premoženja z izjemo stanovanjske opreme. Zaplemba celotnega nepremičnega premoženja in zemljišč v katastrskih občinah Žetale, Kočice in Čermožiše, ki so skupno obsegala nekaj več kot 47 hektarjev, je bila tudi pravnomočno potrjena s strani Okrožne zaplembne komisije na Ptuj 29. januarja 1946. Proti odločbi je bila s strani Filipičevega sina, ki se je v oktobru 1947 vrnil iz služnje vojaškega roka v Jugoslovanski vojski, vložena pritožba, vendar je bila 16. novembra istega leta zavrnjena.⁷¹

Primer Rudolfa Writzla

Primer, ki predstavlja večplastnost in protislovnost medvojne in povojne zgodovine nasilja na Spodnjem Štajerskem, je usoda Rudolfa Writzla⁷². V občini Podlehnik (Lichtenegg) je bil po pričevanjih za mesto krajevnega vodje izbran Viljem Albrecht, ki naj bi ob prihodu že imel pripravljen seznam družin za izselitev. Albrecht je po pričevanju Ludvika Maučiča, ob prevzemu funkcije na prvem sestanku, ki je potekal v podlehniški šoli, proti prebivalstvu nastopil izredno

⁶⁴ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 6, a. e. 219/46, ing. Gobetz (Gobec) Avgust.

⁶⁵ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 7, a. e. 345/46, Pirich Hans.

⁶⁶ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 4, a. e. 71/46, Prelog Herman.

⁶⁷ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 7, a. e. 446/46, Schuster (Šuster) Ing. Erih.

⁶⁸ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 10, a. e. 794/46, Ulm Maks.

⁶⁹ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 5, a. e. 152/49, Wratschko (Bračko) Jožef.

⁷⁰ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 7, a. e. 445/46, Writzl (Vričl) Rudolf.

⁷¹ ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 6, a. e. 222/46, Filipič Leopold.

⁷² Rudolf Writzl rojen 6.1.1891, Kozminci pri Podlehniku. Po koncu prve svetovne vojne je postal vodja obrata lesne industrije in žage na vodni pogon v Kozmincih (Pričevanje Ivan Writzl, 8. julij 2022, posnetek hrani: Špela Chomiccki, osebni arhiv).

Rudolf Writzl (Ivan Writzl, osebni arhiv)

strogo in ostro. Zahteval je dosledno izvajanje vseh odlokov nemške okupacijske oblasti, obenem pa tudi izselitve in internacijo prebivalcev iz območja občine Podlehnik. Na seznamu za izselitev naj bi bilo predvidenih šestnajst družin. Zaradi pritiska okupacijske oblasti so vaščani Podlehnika prosili Rudolfa Writzla, da bi od Albrehta prevzel službo krajevnega vodje. S posredovanjem ptujskega župana Josefa Wresniga, ki je septembra leta 1941 prevzel vodenje občine od dotedanjega župana Alberta Scharnerja, je bil Writzl imenovan na mesto *Ortsgruppenführerja*.⁷³

⁷³ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238, Zapisnik pričevanja Ludvika Maučiča, 29. november 1945; Liste der Ortsgruppenführer des Steirischen Heimatbundes im Kreise Pettau, 6. Feber 1945.

Rudolf Writzl je ostal na mestu nemškega funkcionarja celotno vojno obdobje. Pri tem je poskrbel, da iz območja Podlehnik niso izselili nobene od družin, ki so bile na seznamu za izselitev. Zapisniki pričevanj v njegovem dosjeju nakazujejo, da ni podpiral okupacijske politike in izvajanja raznarodovalnih ukrepov. V pričevanjih, ki jih najdemo v zapisnikih zaslišanj po koncu vojne, so Ludvik Maučič, Klotilda Kovačič, Ivan Meleš, Leopold Merc, Anton Pajnkihar in Vinko Topolovec izjavili, da je Rudolf Writzl skozi celotno vojno obdobje poskušal v največji meri delovati v korist Slovincem. Ker je bil kot lokalni vodja zadolžen za tudi za izvajanje prisilnega dela, je poskrbel, da so namesto kopanja strelskih jarkov ljudje gradili ceste v svojih naseljih. Večkrat je bil zaradi pisanja prošenj nemškim oblastem tudi sam poklican na zagovor ali pa je dobil uradno pritožbo na svoje delo.⁷⁴

OZNA je Rudolfa Writzla aretirala na njegovem domu po koncu druge svetovne vojne (točen datum ni znan). Najprej je bil zaprt v ptujskih zaporih, nato je bil poslan v taborišče v Strnišču pri Ptuj, ki je bilo namenjeno internaciji Nemcev v Sloveniji. Razmere, v katerih so bivali ujetniki, se od časa nemške okupacije niso bistveno spremenili. Zaporniki so še vedno bivali v slabih razmerah in so bili izpostavljeni fizičnemu ter psihičnemu nasilju. V taboriščih so zaradi izredno slabih higienskih razmer razhajali griža in epidemije tifusa. Čeprav je bil Writzl aretiran kmalu po koncu druge svetovne vojne, pri pregledu seznama zapornikov OZNE na Ptuj iz maja in junija 1945 nismo našli njegovega imena.⁷⁵

Oddelek OZNE za okrožje Maribor je v Strnišču pri Ptuj dne 19. septembra 1945 proti Rudolfu Writzlu podala kazensko prijavo:

Imenovani se je pred razpadom Jugoslavije vpisal v petokolna[š]ki Kulturbund. Ob prihodu Nemcev je dobil rdečo legitimacijo Heimatbunda. Kmalu po okupaciji je [š]el do Kreisführerja v Ptuj in se ponudil za Ortsgruppenführerja, kar mu je bilo seveda ugodeno. Kot Ortsgruppenführer je sam vodil evidenco o politič[n]em zadr[ž]anju ljudi, ki jih je celo nagovarjal naj ne ovajajo ljudi Gestapu in [ž]andarmeriji, ampak direktno njemu. Spravil je v Nem[č]ijo Regvarda mezarja iz Podlehnik. Stalno je dobival od Kreisführerja strogo zaupne dopise o zadr[ž]anju ljudi, o[č]emer je redno po[š]iljal poro[č]ila. Stalno je hodil na seje v Ptuj. Da je vr[š]il svojo funkcijo v redu pri[č]ja dejstvo, da je bil koncem leta 1944 sprejet v NSDAP in da je ostal na svojem polo[ž]aju do kapitulacije Nem[č]ije. Imenovani navedeno v celoti priznava. Predlagamo, Da se zoper osumljenca uvede kazensko postopanje.⁷⁶

⁷⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238, Zapisniki pričevanj: Ludvik Maučič, Klotilda Kovačič, Ivan Meleš, Leopold Merc, Anton Pajnkihar, Vinko Topolovec, 29. november 1945.

⁷⁵ *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji: Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Bresternica in Filovci*, zbral in uredil Milko Mikola (Ljubljana, 2007), str. 12–15, 74.

⁷⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238, Kazenska prijava zoper osumljenca Vricl Rudolfa, 19. september 1945.

Iz zapisnika o zaslišanju Rudolfa Writzla lahko razberemo, da dejanj, za katere je bil obtožen v kazenski prijavi, ni priznal. Njegova izjava se je ujemala z izjavami prič, in sicer, da je bil na mesto krajevnega vodje postavljen zaradi groženj Viljema Albrechta. Prav tako je za zapisnik povedal, da v času, ko je bil krajevni vodja, niso izseljevali ljudi iz območja Podlehnik. Rudolf Writzl je za zapisnik zaslišanja povedal, da je ljudi opozarjal, naj ne izdajajo in ovajajo svojim sovaščanom. Priznal je, da se je redno udeleževal sestankov Štajerske domovinske zveze na Ptuj, vendar naj ne bi nikoli sprejel njihovih smernic raznarodovalnih ukrepov.⁷⁷

Krajani Podlehnik so v jeseni 1945 na Javno tožilstvo v Mariboru naslovili izjavo v podporo Rudolfu Writzlu, v kateri so izpostavili njegovo delo med vojno:

Podpisani krajevni odbor bivše velike občine Podlehnik podajamo ponovno izjavo o Rudolfu Vriclu, ki je že pet mesecev v jetnišnici v Mariboru. Prosimo, da se naša prošnja upošteva in ugodno reši.

- 1.) Postal je naš krajevni vodja na našo prošnjo, in sicer zato da ni prišel na njegovo mesto zloglasni Viljem Albrecht, ki je že vnaprej grozil, koliko družin bo dal izseliti.
- 2.) Kot funkcionarje v Heimatbund je izbiral le najbolj zavedne Slovence, zato da jih je rešil pred nem[š]kim zasledovanjem.
- 3.) 16 družin, ki je bilo v seznamu za izselitev, je rešil.
- 4.) Mnogo se je trudil. Da je borze dela rešil naše ljudi bodisi, da bi morali na delo v Nemčijo, bodisi, da jih je rešil dela pri obmejnih jarkih ali pri vermanšaftu.
- 5.) Vedel je točno, kje se zadržujejo partizani. Vedno je naročal, naj nikar ne ovajajo in tožijo.
- 6.) Družine, katerih člani so bili pri partizanih, je rešil če in običajnih nemških šikanacij. In ne leto. Zahteval je, da so morale občine dajati tem družinam živilske karte, čeprav je bilo to strogo zabranjeno.
- 7.) Njegov svak je bil partizan, ki je tudi za idejo padel. Radi tega je imel težke borbe z nemško oblastjo in hišne preiskave. V preiskavi je ostal od leta 1943 do konca. Mrtvega svaka je iskal in ga dal pokopati.
- 8.) Poročen je z zavedno slovensko, učiteljico, ki sedaj trpi s štirimi nedoraslimi otroci zaradi njegove internacije. Kot slovenska učiteljica je za časa okupacije pustila službo.
- 9.) Govoril je v uradu in izven z našimi ljudmi vedno slovenski, občeval je pretežno le v slovenskih družbah. Z Nemci je prišel v stike le uradno.
- 10.) Radi navedenega sledi, da bi imenovanega izpustili na svobodo, kajti, mi jamčimo za njegovo poštenost in lojalnost.⁷⁸

⁷⁷ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238, Zapisnik o zaslišanju Rudolfa Writzla.

⁷⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 927, št. dosjeja 238, Izjava o interniranem Rudolfu Vriclu.

Rudolf Writzl (tretji z desne v zadnji vrsti) s svojimi sovaščani pred drugo svetovno vojno (Ivan Writzl, osebni arhiv)

Na javno tožilstvo so podali izjavo tudi 27. oktobra 1945 in nato še 3. decembra 1945. V izjavi, datirani na 27. oktober 1945, je razvidno tudi, da so tožilstvu poslali dopis z zbranimi 290 podpisi občanov Podlehnik. S tem dopisom so poskušali doseči izpustitev Writzla že pri upravniku taborišča v Strnišču pri Ptuj, vendar do nje ni prišlo.⁷⁹

Rudolf Writzl je bil z ostalimi zaporniki iz Strnišča najprej premeščen v mariborske zapore, nato pa v taborišče Bresternica pri Mariboru. Njegova zadnja dopisnica, ki jo je poslal na domači naslov, je datirana na 2. januar 1946. V njej se je svoji ženi Ivani zahvalil za dopisnico iz 31. decembra 1945 in jo povprašal, kako so z družino preživeli božične in novoletne praznike. Po pričevanju Rudolfovega sina, Ivana Writzla, naj bi zapornikom v Bresternici omenili, da jih bodo začeli izpuščati iz taborišča po 6. januarju 1946. Posledično so pri Writzlovih doma pričakovali prihod očeta, za katerim pa se je v naslednjih dneh izgubila vsakršna sled. Kmalu so se pojavile neuradne informacije, da so bili zaporniki iz Bresternice odpeljani v delovna taborišča z obsodbo dosmrtnega prisilnega dela.⁸⁰ Zanimivo je, da je v župnijski kroniki sv. Trojice v Halo-

⁷⁹ ARS, SI AS 1931, t. e., št. dosjeja 238, Izjava javnemu tožilstvu za okrožje Maribor, 27. oktober 1945; Izjava javnemu tožilstvu za Mariborsko okrožje s strani Krajevnega narodnega odbora Nova cerkev, 3. december 1945.

⁸⁰ Osebni arhiv Ivana Writzla, Dopisnica Rudolfa Writzla, 2. januar 1946; Pričevanje Ivan Writzl, 8. julij 2022, posnetek hrani: Špela Chomiccki, osebni arhiv.

zah (Podlehnik) na seznamu izseljenih oseb po drugi svetovni vojni naveden Jožef Writzl iz Kozmincev. Sklepamo, da je prišlo do napake v zapisu in je bil na tem mestu mišljen Rudolf Writzl. Drugačno usodo Rudolfa Writzla navaja tudi knjiga *Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer*, kjer je navedeno, da so ga ustrelili že maja 1945 v taborišču Strnišče pri Ptuj. Oba navedena podatka sta napačna, saj Rudolf Writzl ni bil izseljen, prav tako pa pisni viri pričajo, da je bil na konec leta 1945 še živ in zaprt v taborišču Bresternica pri Mariboru.⁸¹

Svojci Rudolfa Writzla s strani takratnih uradnih institucij niso prejeli nobenih informacij o izvedenem sodnem procesu. Družini je bilo z odločbo okrajne zaplembe komisije na Ptuj 18. marca 1946 zaplenjen del premoženja.⁸² Rudolf Writzl je bil najprej razglašen za pogrešanega, nato pa je bil njegov datum smrti sodno določen za 31. januar 1951. Po osamosvojitvi Slovenije je sin Ivan Writzl pri Temeljnem sodišču v Mariboru, enota v Ptuj, podal predlog za pravnomočnost sklepa o smrti pogrešanega očeta. Leta 2004 je *Komisija za izvajanje Zakona o popravi krivic* vsem še živčim sinovom priznala status svojca po vojni ubitega očeta.⁸³

Sklep

Z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo, 6. aprila 1941, je druga svetovna vojna zajela tudi slovensko ozemlje, ki je bilo zasedeno s strani treh oziroma štirih okupatorjev (nemškega, italijanskega, madžarskega in hrvaškega). Območje Spodnje Štajerske, z mesti Maribor, Celje in Ptuj, je imelo že iz obdobja habsburške monarhije status *trdnjavskega trikotnika*, zato si je nemški okupator s sistematičnimi raznarodovalnimi ukrepi prizadeval za čimprejšnjo priključitev zasedenega območja k Tretjemu rajhu. Poleg zelo hitre vzpostavitve civilne uprave in uvajanja nemške zakonodaje so na Spodnjem Štajerskem ustanovili politično organizacijo Štajersko domovinsko zvezo, ki je služila kot substitut NSDAP. Njen glavni namen je bil čimprejšnja germanizacija zasedenega ozemlja. Teritorialno je bila organizirana v pet okrožij, med njimi je bilo tudi okrožje Ptuj, ki je bilo razdeljeno v 29 krajevnih skupin. Vodje krajevnih skupin so izvajali raznarodovalne ukrepe po navodilih okrožnih in zveznih vodij Štajerske domovinske zveze.

⁸¹ Chomicki et al., "Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti", str. 101–102; *Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer* (Graz, 1970).

⁸² ZAP, SI ZAP 0225, t. e. 7, a. e. 445/46, Writzl (Vricl) Rudolf.

⁸³ Arhiv Študijskega centra za narodno spravo (Arhiv SCNR), Mapa Rudolf Writzl, Temeljno sodišče v Mariboru – enota v Ptuj, Sklep o razglasitvi pogrešanega za mrtvega, 27. januar 1993; Komisija za izvajanje zakona o popravi krivic, Popravni sklep, 22. oktober 2004.

Po koncu druge svetovne vojne je nova oblast za vodilne štajerske Nemce, pa tudi za druge sodelavce nemškega okupatorja, zahtevala povračilne ukrepe. Kompleksnost povojnega nasilja se tako odraža v kombinaciji kaznovanja za medvojno nasilje nemškega okupatorja in sredstvi za doseg ciljev ter utrditve nove jugoslovanske oblasti. Višji funkcionarji Štajerske domovinske zveze so bili v poročilu *Državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev* obtoženi vojnih zločinov, vendar so se usode vodij krajevnih skupin in ostalih delavcev Štajerske domovinske zveze na nižjih položajih med seboj zelo razlikovale. Po do sedaj zbranih podatkih je bil najpogostejši izrečen kazenski ukrep zaplemba premoženja.

Če imamo za nekajmesečno obdobje po koncu druge svetovne vojne za Ptuj ohranjeno samo eno zaporniško knjigo OZNE, je še manj znanega o dogajanju na Ptuj in v okolici v dnevih po koncu druge svetovne vojne. Po dosednji raziskavi arhivskih virov in literature smo usode vodij krajevnih skupin razvrstili v štiri skupine. V prvo skupino spadajo tisti funkcionarji, ki so bili ubiti še pred koncem vojne ali pa v dnevih takoj po koncu vojne in niso bili niti aretirani, zaprti ali obsojeni. Druga skupina obsega krajevne vodje, ki so bili po koncu vojne aretirani in obsojeni na različnih sodiščih. V tretjo skupino sodijo vodje krajevnih skupin, ki so bili po koncu vojne aretirani in zaslišani. Proti njim so sicer vložili obtožnico, vendar so tekom kazenskega postopka izginili. Iz tega lahko sklepamo, da so bili umorjeni brez dokončane sodnega postopka. Četrta skupina obsega osebe, za katere do sedaj še nismo uspeli najti podatkov.

Primer, ki predstavlja večplastnost in protislovnost medvojnega in povojnega nasilja na območju ptujskega okrožja, je usoda Rudolfa Writzla, ki je med drugo svetovno vojno upravljal krajevno skupino Podlehnik. Po pričevanjih naj bi funkcijo krajevnega vodje prevzel na prošnjo sovaščanov in med vojno skrbel za čim manjši vpliv raznarodovalnih ukrepov proti prebivalstvu občine Podlehnik. Po drugi svetovni vojni je bil aretiran in najprej zaprt v ptujskih zaporih, nato je bil premeščen v taborišče Strnišče pri Ptuj in nato v taborišče Bresternica pri Mariboru. Proti njemu je bil sprožen kazenski postopek, v dopisih pa so vaščani večkrat posredovali in oblasti prosili za njegovo izpustitev. Čeprav kazenski postopek ni bil izveden do konca, se je za Rudolfom Writzlom v januarju 1946 izgubila sled.

Iz analize različnih usod krajevnih skupin je razvidno, da so bili nekateri vodje krajevnih skupin iz okrožja Ptuj za svoje delovanje med drugo svetovno vojno kaznovani s smrtjo ali obsojeni na smrt v odsotnosti, nekateri pa glede na ohranjeno arhivsko gradivo sploh niso bili obravnavani. Sklepamo, da so temu botrovale tudi kaotične razmere tik po koncu vojne, obenem pa ostaja odprto vprašanje krivde, ki ga danes skušamo razumeti skozi več vrst sodelovanja z okupatorskimi oblastmi.

Špela Chomicki, Renato Podbersič and Darko Friš

THE FATES OF THE LEADERS OF THE LOCAL GROUPS OF THE STYRIAN HOMELAND UNION IN THE PTUJ DISTRICT AFTER THE SECOND WORLD WAR

SUMMARY

The Second World War engulfed the Slovenian territory on Palm Sunday, 6 April 1941, when the Third Reich invaded the Kingdom of Yugoslavia. Within a few days, Slovenian territory was divided between three or four occupiers (German, Italian, Hungarian and Croatian). The area in question, Lower Styria, fell under German occupation, which within a few days of military rule had already established civilian rule under the leadership of Chief Siegfried Uiberreither. The main purpose of the rapid establishment of civil authority and the introduction of harsh Germanisation measures was also to formally annex the area of Lower Styria to the Third Reich as soon as possible.

As an extension of the NSDAP, the only political organisation allowed in the occupied territory was the Styrian Homeland Union. Its main aim was to carry out a systematic Germanisation of the occupied territory. The Styrian Homeland Union was divided into five districts, including the Ptuj District, which was divided into 29 local groups, headed by local leaders. Local groups were further subdivided into cells and blocks. Such an organisation was responsible for the effective implementation of propaganda, the introduction of compulsory German language courses, and the organisation of social and cultural life. They were also responsible for the census, their emigration, the organisation of forced labour, forced mobilisation and the establishment of regular population control. At the end of the Second World War, all the officials who served in these positions were labelled as collaborators of the occupier, but they suffered very different fates.

In this article we focus in more detail on the various fates that befell the leaders of the local groups of the Styrian Homeland Union in the Ptuj district. We have been able to divide them into four groups based on our research so far. The first group includes those who were executed immediately after the war without trial, the second group includes those who were arrested, imprisoned and tried in different courts (military or national honour courts). The third group includes those who were arrested but disappeared in the course of the criminal proceedings, and the fourth group includes those local leaders for whom we have not been able to establish their fate. We conclude the arti-

cle with a case study of the fate of the leader of the local group of Podlehnik, Rudolf Writzl, because we believe that it shows very well the complexity of the post-war period in terms of reprisals and the demand for collective responsibility of all those who collaborated in any way with the German occupier during the inter-war period. The case of Rudolf Writzl is a very good example of the complexity of the post-war period in terms of reprisals and the demand for collective responsibility of all those who collaborated in any way with the German occupier during the inter-war period.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije

fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (SI AS 1931).

fond Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SI AS 220).

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuju

fond Sodišče narodne časti, senat na Ptuju (SI ZAP 0606).

fond Okrajno sodišče Ptuj – zaplembe (SI ZAP 0225).

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

fond Štajerska domovinska zveza (SI PAM 1243).

Arhiv SCNR – Študijski center za narodno spravo, Mapa Rudolf Writzl.

Osebni arhiv Ivan Writzl.

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1941.

Štajerski gospodar – Maribor, letnik 1941.

Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji: Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Bresternica in Filovci, zbral in uredil Milko Mikola (Ljubljana, 2007).

Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945, zbral in uredil Tone Ferenc (Maribor, 1980).

Tötengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer (Graz, 1970).

Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, št. 56 (1945).

Pričevanje Ivan Writzl, 8. julij 2022, posnetek hrani: Špela Chomicki, osebni arhiv.

Donovan Nuremberg Trials Collection, *In The International Military Tribunal Trial Brief/ Criminality of Das Korps Der Politischen Leiter Der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (Leadership Corps of the Nazi Party)*, str. 6, dostopno na: <https://digital.library.cornell.edu/catalog/nur00541>, pridobljeno 26. 1. 2024.

Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, dostopno na: <https://www.sistory.si/zrtve>, pridobljeno: 6. 10. 2023.

-
- Batič, Matic**, "Sekundiranje nacistični Nemčiji: Italijanski napad na Jugoslavijo v kontekstu italijansko–jugoslovanskih odnosov med obema svetovnima vojnama", v: Podbersič, Renato in Batič, Matic (ur.), *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija* (Ljubljana, 2021), str. 147–166.
- Brence, Andrej**, *Vinogradništvo na ptujskem območju od pojava trtne uši konec 80. let 19. stoletja do leta 1991* (Ptuj, 2019).
- Chomicki, Špela**, *Atletika – kraljica športa na Ptuj: zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022* (Ptuj, 2024).
- Chomicki, Špela, Podbersič, Renato in Friš, Darko**, "Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju", *Annales, Series Historia et Sociologia* 33, št. 3 (2023), str. 503–514.
- Chomicki, Špela, Podbersič, Renato in Friš, Darko**, "Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti – tudi duhovniki: Župnija Sv. Trojica v Halozah v obdobju druge svetovne vojne", *Bogoslovni vestnik* 84, št. 1 (2024), str. 91–104.
- Cvirn, Janez**, *Trdnjavijski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor, 1997).
- Čoh Kladnik, Mateja**, "Narod sodi": Sodišče slovenske narodne časti (Ljubljana, 2020).
- Čoh Kladnik, Mateja**, "Sodišče slovenske narodne časti na Ptuj", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019), str. 107–134.
- Dobaja, Dunja in Prebilič, Vladimir**, "Ukradeni otroci in na silo odpeljani otroci", *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016), str. 499–525.
- Ferenc, Tone**, "Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980), str. 31–56.
- Ferenc, Tone**, "Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945", v: Ferenc, Mitja (ur.), *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem* (Ljubljana, 2006), str. 71–78.
- Ferenc, Tone**, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem*, ur. Ferenc, Mitja (Ljubljana, 2006).
- Ferenc, Tone**, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: Raznarodovanje*, ur. Ferenc, Mitja (Ljubljana, 2010).
- Ferenc, Tone**, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3: Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*, ur. Ferenc, Mitja (Ljubljana, 2009).
- Friš, Darko, Maver, Aleš in Maver Šoba, Nataša**, "Arheologija vic in pekla: k tipologiji koncev druge svetovne vojne v Evropi", *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018), str. 945–972.
- Godeša, Bojan (ur.)**, "Druga svetovna vojna na Slovenskem 1941–1945", v: *Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (Ljubljana, 2006), str. 575–799.
- Godeša, Bojan**, "Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno

- nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike", *Acta Histriae* 20, št. 3 (2012), str. 433–444.
- Godeša, Bojan**, *Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana, 1995).
- Godeša, Bojan**, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana, 2006).
- Grabrovec, Petra**, "Kratek pregled pomembnejših političnih in represivnih ukrepov komunistične oblasti med letoma 1944 in 1951 v Sloveniji", v: Čoh Kladnik, Mateja in Grabrovec, Petra (ur.), *Vsenci Beethovnovi* 3 (Ljubljana, 2022), str. 231–250.
- Griesser-Pečar, Tamara**, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana, 2004).
- Horvat, Vlado**, "Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju", *Kronika (Ljubljana)* 40, št. 3 (1992), str. 214–218.
- Jenuš, Gregor in Valentinčič, Dejan**, "Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3 (2022), str. 663–716.
- Klabjan, Borut**, "Graditi partizanski spomin v socialistični Jugoslaviji: slovenski primer v času po drugi svetovni vojni", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), str. 513–534.
- Kladnik, Tomaž, in Čoh Kladnik, Mateja**, "Vojaške operacije Jugoslovanske ter Nemške vojske in njenih zaveznic med aprilsko vojno v Jugoslaviji", v: Podbersič, Renato in Batič, Matic (ur.), *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija* (Ljubljana, 2021), str. 50–84.
- Kolar, Nataša**, "Narodnostno življenje med letoma 1850 in 1908 na Ptuj, v nemški trdnjavi ob Dravi", v: Šuligoj, Ljubica (ur.), *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju* (Ptuj, 2005), str. 12–25.
- Masten Hernja, Marija**, "Prva svetovna vojna, skoraj pozabljena tragedija 20. stoletja", v: Šuligoj, Ljubica (ur.), *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju* (Ptuj, 2005), str. 118–137.
- Mavrič Žižek, Irena**, "Usoda ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 67–88.
- Mavrič Žižek, Irena**, *Ptujski Nemci od konca 19. stoletja do leta 1945 : doktorska disertacija* (Ljubljana, 2016).
- Mikola, Milko**, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje, 2012).
- Osvobodilački rat naroda Jugoslavije 1941–1945*: knjiga 1, ur. Velimir Terzić et. al. (Beograd, 1965).
- Perovšek, Jurij**, "Politična podoba Ptuja v letih 1918–1941", v: Šteiner, Martin (ur.), *Ptuj v 20. stoletju* (Ptuj, 2018), str. 133–167.
- Petelin, David**, "Prelom s starim in ustvarjanje nove elite", *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 1 (2018), str. 123–156.
- Piškurč, Jelka**, "Vojska se širi kot ogromen požar: Odziv slovenskega časopisja na začetek druge svetovne vojne v Evropi, 1939–1941", v: Podbersič, Renato in Batič,

- Matic (ur.), *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija* (Ljubljana, 2021), str. 24–49.
- Reibel, Carl-Wilhelm**, *Das Fundament der Diktatur: Die NSDAP-Ortsgruppen 1932–1945* (Paderborn–München, 2002).
- Rendla, Marta**, "Nasilje revolucionarne oblasti po 2. svetovni vojni na Spodnjem Štajerskem", v: Troha, Nevenka (ur.), *Nasilje vojnih in povojnih dni* (Ljubljana, 2014), str. 117–139.
- Repe, Božo in Ajlec, Kornelija**, "Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenja ljudi in ostanke na terenu", v: Repe, Božo (ur.), *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945* (Ljubljana, 2020), str. 7–33.
- Repe, Božo**, *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945* (Ljubljana, 2015).
- Siter, Daniel**, "Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na Slovenskem v letih 1922–1945", *Kronika (Ljubljana)* 70, št. 1 (2022), str. 141–160.
- Skitek, Vinko**, *Jugovzbojna Koroška v tretjem rajbu* (Maribor, 2018).
- Šuligoj, Ljubica**, "Leto 1941 na Ptuj", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49, št. 1–2 (2001), str. 113–122.
- Šuligoj, Ljubica**, "Mestna občina Ptuj v desetletju 1908–1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70=Nv35, št. 1–2 (1999), str. 203–222.
- Šuligoj, Ljubica**, "Slovenstvo na Ptujem po poti narodno-obrambnega boja", v: Šuligoj, Ljubica (ur.), *Slovenstvo na Ptujem v 20. stoletju* (Ptuj, 2005), str. 26–47.
- Šuligoj, Ljubica**, *Narodnostne razmere na ptujem območju med obema vojnama* (Maribor, 1990).
- Šuligoj, Ljubica**, *Nemstvo na ptujem območju med obema vojnama* (Maribor, 1990).
- Šuligoj, Ljubica**, *Socialna in narodnoobrambna gibanja na ptujem območju med vojnama*: doktorska disertacija (Ljubljana, 1989).
- Tominšek Rihtar, Tadeja**, "Imenski seznam žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej (1941–1946)", v: Dežman, Jože in Filipič, Hanzi (ur.), *Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoterroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove posledice v Titovi Jugoslaviji* (Celovec, 2007), str. 161–174.
- Vodušek Starič, Jera**, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992).
- Žnidarič, Marjan**, "Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941", *Lex localis* II, št. 1 (2004), str. 21–43.
- Žnidarič, Marjan**, *Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju* (Ljubljana, 2014).
- Žnidarič, Marjan**, *Do pekla in nazaj: Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997).

DOI 10.32874/SHS.2024-05

Med pragmatizmom in grožnjami – FLRJ 1950–1951

Tomaž Čelig

Univ. prof. zgodovine in filozofije, doktorski študent
Razlagova ulica 2, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: tomaz.celig@gmail.com

Darko Friš

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, S–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: darko.fris@um.si

Izvleček:

Članek obravnava obdobje med letoma 1950–1951, ko se je Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ) po razhodu z Informbirojem soočala z resnimi gospodarskimi in političnimi izzivi. V tem obdobju je FLRJ zaradi sovjetskega pritiska in gospodarske blokade začela iskati pomoč na Zahodu, kar je bilo ključno za njeno preživetje in normalizacijo razmer v državi. Poseben poudarek je namenjen vplivu uničujoče suše, ki je še dodatno poslabšala že tako kritično gospodarsko stanje v državi, ter zahodni pomoči, ki je bila nujna za njegovo stabilizacijo. Članek prav tako analizira, kako so ti dogodki vplivali na spremembo zunanje politike FLRJ in njene odnose z Vzhodom in Zahodom. Pri pripravi članka sta avtorja preučila relevantno literaturo, arhivske vire in časnike, kar prispeva k natančnosti vsebine in omogoča vpogled v dogajanje tistega obdobja.

Ključne besede:

Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ), zunanja politika, Informbiro, Sovjetska zveza (SZ), Združene države Amerike (ZDA), diplomacija, Edvard Kardelj, suša

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 169–206, 110 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ) se je v letih 1950–1951 soočala z enim od najtežjih obdobij v svoji povojni zgodovini. Po razhodu z Informbirojem leta 1948 je država, ki jo je vodil Josip Broz - Tito, počasi preusmerjala svojo zunanjo politiko od Moskve proti Zahodu.¹ Ta prehod je bil nujen, saj je FLRJ zaradi pritiska Moskve in gospodarskih sankcij, pa tudi zaradi uničujoče suše, ki je močno prizadela njeno prebivalstvo, iskala nove zaveznike in gospodarsko pomoč na Zahodu. Resolucija Informbiroja je razkrila globoke razpoke v ideološkem kot tudi političnem zavezništvu med FLRJ in Sovjetsko zvezo (SZ). Navidezna ideološka harmonija, ki je vladala med letoma 1945–1948, je bila hitro zamenjana z realnostjo, kjer se je FLRJ nenadoma soočila z grožnjo gospodarskega zloma in izolacije. Beograd se je moral prilagoditi novim geopolitičnim razmeram in začeti oblikovati strategijo preživetja, ki je temeljila na gospodarskem sodelovanju z zahodnim blokom. Pričujoči članek analizira osrednje zunanjepolitične dogodke in procese med letoma 1950–1951, ki so oblikovali zunanjo politiko FLRJ v tem ključnem obdobju. Obravnavane bodo gospodarske težave, s katerimi se je soočala država zaradi sovjetskih sankcij in suše, ter diplomatska prizadevanja za vzpostavitev novih zavezništev, ki bi FLRJ omogočila preživetje in razvoj. S stališča držav Zahoda in FLRJ tega zavezništva ne gre jemati kot nekaj formalnega (sploh FLRJ ni bila naklonjena tovrstni formulaciji), ampak kot nekakšno paradoksalno situacijsko vsečnost do obojestranske situacije, v kateri sta se znašli FLRJ in zahodni svet; potrebovali so drug drugega. Članek ponuja kratek vpogled v izzive in odločitve, ki so vplivale na zunanjo politiko FLRJ ter njeno vlogo v takratnem svetu.

¹ Za celovitejše razumevanje zgodovinskih in znanstvenih pogledov na obravnavano obdobje so pomemben vir naslednje monografije, glej: John Connelly, *Od naroda no nacija: povijest istočne Evrope* (Zaprešič, 2022); John Lewis Gaddis, *The Cold War: A new history* (New York, 2005) (dalje: Gaddis, *The Cold War: A new history*); Beatrice Heuser, *Western "containment" policies in the Cold war; the Yugoslav case: 1948–53* (London–New York, 1989); Robert L. Jarman (ur.), *Yugoslav Political Diaries 1918–1965, Volume 3: 1938–1948* (Slugh, 1997); Robert L. Jarman (ur.), *Yugoslav Political Diaries 1918–1965, Volume 4: 1949–1965* (Slugh, 1997); Ian Kershaw, *Personality and Power: Builders and destroyers of Modern Europe* (London, 2022); Henry A. Kissinger, *Svjetski pore-dak* (Zagreb, 2015); Ann Lane, *Britain, the Cold War and Yugoslav unity: 1941–1949* (Brighton, 1996); Lorraine M. Lees, *Keeping Tito afloat: the United States and the Cold War* (Pennsylvania, 1997); Jasper Ridley, *Tito: biografija* (Zagreb: Prometej, 2000); Odd Arne Westad, *Povijest Hladnog rata* (Zaprešič, 2017). Ta seznam nikakor ni popoln.

FLRJ – od resolucije Informbiroja² do iskanja "novih zavezništev"

Darko Bekić v svoji knjigi ugotavlja, da je k resoluciji Informbiroja prispevala tudi navidezna ideološka harmonija v letih 1945–1948, ki je razkrila pomanjkanje obojestransko koristnih interesov in pokazala, da je šlo zgolj za ekonomsko sovjetsko izkoriščanje FLRJ.³ Beograd se je v obdobju po 2. svetovni vojni, po mnenju srbskega zgodovinarja Saša Ilića, moral sprijazniti s spoznanjem, da gospodarski položaj FLRJ določa vpliv velesil, ki je bil razdeljen na vzhodni blok pod vodstvom Moskve in zahodni blok pod vodstvom Washingtona. Glede na posledice 2. svetovne vojne in gospodarskega uničenja ter želje, da se država znebi statusa agrarne sile, je bilo to moč doseči zgolj s pomočjo tujega kapitala. Sprva so bile prošnje Beograda usmerjene zgolj v Moskvo, a je resolucija Informbiroja spremenila jugoslovanski pogled na komunistično centralo in se je začela za voljo lastnega preživetja počasi obračati proti Zahodu.⁴ Skladno z razvojem dogodkov po 2. svetovni vojni je postajalo vedno bolj očitno, da je načrt Moskve glede FLRJ začel, kot navaja Branko Petranović, motiti "revolucionarni idealizem" mladih jugoslovanskih komunistov in njihovo hotenje po čimbolj samostojni zunanji politiki, kar se je skrivalo v želji po decentralizaciji komunističnega gibanja.⁵ V povezavi s tem je potrebno omeniti tudi, da se je eden od vzrokov za resolucijo Informbiroja, po mnenju britanskega zgodovinarja Sebaga Montefioreja, skrival tudi v Stalinovi trmi in dejstvu, da je znotraj komunističnega gibanja prvič naletel na resen odpor. Prav tako naj bi obstajala velika verjetnost, da bi FLRJ brez vztrajanja na svoji smeri hitro postala država z omejeno suverenostjo, medtem ko bi z njenimi naravnimi bogastvi neomejeno razpolagala Moskva. To bi FLRJ še bolj pahnilo v revščino, iz katere se je želel

² *Kominform* (Informbiro, kar je okrajšava za Informacijski biro nekaterih komunističnih partij; ta se kasneje preimenuje v Informacijski biro komunističnih in delavskih partij). O nameravani ustanovitvi tovrstnega telesa, kjer bi prihajalo do izmenjave izkušenj med komunističnimi partijami (KP) po 2. svetovni vojni, je prišlo na drugem sestanku, ki se je zgodil med Titom in Stalinom, aprila 1945. Do ustanovne seje pride v Szklarski Porebi (Poljska), 27. septembra 1947. Prisotne so bile KP naslednjih držav: Sovjetska zveza (SZ), FLRJ, Bolgarije, Romunije, Madžarske, Poljske, Češkoslovaške, Francije in Italije. Dogovorjeno je bilo, da bo sedež Informbiroja v Beogradu. Izbor Beograda kot sedeža je povezan z ugledom jugoslovanskih komunistov znotraj bloka, saj so bili edini, ki so z lastnimi silami izvedli socialistično revolucijo med vojno. 28. junija 1948 je Informbiro s posebno resolucijo obtožil KP Jugoslavije (KPJ) za oddaljevanje od marksistične in leninistične ideologije, revizionistično politiko in sovražen odnos do SZ in jo izključil iz svojih vrst (*Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 3. knjiga (Zagreb, 1967), str. 539–540 (dalje: *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 3. knjiga).

³ Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnosi s velikim silama 1949–1955* (Zagreb, 1988) (dalje: Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnosi s velikim silama 1949–1955*), str. 59.

⁴ Saša Ilić, *Stranci "gastarbajteri": strana stručna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950* (Beograd, 2020), str. 106–107 (dalje: Ilić, *Stranci gastarbajteri: strana stručna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950*).

⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988* (Beograd, 1988), str. 202 (dalje: Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*).

Beograd na vsak način prebiti.⁶ Grobost Stalinove kritike naj bi bila namerna;⁷ s svojim ravnanjem je želel šokirati vodstvo Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) z opazkami kot npr., da gre za "sumljive marksiste", sicer pa je pričakoval, da bo znotraj KPJ prišlo do upora njenega članstva, kar pa se ni zgodilo.⁸

Poteza, ki jo je storil Tito s svojim najožjim vodstvom, je v zahodnih prestolnicah počasi sprožila val navdušenja. V Washingtonu so začeli doživljati Beograd "kot ameriškega komunističnega zaveznika".⁹ Zbližanje medsebojnih odnosov pa se po Bekičevem pisanju naj ne bi zgodilo takoj, ampak je od resolucije Informbiroja moralo miniti več kot leto dni,¹⁰ da so postali stiki na relaciji med Washingtonom in Beogradom skoraj vsakodnevni. Glede na strateško-ideološke posledice Titovega izobčenja, ki so bile Zahodu v korist, so se v Washingtonu in Londonu, po navedbah Jožeta Pirjevca, kljub temu odločili, da Beogradu ne bodo takoj pomagali, saj bi si Moskva lahko to razlagala drugače in ga razglasila za imperialističnega agenta, kar bi situacijo še bolj zapletlo. Že jeseni 1948 leta naj bi postalo jasno, da je Beograd zdržal prvi udarec Moskve, a je kmalu sledil gospodarski pritisk celotnega vzhodnega bloka. Prav tako velja

⁶ Sebag Montefiore, *Stalin: na dvoru rdečega carja* (Ljubljana, 2014), str. 565 in 568; Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)* (Zagreb, 2002), str. 26 (dalje: Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)*).

⁷ Nesoglasja med Titom in Stalinom so se vlekla še iz časa 2. svetovne vojne. Kljub številnim pozivom, ki jih je Tito pošiljal v Moskvo za pomoč z orožjem v najtežjih trenutkih partizanskega boja, so bile te prošnje prezrte. Rdeča armada je na jugoslovansko ozemlje vstopila šele oktobra 1944 in pomagala osvoboditi Beograd. Kljub kratkem času, ki ga je prebila na jugoslov. teritoriju, so se njeni pripadniki vedli skrajno poniževalno; prišlo je do ropanja prebivalstva in številnih posilstev, kar je domačine šokiralo. Kasneje se je tudi izkazalo, da Moskva ni podpirala Titovih ambicij na Balkanu – Tito si je namreč želel podrediti Albanijo, kamor naj bi poslal celo dve diviziji svoje vojske, z Bolgarijo pa je načrtoval ustanovitev Balkanske federacije pod svojim vodstvom. K temu lahko dodamo še pisanje Jakovine, da Stalin ni želel tvegati zamere Zahoda glede ozemelj na avstrijskem Koroškem in območju Trsta, kjer je živel veliko Slovencev in Hrvatov. Prav tako ne gre prezreti jugoslovanske podpore grškim partizanom. Dodaten spor je povzročila tudi prizemljitev dveh ameriških transportnih letal avgusta 1946 nad Slovenijo, od katerih je bilo eno kljub opozorilom sestreljeno (Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)*, str. 22; Ivo Goldstein, *Hrvaška zgodovina* (Ljubljana, 2008), str. 237 (dalje: Goldstein, *Hrvaška zgodovina*); Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 203).

⁸ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu* (Zagreb, 1990), str. 54–55 (dalje: Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*).

⁹ Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)*, str. 27.

¹⁰ Ivo Goldstein navaja, da naj bi v FLRJ v tem obdobju zabeležili okoli 55.000 podpornikov Informbiroja, od katerih naj bi jih približno 16.000 priprli ali obsodili kot "notranje sovražnike". Sicer pa so bile prve poteze jugoslovanskega režima po resoluciji Informbiroja usmerjene v dokazovanje Moskvi, da so večji stalinisti od Stalina. Vrhunec te represije je bila kaznilnica na Golem otoku, kamor so na prestajanje kazni poslali številne osebe iz celotne FLRJ, ki naj bi bile po resoluciji še vedno povezane z Informbirojem. Dokončni prelom v odnosih z Moskvo pa po pisanju zgodovinarja Aleksandra V. Miletića predstavlja nastop Edvarda Kardelja in ostale jugoslovanske delegacije na 4. zasedanju Združenih narodov (ZN) 26. septembra 1949, kjer so mednarodno javnost seznanili s pritiski Informbiroja (Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 238; Aleksandar V. Miletić, "Spoljnopolitička delatnost Milovana Đilasa 1944–1953", v: *Jugoslovenska diplomatija, 1945–1961: zbornik radova* (Beograd, str. 306).

omeniti, da so Združene države Amerike (ZDA) na skoraj brezizhodno jugoslovansko situacijo odgovorile že v začetku 1949 leta in kljub protestiranjū nekaterih iz domačih političnih krogov omogočile Beogradu nakup industrijskih proizvodov in nujne opreme za kmetijske stroje. V zvezi s tem je potrebno izpostaviti, da je za nakup vojaške opreme takrat še vedno veljal embargo.¹¹

Po pisanju tajnega poročila ameriške obveščevalne službe (*Central Intelligence Agency* – CIA), ki je bil namenjen ameriškim uradnikom, naj bi takratno zunanje ministrstvo FLRJ pod vodstvom Edvarda Kardelja naročilo svojemu diplomatskemu osebju po svetu, da se naj izogibajo vplivu propagande Informbiroja na eni strani in zahodnega tiska na drugi in tako usmerijo vse razpoložljive sile k širjenju pozitivne podobe o državi, iz katere so prihajali. Politika FLRJ je temeljila na nevtralnosti, ki so jo morali njeni diplomati dosledno spoštovati pri stikih s predstavniki tujih držav. Neopredeljenost se je morala odražati tudi pri udeleževanju raznih družabnih dogodkov, ki so jih organizirale države zahodnega ali vzhodnega bloka. FLRJ se je zavzemala za mir in obsojala vsa blokovska zavezništva, ki bi lahko vodila v vojno. Ena od ključnih nalog jugoslovanskih diplomatov naj bi bilo navezovanje stikov z v tujini živečimi Jugoslovani. Ciljna skupina so bili intelektualci in gospodarstveniki – ti so predstavljali odličen vir informacij s terena, ne glede na njihovo nacionalno pripadnost. To bi lahko bilo državi samo v korist, glede na kritično situacijo, v kateri se je takratna FLRJ nahajala. V direktivah zunanjega ministrstva FLRJ so bili navedeni tudi osebni profili Angležev in Američanov ter njihove karakterne lastnosti v odnosu do mednarodne politike; Angleži naj bi sodelovali z Američani samo zaradi nuje,¹² kar je bilo slednjim popolnoma jasno, saj so bili že dlje časa soočeni z britanskim konservatizmom in tradicionalizmom, ki sta del njihove družbe. Američanom je bila pripisana impulzivnost, zaradi katere so pogosto sprejemali hitre odločitve brez zadostnega predznanja. Pri Angležih je zgodba diametralno nasprotna; ukrepe sprejemajo počasi in preudarno, saj veljajo za mojstre diplomacije spletkarjenja. Pri stikih s predstavniki teh dveh držav je bil

¹¹ Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnosi s velikim silama 1949–1955*, str. 59 in 61; Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*), str. 188–189 (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*).

¹² Po besedah Deutscherja se je angleško povojno gospodarstvo nahajalo v težki krizi oziroma na robu bankrota, zato so se tudi odločili za umik svoje vojske iz Grčije. Glede na meddržavne napetosti, ki so prevladovala na Balkanu, si ZDA niso smele dovoliti, da bi še Grčija postala "rdeča". Da se je s povojno Anglijo resnično nekaj dogajalo, je opozoril tudi Kardelj v članku "Zapiski o mednarodnem položaju", v katerem je bil mnenja, da se je takratni svet nahajal tik pred tem, da se bo prestolnica svetovnega imperializma iz Londona preselila v Washington (Isaac Deutscher, *Stalin: politična biografija* (Zagreb–Ljubljana, 1977), str. 526–527 (dalje: Deutscher, *Stalin: politična biografija*); Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957: spomini* (Ljubljana–Beograd, 1980), str. 72 (dalje: Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957: spomini*)).

nastop nadvse pomemben; ustvariti je bilo treba vtis, da se pogajajo z državo enakega ranga, ne pa s predstavniki tretjerazrednih držav.¹³

Vendar razkol med Beogradom in Moskvo ni povzročil hujših pretresov znotraj mednarodnega komunističnega gibanja. Kljub temu, da je Tito pričakoval nasprotovanje komunistične Kitajske resoluciji Informbiroja, se to ni zgodilo. Korejska vojna je bila tista, ki je morebitne dvome o trdnosti komunizma postavila na svoje mesto. Stalin je imel v svojih rokah usodo gibanja, ki se je spet pokazalo, da je agresivno v dokazovanju idejne ultimativnosti in takojšnjem izobčenju drugače mislečih.¹⁴ Kar zadeva dogodke na korejskem polotoku, hrvaški zgodovinar Tvrdko Jakovina piše, da se sprva Stalin ni želel vpletati v tamkajšnje sovražnosti, vendar je ob spoznanju, da bi pasivnost lahko pripeljala do nastanka azijske različice Tita, spremenil svoje ravnanje.¹⁵ Po začetku spopadov v Koreji leta 1950 so bile naslovnice mednarodnega tiska¹⁶ rezervirane za dogodke iz bojišča. Minilo je komaj pet let od zadnje vojne, ko se je na obzorju daljnega vzhoda začel kazati obris nevarnosti pred nemočjo takratne mednarodne politike, da bi zajezila spopade v okvir lokalnega in tako preprečila spopad globalnih razsežnosti.

Jugoslovansko prizadevanje za nevtralnost v mednarodnih odnosih naj bi prišlo prvič do večjega izraza po izbruhu vojne v Koreji. Kardelj je 25. junija 1950 v New York nemudoma poslal navodila svojemu pomočniku Alešu Beblerju¹⁷ in Leu Matesu¹⁸, svetovalcu veleposlaništva FLRJ v Londonu, naj se vzdržujeta komentarjev glede konflikta na daljnem vzhodu, kar samo potrjuje

¹³ *Central Intelligence Agency (CIA), Readingroom, Directives to Yugoslav embassies and legations*, str. 1–2, dostopno na: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R005000470005-4.pdf>, pridobljeno: 14. 12. 2023.

¹⁴ Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnosi s velikim silama 1949–1955*, str. 44–45; Silvio Pons, *Svetovna revolucija: zgodovina mednarodnega komunizma 1917–1991* (Ljubljana, 2017), str. 224.

¹⁵ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1944–1955* (Zagreb, 2003), str. 291 (dalje: Jakovina, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1944–1955*).

¹⁶ Uredništvo časnika *New York Times* je vse od izbruhu vojne na korejskem polotoku, 25. 6. 1950, do oktobra istega leta namenilo sleherni naslovnici svojega časopisa korejskemu spopadu.

¹⁷ Aleš Bebler - Primož (1907–1981) je bil publicist, španski borec, rezervni general-major, narodni heroj in diplomat. Med letoma 1937–1938 je opravljal funkcijo namestnika političnega komisarja 15. mednarodne brigade v Španiji. Po vrnitvi v domovino ga je takratna oblast leta 1939 obsodila na zaporno kazenenega leta. Med drugo svetovno vojno je opravljal številne funkcije (npr. načelnika Glavnega štaba Slovenije...). Po osvoboditvi leta 1945 je bil imenovan za pomočnika ministra za zunanje zadeve, kasneje je bil imenovan za stalnega delegata FLRJ pri Združenih narodih (ZN) in veleposlanika v Franciji (*Enciklopedija leksikografskog zavoda, 1. knjiga* (Zagreb, 1966), str. 335 (dalje: *Enciklopedija leksikografskog zavoda, 1. knjiga*)).

¹⁸ Leo Mates (1911–1991), politik, diplomat in član KPJ. Po končani 2. sv. vojni je bil imenovan za gl. urednika jugoslovanske tiskovne agencije – Tanjug. Sledila je kariera v diplomaciji: najprej je postal svetovalec veleposlaništva FLRJ v Londonu, leta 1953 pa postal za eno leto stalni predstavnik Jugoslavije pri ZN. Leta 1954 je prevzel mesto jugoslovanskega veleposlanika v ZDA za obdobje štirih let. Veljal je za enega od večjih jugoslovanskih strokovnjakov za mednarodne odnose (*Wikipedia*, dostopno na: https://sh.wikipedia.org/wiki/Leo_Mates, pridobljeno: 5. 6. 2022).

poročilo CIA, datirano dva tedna prej, da je potrebno ostati nevtralen. Po Kardeljevem mnenju naj bi ta spopad veljal zgolj za eno od posledic hladne vojne, za katero so bile krive velesile, ki so spretno izkoristile prizadevanja korejskega naroda za enotnost v svojo prid.¹⁹

Za kako pomembno stvar je šlo pri korejskem vprašanju, govori depeša, ki je bila s strani Kardelja poslana Beblerju v New York samo dan kasneje, 26. junija. Šlo je za dodatna navodila, ki so nosila oznako "zelo nujno". Ta navodila bi se naj tolmačila kot orientacije in ne kot uradna stališča, zaradi katerih bi se lahko zlahka prišlo v konflikt z ameriškimi,²⁰ kar bi poslabšalo medsebojne odnose, ki so bili v počasnem vzponu. Za kako občutljivo temo je šlo, pričajo direktive, ki so bile naklonjene takojšnji prekinitvi sovražnosti v Koreji in nasprotovanju načrtom o morebitni intervenciji od zunaj. Med drugim so se odsvetovale kakršnekoli polemike s stališči drugih držav.²¹

Vsebinsko navodil, ki so bila poslana Beblerju v Washington, bi lahko pojasnili v dveh točkah: 1) Informburoju se ni smelo dajati vtisa, da FLRJ podpira politiko ZDA, kar bi se lahko takoj zlorabilo v še dodatne negativne propagandne namene; in 2) že dejstvo, da je agresivna politika SZ v Koreji v Varnostnem svetu (VS) in ZDA naletela na veliko kritik in obsojanj, bi slednje lahko predstavljalo eno od ovir²² za morebitne vojaške akcije SZ v Evropi in FLRJ.²³

Kljub omenjenemu je diplomacija FLRJ, po mnenju angleškega režiserja in scenarista Petra Battyja, v svojem zanosu t. i. nevtralnosti storila za Zahod nekaj nepričakovanih potez. Delegacija FLRJ se je namreč ob svojem prvem glasovanju v VS 25. junija 1950, po začetku vojne v Koreji, vzdržala glede umika severno korejskih enot na začetne položaje. Druga takšna poteza Beograda je bila nasprotovanje resoluciji, ki je podpirala vojaško intervencijo ZDA na korejskem polotoku.²⁴

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 14, *Tovariš Kardelj – Matešu in Beblerju v New York*, iz mape Depeše VIII, material št. 675, z dne 25. 6. 1950.

²⁰ Da so bili prijateljski odnosi takratne Jugoslavije do ZDA v celotnem letu 1950 na vrhu prioritete liste, nam govori tudi vsebina depeše, ki jo je poslal Kardelj jugoslovanski delegaciji z Beblerjem na čelu v New York. Ta je sodelovala pri zasedanju ZN v zvezi s korejskim vprašanjem. Kakršnokoli zaostrovanje jugoslovanskih stališč z ameriškimi ni smelo priti v poštev (ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 41, *Sporočilo tovariša Kardelja tov. Beblerju v New York*, iz mape depeše VIII, material št. 1500, z dne 3. 12. 1950, str. 1).

²¹ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 14, *Tovariš Kardelj – Matešu in Beblerju v New York*, iz mape Depeše VIII, material št. 675, z dne 25. 6. 1950 in 26. 6. 1950.

²² Po besedah Petranovića je bila ameriška intervencija v Koreji tista, ki je dokončno pokazala Kremlju, da so bile ZDA pripravljene resnično intervenirati kjerkoli na svetu, kjer bi bili interesi Washingtona ogroženi (Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 237).

²³ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 14, *Edvard Kardelj ambasadi v Washingtonu, za Aleša Beblerja*, iz mape Depeše VIII, material št. 675, z dne 28. 6. 1950.

²⁴ Peter Batty, *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churchilla* (Ljubljana, 2015), str. 285 (dalje: Batty, *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churchilla*).

Prišlo je do nezavidljive situacije. Jugoslovanska država je nujno potrebovala svež denar za investicije, a se je po besedah ameriškega političnega svetovalca in izvedenca za vzhodno Evropo Johna C. Campbella²⁵ izkazalo, da je bila situacija na mednarodnih trgih kritična med drugim tudi zaradi nepredvidljivih dogodkov v Koreji in temeljnih razlik v tem, "kaj se govori v Beogradu in kaj v Washingtonu". FLRJ si je na vsak način želela gospodarsko okrevati, kar bi posledično (kot propaganda) vplivalo na države informbirojevskega bloka, predvsem na Bolgarijo in Poljsko. V kabinetu veleposlanika FLRJ v ZDA Save Kosanovića²⁶ je pogovor spet nanese na vzporednice dogodkov v Koreji in na to, kaj bi se lahko zgodilo s FLRJ. Campbell ni pričakoval vojaškega napada na FLRJ – a ga ni izključeval; podobno si je mislil tudi glede Koreje. V kolikor bi stanje na terenu ušlo izpod nadzora, je bila naloga FLRJ, da nemudoma poišče zaščito pod okriljem VS.²⁷

Gospodarska preusmeritev: krediti in pomoč Zahoda

To, da Titova Jugoslavija januarja 1949 ni bila povabljena v Moskvo na ustanovno zasedanje Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV), je bil odkrit znak dokončnega prenehanja trgovanja med pristaši politike SZ in FLRJ.²⁸

Užaljena FLRJ je 1. februarja 1949 poslala noto, naslovljeno na vlado SZ, v kateri je izrazila "začudenje", zakaj ni bila povabljena na ustanovno zasedanje, kjer so sodelovali predstavniki Bolgarije, Madžarske, Poljske, Romunije, Češko-slovaške in SZ. Po besedah Beograda je bil ta korak diskriminatoren do narodov FLRJ. V odgovoru na noto je Moskva s strogim diplomatskim jezikom izpostavila represijo jugoslovanskih oblasti nad lastnim narodom in aretacije tistih državljanov, ki so bili naklonjeni politiki Kremlja in državam ljudskih demokracij. Vzhodnemu bloku držav naj ne bi preostalo drugega, kot da si je tovrstno politiko Beograda lahko razlagala samo kot sovražno. K temu so sarkastično dodali, da je

²⁵ John C. Campbell je bil ameriški politični svetovalac in izvedenec za vzhodno Evropo. Bil je član ameriške delegacije na Donavski konferenci leta 1948 v Beogradu. Na ameriškem zunanjem ministrstvu je bil aktiven med letoma 1949–1955 (dostopno na: <https://www.trumanlibrary.gov/library/oral-histories/campbell>, pridobljeno: 5. 6. 2022).

²⁶ Sava Kosanović (1894–1956) je bil politik, publicist in diplomat. Bil je tudi sorodnik Nikole Tesle. V času med I. in II. svetovno vojno je opravljal funkcijo narodnega poslanca. Po zlomu Kraljevine Jugoslavije v letu 1941 je emigriral v ZDA. Leta 1942 je prišel v spor z emigrantsko vlado v Londonu zaradi vprašanja glede priznanja narodnoosvobodilnega boja (NOB). Od 7. 3. 1945 je v vladi Josipa Broza Tita opravljal funkcijo ministra za informiranje. Od leta 1946 do 1949 je opravljal funkcijo veleposlanika FLRJ za ZDA in Mehiko (*Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 3. knjiga, str. 611).

²⁷ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 18, *Zabeleška o razgovoru druga Kosanovića sa Campbellom u Kabinetu druga Kosanovića*, iz mape Depeše VIII, material št. 2142, z dne 17. 7. 1950.

²⁸ Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito* (Ljubljana, 2017), str. 596 (dalje: Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito*).

bil SEV ustanovljen samo za tiste države, ki so vodile pošteno in prijateljsko politiko. Na koncu je sledilo "prijazno" povabilo, da v kolikor bi se vlada FLRJ vrnila k stari politiki prijateljstva, potem ne vidijo nobenih ovir za sodelovanje. Po njihovem mnenju naj bi bilo to v poglavitnem interesu jugoslovanskih narodov.²⁹

Za gospodarskimi ukrepi Kremlja in njegovih satelitov zoper FLRJ se je skrivala permanentna grožnja z vojaško agresijo, ki je Beogradu prizadejala veliko škodo.³⁰ Koraki, ki jih je sprejel vzhodni blok, so nevarno zavrli načrtovano industrializacijo države do te stopnje, da se je družbeni bruto proizvod med letoma 1949–1953 zmanjšal na nižjo stopnjo od predvojne. S tovrstnimi potezami je želela SZ na tleh Jugoslavije sprožiti gospodarski zlom in tako pokazati preostalemu bloku vzhodnih satelitskih držav, da se svojeglava pot k socializmu brez upoštevanja centrale v Kremlju preprosto ne izplača. Način, kako se je obračunalo z "alternativami" na Poljskem (Wladislaw Gomulka³¹), na Madžarskem (László Rajk³²) in v Albaniji (Koçi Xoxe³³), je bil samo opomnik, kam lahko peljejo ideološke stranpoti.³⁴

²⁹ ARS, AS 1277, t.e. 30, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXII, dok. št. 14, *Sporočilo veleposlaništva SZ o prekinitvi trgovinskih sporazumov z Jugoslavijo*, iz mape Depeše VIII, material št. 735, z dne 11. 2. 1949.

³⁰ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, str. 131–132.

³¹ Wladislaw Gomulka (1905–1982) je bil poljski politik, komunist in državnik. Član poljske KP je postal leta 1926, drugače je bil funkcionar Zveze delavcev kemične industrije. V medvojnem času je bil večkrat aretiran in zaprt za 7. let. Po nemškem napadu na Varšavo je pobegnil v SZ, od koder se je leta 1942 vrnil in sodeloval pri ustanovitvi Poljske delavske partije. Funkcijo generalnega sekretarja poljske KP je opravljal med letoma 1943–1948. Leta 1947 je začel izpostavljati idejo, da bi morala poljska ubrati svojo pot v socializem. Slednje je bil glavni argument v letu 1948 zoper njega, kjer so ga obtožili za revizionizem. Leta 1949 je sledila njegova izključitev iz vseh partijskih funkcij, medtem ko je leta 1951 izgubil tudi poslansko imuniteto. Leta 1956 je bil v celoti rehabilitiran (*Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 2. knjiga (Zagreb, 1967), str. 570).

³² László Rajk (1909–1948), revolucionar, komunist in španski borec. Leta 1941 se je vrnil iz taborišča v Franciji nazaj na Madžarsko, kjer je postal sekretar madžarske KP. Bil je tudi vodja madžarskega upora zoper nemškega okupatorja. Leta 1944 so ga aretirali in odpeljali v Nemčijo, od koder se je vrnil maja 1945. Po vojni je opravljal funkciji notranjega in zunanjega ministra Ljudske republike Madžarske. Po resoluciji Informbiroja v letu 1948 so ga pod lažnimi obtožbami, da je buržujski revizionist in titoist, aretirali ter usmrtili. Posmrtno je bil rehabilitiran že leta 1956 (*Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 5. knjiga (Zagreb, 1969), str. 376 (dalje: *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 5. knjiga).

³³ Koçi Xoxe (1911–1949) je bil albanski politik, komunist, podpredsednik vlade in notranji minister. Spadal je v krog albanskih politikov, ki so bili naklonjeni čim večjemu zblizjevanju med Albanijo in FLRJ. Po mnenju Banaca naj bi bil Xoxe ključna figura pri morebitnem političnem prevratu znotraj Albanije. Zaradi suma sodelovanja z Beogradom je bil junija 1949 obsojen na smrt, saj naj bi med drugim aktivno sodeloval tudi pri delitvi albanskega ozemlja med FLRJ in Grčijo (Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, str. 50 in 54; Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 234–235).

³⁴ Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, str. 193; Dušan Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi* (Ljubljana, 1980), str. 152 in 148 (dalje: Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*); Central Intelligence Agency (CIA), *Readingroom*, The current situation in Yugoslavia, str. 12, dostopno na: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP98-00979R000100070001-3.pdf>, pridobljeno: 14. 12. 2023.

Po mnenju zgodovinarja Iva Banca je bilo za pričakovati, da bo vlada FLRJ zaradi nevarnosti vojaške agresije primorana večji del nacionalnega dohodka med letoma 1949–1956 preusmeriti (npr. leta 1952 je to znašalo 21,4 % nacionalnega dohodka) za potrebe vojske. Velik problem za Beograd je predstavljalo tudi dejstvo, da je bil Titov petletni plan preveč odvisen od sovjetskih posojil, ki so narasli do vrtoglavih 400 milijonov dolarjev. K temu je potrebno dodati tudi trgovanje, ki je bilo prekinjeno. Vzorci so bili vedno isti; odločitvam Kremlja so sledile tudi satelitske države (s to kampanjo proti Titu se je med drugim začela sovjetizacija vzhodne Evrope) – njihov cilj je bil, kot smo že omenili, uničiti jugoslovansko gospodarstvo in jo spraviti na kolena. Edini izhod za Beograd je bila preorientacija gospodarstva k Zahodu.³⁵ Po takratni oceni CIA so bile najboljši pokazatelj takratne situacije v FLRJ številke, ki so se nanašale na trgovinski promet z Vzhodom in Zahodom. Leta 1947 je bil promet z 51 % podrejen sovjetski sferi, 1948 leta je bil opazen majhen preobrat (posledica resolucije Informbiroja) – 54 % v korist Zahoda – in leta 1949, kjer je bil ta odstotek v korist Zahoda že 88 %.³⁶

Kardelj je npr. izjavil, da je bilo treba za proizvode, kot so tobak, vino, konoplja, železna ruda in drugi, ki so jih takrat skoraj samoumevno izvažali v sestrške socialistične države, skoraj čez noč urediti vse potrebno za vzpostavitev novih alternativnih trgov, ki jih takrat še ni bilo. Že leta 1949 je sledil skorajda prosti pad jugoslovanskega izvoza v vzhodnoevropske države. Medtem ko bi se naj izvoz v primerjavi z letom 1948 zmanjšal za 30 %, je bila blagovna menjava z državami Informbiroja v letu 1950 popolnoma ustavljena. Zaradi popolne gospodarske blokade držav članic Informbiroja naj bi FLRJ utrpela škodo v višini 429 milijonov dolarjev, kar samo potrjuje Kardeljevo izjavo. K tej številki je potrebno nujno dodati škodo, ki jo je utrpela država zaradi naravnih nesreč oziroma suše v višini 880 milijonov dolarjev, ter znesek 1,4 milijarde dolarjev, ki jih je država namenila za prepotrebno oborožitev.³⁷

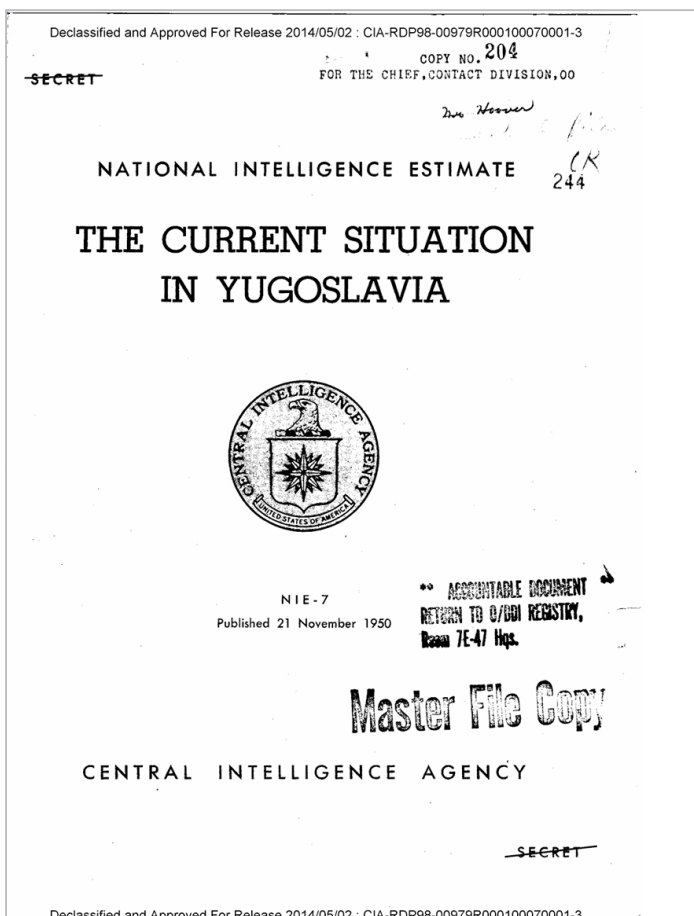
V zunanji politiki je prišlo do naglega zasuka. Želja po urejenih gospodarskih odnosih (zadnja leta so bili postavljeni na stranski tir) z Zahodom so bili postavljeni na vrh prioritete zunanje politike Beograda. V petdesetih letih se je na Zahodu sprejelo skoraj enotno soglasje v odnosu do FLRJ – "ohranjanje Tita na površini" ("*To keep Tito afloat*").³⁸

³⁵ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, str. 131–132.

³⁶ *Central Intelligence Agency (CIA), Readingroom*, The current situation in Yugoslavia, str. 6, dostopno na: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79R01012A000300010001-5.pdf>, pridobljeno: 14. 12. 2023.

³⁷ Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957: spomini*, str. 195; Savo Kržavac in Dragan Marković, *Informbiro; kaj je to?: Jugoslavija je rekla ne* (Ljubljana, 1976), str. 183 (dalje: Kržavac in Marković, *Informbiro; kaj je to?: Jugoslavija je rekla ne*); Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*, str. 154.

³⁸ Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito*, str. 597.

Naslovnica dokumenta CIA z naslovom "The Current Situation in Yugoslavia", ki je bil objavljen 21. novembra 1950. Gre za primer tajnega poročila, ki analizira politično, vojaško in gospodarsko stanje FLRJ. Dokument je bil pripravljen kot "orodje" za ameriško vlado v času hladne vojne. Pri dokumentu gre za poudarek na strateškem pomenu FLRJ po razhodu s SZ in njenem vplivu na mednarodno politiko (cia.gov)

Zahod je oportunistično pomagal Titu zgolj do tiste točke, kjer bi lahko prišle obrambne sposobnosti jugoslovanske vojske pod vprašaj – prav slednje bi lahko v primeru vojne ogrozilo tudi varnost sosednjih držav. Potem ko je ameriški kongres avgusta leta 1950 ugodil zahtevi za pomoč, je prišlo do Tito-vega srečanja s skupino kongresnikov, kjer jim je dal jasno vedeti, v kakšni stiski je država. FLRJ brez pomoči od zunaj več ni bila sposobna vzdrževati velikega števila svojih oboroženih sil, ki so bile nujno potrebne za obrambo države in regije.³⁹

³⁹ Prav tam, str. 597.

Že ob prvem sestanku (trajal je 40 minut) z jugoslovanskim veleposlanikom Kosanovićem naj bi Eugene Black,⁴⁰ ki je na mestu šefa svetovne banke nasledil Johna McCloya, jugoslovanski delegaciji dal jasno vedeti, kaj se pričakuje od Beograda. Pri urejanju posojila je še vedno veliko težavo igralo dejstvo, da je komunistična Jugoslavija prenehala z odplačevanjem starih dolgov (do ZDA in nekaterih evropskih držav), ki so bili sklenjeni še pred vojno. Black je želel za začetek od Beograda slišati zgolj simbolično priznanje obstoječih dolgov in zagotovilo, da ne bo prišlo do njihovega zanikanja.⁴¹ Pogovor je z ameriške strani zaneslo k morebitnemu pristopu Jugoslavije k Marshallovemu načrtu⁴² (ekonomska korist za državo bi bila neprimerno večja od političnih težav z vzhodom Evrope), kar je Kosanović (stališče Beograda je bilo znano vsem) še enkrat zavrnil. Celoten vzhodni blok, vključno z Beogradom, je Marshallov načrt doživljal kot široko zastavljeno strateško-politično agendo Washingtona z namenom preprečitve širjenja komunizma, ki je imela v njihovih očeh malo opravka z ekonomsko velikodušnostjo. Ena od želja nekdanjega britanskega predsednika vlade Winstona Churchilla pa je bila, da bi s tovrstno "pomočjo" iz vzhodnoevropskih držav v primeru izbruha nove vojne naredili "tamponsko cono" napram Sovjetski zvezi.⁴³

Ekipa za vzpostavljane gospodarskih vezi z Zahodom je bila poleg Tita ter Kosanovića sestavljena iz najbolj zvenceh imen takratnega komunističnega vodstva – sestavljali so jo Edvard Kardelj, Milentije Popović, Vladimir Popović

⁴⁰ Eugene Black (1898–1992), bančnik. Svojo kariero je začel kot bančnik na Wall Streetu. Leta 1947 je postal izvršni direktor Svetovne banke. Funkcijo direktorja Svetovne banke je opravljal med leti 1949–1962. Po 2. svetovni vojni je v bančnem svetu igral eno od ključnih vlog pri zagotavljanju finančnih posojil državam glede obnove in gospodarskega razvoja (David Crystal (ur.), *The Cambridge biographical encyclopedia* (Cambridge, 1994), str. 113 (dalje: Crystal (ur.), *The Cambridge biographical encyclopedia*)).

⁴¹ FLRJ se je tako zraven starih dolgov Kraljevine Jugoslavije med drugim zavezala poravnati tudi podedovane dolgove turškega in avstroogrskega cesarstva (Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*, str. 154).

⁴² Marshallov načrt, uradno *Evropski program obnove*, ki ga je ameriški zunanji minister George Marshall predstavil junija 1947, je ZDA zavezal k obnovi povojne Evrope. Ameriški zgodovinar Lewis Gaddis glede njegovega sprejetja piše, da takrat največje grožnje zahodnim interesom v Evropi ni predstavljala možnost sovjetske intervencije, ampak verjetnost, da bi splošno pomanjkanje pripeljalo državljane Evrope do tega, da bi sami izvolili komuniste na oblast, ki bi nato sledili ukazom Kremlja. Sicer pa je bila osnovna ideja Marshallovega načrta spodbuditi evropska gospodarstva, pri čemer je bil cilj obnoviti samozavest, blaginjo in družbeni mir z demokratičnimi sredstvi. Vse to je imelo svojo ceno. Po pisanju zgodovinarja Tonya Judta je Evropa od leta 1948 do 1952 s strani ZDA prejela pomoč v višini 13 milijard dolarjev, kar bi naj zajemalo le del od 24,8 milijarde dolarjev, ki ga je Evropa dobila v prvih desetih letih po koncu druge svetovne vojne. Jakovina v zvezi s tem tudi piše, da je Marshall 5. 6. 1947 s svojim govorom na Harvardski univerzi nakazal, da Evropa stopa v novo obdobje (Gaddis, *The Cold War: A new history*, str. 31–32, 103; Tony Judt, *Velika iluzija?: razmislek o Evropi* (Ljubljana, 2015) (dalje: Judt, *Velika iluzija?: razmislek o Evropi*), str. 41; Jakovina, *Ameriški komunistički savezniki: Hrvati, Titova Jugoslavija i Švedinjene američke države: 1944–1955*, str. 107).

⁴³ Arhiv Jugoslavije (AJ) 83, fond Zbirka Sava Kosanović, AŠ 7, *Zabeleška o razgovoru ambasadora Kosanovića sa Eugene Blackom od Internacionalne Banke*, 83-7-352, 83-7-353, z dne 7. 6. 1949.

Od leve proti desni: zunanji minister FLRJ Edvard Kardelj, Stevan Dedijer, minister brez listnice Milovan Đilas, jugoslovanski veleposlanik v ZDA Sava Kosanović in namestnik zunanjega ministra FLRJ Aleš Bebler (ARS, AS 1277, t.e. 184, Rodbinski fond Edvard Kardelj, jugoslovanska delegacija na 4. zasedanju generalne skupščine ZN, Flushing Meadow, New York, ZDA, 21. 9. 1949)

in Vladimir Velebit (med vojno Titov vojni odposlanec na Zahodu), ki je bil avgusta leta 1950 imenovan na mesto pomočnika ministra za zunanjo trgovino. Ministrska funkcija FLRJ za zunanjo trgovino je pripadla Milentiju Popoviću⁴⁴, ki je bil po besedah Velebita eden od "najbolj izobraženih marksistov v vrstah srbskih komunistov".⁴⁵ Velebit je bil zadolžen za pogajanja z Mednarodno banko za obnovo in razvoj. Tako mu naj bi bilo na enem od pogajanj tudi pojasnjeno, da banka nima veliko lastnega kapitala in da si denar izposoja od različnih komercialnih bank in ga nato kot svojega posoja naprej. Med pogovori naj bi Beograd prišel do spoznanja, da o vsem odločajo zgolj ame-

⁴⁴ *Milentije Popović* (1913–1971) je bil politik in funkcionar. Po končani tehnični fakulteti v Beogradu je leta 1939 postal član KPJ. Razen tega, da je bil aktiven udeleženec NOB vse od leta 1941, je po končani vojni opravljal številne odgovorne funkcije. Do leta 1953 je tako opravljal funkcijo predsednika Planske komisije vlade LR Srbije. Bil je tudi minister za zunanjo trgovino in minister za finance takratne FLRJ. Bil je prejemnik številnih domačih in tujih odlikovanj ("Umro Milentije Popović – Put revolucionara", *Slobodna Dalmacija*, 10. 5. 1971, leto XXIX., št. 8139, str. 1).

⁴⁵ Mira Šuvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije* (Zagreb, 2001), str. 173 (dalje: Šuvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije*).

riške banke, ki vladajo na mednarodnem gospodarskem trgu. Da so obstajali upravičeni pomisleki ZDA glede pomoči, priča tudi dejstvo, da se je Black pri njihovem zunanjem ministrstvu pozanimal tudi glede možnosti, ali obstaja nevarnost skorajšnjega vojaškega napada nanjo. Black se je kasneje le odzval⁴⁶ povabilu v Beograd na srečanje z jugoslovanskimi gospodarstveniki. Glavna pogajanja je vodil Boris Kidrič. Vztrajal je na hitrem razvoju težke industrije (kar je bilo mnogokrat nepremišljeno),⁴⁷ medtem ko je ameriški gost zagovarjal idejo postopnega razvoja s poudarkom na izgradnji infrastrukture.⁴⁸ Black je bil namreč mnenja, da je jugoslovanski program industrializacije zastavljen mnogo preambiciozno.⁴⁹

Na robu katastrofe: suša kot zaveznik SZ v boju zoper FLRJ

Po pisanju Jožeta Pirjevca je bil notranje politični položaj FLRJ zaradi številnih ukrepov, kot je kolektivizacija, ki je po statističnih podatkih najbolj prizadela 200.000 kmečkih družin, na robu splošne ljudske vstaje⁵⁰.⁵¹ Silovit napredek v industriji ter nagla industrializacija države je pripeljala do množičnega prese-ljevanja mladega prebivalstva v mesta, posledica pa je bila vedno večja social-

⁴⁶ Glede na pisanje časnika *New York Times* je Black prišel v Beograd ravno v času (18. 9. 1950), ko se je država borila s posledicami suše, ki bi lahko že v naslednjih štirih do petih mesecih v primeru neukrepanja povzročila najresnejšo notranjo krizo. Po besedah avtorja članka bi država, če ne bi uspela nadomestiti izgub zaradi posledic suše, zelo hitro postala nestabilna in s tem lahka tarča morebitnega sovjetskega napada. Ves finančni presežek, ki so ga nameravali doseči z izvozom rudnih bogastev, lesa, hrane in krme za živali v tujino, je bil vezan na trgovinske sporazume, s katerimi se je zagotavljalo financiranje načrtovanega programa industrializacije. Ob vsem tem je največji problem predstavljala lakota in kako nahraniti ljudi. Elementarna katastrofa v obliki suše je tako postala največji zaveznik SZ proti takratni Jugoslaviji ("World bank chief in Belgrade talks", *The New York Times*, 19. 9. 1950, št. 33.841, str. 28).

⁴⁷ Po Velebitovem mnenju je takrat med Jugoslovani prevladovala sovjetska ideja, da se lahko socializem gradi zgolj na temeljih težke industrije. Tako bi mu naj Kidrič, ki je drugače veljal za izjemno inteligentnega človeka, tudi dejal, da hitro industrializacijo mora nekdo plačati. Glede na to, da se o kapitalu oz. investicijah iz tujine ni smelo niti pomisliti, je bilo za predvideno, da bo to denarno breme prevzelo podeželje oz. kmetijstvo (Šuvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije*, str. 170–171).

⁴⁸ Prav tam, str. 173–175; ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIV, dok. št. 6., *Poročilo o finančni pomoči Jugoslaviji od ZDA*, iz mape Depeše VIII, material št. 164, z dne 19. 1. 1951, str. 2.

⁴⁹ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 31, *Telegram Vladimira Popovića za Maršala Tita*, iz mape Depeše VIII, material št. 1346, z dne 27. 10. 1950, str. 1.

⁵⁰ Sicer pa je do manjših uporov prišlo v Makedoniji, Črni gori in na Hrvaškem, medtem ko je po pisanju Iva in Slavka Goldsteina do največjega prišlo v zahodni Bosni, v okraju Cazina in Velike Kladuše. Upor bi naj bil posledica prisilnega odkupa kmetijskih izdelkov po izjemno nizkih cenah in siljenja ljudi v zadrage. Pri vstaji je sodelovalo okoli 700 kmetov, ki so bili večinoma bivši partizani. Oblasti so proti njim poslale vojsko, ki je z uporabo sile zatrla nemire med kmečkim prebivalstvom (Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito*, str. 562).

⁵¹ Pirjavec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, str. 204.

no/gospodarska stiska.⁵² K dodatnim napetostim v državi je pripomogla tudi realna nevarnost pred vojaško agresijo, zaradi česar so bile oblasti primorane vzdrževati vojsko okoli 500.000 mož. 23 % narodnega dohodka se je namenjalo oboroževanju, kar je bilo po mnenju Bilandžića takrat, v primerjavi z drugimi državami, velik izdatek za vojsko.⁵³

Ker je prebivalstvo v mestih v primerjavi z letom 1939 naraslo za 40 %, se je morala država spoprijeti z še enim sovražnikom – lakoto, ki pa jo je oblastem s skrajnimi napori državne diplomacije in izdatni pomoči Zahoda uspelo omiliti.⁵⁴

Šlo je za distopično svarilo, ki je ciljalo na prehitro sprejete ukrepe s strani države v zvezi z brezkompromisno industrializacijo, katere primarni cilj je bil dvigniti blaginjo vseh državljanov. V očeh FLRJ so na Zahodu vladale neoliberalne "kleptokratske" sile, čigar primarni cilj je bil, kako priti v čim krajšem času do novih trgov. Beograd je vedel, da samoizolacija ne pride v poštev, ko pa so na Vzhodu z resolucijo Informbiroja zaprli vrata vsem oblikam gospodarskega in političnega sodelovanja, so se za pomoč obrnili proti zahodu.

Sicer pa je bilo že od oktobra 1949 jasno, da ima ameriško zunanje ministrstvo (*State Department*), kar zadeva posojil Jugoslaviji, raje, da se le-ta dajejo preko tistih ustanov, na katere imajo ZDA neposreden vpliv. Postopki glede posojil pri Mednarodni banki so se namreč običajno zapletli (naglo sprejemanje odločitev glede posojil je bilo skoraj nemogoče) do te mere, da so lahko državo, ki zahtevala posojilo, spravili v skrajno neprijeten položaj oziroma stisko.⁵⁵

"Naklonjenost" ameriškega zunanjega ministrstva do Jugoslavije se je bistveno popravila s prihodom Deana Achesona⁵⁶ na njegov vrh; olajšal se je ves postopek pridobivanja posojil, tudi zato, ker je bila FLRJ 20. oktobra 1949 izvoljena v Varnostni svet kot nestalna članica za 2-letni mandat, čemur sta po

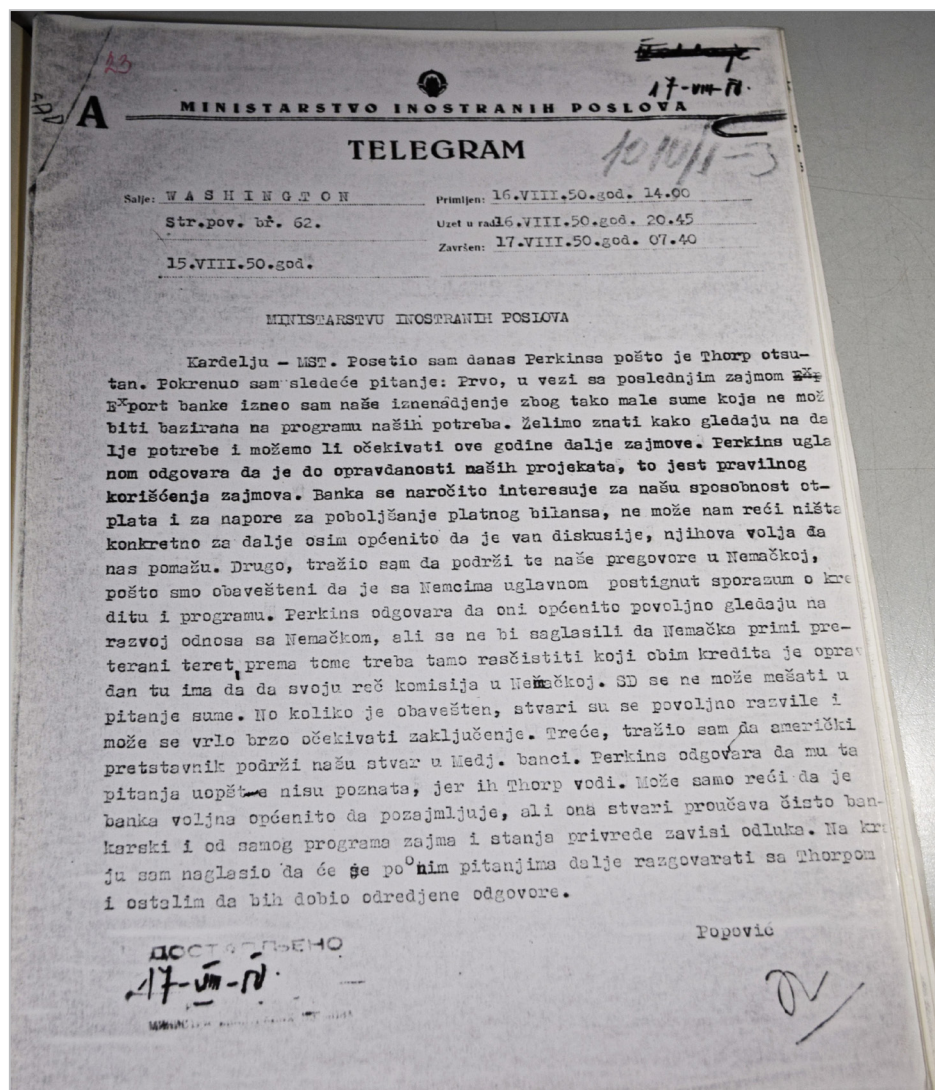
⁵² Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito*, str. 565.

⁵³ Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*, str. 154.

⁵⁴ Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadževićeve in Titove Jugoslavije*, str. 204.

⁵⁵ Glede na vsebino telegrama, ki ga je poslal jugoslovanski veleposlanik v ZDA Vladimir Popović Edvardu Kardelju, lahko hitro ugotovimo, da je ameriške banke najbolj skrbelo stanje jugoslovanskega gospodarstva in vprašanje, ali je bil Beograd sploh sposoben vrniti željene kredite (ARS, AS 1277, t.e. 31., Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 23, *Popović iz Washingtona tovarišu Kardelju*, iz mape Depeše, izveštaji i dr., material št. 1010, z dne 15. 8. 1950, nepaginirano).

⁵⁶ *Dean Acheson* (1893–1971) je bil odvetnik, član ameriške demokratske stranke in diplomat. Leta 1949 je na mestu ameriškega zunanjega ministra zamenjal Georgea Marshalla. Medtem ko je opravljal funkcijo zunanjega ministra, je bil eden od najaktivnejših figur ameriške politike pri doslednem izvrševanju Trumanove doktrine, Marshallovega načrta in organiziranju NATA. Funkcijo zunanjega ministra je prenehal opravljati leta 1953 (nasledi ga John Foster Dulles), ko je na predsedniških volitvah v ZDA zmagal general Dwight David Eisenhower, zato se je vrnil k odvetništvu (*Enciklopedija leksikografskega zavoda, 1. knjiga*, str. 12).

Telegram iz leta 1950, ki obravnava vprašanja glede kreditov (ARS, AS 1277, t.e. 31., Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 23, Popović iz Washingtona tovarišu Kardelju, iz mape Depeše, izvještaji i dr., material št. 1010, z dne 15. 8. 1950, nepaginirano)

mnenju Kosanovića najostreje nasprotovala Moskva in London. Rezultat tovrstne naklonjenosti⁵⁷ ameriške diplomacije v korist Jugoslavije so bile vidne tudi

⁵⁷ Po besedah Petranovića naj bi Beograd v tem obdobju dobil posojilo tudi s strani Londona v višini 8 milijonov angleških funtov in Švice v višini 10 milijonov švicarskih frankov (Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 243).

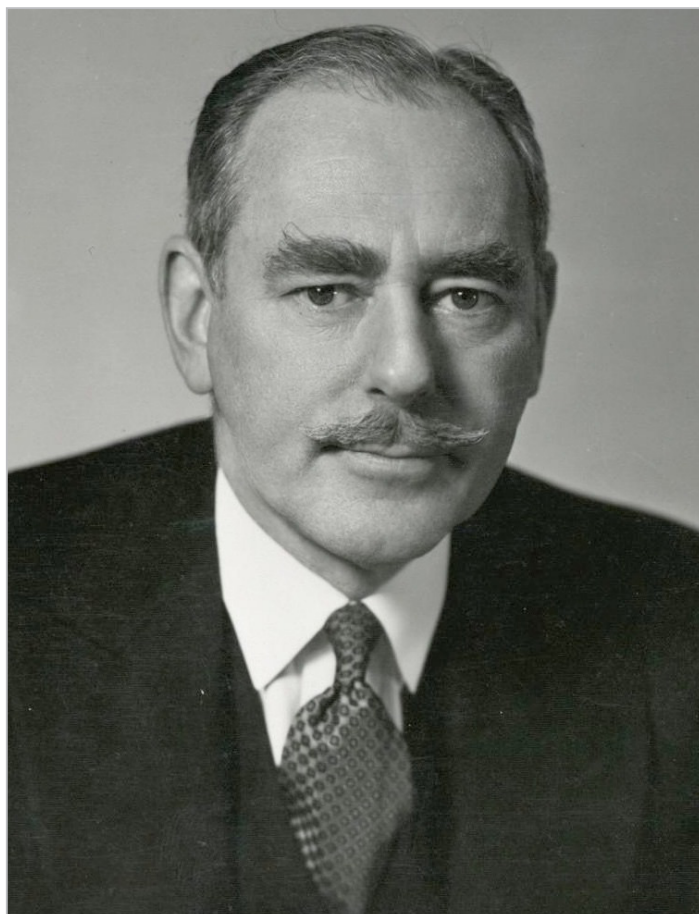
Del jugoslovanske delegacije, ki je sodelovala na 4. zasedanju ZN v New Yorku leta 1949, na srečanju z ženo pokojnega ameriškega predsednika Franklina Delana Roosevelta. Od leve proti desni: Joža Vilfan, Eleanor Roosevelt, Stevan Dedijer, Edvard Kardelj (ARS, AS 1277, t.e. 184, Rodbinski fond Edvard Kardelj, 946-3).

pri zneskih, ki jih je dobil Beograd v naslednjega pol leta (od 23. septembra do 1. marca): Export – Import banka ji je nakazala 40 mil USD (bila je pod neposrednim vplivom ameriškega zunanjega ministrstva), Mednarodni fond (MMF) 9 mil USD in znesek 2,7 mil USD Mednarodna banka za les.⁵⁸ Imenovanju novega ameriškega ministra za zunanje zadeve je 20. januarja 1950 sledilo tudi imenovanje Georgea Allena za novega ameriškega veleposlanika v Beogradu (1950–1953), kar je bilo po besedah Budimirja Lončarja dokončen znak, da je nastopilo resnično novo obdobje⁵⁹ v ameriško-jugoslovanskih odnosih.⁶⁰

⁵⁸ AJ 83, fond Zbirka Sava Kosanović, AŠ 7, *Odnosi izmedju nas i Amerike*, 83-7-284, z dne 4. 3. 1950, nepaginirano.

⁵⁹ Na ameriških tleh se je zelo angažiral pri dvigovanju ugleda Titove Jugoslavije med tamkajšnjimi političnimi odločevalci, zaradi česar je bil med katoliškimi krogi v ameriškem kongresu deležen veliko kritik (ARS, AS 1277, t.e. 32, Ministrarstvo inostranih poslov, dosje XXV, dok. št. 52, *Razgovor Tita z Allenom – ambasadorjem ZDA*, iz mape Depeše VIII, material št. 1007, z dne 15. 5. 1952, nepaginirano).

⁶⁰ Tvrtko Jakovina, *Budimir Lončar: od Preka do vrba svijeta* (Zaprešić, 2020), str. 70 (dalje: Jakovina, *Budimir Lončar: od Preka do vrba svijeta*).

Dean G. Acheson,
ameriški zunanji min-
ister v letih 1949–
1953 (*Wikimedia
Commons*)

Da je bilo stanje v državi še bolj napeto, je poskrbela nepredvidljiva narava z dvema zaporednima sušama v letih 1950 in 1952. Posledice suše so bile katastrofalne. Skupni stroški za gospodarstvo so znašali 420 milijonov dolarjev v primerjavi z letom 1948 oziroma 600 milijonov, v kolikor leto 1950 primerjamo s prejšnjim nesusnim letom. Največje izgube so se poznale pri koruzi, katere pridelek se je zmanjšal za 35 %, sledil je krompir s 30 % in pšenica s 26 %. Posledice so bile vidne tudi pri izvozu, ki se je zmanjšal za 51 milijonov dolarjev. Vse to je pripomoglo k neizpolnitvi obvez, ki so bila predhodno dane glede izvoza

žitaric.⁶¹ Da bi se omililo najhujše, je država Washington prosila za znesek v višini 100 milijonov dolarjev, s katerim bi zadovoljile najnujnejše zahteve glede oskrbe domačega prebivalstva in plačilnih bilanc med FLRJ in tujino. Ker so bile posledice suše dosti večje od zneska 100 milijonov dolarjev, se je država odločila sprejeti naslednje ukrepe:

- 1) Strogo varčevanje s hrano v mestih in podeželju.
- 2) Leta 1950 je bilo dano v zakol 225.000 glav živine, 420.000 ovac in 30.000 prašičev. Z namenom, da bi se lahko v skrajni stiski uporabilo že naslednjo pomlad, se je dobljeno meso nemudoma konzerviralo.
- 3) Za izvoz je bilo določeno 50.000 glav govedi, 100.000 ovac in 10.000 konj.
- 4) Zadnji ukrep je bil namenjen porazdelitvi 950.000 ton hrane med najbolj prizadete dele takratne države.⁶²

Kot dodaten odgovor na alarmantno situacijo so oblasti v Beogradu nemudoma sprejele tudi Uredbo o prepovedi izvoza osnovnih prehrabnenih proizvodov (žitarice, meso, mast...), ki je takoj stopil v veljavo.⁶³

Strogi varčevalni ukrepi so bili sprejeti z namenom, da omilijo vse bolj grozečo lakoto prebivalstva. 3. oktobra 1950 je bil na ameriško zunanje ministrstvo poslan memorandum s prošnjo za pomoč, v katerem pa ni bilo izrecno navedeno, da se pomoč zahteva od ZDA.⁶⁴

Zahod (od katerega je bila pomoč tudi odvisna) je imel pod lupo vse stike med SZ in takratno FLRJ. Finančna pomoč se je pogojevala z jugoslovansko upravičenostjo do načrtovanih naložb in saniranja situacije, v kateri se je znašla zaradi posledic suše. Zahtevali so prestrukturiranje težke in vojne industrije k lažji oz. proizvodnji potrošnih dobrin ter hrane. Te zahteve so bile v popolnem nasprotju z jugoslovanskim konceptom, ki je ciljal k samozadostnemu gospodarstvu; tukaj so imeli v mislih predvsem industrijo (tudi vojaško), ki bi bila neodvisna od tujih

⁶¹ Suša je prizadela naslednja področja: Srbija (Vojvodina in osrednja Srbija) – kmetijska območja v Vojvodini, ki so veljala za žitnico Jugoslavije, so bila močno prizadeta. Zaradi zmanjšane žetve žita in koruze so nastala ozka grla v oskrbi. Osrednja Srbija je še posebej trpela zaradi pomanjkanja vode, kar je vplivalo tako na kmetijstvo kot na oskrbo s pitno vodo; Bosna in Hercegovina – pomanjkanje vode in pašnikov je povzročilo precejšnje izgube v živinoreji, ki je imela v tej regiji osrednjo vlogo; Hrvaška – suša je še posebej prizadela dalmatinsko obalo, ki ima že tako precej suho podnebje. Posledice suše so se pokazale zlasti pri pridelavi vina in oljk; Makedonija in Črna gora – te regije, ki so bile odvisne od namakanja v kmetijstvu, so prav tako zelo trpele zaradi sušnih obdobj (ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 29, *Škode zaradi suše je za okrog 420. milijonov dolarjev*, iz mape Depeše VIII, material št. 1295, z dne 16. 10. 1950, str. 1–2).

⁶² AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnenih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Naredba o zabrani izvoza osnovnih prehrabnenih proizvoda*, 1–25, z dne 25. 11. 1950, nepaginirano.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 29, *Škode zaradi suše je za okrog 420. milijonov dolarjev*, iz mape Depeše VIII, material št. 1295, z dne 16. 10. 1950, str. 1–2.

interesov. Tovrsten pristop je zahteval določena odstopanja od revolucionarnih idealov, saj je bila FLRJ zaradi situacije prisiljena izvažati na Zahod, da je lahko prišla do deviz. Te so bile nujno potrebne, v kolikor je želela kupiti industrijsko opremo na tujem in tako poskrbeti za rast domačega gospodarstva.⁶⁵

Kmalu zatem, 20. oktobra, je sledil obisk Kardelja in novega⁶⁶ ambasadorja FLRJ v Washingtonu Vladimirja Popovića⁶⁷ pri ameriškem zunanjem ministru Achesonu, ki je trajal nekaj več kot uro. Kardelj naj bi takoj na začetku sestanka izpostavil številko 100 milijonov dolarjev, ki je bila za državo nujna za prebroditev krize. Acheson je omenil ameriški kongres, ki je od delegacije FLRJ pričakoval, da uredijo vse, kar je potrebno za izboljšanje odnosov z Italijo, Grčijo in ZDA. Izpostavil je tudi pretirano ambicioznost pri nameravanih projektih, ki si jih je zastavila FLRJ, in dvome, da zahtevanih posojil ne bi bila sposobna vračati. Kardelj je izkoristil priložnost in izrazil zahtevo po orožju, ki je bila nujna za krepitev obrambnih zmožnosti države. V isti sapi je dodal, da orožja ne zahtevajo direktno od ZDA, kar bi si lahko marsikdo na Vzhodu interpretiral po svoje in uporabil kot argument proti FLRJ (del posojila bi porabili za nabavo oborožitve). Acheson je na Kardeljevo prošnjo vidno vznemirjen odvrnil, da je eno vprašanje, kar zadeva posojilo, in drugo, kar zadeva nabavo oborožitve (pri čemer ni bil pripravljen dajati nobenih obljub). Sploh pri slednjem vprašanju je bilo treba poiskati odgovor pri ameriški vladi. Na koncu sestanka je delegaciji svetoval, naj preneha z debato o višini posojila z Mednarodno banko za obnovo in razvoj in naj sprejme, kar ji ta nudi.⁶⁸

⁶⁵ Dragan Bogetić, "Ekonomska i vojna pomoć zapada Jugoslaviji u vreme sukoba sa Kominformom", v: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine: zbornik radova sa naučnog skupa = The Yugoslav-soviet conflict in 1948: collection of works from the scientific conference* (Beograd, 1999), str. 44.

⁶⁶ Po Kardeljevih besedah naj bi bil eden od razlogov za Kosanovićevo zamenjavo spor z državami kominformovskega bloka in splošnimi odnosi do zahodnih držav. Drugi "očitek" je šel v smeri, da je to funkcijo opravljal skoraj 4 leta in da je glede na prelomne dogodke in politično-strateški položaj domovine čas, da ga na tej funkciji zamenja eden od bolj znanih komunistov (Vladimir Popović – bil je zaposlen na Ministrstvu za zunanje zadeve kot Kardeljev pomočnik). Štiriletna odsotnost iz domovine naj bi po Kardeljevem mnenju zagotovo ustvarila razlike med politiko uradnega Beograda in Kosanovićevo percepcijo zunanjepolitične smeri, ki jo želi ubrati Jugoslavija – sploh v odnosu do Zahoda (AJ 83, fond Zbirka Sava Kosanović, AŠ 13, *Dragi družje Kosanoviću; pismo Edvarda Kardelja*, 83-13-193, z dne 25. 2. 1950, nepaginirano).

⁶⁷ *Vladimir Popović* (1914–1972) je bil general, politik, revolucionar in diplomat. Leta 1937 je odšel v Španijo, kjer se je boril na strani republikancev. Od začetka okupacije je bil aktiven pri organizaciji upora zoper okupatorja. V letih 1945–1948 je opravljal funkcijo prvega veleposlanika FLRJ v Moskvi. Bil je tudi član jugoslovanske delegacije na Pariški mirovni konferenci. Med leti 1948–1950 je opravljal naloge namestnika zunanjega ministra Edvarda Kardelja. Mesto veleposlanika na tleh ZDA (zamenjal je Savo Kosanovića) je prevzel 16. 4. 1950. To funkcijo je opravljal do leta 1954 (*Enciklopedija leksikografskog zavoda, 5. knjiga*, str. 233); Jakovina, *Budimir Lončar: od Preka do vrba svijeta*, str. 68.

⁶⁸ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 30, *Edvard Kardelj in Vladimir Popović tovarišu Titu*, iz mape Depeše VIII, material št. 1303, z dne 19. 10. 1950, str. 1–2; "Edvard Kardelj posetio Ačesona", *Borba*, z dne 21. 10. 1950, št. 251, str. 1.

Vladimir Popović je bil leta 1950 imenovan za jugoslovanskega veleposlanika v ZDA (*Wikimedia Commons*)

Diplomatske aktivnosti FLRJ so tisto jesen (1950) potekale s pospešenim tempom. Iskali so se načini, kako čimprej priti do krvavo potrebnih posojil oziroma pomoči, s katerimi bi se ublažile posledice minule suše, in obenem še sredstev za nabavo orožja za obrambo države. Kljuko na vratih veleposlaništva v Washingtonu so si pod budnim očesom Tita in Kardelja podajali številni ame-

riški vplivneži, kar pa ni šlo brez upravičenega strahu⁶⁹ pred morebitnimi koncesijami.

Eden od teh srečanj naj bi bil sestanek ameriškega državnega sekretarja za trgovino Averella Harrimana⁷⁰ pri Vladimiru Popoviću, na katerem naj bi bilo s strani Američana čutiti določeno dozo zadržanosti; kot da je govoril samo tisto, kar mu je bilo naročeno pri ameriškem zunanjem ministrstvu. Po besedah Popovića naj bi med večerjo pogovor nanese na politiko Moskve in njeno opazovanje celotne situacije v svetu. Omenil je pogovore s Stalinom in njegove pomisleke, ali naj vse sile usmerijo k obnovi države oziroma imperializmu. Po njegovem mnenju je bil nekdanji sovjetski minister za zunanje zadeve Molotov⁷¹ glavni krivec za nagibanje Politbiroja k agresivnejši politiki do Zahoda. Dokler je bil Molotov (imel je velik vpliv na Stalina, medtem ko je bil novi

⁶⁹ Na začetku leta 1950 je bilo po Kosanovičevih besedah moč zaznati manjše poslabšanje meddržavnih odnosov z ZDA, kar bi naj glede na vsebino poročila sprovcirali Angleži. Po njegovih besedah naj bi v Beogradu vedno obstajal določen strah pred t. i. "političnimi provokacijami", ki so peljale v smer določenih koncesij v korist ZDA. Obstajal je vtis (pogovor med veleposlanikoma C. Peakom in G. Allenom ter Vladimirjem Popovićem), da se od FLRJ pričakuje sprejetje Marshallova načrta, kar je Tito hitro demantiral v svojem govoru pred zbranimi ljudmi v Užicah. To sta kmalu tudi oba iniciatorja kategorično zanikala. Amerika ni imela nobenih namenov glede vmešavanja v notranje zadeve FLRJ – kljub vsemu je prišlo do napake, ki se je več ni dalo popraviti. Da ni šlo za izmišljotino, priča Sulzberger s člankom, ki je bil objavljen v *New York Timesu* 28. 2. 1950; C. Peak je izrazil mnenje, da bi bilo za Jugoslavijo resnično najbolje, da sprejme Marshallov načrt, od česar se je G. Allen diplomatsko takoj distanciral. Na jugoslovanskem Ministrstvu za zunanje zadeve se je ustvaril vtis, da so se stališča ZDA do Jugoslavije zaostila. Njihova želja bi naj bila spraviti FLRJ pod vojaško-politično okrilje zahodnih vesil. Po besedah Kosanovića bi naj veleposlaništvo FLRJ v ZDA takoj opravilo analizo dogodkov v Washingtonu in številne pogovore z najpomembnejšimi ljudmi iz ameriškega zunanjega ministrstva (*State Department*), D. Achesonom, Thorpom, G. Allenom in J. Cabottom kot tudi najvplivnejšimi zunanjepolitičnimi komentatorji. Vsi so zatrjevali, da tovrstna agenda za Jugoslavijo ne obstaja, sploh pa ne tako odprta. Vse je kazalo na to, da se je *State Department*, ki je bil pod vodstvom Deana Achesona, odločil za zmerno finančno pomoč FLRJ brez zahtevanih koncesij, sploh političnih, s strani Beograda (AJ 83, fond Zbirka Sava Kosanović, AŠ 7, *Odnosi između nas i Amerike*, 83-7-278, 83-7-279, z dne 4. 3. 1950).

⁷⁰ *Averell Harriman* (1891–1986), ameriški državnik in diplomat. Študiral je na Univerzi Yale, kasneje je postal diplomat. Mesto ameriškega ambasadorja v Moskvi je opravljal med letoma 1943–1946 in v Londonu (slabih 6. mesecev – leta 1946). Funkcijo ameriškega državnega sekretarja za trgovino je opravljal med letoma 1946–1948. Predsednik Truman, s katerim sta bila osebna prijatelja, ga je med letoma 1950–1951 zaposlil v svojem kabinetu kot svetovalca (Crystal (ur.), *The Cambridge biographical encyclopedia*, str. 426).

⁷¹ *Vjačeslav Mibajlovič - Molotov* (pravo ime Skrjabin) (1890–1986) je bil sovjetski politik, revolucionar in diplomat. Od vseh funkcij, ki jih je opravljal v takratni SZ, je najbolj znana tista, ki jo je opravljal kot minister za zunanje zadeve med letoma 1939–1949 (23. 8. 1939 je podpisal Hitler-Stalin pakt z nemškim zunanjim ministrom Joachimom Ribbentropom) in kasneje med letoma 1953–1956. Leta 1957 je bil obtožen za članstvo v t. i. "antipartijski skupini", zaradi česar so ga izključili iz partije. V letih 1957–1960 mu je sovjetska oblast podelila mesto veleposlanika v mongolski ljudski republiki. Leto kasneje je prevzel funkcijo predstavnika SZ pri Mednarodni agenciji za atomsko energijo na Dunaju (*Enciklopedija leksikografskog zavoda 4. knjiga* (Zagreb, 1968), str. 390).

zunanj minister Višinski⁷² navaden *aparátčik*, ki ne predstavlja politične moči, ampak samo izvršuje ukaze) član njegovega najožjega kabineta, ni bilo mogoče računati na kakršnokoli opustitev tovrstne politike. Sestanek spet ni mogel miniti brez omembe dogodkov v Koreji, ki so najbolj obremenjevali vrh takratne svetovne politike. ZDA so naivno upale, da Peking ne bo nasedel Moskvi in se aktivno vmešal v konflikt. Ob omembi Kitajske se je Harriman spet spomnil sestanka, ki ga je imel leta 1945 pri Stalinu. Ta mu je zmotno povedal, da bo Kitajska čez 20 let zagotovo gospodarsko vezana na ZDA, saj SZ Kitajcem naj ne bi bila sposobna nuditi vsega, kar zahtevajo (mislil je na stroje ter industrijske izdelke). Kar zadeva dogodke (suša in grožnje satelitskih držav) v FLRJ, je bilo med Američani po njegovih besedah moč čutiti veliko skrb za položaj, v katerem so se znašli narodi Jugoslavije. Razkol⁷³ med Moskvo in Beogradom naj bi bil po Harrimanovih besedah tako globok, da bi celo Američanom bilo lažje vzpostaviti boljše odnose z Moskvo kot pa npr. Titu. Vladimir Popović se je dotaknil tudi mnogostranskih posledic suše, ki so se odražale v vseh slojih družbe, še najbolj pa pri moči jugoslovanske vojske, ki je zaradi vsega omenjenega počasi pešala. Edina rešitev za nastalo situacijo je bilo posojilo bank, saj (glede na to, da so obstajali razni fondi pomoči za tiste države, ki so pristopile k Marshallovem planu) pristopanje v nekakšen "blok" držav ni prišel v poštev.⁷⁴

Pragmatizem v času stiske: FLRJ in ameriška pomoč (1950–1951)

Glede na vsebino telegrama, ki ga je veleposlanik Vladimir Popović 11. novembra 1950 poslal v Beograd, se je iz besed, ki jih je 33. ameriški predsednik Harry

⁷² Andrej Januarjevič Višinski (1900–1954) je bil sovjetski pravnik in diplomat. Leta 1935 je bil imenovan na funkcijo vrhovnega državnega tožilca. Njegov mandat (1936–1939) so zaznamovala številna ponarejanja uradnih dokumentov in priznanja obtoženih pod prisilo. Leta 1949 je zamenjal Molotova na mestu ministra za zunanje zadeve (*Enciklopedija leksikografskog zavoda, 6. knjiga* (Zagreb, 1969), str. 631).

⁷³ Nekaj do takratnih ključnih dogodkov, ki so samo potrjevali Harrimanovo izjavo: 28. 6. 1948 – sprejeta je bila resolucija Informbiroja; 13. 9. 1949 – Vlada FLRJ trdi, da se SZ aktivno vmešava v notranje zadeve Jugoslavije; 22. 9. 1949 – Moša Pijade v časniku Borba obtoži SZ, da želi s svojo politiko doseči svetovno dominacijo; 30. 9. 1949 – Beograd obelodani izjavo Moskve, da je pakta o prijateljstvu in medsebojni pomoči med državama konec; 19. 11. 1949 – Beograd zahteva odpoklic sovjetskega vojaškega atašeya in konzula v Zagrebu zaradi sovražnih aktivnosti ter vohunjenja; 2. 1. 1950 – Vlada FLRJ objavi, da je izvršila popolno reorganizacijo izobraževalnega sistema v državi z željo, da ga "osvobodi" sovjetskih idej; 19. 1. 1950 – Beograd obvesti Washington, da bo v kratkem prepovedal vsakršen prelet letal iz držav Kominforma; 23. 7. 1950 – jugoslovansko časopisje začne z napadi na "kult Stalina"; 7. 11. 1950 – Beograd trdi, da bo podprl vsako odločitev ZN, v primeru vojne s Kitajsko; 17. 11. 1950 – Đilas izjavi, da je v odnosih med FLRJ in SZ prišlo do nepremostljivih razlik (AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehranbenih artikala vlade FNRJ, AS 1, *Program pomoči u brani Jugoslaviji – Komitet inostranih poslova*, 1–214, z dne 27. 11. 1950, str. 30–33).

⁷⁴ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 31, *Harriman pri Vladimirju Popoviću*, iz mape Depeše VIII, material št. 1346, z dne 27. 10. 1950, str. 1–3.

Averel W. Harriman, ameriški državni sekretar za trgovino v letih 1946–1948 (Wikimedia Commons)

S. Truman namenil kongresnikom glede pomoči Titu, dalo razbrati, kakšna je ameriška naklonjenost njegovi vladi in politiki oponiranja Moskvi. Jugoslovanska vojska je bila po njegovem mnenju druga najmočnejša⁷⁵ v Evropi, takoj za sovjetsko.⁷⁶

⁷⁵ Besede, ki so zadevale moč jugoslovanske vojske, so bile zagotovo podkrepljene s podatki njihove Centralne obveščevalne službe (CIA) o trenutnem stanju v Jugoslaviji. Prvo (brez preostale Evrope) obrambno črto zoper sovjetski blok so po številu vojaških divizij predstavljale naslednje države: FLRJ (33. divizij), Turčija (19. divizij), Iran (10. divizij) in Grčija (8. divizij) (*Central Intelligence Agency (CIA), Readingroom*, The current situation in Yugoslavia, str. 11, dostopno na: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP98-00979R000100070001-3.pdf>, pridobljeno 14. 12. 2023).

⁷⁶ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 36, *Truman je obvestil osebnosti Kongresa o predlogu, da bi se obravnavalo vprašanje pomoči Jugoslaviji*, telegram iz mape Depeše VIII, material št. 1480, z dne 18. 11. 1950, str. 1; Batty, *Titova velika prevara: kako je Tito zavaljal Churchilla*, str. 285.

Sicer pa je Truman svoje besede utemeljeval z dejanji, ki jih je storila vlada FLRJ; vzroki razdora s Stalinom so bili na strani Tita, ki je pretrgal svojo povezavo s SZ in njenimi satelitskimi državami. Kremelj se je odločil, da bo Titov uspešni primer "odhoda" izpod sovjetskega nadzora rešil z ekonomsko blokado, s propagando, z grožnjami z vojaško agresijo in nenehnimi incidenti⁷⁷ ob meji. Namen Trumanove administracije (od resolucije Informbiroja naprej) je bil pomagati FLRJ pri ohranitvi njene neodvisnosti⁷⁸ in tako vnovčiti njeno odpadništvo. Nevtralnost Titove države je predstavljala eden od ključev za varnost/obrambo ZDA in njenih držav partneric pri Severnoatlantskem zavezništvu zoper grožnjo pred sovjetsko agresijo. Kot smo že omenili, je poleti leta 1950 Jugoslavija utrpela verjetno eno najhujših sušnih obdobij v svoji zgodovini. Prišlo je do izpada pridelkov, pomanjkanje krme pa je pripeljalo do obsežnega zakola živine. Vse to naj bi bili več kot jasni pokazatelji, da državi še isto zimo grozi lakota. Naravna nesreča in grožnje z vzhoda so predstavljale plodna tla za subverzivne aktivnosti Moskve z željo, da bi spodkopale sposobnost in trmo jugoslovanskih narodov, da se upre sovjetski agresiji.⁷⁹

Obstoječa situacija je prisilila vladajoče strukture v Beogradu k črnogledim napovedim; obrok kruha naj bi bilo treba po pisanju ameriškega časnika *New York Times* glede na zaloge pšenice zmanjšati za 10 %. Kmete po vsej državi so seznanili glede njihovih obvez do države, po kateri bi se naj obvezna oddaja pšenice oblastem znižala na približno 42 % prejšnjega povprečja. Izgube pridelka so bile težko nadomestljive, glede na do takrat relativno majhen uvoz iz tujih (sploh zahodnih) držav. Dimenzij posledic suše ni mogel napovedati nihče, niti vlada. Ena od ključnih nalog oblasti v Beogradu je bila zato zagotavljanje ustreznih količin hrane v prihajajočih mesecih.⁸⁰

Po poročanju *New York Timesa* naj bi FLRJ zaradi posledic suše v letu 1950 izgubila za okoli 4.000.000 ton živil (k temu številu spada tudi krma za živali). Številke so bile naravnost strašljive. Jugoslavija je v "najboljšem" primeru pričakovala izgubo 1.000.000 ton koruze. Pridelek pšenice je vlival nekaj upanja;

⁷⁷ Po resoluciji Informbiroja naj bi bilo po podatkih Kržavca in Markovića na meji FLRJ izzvanih okoli 7877 obmejnih incidentov, med katerimi so bile tudi žrtve (Kržavac in Marković, *Informbiro; kaj je to?: Jugoslavija je rekla ne*, str. 188).

⁷⁸ Novoimenovani ameriški veleposlanik Allen je te cilje ameriške zunanje politike potrdil še enkrat s splošno namero Washingtona, da nasprotuje vsaki obliki agresije na katerokoli suvereno državo – tudi Jugoslavijo – in da naj bi ZDA storile vse, kar je potrebno za njihovo zaščito. Potrebno je izpostaviti, da so tovrstne izjave prihajale z ameriške strani v času, ko so se začeli spopadi na Korejskem polotoku (Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 244).

⁷⁹ Nick Ceh, *U.S. Diplomatic records on relations with Yugoslavia During the early Cold War, 1948–1957* (New York, 2002), str. 238–240 (dalje: Ceh, *U.S. Diplomatic records on relations with Yugoslavia During the early Cold War, 1948–1957*).

⁸⁰ "Pressure on Yugoslavs is steadily mounting", *The New York Times* (*The news of the week in review*), 1. 10. 1950, št. 33.853, str. 4.

namesto pričakovanih 500.000 ton je bila država zgolj ob 350.000 ton. Ekstremne poletne vročine so prav tako prizadele pridelek zelenjave in krompirja, kjer je bila izguba celo 70 %.⁸¹ Tako naj bi na celotnem teritoriju FLRJ v letu 1950 poželi skupno 4.956.000 ton vseh žitaric, kar je predstavljalo zgolj 63,2 % žetve ob normalnem letu; ta je znašala 7.850.000 ton (v primerjavi z letom 1949 je bilo to 68,2 %).⁸²

Vlada FLRJ je na pritiske z vzhoda (upoštevajoč posledice suše) 1. novembra 1950 sprejela dodatne ukrepe, s katerimi so ukinili privilegirano oskrbo za večji del članov partije. S temi ukrepi so, po besedah hrvaškega zgodovinarja Darka Bekića, zadržali posebne trgovine samo za najvišje člane državnega vodstva. Nobeden naj ne bi mogel dobiti večjega obroka kot npr. rudarji in delavci železnic: 700 gramov kruha, 600 gramov moke, 60 gramov sladkorja, 70 gramov marmelade in 300 gramov fižola ali podobne zelenjave na dan. K temu je potrebno dodati tudi 6 kg mesa, 1,5 kg masti in 210 gramov kave na mesec. Po pisanju *Borbe* je takratna oblast razmišljala tudi o scenariju, kaj sledi v primeru, če država ne bo mogla zadostiti povpraševanju za najosnovnejšimi artikli. V tem primeru bi se najprej poskrbelo z najnujnejšo oskrbo za državno kritično infrastrukturo, to je šolstvo, otroške domove in bolnišnice, sledili naj bi pomembnejši industrijski in rudarski centri ter večja gradbišča s številnimi delavci, ki so delali na ključnih gospodarskih objektih. Naslednji v vrsti za oskrbo bi bili republiški centri s svojimi glavnimi mesti ter ostali industrijsko razviti kraji.⁸³

Potem ko je vlada FLRJ izčrpala vse načine, da reši nastalo situacijo z lastnimi močmi, je, kot smo zapisali, že 20. oktobra 1950⁸⁴ uradno zaprosila ZDA za pomoč pri odpravi najhujših posledic glede izpada pridelkov. Da je šlo za prelomno točko v odnosih ZDA – FLRJ, kar zadeva pomoč zaradi posledic suše, priča nota, ki jo je predal ameriški zunanji minister Acheson jugoslovanskemu veleposlaniku Vladimiru Popoviću – ameriška administracija se je odločila poslati pomoč⁸⁵ Jugoslaviji še v istem mesecu. Tako je prva ladja (nosila je ime "Make-

⁸¹ "Tito drought loss at 4,000,000 tons", *The New York Times*, 7. 10. 1950, št. 33.859, str. 5.

⁸² AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Materijal o suši*, 1–321, z dne 27. 11. 1950, str. 1–2.

⁸³ Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949–1955*, str. 190–191; "Kojim redom će se izdavati artikli obezbeđenog snabdevanja", *Borba*, 28. 10. 1950, št. 257, str. 4.

⁸⁴ Po pisanju *Borbe* je bil jugoslovanski veleposlanik v Washingtonu Vladimir Popović tisti, ki je 20. 10. 1950 še uradno predal pismo vlade FLRJ ameriškemu zunanjemu ministru Deanu Achesonu, v katerem se jih je prosilo za denarno pomoč pri obvladovanju katastrofalnih posledic suše ("Ačesonova izjava o pomoči Jugoslaviji", *Borba*, 22. 10. 1950, št. 252, str. 1).

⁸⁵ Upoštevalo se je priporočilo ameriškega vojaškega atašea v Beogradu, ki je datiralo iz 29. 6. 1948; uradna politika Washingtona se naj izogiba vseh aktivnosti v odnosu do Beograda, vse do trenutka, ko bo FLRJ pristopila sama. Takrat je potrebno delovati hitro in takoj (William Klinger in Denis Kuljiš, *Titov tajni imperij: nepoznate operacije vojskovode hladnog rata* (Zagreb, 2019), str. 493 (dalje: Klinger in Kuljiš, *Titov tajni imperij: nepoznate operacije vojskovode hladnog rata*).

donija⁸⁶⁾ z ameriško pomočjo prispela v reško pristanišče že 18. novembra 1950. Da je bila takojšnja pomoč (šlo je predvsem za pšenico, ječmen, koruzo, stročnice, jajca in mleko v prahu) dobrodošla, govori dejstvo, da se je bližal čas začetka koledarske zime, kar bi lahko dodatno otežilo dostavo pomoči v najbolj odročne predele FLRJ; v primeru nepredvidljivih snežnih razmer bi razni kraji postali nedostopni. Veliko težavo so med drugim predstavljale tudi kapacitete takratnih jugoslovanskih pristanišč. Največje reško pristanišče je lahko sprejelo mesečno 12 ladij, Šibenik in Split po dve, medtem ko sta Kardeljevo (danes Ploče) in Dubrovnik lahko sprejeli mesečno zgolj po eno ladjo. Sicer pa je jugoslovanska vlada dala Trumanovi administraciji naslednje zagotovilo: prvič, da bo vsej pomoči s strani ZDA nujena publiciteta preko vseh medijev javnega obveščanja v Jugoslaviji (tisk in radio); drugič, da bo pomoč razdeljena nepristransko in pošteno med prebivalstvo Jugoslavije; in tretjič, razdeljevanje hrane bo nadzorovano s strani opazovalcev,⁸⁷ ki jih bodo določile ZDA. Truman je kasneje v svojem sporočilu kongresu zaključil, da pričakuje odobritev 38 milijonov dolarjev za pošiljke hrane v Jugoslavijo, saj s tem dejanjem ohranjajo pri življenju državo, ki se je zoperstavila divjaškim grožnjam sovjetskih imperialistov. Naj tukaj posebej poudarimo, da je bil eden od ciljev te pomoči tudi želja po preprečitvi sovjetskega vdora na eno najbolj geostrateških območij v Evropi, kar je bilo seveda v ameriškem nacionalnem interesu.⁸⁸

Trumanova stališča so razburkala strasti v ameriškem senatu, potem ko je razprava nanekla k temi o pomoči FLRJ. Senatorji so bili med razpravo popolnoma jasni; pomoč državi, ki je v stiski, še vedno ne pomeni, da se ZDA strinjajo z režimsko politiko, ki po njihovem mnenju ne zagotavlja nobenih verskih, ekonomskih in političnih svoboščin. Nekateri senatorji so celo trdili, da v Jugo-

⁸⁶ Njena nosilnost je bila 9000 ton ("Ladje, ki bodo priplule", *Slovenski poročevalec*, 1. 1. 1950, leto XI, št. 1, str. 2).

⁸⁷ Ameriški kongres je za to nalogo imenoval 14 opazovalcev, katerim je bil nadrejen Richard V. Allen; v svoji dotedanji karieri je med drugim opravljal tudi funkcijo podpredsednika ameriškega Rdečega križa. Sedež njegovega štaba, ki je nadziral potek oz. distribucijo pomoči med narodi Jugoslavije, je bila ameriška ambasada v Beogradu. Pri opravljanju nalog opazovanja so Jugoslavijo razdelili na 11 območij (za vsako od območij je bil določen po eden ameriški terenski opazovalec). Pri opravljanju inšpekcijskih pregledov jim je bil za prosto gibanje po državi, za vsakega od njih, dodeljen po eden vojaški džip s prenosno posteljo (AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnenih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Hitna pomoč Jugoslaviji – Pismo ministra inostranih poslov – prevod; Dean Acheson*, 1–269, (1–30), z dne 6. 4. 1951, str. 3).

⁸⁸ Ceh, *U.S. Diplomatic records on relations with Yugoslavia During the early Cold War, 1948–1957*, str. 238–240; ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslov, dosje XXIII, dok. št. 32, *Vladimir Popović*, iz mape Depeše VIII, material št. 1339, z dne 1. 11. 1950; AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnenih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Hitna pomoč Jugoslaviji – Pismo ministra inostranih poslov – prevod; Dean Acheson*, 1–269, (1–30), z dne 6. 4. 1951, str. 5; AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnenih artikala vlade FNRJ, AŠ 2, *Lučki i skladišni kapaciteti za žito u rasutom stanju i druge prehrabnene artikale*, 2–1, z dne 25. 11. 1950, nepaginirano; Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 245.

slaviji sploh ni lakote in da je razlog t. i. pomanjkanja v tem, da oblast pleni kmečkemu prebivalstvu hrano in pridelke ter si dela lastne zaloge. Razprava je tekla tudi o četniškem vodji Draži Mihajloviću, zagrebškem nadškofu Alojziju Stepincu in sestrelitvi 2. ameriških tovornih letal nad teritorijem Slovenije v letu 1946. Tako naj bi med drugim razpolagali tudi s podatki, da je narod pripravljen za demokratične spremembe in da bi v primeru padca režima lahko prišlo do orientacije oblasti k Zahodu in ne stalinističnem Vzhodu. Kljub debati, ki je bila na trenutke zelo ostra, se je zlahka prišlo do zaključka, da pomoč Jugoslaviji zagotovo bo (ampak ne tako velika, kot so pričakovali v Jugoslaviji; ameriška vlada bi lahko, po mnenju Vladimira Popovića, "z malce več dobre volje" dala pred kongres večji zahtevek).⁸⁹

Potem ko je Truman na temelju predsedniških pooblastil 24. novembra obvestil senat in predstavniški dom, da se je na temelju Zakona o vzajemni obrambni pomoči odločil izdvojiti najprej 16 milijonov dolarjev (29. novembra 1950 je zahteval odobritev še dodatnih 38 milijonov) za pomoč FLRJ, je glede pomoči prišla tudi potrditev 11. decembra 1950, najprej iz senata (60 proti 21), ki mu je 13. decembra sledil še Predstavniški dom z 225 proti 142 glasovi. Pri tem, seveda, ne gre verjeti, da je pomoč prihajala zgolj iz humanitarne naklonjenosti Zahoda in razumevanja situacije, v kateri so se znašli narodi FLRJ po katastrofalni suši – obstajalo je tudi več drugih razlogov za ameriško pomoč Jugoslaviji.⁹⁰

Eden od senatorjev je videl v pomoči Titovi Jugoslaviji (vsaj, kar zadeva finance) dobro investicijo. Senator Scott W. Lucas je izračunal, da stane ameriške davkoplačevalce oprema in vzdrževanje ene vojaške divizije v Evropi 176 milijonov dolarjev. Tako da dobijo s takrat odobrenimi 38 milijoni dolarjev 32 jugoslovanskih divizij. Na drugi strani Atlantika je obveljalo stališče, da so stroški za vzdrževanje kateregakoli zavezniškega vojaka partnerskih držav dosti manjši kot pa ameriškega. Podobnega mnenja so bili tudi v ameriškem zunanjem ministrstvu. Po njihovih izračunih je bila cena gospodarske pomoči ZDA za FLRJ majhna v primerjavi z izkupičkom le-te. Pri tem so izpostavili jugoslovansko zaprtje državnih meje z Grčijo, kar je bil eden od ključnih razlogov za konec grške državljanske vojne, zaradi česar so ZDA privarčevale več sto milijonov ameriških dolarjev.⁹¹

⁸⁹ ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 45, *V senatu diskusija o pomoči Jugoslaviji – Vladimir Popović*, iz mape Depeše VIII, material št. 1584, z dne 8. 12. 1950, str. 1–2.

⁹⁰ Bekič, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949–1955*.

⁹¹ Bojan B. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta: armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958* (Beograd, 2006), str. 243 (dalje: Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta: armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958*); AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrambenih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Program pomoči u brani Jugoslaviji*, 1–34, z dne 27. 11. 1950, str. 1.

Washington je v nastali situaciji zaznal enkratno politično priložnost. Po telegramu, ki ga je 25. novembra 1950 Popović poslal v Beograd, je bilo za Američane samo vprašanje časa, kdaj se bo Beograd dokončno priključil zahodnemu svetu, zato mu je bilo potrebno pomagati za vsako ceno.⁹²

Kardelj v svoji knjigi zapiše, da so se skupaj z ekonomsko in vojaško⁹³ pomočjo začeli pritiski Zahoda na FLRJ vedno bolj stopnjevati; njihova želja naj bi bila, da bi postala ena izmed članic Severnoatlantskega zaveznitva, kar pa so v Beogradu ves čas zavračali, saj je bilo to v nasprotju z njihovimi težnjami po neodvisnosti od svetovnih velesil, ki se je v naslednjih letih uresničilo v gibanju neuvrščenih.⁹⁴

Iz poročila oziroma okrožnice vlade ZDA z dne 26. januarja 1951 o prvi polovici Programa pomoči Jugoslaviji, ki je bil kot urgentni del sprejet pred angažmajem ameriškega kongresa, se je dalo razbrati, da je bila pomoč v 95 odstotkih odposlana in bi morala biti (z izjemo približno 1000 ton razpršenih dobav moke in masti) v rokah končnega jugoslovanskega potrošnika do sredine februarja. Celotni urgentni program je bil izpeljan hitro in učinkovito. Preden so se lahko uporabila sredstva ameriškega Programa vzajemne obrambne pomoči (*Mutual Defence Assistance Program* – MDAP), je vsaka država NATA morala biti obveščena o nameravani akciji ZDA, prav tako je bilo od nje treba pridobiti odziv. Pred začetkom dobav moke iz Nemčije in Italije je bilo potrebno urediti specifikacije in podrobnosti pogodb. Največja ovira pri dobavi pomoči je bilo pomanjkanje ladjevja⁹⁵ po celem svetu, povzročeno s korejsko krizo, ki je bilo le delno ublaženo z večjo dostopnostjo in s predčasnim prevzemom koruze in ječmena, skladiščenih s strani Korporacije za blagovna posojila (*Commodity Credit Corporation*)⁹⁶. Pošiljke masti so zamujale zaradi začasne-

⁹² ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIII, dok. št. 39, *Telegram – Vladimir Popović*, iz mape Depeše VIII, material št. 1504, z dne 25. 11. 1950.

⁹³ 17. aprila 1951 sta bili med takratno vlado FLRJ in ameriško ambasado v Beogradu izmenjani noti (podpisnika sta bila ameriški veleposlanik George Allen in jugoslovanski pomočnik ministra za zunanje zadeve dr. Jože Vilfan), katerih vsebina se je nanašala na pomoč v surovinah in predmetih, ki jih bodo ZDA namenile FLRJ. Namen te pomoči je bila izključno krepitev obrambnih sposobnosti Beograda v primeru sovražne agresije iz vzhoda. Na drugi strani se je FLRJ zavezala, da bo ZDA dobavljala raznorazne surovine in polizdelke. Podobno kot pri pomoči s hrano zaradi posledic suše v letu 1950 so se oblasti v Beogradu zvezale nuditi podobno medijsko publiciteto tudi glede oskrbe naših narodov z orožjem ("Pomoč ZDA za krepitev obrambne sposobnosti Jugoslavije", *Slovenski poročevalac*, 20. 4. 1951, št. 94, str. 1).

⁹⁴ Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957: spomini*, str. 144.

⁹⁵ Po navedbah *Slovenskega poročevalca* bi naj v predvojni Jugoslaviji skupna tonaža trgovske mornarice znašala približno 400.000 bruto-registrskih ton. Zaradi posledic II. svetovne vojne je imela Titova Jugoslavija na razpolago zgolj 38 ladij, kar je skupaj znašalo 63.170 bruto-registrskih ton. Leta 1948 se je ta številka dvignila na 180.000, medtem ko bi naj ta številka leta 1949 dosegla že več kot 200.000 bruto-registrskih ton ("Z novimi motornimi ladjami se ponša naša trgovska mornarica", *Slovenski poročevalac*, 27. 3. 1950, št. 74, str. 3).

⁹⁶ Korporacija za blagovna posojila.

ga zmanjšanja zakola svinj (od katerih se pridobiva mast), kar je bila posledica hudih neviht v času zahvalnega dne v zahodnem delu ZDA.⁹⁷

Jugoslovanska vlada je upoštevala pogoje, ki so urejali dodeljevanje pomoči v hrani s strani ZDA. Domači uradniki so v celoti sodelovali z ameriškim osebjem, ki je nadzorovalo distribucijo živil, dobavljenih Jugoslaviji. Ameriško veleposlaništvo v Beogradu je poročalo o "nadvse veliki hvaležnosti" narodov Jugoslavije za zadnji izkaz ameriške darežljivosti in v svojih poročilih zagotavljalo, da gojijo "izjemno spoštovanje in naklonjenost" do ZDA. Kar zadeva odnose z Zahodom in njihovimi mediji,⁹⁸ lahko v Titovih nastopih v javnosti opazimo skrajni pragmatizem. Tako je npr. v intervjuju za BBC, katerega je vodil Francis Noel Baker, odkrito priznal, da je bila pomoč v hrani za domače prebivalstvo, ki sta jo nudili ZDA in Velika Britanija, ključna pri premagovanju posledic suše. Tukaj je potrebno omeniti, da je skupna količina ameriške pomoči v hrani za FLRJ znašala 521.346 ton, kar je znašalo takratnih 69.400.000 ameriških dolarjev.⁹⁹

"Konec" pomoči

Kot dokaz Titove iskrene hvaležnosti, pa tudi pragmatičnosti, lahko razumemo primer prihoda čezoceanske tovorna ladje "Slovenija"¹⁰⁰ avgusta 1951 v reško pristanišče, ki je "zadnja" nosila za državo dragocen tovor hrane zaradi posledic suše. Beograjska državna propaganda je v konkretnem primeru izkoristila ceremonialni protokol v vseh ozirih (kdo od tujih (bilo jih je devet), tukajšnjemu režimu naklonjenih novinarjev in fotoreporterjev je lahko prisoten in kdo ne; strah jih je bilo kritičnosti poročanja). Da pri morebitnih reakcijah tujine oz. vzhodnega bloka ter njihovih medijev, ki so pozorno spremljali vsak korak takratne diplomacije, nič ni bilo prepuščeno naključju, govori odločitev domačega protokola, da Tito ne sprejme dveh predstavnikov ECA (*Economic Coope-*

⁹⁷ Ceh, *U.S. Diplomatic records on relations with Yugoslavia During the early Cold War, 1948–1957*, str. 245.

⁹⁸ Če je dal Tito zaradi zunanje-politične orientacije med leti 1945–1948 zahodnim novinarjem med pet do sedem intervjujev letno, se je to med leti 1950–1952 skoraj potrojilo (Milan V. Terzić, *Titova vještina vladanja: maršal i maršalat: 1943–1953* (Podgorica, 2005), str. 234).

⁹⁹ Prav tam, str. 246; ARS, AS 1277, t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXIV, dok. št. 10, *Zabeležke o razgovoru Maršala Tita z dopisnikom BBC*, iz mape Depeše VIII, material št. 25, z dne 2. 2. 1951, str. 3; AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrabnenih artikala vlade FNRJ, AŠ 1, *Izveštaj o pomoči u prebrambenim artiklima Jugoslaviji za savladavanje posledica suše* 1–270, (1–12), z dne 30. 6. 1951, str. 4.

¹⁰⁰ Šlo je za najmodernejšo jugoslovansko trgovsko ladjo, ki je bila izdelana in splavljena v začetku leta 1951 v Amsterdamu. Svoj tovor je redno prevažala med Rijeko in pristanišči Severne Amerike ("Slovenija – naša najmodernejša trgovinska ladja", *Slovenski poročevalec*, z dne 28. 2. 1951, št. 50, str. 1).

ration Administration) iz Trsta, tamkajšnjega šefa Roberta Gallowaya in njegovega pomočnika Lesterja Gottlieba. ECA se je namreč povezovalo neposredno z Marshallovo pomočjo, kar bi lahko v Moskvi namerno napačno razumeli.¹⁰¹

Zato so 9. avgusta 1951 na Brionih točno opoldne pripravili slovesni sprejem pri Titu za ameriškega veleposlanika v Beogradu Georgea Allena in njegovo ženo, katerim je družbo delala skupina tujih opazovalcev (v devetih mesecih so "prečesali" celotno državo), ki je nadzirala razdeljevanje pomoči po Jugoslaviji. Tito je v pozdravnem nagovoru še enkrat izpostavil hvaležnost ameriški vladi in njenim ljudem, da so znali prisluhniti težavam, v katerih se je znašla država zaradi katastrofalnih posledic suše. V očeh narodov FLRJ je šlo za prijateljsko gesto zaveznika v minuli vojni, zato se je lahko marsikatera izjava Tita (npr. "Ameriška vlada in njen narod bo lahko imel v boju za mir naše narode vedno na svoji strani, kar je eden od razlogov za pomoč Jugoslaviji")¹⁰² različno interpretirala predvsem v tujini. Da je bil takraten položaj Beograda v odnosu do Zahoda in domače javnosti skrajno paradoksalen, je spet poskrbel sam maršal Tito – pomoč naj ne bi bila vezana na gospodarsko-politične koncesije.¹⁰³ Sicer pa si po besedah Allena nobena stran sploh ni upala predstavljati takšnega razpleta situacije, glede na to da je prva uradna prošnja za pomoč v Washington prišla s strani Beograda šele oktobra 1950 in da je nato ameriška vlada v zgolj šestih mesecih Jugoslaviji pomagal s preko 500.000 tonami raznorazne pomoči, kar je ob enem predstavljalo dobre obete za nadaljnji razvoj odnosov med državama.¹⁰⁴

Sklep

FLRJ se je v skozi kratki, a dinamični povojni zgodovini, še posebej po letu 1948, soočila z okoliščinami, ki so zahtevale premišljen in pragmatičen pristop. Če je vzhodni blok držav napram FLRJ ukrepal pričakovano koordinirano, je skrajno

¹⁰¹ AJ 836, fond Kancelarija maršala Jugoslavije (KMJ), K.3, I-2-a/92, *Kabinetu druga Maršala – drugu Branku Vučiniću*, z dne 3. 8. 1951, str. 1–2.

¹⁰² AJ 836, KMJ, K.3, I-2-a/92, *Prijem ameriškega ambasadora Džordža Alena i specijalnog izaslanika u izvršenju programa pomoči Ričarda Alena sa grupom posmatrača delegiranih povodom raspodele pomoči SAD Jugoslaviji kod maršala Tita, Brioni*, z dne 9. 8. 1951, str. 4.

¹⁰³ Po pisanju Jakovine naj bi bil Allen mnenja, da takratna, sicer marksistična, a od Moskve neodvisna FLRJ, bolj koristi "Svobodnemu svetu", kot da bi se odkrito povezala z Zahodom (Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)*, str. 34.

¹⁰⁴ AJ 836, KMJ, K.3, I-2-a/92, *Prijem ameriškega ambasadora Džordža Alena i specijalnog izaslanika u izvršenju programa pomoči Ričarda Alena sa grupom posmatrača delegiranih povodom raspodele pomoči SAD Jugoslaviji kod maršala Tita, Brioni*, z dne 9. 8. 1951, str. 3–5; "Tito Says Nation Stands With U.S. In Americans Struggle for Peace", *The New York Times*, 10. 8. 1951, št. 34.166, str. 5; "Zahvala maršala Tita", *Slovenski poročevalec*, 11. 8. 1951, št. 187, str. 1.

nepredvidljiva narava s svojimi ekstremi (v tem primeru suša) pahnila državo na kolena. Vladajoča komunistična nomenklatura, ovekovječena s herojstvi minule vojne, je morala zaradi posledic suše in svojega lastnega preživetja dokončno preusmeriti svoje zunanje politične aktivnosti k ideološkemu antipodu – Zahodu. Če je Beograd dobil prepotrebna živila za prebivalstvo, so na drugi strani v Washingtonu s svojimi opazovalci na terenu končno dobili možnost vpogleda v samo jedro takratne jugoslovanske družbe. Obojestranska (ne)simpatija, ki je včasih mejila na arogantnost, se je s pomočjo konkretnih dejanj obeh strani korenito spremenila. Na tem mestu je treba izpostaviti dejstvo, da je na neizogiben izbruh težav v Evropi in Aziji v primeru neukrepanja med razpravo o sprejetju Marshallovega načrta v ameriškem kongresu in senatu leta 1948 opozarjal tudi kasnejši šef ameriškega generalštaba Omar Bradley¹⁰⁵: "Če ne zaustavimo širjenja lakote in kaosa s pomočjo pri obnovi Evrope in Azije, bi lahko ZDA utrpele gotov strateški poraz."¹⁰⁶ V diskusiji, ki se je izkazala za daljnovidno, je bilo še posebej izpostavljeno tudi vprašanje pomoči (v trenutku nastanka tega poročila – maja 1948 – je bil Beograd kljub medsebojnim trenjem še vedno na strani Moskve) glede vojaške opreme.¹⁰⁷ Ukrepati je bilo potrebno takoj. Ko je Zahodu postalo dokončno jasno¹⁰⁸, da Tito več ne igra vloge sovjetskega vazala, so zraven iskanja pomoči glede hrane in posojil sledili resni medsebojni pogovori¹⁰⁹ tudi na temo dobave orožja.¹¹⁰

¹⁰⁵ Omar Nelson Bradley (1893–1981) je bil ameriški general. Med II. svetovno vojno je sodeloval pri pripravah na izkrcanje vojske ZDA v severni Afriki. Leta 1944 je kot poveljnik vodil operacije v Normandiji in Bretaniji. Leta 1945 je s svojimi enotami v Nemčiji prodrl vse do reke Elbe. Ob generalu Eisenhowerju je leta 1947 aktivno sodeloval pri ustanavljanju severnoatlantskega zaveznitva – NATO. Vrhunec svoje vojaške kariere je doživel leta 1949, ko je bil imenovan za načelnika Združenega štaba oboroženih sil ZDA. Iz aktivne službe se je umaknil leta 1953 (*Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 1. knjiga, str. 474).

¹⁰⁶ AJ 50, fond Predsedništvo vlade FNRJ, AŠ 43, Institut za mednarodno politiko i privredu, XIV. *Vojno – strategijski aspekt maršalovog plana – Vojne priprave u SAD i Maršalov plan*, z dne 3. 5. 1948 str. 3–4.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Po besedah zadnjega jugoslovanskega ministra za zunanje zadeve Budimirja Lončarja je bila izvolitev FLRJ v VS (20. 12. 1949) tisti ključni moment in dokaz, da je Beograd resnično pretrgal vse vezi z Moskvo (Jakovina, *Budimir Lončar: od Preka do vrba svijeta*, str. 66).

¹⁰⁹ Tri dni po slavnostnem sprejemu ameriške delegacije na Brionih pri Titu (9. 8. 1951) je sledil nov obisk z demokratskim senatorjem Blairom Moodyjem. V njegovem spremstvu so bili ameriški polkovnik Beverley Powell ter letalski polkovnik in sekretar ameriškega ministrstva za zunanje zadeve William Maxwell. Ena od poglobitnih tem sestanka je bila nabava sodobnega ameriškega orožja in vojaških reaktivnih letal, ki so bili jugoslovanski vojski nujno potrebni (AJ 836, KMJ, K.3, I-2-a/94, *Prijem američkog senatora Blera Mudija kod maršala Tita, Brioni*, z dne 12. 8. 1951, str. 1, 2 in 5).

¹¹⁰ Poleg ameriške brezplačne pomoči s hrano iz leta 1950 sta Beograd in Washington 14. 11. 1951 sklenila še dodaten sporazum o dobavi vojaške opreme, katere primarni cilj bi naj bil krepitev obrambnih zmogljivosti Jugoslavije (Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*, str. 244).

Tomaž Čelig and Darko Friš

**BETWEEN PRAGMATISM AND THREATS –
FEDERAL PEOPLE'S REPUBLIC OF YUGOSLAVIA 1950–1951**

SUMMARY

This paper provides a valuable insight into the complex dynamics of international relations during the early Cold War period, revealing how the foreign policy decisions of the Federal People's Republic of Yugoslavia (sln. *Federativna ljudska republika Jugoslavija* – FLRJ) shaped its role on the global stage. It examines a pivotal period in the history of the FLRJ following its break with the Cominform (in South Slavic languages *Informbiro*) in 1948, with a particular focus on the years 1950–1951, when the country faced multifaceted economic, political, and diplomatic challenges. Utilizing archival sources, press records, and available scholarly literature, the study explores how these challenges influenced the development of Yugoslavia's new foreign policy and its position within the international system.

After the split with the Cominform, Yugoslavia suffered an economic blockade and political isolation imposed by the Soviet Union and its allies. This severed critical trade flows essential to the Yugoslav economy, precipitating a severe economic crisis. The situation was further exacerbated by a devastating drought, which significantly impacted agriculture and caused shortages of basic foodstuffs. The country faced food scarcity, economic stagnation, and the risk of a broader social crisis. In response, the FLRJ sought economic and political assistance from the West, particularly from the United States. This turn to the West was both pragmatic and necessary, as it was the only viable means to survive the economic isolation and avert a humanitarian catastrophe.

The United States regarded Yugoslavia as a strategically important state within the context of the Cold War. The U.S. administration provided economic and humanitarian aid, including food supplies, financial credits, and technical support. This assistance was critical for stabilizing the economic situation and mitigating the effects of the drought, while also serving American interests by weakening Soviet influence in the region.

The authors emphasize the complexity of relations between the FLRJ and the West. Belgrade insisted on neutrality to maintain political independence and avoid aligning with any bloc. This neutrality was evident in its diplomatic maneuvers, which carefully avoided excessive closeness to any great power. Although U.S. aid was conditional on certain reforms, particularly in the economic sector – such as a greater focus on the production of consumer goods

and food products – Yugoslavia managed to preserve its sovereignty and pursue its own political agenda. Key political actors, such as Edvard Kardelj, played a crucial role in shaping the FLRJ diplomatic strategy. Yugoslav diplomats actively sought economic and political support, emphasizing that the aid was necessitated by the economic blockade and drought rather than a shift in political alignment. Despite ideological differences, the West recognized that supporting Yugoslavia was vital for maintaining regional stability and counterbalancing Soviet influence.

The authors conclude that the FLRJ pivot to Western allies was primarily driven by survival imperatives rather than an ideological shift. Western aid, encompassing both economic support and political recognition, was essential for preserving Yugoslavia as an independent actor in international politics. Through pragmatic diplomacy, the FLRJ overcame immediate threats of economic collapse and isolation while maintaining relative independence during a period of intense geopolitical tensions.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1277, t.e. 30 in t.e. 31, Ministarstvo inostranih poslova, dosje XXII, XXIII, XXIV, XXV.

AJ – Arhiv Jugoslavije

- AJ 836, fond Kancelarija maršala Jugoslavije (KMJ).
- AJ 50, fond Predsedništvo vlade FNRJ.
- AJ 83, fond Zbirka Sava Kosanović.
- AJ 127, fond Komisija za vanredni uvoz prehrambenih artikala vlade FNRJ.

New York Times – New York, letnik 1950, 1951.

Borba – Beograd, letnik 1950.

Slovenski poročevalec – Ljubljana, letnik 1951.

Slobodna Dalmacija – Split, letnik 1971.

Central Intelligence Agency, *Readingroom* (dokumenti); dostopno na:
<https://www.cia.gov/readingroom/docs/>, pridobljeno: 14. 12. 2023.

.....

Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990).

Batty, Peter, *Titova velika prevara: kako je Tito zavajal Churčila* (Ljubljana: Nova obzorja d.o.o., 2015).

Bekić, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu : odnosi s velikim silama 1949–1955* (Zagreb: Globus, 1988).

Bilandžić, Dušan, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980).

Bogetić, Dragan, "Ekonomska i vojna pomoć zapada Jugoslaviji u vreme sukoba sa Kominformom", v: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine: zbornik radova sa naučnog skupa = The Yugoslav-soviet conflict in 1948: collection of works from the scientific conference* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1999).

Ceh, Nick, *U.S. Diplomatic records on relations with Yugoslavia During the early Cold War, 1948–1957* (New York: Columbia University Press, 2002).

Connelly, John, *Od naroda no nacija: povijest istočne Evrope* (Zaprešić, 2022).

Crystal, David (ur.), *The Cambridge Biographical Encyclopedia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Deutscher, Isaac, *Stalin: politična biografija* (Zagreb: Globus – Ljubljana: Delo, 1977).

Dimitrijević, Bojan, *Od Staljina do Atlantskog pakta: armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945–1958* (Beograd: Službeni list SCG, 2006).

- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 1. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1966).
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 2. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1967).
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 3. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1967).
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 4. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1968).
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 5. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1969).
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 6. knjiga* (Zagreb: Leksikografski zavod, 1969).
- Gaddis, John Lewis**, *The Cold War: A new history* (New York: Penguin Press, 2005).
- Goldstein, Ivo**, *Hrvaška zgodovina* (Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008).
- Goldstein, Ivo in Goldstein, Slavko**, *Tito* (Ljubljana: Modrijan, 2017).
- Heuser, Beatrice**, *Western "containment" policies in the Cold war; the Yugoslav case: 1948–53* (London–New York: Routledge, 1989).
- Ilić, Saša**, *Stranci "gastarbajteri": strana stručna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950* (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2020).
- Jakovina, Tvrtko**, Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene američke države: 1944–1955 (Zagreb: Profil international, Srednja Europa, 2003).
- Jakovina, Tvrtko**, *Budimir Lončar: od Preka do vrha svijeta* (Zaprešić: Fraktura, 2020).
- Jakovina, Tvrtko**, *Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963)* (Zagreb: Matica hrvatska, 2002).
- Jarman, Robert L. (ur.)**, *Yugoslav Political Diaries 1918–1965, Volume 3: 1938–1948* (Slugh, 1997).
- Jarman, Robert L. (ur.)**, *Yugoslav Political Diaries 1918–1965, Volume 4: 1949–1965* (Slugh, 1997).
- Judt, Tony**, *Velika iluzija?: razmislek o Evropi* (Ljubljana: UMco, 2015).
- Kardelj, Edvard**, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957: spomini* (Ljubljana: Državna založba Slovenije – Beograd: Radnička štampa, 1980).
- Kershaw, Ian**, *Personality and Power: Builders and destroyers of Modern Europe* (London: Allen Lane, 2022).
- Kissinger, Henry A.**, *Svjetski poredak* (Zagreb: Školska knjiga, 2015).
- Klinger, William in Kuljiš, Denis**, *Titov tajni imperij: nepoznate operacije vojskovođe hladnog rata* (Zagreb: Media bar, 2019).
- Kržavac, Savo in Marković, Dragan**, *Informbiro; kaj je to?: Jugoslavija je rekla ne* (Ljubljana: Komunist, 1976).
- Lane, Ann**, *Britain, the Cold War and Yugoslav unity: 1941–1949* (Brighton: Sussex Academic Press, 1996).
- Lees, Lorraine M.**, *Keeping Tito afloat: the United States and the Cold War* (Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1997).
- Miletić, Aleksandar V.**, "Spoljnopolitička delatnost Milovana Đilasa 1944–1953", v: *Jugoslovenska diplomatija, 1945–1961: zbornik radova* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012).

-
- Montefiore, Sebag**, *Stalin: na dvoru rdečega carja* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014).
- Petranović, Branko**, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. knj. 3: Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper: Lipa, 1995).
- Pons, Silvio**, *Svetovna revolucija: zgodovina mednarodnega komunizma 1917–1991* (Ljubljana: Sophia, 2017).
- Ridley, Jasper**, *Tito: biografija* (Zagreb: Prometej, 2000).
- Šuvar, Mira**, *Vladimir Velebit: svjedok historije* (Zagreb: Razlog, 2001).
- Terzić, Milan**, *Titova vještina vladanja: maršal i maršalat: 1943–1953* (Podgorica: Pobjeda, 2005).
- Westad, Odd Arne**, *Povijest Hladnog rata* (Zaprešić: Fraktura, 2017).

DOI 10.32874/SHS.2024-06

Operations "Venček" and "Prstan": Monitoring of Mixed Marriages with Eastern European Citizens in Socialist Republic of Slovenia by the State Security Service in the 1980s

Ana Šela

Ph.D., Assistant Professor
Regional Archives Maribor
Glavni trg 7, SI-2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ana.sela@pokarh-mb.si; ana.sela@guest.um.si

Abstract:

The article examines the monitoring of mixed marriages in the 1980s by the Slovenian intelligence and security agency, the State Security Service (SDV) and federal State Security Service (SDB), which functioned as the secret political police. This study is based on previously unprocessed archival material housed at the Archives of the Republic of Slovenia and two confidential and classified analyses from the 1982 of the operations of the Soviet intelligence service on Yugoslav territory in the 1970s and 1980s, written by employees of the SDB. Mixed marriages, especially those involving Eastern European citizens, were of particular interest to the SDV due to perceived counterintelligence risks that were viewed as potential threats to the system, primarily concerning activities of Eastern European intelligence agencies. In response, the SDV launched at least one operational campaign under the codename "Venček" (Wreath) and conducted an operational investigation named "Prstan" (Ring). Drawing on preserved documentation, the author presents a comprehensive statistical and content-based review of the reports, analyses, and information produced by the SDV during the 1980s.

Keywords:

mixed marriages, State Security Service, 1980s, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Eastern European citizens

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 207–242, 86 notes, 1 table, 7 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

Marriages between Yugoslav citizens and Eastern European citizens represent an intriguing aspect of intercultural and international relations during the period of Slovenia and the broader Yugoslav state. A potentially more politically correct term for 'mixed marriages' might be 'heteroethnic partnerships',² defined as marriages in which partners identify with different ethnicities. However, the term mixed marriages will be used here to align with the terminology found in the analyzed archival documents.

The security aspects of mixed marriages, particularly with Eastern European citizens, were intertwined with the broader context of Cold War politics and international relations, as well as the specific political and security circumstances in Yugoslavia. The 1980s in Slovenia were characterized by unique political and social conditions that influenced international relations and, consequently, marriages with Eastern European nationals. Surveillance was a crucial component of international strategy during this period, with both the Eastern and Western blocs investing heavily in intelligence services. A comprehensive review of Cold War surveillance literature reveals the extensive use of intelligence services to maintain state security and political control. Studies particularly focus on the role of surveillance in maintaining the ideological purity and stability of communist states, which often perceived internal dissent and external influences as existential threats.³ Intelligence services on both sides monitored their opponents' activities under a veil of secrecy, employing various espionage methods, including marriages and close relationships ("honey traps"). In some cases, spies entered marriages with nationals of the target country as a cover, while in others, especially among Eastern European citizens, marriage served as a tactic for gaining access or citizenship. Such relationships provided deep cover and access to various social circles.⁴ These methods raised numerous ethical and legal concerns, from violations of individual privacy and sovereignty to the potential collateral damage in covert operations. Moreover,

¹ The discussion was developed as part of research conducted within the program group of the Department of History at the Faculty of Arts, University of Maribor, P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, funded by the Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Damir Josipovič, "Slovenski otroci v migracijskih statistikah jugoslovanskega prostora: od migracij družin do 'pionirskih migracij'", in: Janja Žitnik Serafin (ed.), *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje* (Ljubljana, 2015), p. 151.

³ Christopher Andrew, "Intelligence and International Relations in the Early Cold War", *Review of International Studies* 24, No. 3 (1998), pp. 321–330; Bob de Graaf and James M. Nyce (ed.), *Handbook of European Intelligence Cultures* (London–Bulder–New York–Toronto–Plymouth, 2006).

⁴ Michael Jonsson and Jakob Gustafsson, *Espionage by Europeans. A Preliminary Review of Court Cases* (Stockholm, 2022).

the reliability of gathered intelligence was often problematic, as inaccurate information or misleading counterintelligence could mislead operatives. Strict secrecy and a lack of oversight sometimes led to abuses of power and human rights violations. Notably, the opening of secret police archives in Eastern Europe (e.g., the Soviet KGB, East German Stasi, Romanian Securitate, etc.) has enabled scholars to explore espionage narratives and reveal their methodologies, areas of interest, tasks, intelligence objectives, and jurisdictions.⁵ Histories of Cold War surveillance in Western democracies often focus on civil liberties, legal frameworks, and political dimensions, while the personal experiences of those under scrutiny are typically examined within authoritarian or police state contexts.⁶

The Slovenian State Security Service (*Služba državne varnosti* – SDV), functioning as secret political police within the federal State Security Service (*Služba državne bezbednosti* – SDB) framework, played a crucial role in safeguarding Yugoslavia's stability. Domestically, it targeted "internal enemies," including intellectuals critical of the regime, while externally, it focused on countering foreign intelligence services, particularly from Eastern Europe, suspected of infiltrating Yugoslavia and its diaspora.⁷ Mixed marriages, perceived as potential conduits for espionage, became a significant focus of the SDV's surveillance efforts.⁸ Despite the importance of this subject, there is a noticeable

⁵ John Barron, *KGB: The Secret Works of Soviet Secret Agents* (London, 1981); Dragutin Lukić, *Savremena špijunaža* (Beograd, 1982); Zoran Krunic, "Konec hladne vojne in obveščevalno-varnostni sistem SZ oz. Rusije", *Policija*, No. 3–4 (1994), pp. 113–129; Viktor Bortnevski, *White intelligence and counter-intelligence during the Russian civil war* (Pittsburg, 1995); Jeffrey Richelson, *Foreign Intelligence Organization* (Massachusetts, 1998); Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *Mitrokhin Archive: The Kgb In Europe And The West* (London, 1999); Norton Polmar and Thomas B. Allen, *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage* (New York, 2004); Ben de Jong, "The KGB in Eastern Europe during the Cold War: on agents and confidential contacts", *Journal of Intelligence History* 5 (2005), pp. 85–103; Robert W. Pringle, *Historical dictionary of Russian and Soviet intelligence* (Mayham, 2006); Artur Gruszczyk, "Poland: The Special Services Since the Independence", in: Bob de Graaf, James M. Nyce and Chelsea Locke (ed.), *Handbook of European Intelligence Cultures* (London–Bulder–New York–Toronto–Plymouth, 2006), pp. 279–281; Gidi Weitz, "The Schlaff Saga / Laundered funds & 'business' ties to the Stasi", *Haaretz.com*, 7. september 2009, available at: <http://web.archive.org>, accessed: 1. 3. 2024; Marko Lopušina in Milan Petković, *Enciklopedija špijonaže* (Beograd, 2003); Prokop Tomek, "Czechoslovakia: The Czech Path between Totalitarianism and Democracy", in: Bob de Graaf, James M. Nyce and Chelsea Locke (ed.), *Handbook of European Intelligence Culture* (London–Bulder–New York–Toronto–Plymouth, 2006), pp. 81–89; Istvan Szikinger, *National Security in Hungary. Democracy, Law and Society; Internal security services in contemporary Europe* (London, 2003); Dennis Deletant, "The Securitate and the police state in Romania, 1964–89", *Intelligence nad National Security* 9, No. 1 (2014), pp. 22–49, etc.

⁶ Ebony Nilsson, "Real and Imagined Encounters in the Social History of Surveillance: Soviet Migrants and the Petrov Affair", *Journal of Social History* 56, No. 3 (2023), pp. 585–586.

⁷ Gorazd Bajc, Tadeja Melanšek and Darko Friš, "Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – 'samoevalvacije' slovenske SDV", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 839–878.

⁸ Ana Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz* (1980–1989) (Maribor, 2023) (hereinafter: Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz*).

gap in both theoretical and empirical research addressing ethnically mixed marriages in Yugoslavia, particularly in Slovenia.⁹ Studies on Cold War surveillance of Soviet spies beyond the well-documented cases in the U.S. and U.K. remain scarce,¹⁰ with little attention given to counterintelligence operations targeting mixed marriages between Eastern Bloc nationals and Yugoslav citizens. This research gap is partly due to the classified nature of state security records, restricted access to archives, and the relative recency of these events, all of which complicate academic inquiry. The limited exploration of this topic leaves critical questions about the geopolitical and personal dimensions of Cold War surveillance unanswered.

This article aims to contribute to bridge this gap, at least within the field of historical research. This article presents, for the first time, two significant operations aimed at addressing these concerns. *Operation "Venček"* (1977) sought to detect Eastern European intelligence activities within mixed marriages, while *Operational research "Prstan"* (1987) expanded and systematized this approach. These operations underscore the SDV's efforts to mitigate security risks linked to international relationships and maintain regime stability.

Eastern European Citizens in Slovenia Within the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY)

Mixed marriages between Yugoslav citizens and nationals of other Eastern European countries were relatively common during the 1970s and 1980s. Based on statistical data from Yugoslav population censuses, it can be inferred that the frequency of such unions increased following the establishment of socialist Yugoslavia, which aimed to "establish" new societal value.¹¹

From the 1960s onwards, Yugoslavia's relatively open borders facilitated greater mobility compared to other communist states. As a non-aligned country, Yugoslavia maintained unique relationships with both Western and Eastern European nations. For many Eastern European countries, Yugoslavia represented a gateway to the West due to its political and geographical positioning, fostering increased interactions between its population and that of neighbouring states. Mixed marriages with Eastern Europeans often resulted from cultural

⁹ Mateja Sedmak, "Etnično mešane zakonske zveze kot oblika medkulturnega soočenja: primer Slovenske Istre", *Družboslovne razprave* 18, No. 39 (2002), p.37.

¹⁰ Raymond L. Garthoff, "Foreign Intelligence and the Historiography of the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 6, No. 2 (2004), pp. 21–56.

¹¹ Irena Šumi, *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji* (Ljubljana, 2000), p. 164.

exchanges, academic programs, or economic migration, particularly in border regions like Prekmurje, characterized by ethnically mixed populations.¹²

Cold War tensions also led to heightened security scrutiny concerning immigration from Eastern European countries. In socialist authoritarian regimes like Yugoslavia, intelligence and security services played a pivotal role in monitoring and managing potential risks. As a non-aligned state, Yugoslavia, including Slovenian territories, balanced its relations with both political blocs, enabling diverse international interactions. Immigration to Slovenia, including from countries beyond Yugoslavia, increased after the borders opened in the 1960s, peaking in the 1970s.¹³ In the 1980s, however, migration decreased due to economic crises and tightened immigration policies,¹⁴ though democratization efforts simultaneously heightened interest in retaining immigrants within Slovenia.

Historical research on archival materials reveals significant immigration to Yugoslavia, including Slovenia, from Eastern European countries, accompanied by mixed marriages with citizens from these states. Such unions, particularly with individuals from communist countries like the Soviet Union, Hungary, Bulgaria, Romania, Poland, Czechoslovakia, and the German Democratic Republic, often stemmed from cultural and academic exchanges or economic migration.¹⁵ The security dimensions of these marriages were closely linked to Cold War political dynamics and Yugoslavia's specific security circumstances.

Yugoslav intelligence services (republicans and federal)¹⁶ were acutely aware of Soviet strategies,¹⁷ which included subtle channels such as mixed mar-

¹² Atilla Kovács, "Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju", *Razprave in gradivo* 48–49 (2006), pp. 6–37.

¹³ Janez Malačič, "Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 45, No. 2 (1999), pp. 299–313.

¹⁴ Carl-Ulrik Schierup, "The 'Migration Crisis' and the Genesis of Europe's New Diversity", in: Carl-Ulrik Schierup et al. (ed.), *Migration, Citizenship, and the European Welfare State: A European Dilemma* (Oxford, 2006), pp. 21–47.

¹⁵ Matjaž Klemenčič and Jernej Zupančič, "Primerjava družbenega in prostorskega razvoja madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji, na Hrvaškem in v obdobju po razpadu Jugoslavije", *Razprave in gradivo* 44, (2004), pp. 158–200.

¹⁶ To avoid misunderstandings, the initial SDV will be used to distinguish the republican intelligence and security service, while SDB will refer to the federal service. The SDB, headquartered in Belgrade, effectively assumed the federal role of professional training and coordinating work between the individual services. The republican security services were allowed to carry out operations independently without the consent of the federal service, except in cases concerning the foreign policy of the SFRY, where decisions were made by the SDB of the SFRY (Iztok Podbregar, *Obveščevalno-varnostna dejavnost: procesi, metode, nadzor* (Maribor, 2012), pp. 50–51 (hereinafter: Podbregar, *Obveščevalno-varnostna dejavnost*)).

¹⁷ In the Archives of the Republic of Slovenia (ARS), analytical material on foreign intelligence services has been preserved, with the majority focusing on Eastern European intelligence services (primarily those of the Soviet Union and its satellites). Additionally, extensive annual indicative information on the activities of foreign intelligence services of the Federal Secretariat for Internal Affairs is available, including reports and weekly reviews of developments in the field of counterintelligence.

riages to promote political and economic interests. Consequently, monitoring these unions formed part of a broader security framework aimed at managing risks and ensuring stability in the complex international environment of the Cold War. Following the Tito-Stalin split, the SDV paid special attention to mixed marriages, which could pose threats to the regime either as tools of external infiltration or sources of internal destabilization. As such, surveillance of Eastern European immigrants in Slovenia became an integral aspect of the security policy in the Yugoslav territory.

As noted by the Security Administration of the Federal Secretariat of National Defense (SSNO¹⁸) in its 1982 analysis¹⁹, Soviet citizens residing or temporarily staying in Yugoslavia were pivotal in the implementation of Soviet intelligence activities.

Due to the lack of literature on mixed marriages with Eastern European citizens during the Cold War – or its complete absence – the following analyses or study discussions from 1982 will serve as the primary source for examining Soviet citizens and their mixed marriages in Yugoslavia. These studies were based on intelligence and counterintelligence data collected by Yugoslav federal and republican state security services.

Yugoslavia's relative openness to foreign countries and its well-developed international relations allowed the presence of various categories of Soviet citizens throughout the country, which provided the Soviet intelligence service Committee for State Security (KGB) with broad access to strategic and tactical information. The Soviet intelligence service exploited existing forms of cooperation, such as economic, scientific-technical, cultural, and sports relations, to expand its influence and gather data.²⁰ Particular attention was given to individuals integrated into Yugoslav society through mixed marriages. These individuals often served as observation points or conduits for transmitting information. Additionally, Soviet citizens appeared in various roles, says ranging from economic experts and instructors to students and lecturers, enabling their dispersed presence in strategically significant industrial centers such as Sarajevo, Kardeljevo, and the Makarska Riviera.²¹

Similar to the tasks of the SDV: Carrying out the two fundamental tasks of rooting out and integrating real and imagined enemies of the regime, and shap-

¹⁸ SSNO – Savezni sekretarijat narodne odbrane.

¹⁹ Marijan Močibob, "Korišćenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana koji žive ili privremeno borave u Jugoslaviji", in: *Obaveštajno-bezbednosni sistem SSSR sa težištem na obaveštajnoj i subverzivnoj delatnosti protiv SFRJ i njenih oružanih snaga i mere suprotstavljanja* (Beograd, 1982), pp. 61–71 (hereinafter: Močibob, "Korišćenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana").

²⁰ Amir Weiner and Aigi Rahi-Tamm, "Getting to Know You. The Soviet Surveillance System, 1939–57", *Kritika Explorations in Russian and Eurasian History* 13, No. 1 (2012), p. 5 (hereinafter: Weiner and Rahi-Tamm, "Getting to Know You. The Soviet Surveillance System, 1939–57").

²¹ Močibob, "Korišćenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana", p. 63.

ing the population into a new socialist society, Soviet surveillance from the very beginning adopted a distinctly pervasive, interventionist, and active approach, which translated into numerous institutions, policies, and initiatives.²² The Soviet Union and the rest of the East Bloc favored human intelligence (HUMINT) the use of agents to gather information.²³ The SSNO analysis specifically emphasized that Soviet intelligence operations were based on covert methods, often disguised as economic, cultural, or sports interactions as well. Among the categories of Soviet citizens engaged in intelligence tasks, the analysis highlighted economic relations experts, equipment installers and servicemen, military advisors, and cultural and sports delegations.²⁴ Their presence was strategically directed at monitoring key industrial facilities, communication routes, and Yugoslavia's military-economic capacities. The role of transit tourist groups, often engaged in surveillance and information-gathering activities under the guise of cultural and sports events, was also underscored. Special attention had to be given to returnees from the Informbiro period and their family members, who were often perceived by the SDV as ideologically indoctrinated in the Soviet Union.²⁵ Similarly, White émigrés²⁶ and their descendants, who maintained ties with Soviet culture and intelligence structures, were regarded by Soviet services as potential sources of information or influence.²⁷ The analysis further noted that Soviet intelligence activities were often supplemented by citizens of other socialist states, such as Hungary, Czechoslovakia, and Bulgaria. Through business and tourism, these individuals ensured a broader scope of Soviet influence while also serving as auxiliary channels for information-gathering. Such dispersed and integrated forms of intelligence activities posed significant challenges for Yugoslav security structures.

At the SSNO, it was noted that, compared to the intelligence services of the United States and other Western European countries, the methodology of the KGB exhibited "greater persistence, diversity, and efforts to establish a presence across all areas of socio-political and economic life."²⁸ According to an analysis the KGB, allegedly employed systematic and extensive methods

²² Weiner and Rahi-Tamm, "Getting to Know YOur. The Soviet Surveillance System, 1939–57", p. 5.

²³ Kristie Macrakis, "Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War", *Isis* 101, No. 2 (2019), p. 379.

²⁴ SIAS 1931, t. e. 1463, A-11-12, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979, Ljubljana, 1980.

²⁵ Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001), p. 36.

²⁶ White émigrés or White Russian exiles (slv. Beloemigrants) – is the term most commonly used for such Russian émigrés, although some have been of Ukrainian and other ethnicities, and were not culturally Russians.

²⁷ Ebony Nilsson, *Displaced Comrades: Politics and Surveillance in the Lives of Soviet Refugees in the West* (London, 2023), pp. 193–223.

²⁸ Močibob, "Koriščenje u obaveštajanom radu sovjetskih građana", p. 64

to infiltrate Yugoslav society. The report claims that Soviet operatives focused heavily on building social connections, particularly with individuals linked to specific influential structures. These relationships were reportedly deepened to the point where individuals were introduced to diplomatic and consular representatives, facilitating further data collection and even recruitment attempts. The analysis also suggested that the KGB was highly selective, allegedly targeting teachers and students of the Russian language, former supporters of the Cominform, bureaucratic and dogmatic figures, and repatriated individuals who had prior ties to the Informbiro. Particular emphasis was placed on reaching the families of active military personnel or establishing direct contact with members of the Yugoslav People's Army (JLA), with the presumed aim of infiltrating military structures. It is further alleged that Soviet intelligence attempted to consolidate positions through connections with Yugoslav citizens in key roles, particularly those ideologically sympathetic to Soviet policies. Through such connections, the KGB was believed to monitor security services, identify collaborators, assess countermeasures, and influence operations.²⁹ Soviet activities purportedly extended to economic organizations, where Soviet nationals allegedly gathered information on production capacities, organizational structures, and Western-imported technologies.³⁰ According to the analysis, these activities often exceeded contractual obligations and included broader inquiries into economic and political circumstances. It is also claimed that Soviet operatives infiltrated military sectors, observing installations, unit structures, and advanced technologies. They reportedly conducted unauthorized observations of military sites under the guise of research trips, allegedly leading to several warnings and, in some cases, the repatriation of individuals to the Soviet Union.³¹ Eastern Europeans in Yugoslavia were reportedly engaged in subversive and propaganda activities, the intensity of which varied depending on international and domestic circumstances.³² Experts residing in the country for extended periods were said to act cautiously and selectively, while short-term visitors, such as tourists or Informbiro returnees, were allegedly more audacious and openly critical of the Yugoslav system. These activities reportedly included glorifying the Soviet model of socialism, criticizing Yugoslavia's self-management and non-alignment policies, and denying the revolutionary achievements of the Yugoslav state. Soviet citizens often exploited interna-

²⁹ Victor Suvorov, *Inside Soviet Military Intelligence* (London, 1984), available at: <https://militera.lib.ru/research/suvorov8/index.html>, accessed: 1. 3. 2024.

³⁰ SI AS 1931, t. e. 2313, A-31-22, Poročilo o realizaciji programskih nalog za leto 1985, Ljubljana, januar 1986, p. 54.

³¹ Močibob, "Koriščenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana", pp. 66–69.

³² SI AS 1931, t. e. 2902, A-11-14, Letno poročilo USDV – SRS 1981, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1981, Ljubljana, 1982, p. 40.

tional events, such as conflicts in Afghanistan or Poland, to justify Soviet policies and blame the West.³³ As stated in the 1981 annual report on the implementation of tasks by the SDV, Eastern European countries, particularly the Soviet Union and its infiltrators, were reportedly seeking room to maneuver in order to "achieve their long-term political, strategic, and economic goals." For example, following the events in Kosovo – which, in 1981, became the first focal point of tension in Yugoslavia's national crisis that continued to escalate throughout the 1980s³⁴ – Eastern European countries and their institutions (representative offices), economic organizations, scientific, cultural, and other delegations allegedly intensified their efforts to gather information about deviant occurrences in international relations, which were believed to reflect the Kosovo events.³⁵ Particular emphasis was placed on propaganda highlighting Yugoslavia's economic challenges and portraying Soviet achievements as superior. The Soviet Embassy allegedly provided propaganda materials, which were disseminated among Yugoslav citizens, including military personnel. In specific instances, Soviet citizens were reportedly involved in intelligence-gathering.³⁶

The presence of Soviet citizens in mixed marriages had a dual purpose, based on the analysis: facilitating the adaptation of Soviet operatives to the local environment and serving as sources of intelligence. As it is stated in the analysis, subversive-propagandistic activities were primarily aimed at "discrediting Yugoslavia's self-management system and promoting the Soviet model of socialism".³⁷

The following interesting study discussion on mixed marriages with Eastern European citizens in the SFRY, written for the 1982 anthology on the Soviet Union's intelligence and security system, was authored by Boško Orelj, Head of the Counterintelligence Administration, based on reports and findings of the SDB. According to intelligence reports Soviet intelligence activities through mixed marriages extended back to the immediate postwar period. During the war, Yugoslav wounded treated in the Soviet Union often married Soviet women. This trend intensified after the war, particularly as Yugoslav military officers and other cadres trained in the USSR frequently entered such mar-

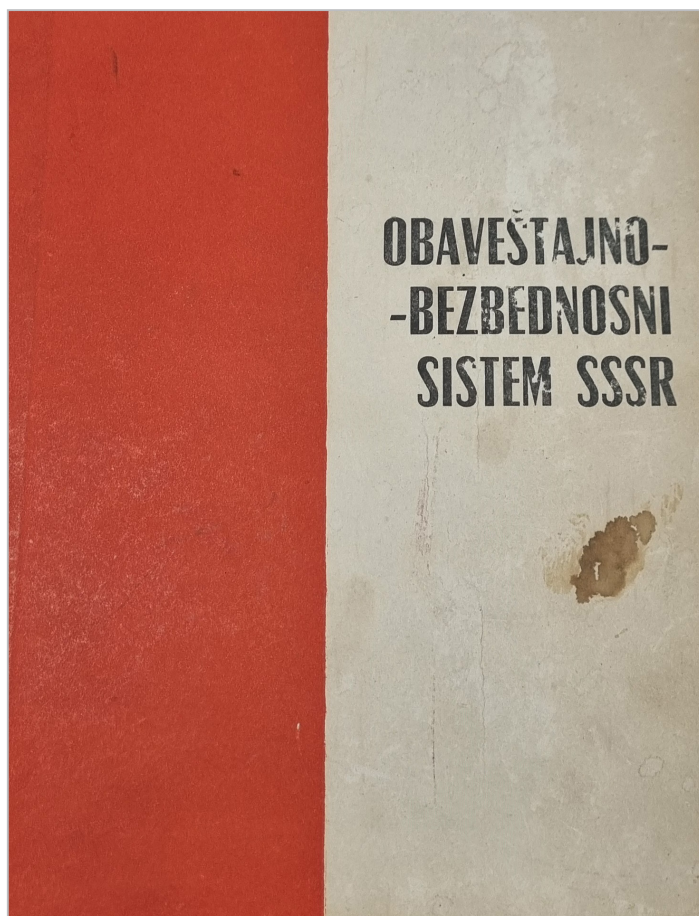
³³ Močibob, "Koriščenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana", p. 64

³⁴ Kaja Mujdrica and Gorazd Bajc, "Pregled francoskih virov o nacionalnem vprašanju Jugoslavije v 80. letih 20. stoletja", *Moderna arhivistika* 7, No. 2 (2024), p. 176.

³⁵ SI AS 1931, t. e. 2902, A-11-14, Letno poročilo USDV – SRS 1981, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1981, Ljubljana, 1982, p. 40.

³⁶ SI AS 1931, t. e. 2902, A-11-14, Letno poročilo USDV – SRS 1981, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1981, Ljubljana, 1982, p. 40; Močibob, "Koriščenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana", pp. 70–71.

³⁷ SI AS 1931, t. e. 1463, A-11-13, USDV-SRS-1980 letno poročilo, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1980, Ljubljana, 1981, p. 24; Močibob, "Koriščenje u obaveštjanom radu sovjetskih građana", pp. 67–68.

The cover page of the collection of study discussions the intelligence and security system of the USSR with a focus on intelligence and subversive activities against the SFRY and its armed forces and counter-measures (Belgrade, 1982)

riages. The SDB assessed that Soviet intelligence exploited these relationships to establish influence within Yugoslav state and social structures. The 1948 Informbiro Resolution revealed the security risks posed by these marriages, as Soviet wives reportedly pressured their husbands to support the resolution or return to the USSR. Some complied, which the SDB identified as having serious security implications. Soviet intelligence also allegedly utilized marriages involving mentioned "beloemigrants" for subversive activities, including propaganda, formation of illegal groups, and intelligence gathering. Following the normalization of relations with the USSR, many repatriated Informbiro supporters returned to Yugoslavia with their Soviet spouses. These wives maintained frequent contacts with Soviet consulates and cultural institutions, enabling continued oversight and potential exploitation for intelligence purposes.

es.³⁸ By the 1970s and 1980s, the number of mixed marriages increased, driven by growing cultural and economic exchanges. This shift was part of a broader trend of changes in household formation patterns and marriage dynamics observed during this period.³⁹

The SDB noted reported that Soviet women often secured employment in sensitive institutions, creating potential security risks due to their occupational distribution. These women maintained ties with Soviet representatives and relatives abroad, enabling Soviet intelligence to monitor their activities and extract information. Orelj observed that Soviet intelligence exploited mixed marriages as a method for influence and data collection, particularly during the Informbiro conflict (1948–1957), when Soviet wives pressured their husbands to support the resolution or return to the USSR. This pressure resulted in serious security consequences. After the normalization of relations, Soviet authorities maintained records of repatriated Informbiro supporters and their families, treating children as Soviet citizens despite conventions on dual citizenship. The Soviet Cultural Center in Yugoslavia served as a hub for intelligence-gathering, fostering propagandistic discussions and ties with Soviet officials. Children of mixed marriages were often exposed to Soviet ideological influence through education in Soviet-run schools in Yugoslavia or the USSR.⁴⁰

Orelj further highlighted instances where Soviet wives maintained ongoing ties with Soviet representatives, engaged in intelligence-gathering, and utilized familial connections to access sensitive information. In some cases, Soviet wives were connected to the military and economic sectors, holding positions that granted access to classified information. The employment of repatriates and their wives in foreign trade companies cooperating with Soviet organizations, according to the SDB, created a legal basis for interactions with Soviet trade representatives, many of whom were intelligence operatives. These repatriates and their families frequently traveled to the USSR, maintaining contacts with Soviet security services and other emigrants. According to SDB reports, the number of mixed marriages increased significantly after 1975, driven by growing scientific, cultural, and economic cooperation between Yugoslavia and the USSR. Soviet intelligence allegedly exploited these marriages to expand

³⁸ Boško Orelj, "Delovanje sovjetske obaveštajne službe protiv SFRJ preko mešovityh brakova", in: *Obaveštajno-bezbednosni sistem SSSR sa težišćem na obaveštajnoj i subverzivnoj delatnosti protiv SFRJ i njenih orižanib snaga i mere suprostavljanja* (Beograd, 1928), 117–118 (hereinafter: Orelj, "Delovanje sovjetske obaveštajne službe protiv SFRJ").

³⁹ Mikołaj Szoltysek, "Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems", *Continuity and Change*, 23, No. 3 (2008), pp. 389–391.

⁴⁰ Orelj, "Delovanje sovjetske obaveštajne službe protiv SFRJ", pp. 118–121.

influence and gather sensitive information. Many Soviet women, often highly educated, married Yugoslav workers and maintained ties with Soviet representatives, particularly through the Soviet Embassy and Cultural Center. These connections enabled infiltration into scientific institutions, military structures (notably the Air Force and Navy), and foreign trade organizations. Soviet agents also used mixed marriages as a pathway for covert movement to the West, posing as Yugoslav citizens.⁴¹ Soviet women in mixed marriages were often suspected of acting as potential agents, employed in sensitive institutions such as the Faculty of Philology (Filološka fakulteta), Radio Belgrade, RTV, and foreign trade companies. Children from these marriages held dual citizenship, which allowed them to use Soviet passports and pursue education in the Soviet Union. Upon returning, they frequently secured positions in important organizations or worked as tour guides for Soviet citizens.⁴²

Orelj concludes that the Soviet intelligence service exploits this situation to build a long-term base with the younger generation. The SDB particularly emphasized the need for continued operational surveillance, the establishment of positions, and the prevention of Soviet influence, especially during crises or wartime situations. Their work recommended a more selective and offensive approach, along with thorough monitoring of individuals from mixed marriages, while acknowledging that not all were directly connected to Soviet intelligence services. According to Orelj's analysis, mixed marriages between Yugoslav citizens and Soviet women posed a significant security risk that required systematic monitoring.⁴³

Mixed Marriages with Eastern European Citizens under the Surveillance of the SDV

The Slovenian SDV, functioning as a secret political police since World War II – initially as Security and Intelligence Servicem (*Varnostno-obveščevalna služba* – VOS), then as Department for the Protection of the Nation (*Oddelek za zaščito naroda* – OZNA), State Security Administration (*Uprava državne bezbednosti* – UDBA), and after 1966 as SDV – dedicated significant attention to the issue of mixed marriages, particularly following the rift with the "Informbiro". The SDV's primary mission was the preventive defense of the ruling regime against

⁴¹ Ibid, 121–123.

⁴² Ibid, 124.

⁴³ Ibid.

"internal" and "external enemies,"⁴⁴ and mixed marriages were perceived as a potential manifestation of both. While its domestic focus was through 1980s centered on identifying internal enemies, such as groups opposing Yugoslavia within the Socialist Republic of Slovenia (SRS), particularly the intellectual "opposition" in the 1980s,⁴⁵ its external activities were largely directed towards monitoring foreign (both Western and Eastern) intelligence services. These efforts extended to Slovenian émigré communities, political exiles, clerical networks, and the cultural activities of Slovenian workers living temporarily abroad.⁴⁶

Table 1: Report on the Implementation of SDV Programmatic Tasks (1979) vs. Report on the Implementation of SDV Programmatic Tasks (1988)⁴⁷

1979	1988
Foreign Intelligence Services	Internal Issues
Political Emigration and Issues of Workers on Temporary Assignments and Living Abroad	Western Intelligence Services
Internal Issues	Eastern Intelligence Services
Protection and Counterintelligence Safeguarding of Specific Individuals, Facilities, Workplaces, and Areas	Subversive Emigration of Yugoslav Nations
Operational Techniques	Protection and Counterintelligence Safeguarding
SDV Defense Preparations	Prevention of Extraordinary Circumstances and Security-Defense Preparations

Throughout the 1980s, the SDV was structured into eight departments, as outlined in its organizational and systemic regulations. This structure, however, was established much earlier, following the reorganization of UDBA into SDV in the 1960s.⁴⁸ For this topic, specifically the monitoring of mixed marriages

⁴⁴ Ana Šela, "Delovanje slovenske Službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja", *Acta Histriae* 30, No. 4 (2022), p. 1140 (hereinafter: Šela, "Delovanje slovenske Službe državne varnosti").

⁴⁵ Ana Šela, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales* 31, No. 4 (2021), pp. 1137–1158.

⁴⁶ Ana Šela and David Hazemali, "Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti", *Studia Historica Slovenica* 3, No. 20 (2020), pp. 879–920.

⁴⁷ SI AS 1931, t. e. 1463, A-11-12, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979, Ljubljana, 1980; SI AS 1931, t. e. 2282, Poročilo o realizaciji programskih nalog za leto 1988, Ljubljana, januar, 1989.

⁴⁸ Ana Šela, David Melanšek in Tadeja Melanšek, "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 811–838.

with Eastern European citizens, Sector II was initially the most relevant, but following its 1983 reorganization, Sector IV became specifically responsible for monitoring Eastern European intelligence services, based on geographic focus. Sector IV was tasked with the review, analysis, and monitoring of issues related to Eastern Europe. Reports on the SDV's operational tasks indicate that activities related to Eastern European intelligence services fell under the broader framework of operations and analyses of foreign intelligence services during the 1970s and later as Eastern Intelligence Services in the latter half of the 1980s.

As shown in *Table 1*, the prioritization of these activities shifted over time. In 1979, significant financial resources were allocated to the surveillance of foreign intelligence services. However, by the late 1980s, particularly from 1988 onward, the focus shifted towards domestic issues, reflecting the rise of alternative socio-political movements, the publication of the pivotal 57th issue of *Nova Revija* magazine, and the trial of the "Ljubljana Four", Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić and Franci Zavrl.⁴⁹ By 1989, as Slovenia began its transition towards political democratization and pluralization, the SDV's focus on internal enemies was deprioritized.⁵⁰ This area of operation moved to the periphery of its mandate, renamed as the "protection of constitutional order", reflecting the profound transformation in the Slovenian political and security landscape.⁵¹ The scope of operations thus shifted once again to focus on the "external threat" and foreign intelligence services, mirroring the emphasis found in annual reports on the activities of the SDV during the 1960s and 1970s. These earlier reports often highlighted the persistent risks posed by foreign espionage networks, particularly those from both Western and Eastern Bloc nations, emphasizing the need for vigilance against infiltration and subversive activities targeting Yugoslavia's political and economic systems.

Ten years prior the transition, on January 29, 1979, the Presidency of the Central Committee of the League of Communists of Slovenia (*Predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije* – CK ZKS) convened its 14th

⁴⁹ Also known as the "JBTZ Affair". It is notable, that the role played by the SDV in this incident led to significant changes in the functioning of the secret political police. Partial oversight of its operations was exercised by the Council for the Protection of the Constitutional Order. However, in 1988, in response to demands from assembly deputies, a Parliamentary Commission for Oversight of SDV Activities (*Komisija za nadzor nad delom SDV*) was established. Simultaneously, the Council was restructured into a service under the Presidency of the Socialist Republic of Slovenia, rather than a collective body of the highest state authorities and socio-political organizations, as stipulated by the "Act Amending the Law on the Council of the Socialist Republic of Slovenia for the Protection of the Constitutional Order" of 1988 (Branimir Bračko, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji 'Sever'", *Varstvoslovje* 12, No. 1 (2010), p. 17).

⁵⁰ Janez Osojnik, "Pregled slovenskih virov o plebiscitu 1990", *Moderna arhivistika* 6, No. 2 (2023), p. 271.

⁵¹ SI AS 1931, t. e. 2288, Poročilo o delu SDV v letu 1989, Ljubljana, januar 1990, pp. 15–17.

session to discuss security conditions in Slovenia, based on a report from the Republican Secretariat of Internal Affairs (*Republiški sekretariat za notranje zadeve* – RSNZ).⁵² According to SDV terminology, this group included individuals who had supported the 1948 Informbiro resolution within Yugoslavia. While these individuals were a minority, most were prosecuted and sentenced to imprisonment. Some underwent "resocialization," while the majority abandoned their activities. Only a small subset continued to reject the principles of socialist self-management. This category also encompassed individuals who had pursued education in Eastern European countries during the subsequent period and remained there until relations with the Soviet Union improved. Proponents of these positions were described as advocating for a centralized, state-planned model of governance and promoting closer alignment between Yugoslavia and the Soviet Union, as well as other Warsaw Pact countries.⁵³ The report, reflecting Yugoslavia's acute fears of ideological and political disruption, emphasized the necessity of surveillance to preserve socialist self-management. Special attention was given to Informbiro-linked émigrés and their connections with Eastern European states. At the time, 35 Slovene émigrés were reported to reside in the Soviet Union and other Eastern European countries, with some maintaining contact with Slovenia, which authorities perceived as a potential security risk. Additionally, the report addressed the category of mixed marriages, particularly those where the wives retained Soviet citizenship. These individuals were viewed as a potential support base for foreign political and security interests during times of crisis. While the majority of these individuals were politically inactive and confined to narrow social circles, certain individuals within these groups displayed hostile attitudes and propagated criticism of the Yugoslav socialist system.⁵⁴

SDV was primarily responsible for the operational oversight and analysis of all opposition movements and, in their view, hostile activities against the system. In the 1980s, it was partially overseen (from 1981 to 1988) by the Council for the Protection of the Constitutional Order (*Svet za varstvo ustavne ureditve*) under the Presidency of the SRS. Subsequently, following demands from assembly deputies during the trial of the Ljubljana Four, oversight shifted to a special parliamentary commission.⁵⁵ In 1983, the Council discussed the issue

⁵² SI AS 1589, Dislocirana enota I, Informacija s 14. seje Predsedstva CK ZKS o varnostnih razmerah in delovanju opozicijskih sil v Sloveniji, Ljubljana, 8. 2. 1979.

⁵³ SI AS 1931, t. e. 3179, *Priročnik za delo milice na področju varstva ustavne ureditve* (Ljubljana, 1985), p. 17.

⁵⁴ SI AS 1589, Dislocirana enota I, Informacija s 14. seje Predsedstva CK ZKS o varnostnih razmerah in delovanju opozicijskih sil v Sloveniji, Ljubljana, 8. 2. 1979.

⁵⁵ Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002) (hereinafter: Repe, *Viri I*), p. 10.

of mixed marriages between Yugoslav citizens and citizens of Eastern European countries. The Council identified several notable characteristics among this group, including an intriguing educational and professional structure, widespread territorial distribution across nearly all municipalities of the republic, unusually rapid career advancements within the organizations of associated labor, and sustained ties with their countries of origin. The Council also expressed concern that such mixed marriages could serve as a potential base for refugees from Eastern European countries moving to the West. It also noted that some individuals among them were involved in illicit trade, sometimes engaging Yugoslav citizens in these activities, making their operations a matter of security relevance. As a result, the Council strongly advocated for organizations of associated labor to incorporate the activities of these Eastern European nationals into security assessments. It further emphasized the need for increased self-protective awareness in monitoring the activities of all foreign nationals in Yugoslavia. The Council also recommended a detailed examination of the activities of foreign nationals from Western countries, emphasizing that these were equally relevant to national security.⁵⁶

In the latter half of the 1970s, the SDV identified a substantiated suspicion in several cases of marriages between citizens of the Socialist Republic of Slovenia and citizens of Eastern European countries. These were suspected to be orchestrated marriages, staged by foreign intelligence services from Eastern European states, particularly the Soviet Union, Czechoslovakia, and Hungary. In some instances, the SDV uncovered clear evidence of such collaborations, leading to the initiation of preliminary investigations and constant surveillance of the individuals involved.⁵⁷ A particularly challenging issue for the SDV involved emigrants (especially those residing in Austria) who were married to Eastern European nationals. The number of mixed marriages appeared to increase during the late 1960s and early 1980s. For example, in 1979, the SDV identified three foreign intelligence agents within mixed marriages. The total number of such marriages rose from 158 in 1978 to 199 in 1979. Of these, approximately 18% involved individuals with higher education and employment in significant positions within the SRS. Mixed marriages thus increasingly represented a security concern for the SDV, which anticipated a growing number of espionage cases linked to such unions.⁵⁸ This rise in activity underscored the necessity for heightened vigilance and surveillance by the agency.

⁵⁶ "Poročilo o delu Sveta SR Slovenije za varstvo ustavne ureditve v letu 1983", dokument št. 3, v: Repe, *Viri I*, pp. 30–37.

⁵⁷ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, Predlog za uvedbo operativne akcije "Venček", Ljubljana, 13. 6. 1977, p. 1.

⁵⁸ SI AS 1931, t. e. 1463, A-11-12, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979, Ljubljana, 1980, p. 24.

The SDV employed various methods in its operational work to gather data and monitor individuals involved in mixed marriages. To address these areas and fulfil its tasks, it utilized traditional methods of information gathering, as well as appropriate methods for processing and analyzing data.⁵⁹ In accordance with the *Rules of Procedure of the State Security Service (Pravila o delu SDV)* from 1975,⁶⁰ the methods and means included: preventive operations, operational investigation, initial and advanced processing, operational supervision and actions, evaluation, and the establishment of operational connections and combinations, including double combinations. Additionally, they encompassed photographic and video documentation, covert surveillance and monitoring, clandestine searches, the acquisition and dissemination of information—including disinformation—informative interviews, reporting, issuing warnings, and verifying collected data.⁶¹

- Operational work included informative interviews with Yugoslav citizens and their Soviet partners. These interviews were conducted during applications for the extension of temporary residence, obtaining permanent residence, or acquiring Yugoslav citizenship. Additionally, the SDB carried out comprehensive operational checks on spouses, which involved investigating their backgrounds, personal connections, employment status, and territorial circumstances.
- Operational-technical methods: To monitor suspicious individuals, the SDB employed operational-technical measures such as communication surveillance, covert monitoring, and investigation of personal contacts and movements. Special attention was given to children from mixed marriages, who often held dual citizenship and used Soviet passports to study in the USSR.⁶²
- Use of operatives:⁶³ The SDB established operative positions within the mixed-marriage community, particularly with individuals willing to cooperate in exchanging information. Due to prior connections with

⁵⁹ Ozren Žunec and Darko Domišljanović, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske* (Zagreb, 2000), p. 45

⁶⁰ SI AS 1931, t. e. 1189, *Pravila o radu Službe državne bezbednosti*, Beograd, 1. 8. 1975.

⁶¹ Šela, "Delovanje slovenske Službe državne varnosti", p. 1145.

⁶² SI AS 1931, t. e. 1189, *Pravila o radu Službe državne bezbednosti*, Beograd, 1. avgust 1975; SI AS 1931, t. e. 1189, *Pravila o radu Službe državne bezbednosti*, Beograd, 6. 1. 1989.

⁶³ There were three types of operatives existed within both the federal and republican UDB. The first was the so-called informant, who reported on the activities of the "enemy." The second was the resident, primarily a secret collaborator responsible for maintaining connections with informants (the "Source"). The third was the agent, a secret operative trained to infiltrate the "enemy's" network and decode their activities. Agents were the least numerous but the most highly valued due to the nature of their work (Srdan Cvetković, "Metode i oblici rada Službi državne bezbednosti u Socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 2, No. 2 (2009), p. 132; Podbregar, *Obveščevalno-varnostna dejavnost*, pp. 53–54).

Soviet services, some informants were treated with additional caution, as there were suspicions, they might be engaged in a double game in coordination with Soviet intelligence services.

- Covert operations⁶⁴; Particular emphasis was placed on the importance of covert operational combinations, where the SDB used information from existing investigations to develop far-reaching counterintelligence strategies.⁶⁵ It was also determined that the Soviet intelligence service actively directed its citizens to obtain permanent residence or Yugoslav citizenship, which the SDB sought to prevent by monitoring the legality of these procedures.
- Specific targets of surveillance: As the Oreljs' analysis states, Soviet wives in mixed marriages were often employed in important institutions such as foreign trade companies, cultural organizations, and the media. The SDB identified cases where these women maintained close contacts with individuals from Soviet diplomatic and consular representations, thereby facilitating the collection of sensitive information.⁶⁶

The SDV combined these technical surveillance strategies with other approaches, including informative interviews, operational checks, and covert operations. The use of agent networks and double agents allowed for infiltration into target groups, enabling the acquisition of critical intelligence while simultaneously monitoring and disrupting enemy activities. Special attention was devoted to the establishment and control of radio communications (referred to as "radio interception activities"). Their objective was to investigate and uncover agent-intelligence stations operated by foreign intelligence centers in Yugoslavia, monitor radio communications between foreign intelligence centers and their deployed field agents, coordinate and direct their own agent-intelligence centers in the field, as well as disrupt propaganda efforts by forces opposing the state. During the late 1970s, the Slovenian SDV addressed challenges in radio communication control by acquiring advanced covert communication systems. Partnering with British company Racal Tacticom Ltd., SDV tested the Racal MA-4150 portable spy radio (*Picture 2*), which enabled encrypted, long-range communications. Housed in a standard Samsonite brief-

⁶⁴ Covert Action during the Cold War symbolized the ideological conquest for the soul of the world that was the basis of the rivalry between the Western and Soviet (including the East bloc Communist) intelligence services (Kevin A. O'Brien, "Interfering with civil society: CIA and KGB covert political action during the Cold War", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 8, No. 4 (1995), p. 432).

⁶⁵ SI AS 1931, t. e. 1189, A-40-8, *Pravila o radu službe državne bezbednosti* (Beograd, 6. januar 1989), pp. 49–61.

⁶⁶ Orelj, "Delovanje sovjetske obaveštajne službe protiv SFRJ, p. 124.

The portable Racial radio station was built into a standard Samsonite briefcase (SI AS 1931, t. e. 225, Sistem agenturnih vez Racial, 30. 6. 1983)

case, the system stored encrypted messages for up to a week and achieved a range of up to 5,000 km. Widely adopted by European intelligence agencies during the Cold War, Racial systems offered secure, efficient communication, essential for intelligence operations.⁶⁷

According to the SDV, Eastern European intelligence agencies exploited individuals within these marriages for intelligence-gathering purposes. In certain instances, they detected potential subversive activities, including the presence of so-called "sleeper agents."⁶⁸ This aligns with broader Soviet practices during the Cold War, where sleeper agents integrated into target societies, living ostensibly normal lives until their mission required action.⁶⁹ Sleeper agents are operatives placed in a target country or organization without an immediate mission; they integrate into society, leading ostensibly normal lives, and remain

⁶⁷ Gregor Jenuš, "Tehnologija esdevejskega Jamesa Bonda", Arhiv Republike Slovenije, available at: <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-tehnologija-esdevejskega-jamesa-bonda/>, accessed: 1. 3. 2024.

⁶⁸ SI AS 1931, t. e. 1463, A-11-12, Poročilo o realizaciji programskih nalog SDV RSNZ SR Slovenije za leto 1979, Ljubljana, 1980, p. 6.

⁶⁹ Alena N. Eskridge-Kosmach, "Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century", *The Journal of Slavic Military Studies* 22, No. 3 (2009), pp. 383–418.

dormant until activated for a specific operation. Even while inactive, they may collect environmental intelligence, refraining from transmission unless a critical situation arises. These agents often infiltrate the target nation, securing employment and assimilating into the community, effectively "sleeping" until called upon. Frequently, such individuals are expatriates who previously fled the target country and, due to their linguistic and cultural familiarity, are recruited by foreign intelligence services to return as spies. Historically, the use of sleeper agents has been a notable tactic in intelligence operations. For example, during the Cold War, the KGB deployed "illegals" – deep-cover agents who assumed false identities and lived undetected in target countries for extended periods. These operatives were meticulously trained to assimilate seamlessly into foreign societies, often establishing families and careers to bolster their cover.⁷⁰

The SDV observed that a significant number of Eastern European nationals were employed in security-sensitive facilities and institutions or resided in areas critical to national security. This situation heightened concerns about espionage and the potential exploitation of these positions by foreign intelligence services.

According to the report on the implementation of SDV tasks, the presence of foreign intelligence services in mixed marriages with Eastern European citizens was increasingly evident in 1980. That year, 54 such marriages were reportedly concluded, bringing the total number to 253.⁷¹ In a 1989 yearly report by the SDV, the majority of foreign nationals in the SRS originated from Western European countries, with 999 residing temporarily and 404 permanently. Citizens of Eastern European countries in Slovenia included 451 with temporary residence and 101 with permanent residence. Among these, 244 Eastern European nationals were reported to be married to citizens of the SFRY. The most common reasons for their arrival, based on SDV information, were visits to family or acquaintances (158 individuals) and employment (166 individuals). Those employed predominantly worked in mining, construction, and transportation industries, but also in cultural sectors and administrative roles. Additionally, 44 Eastern European nationals were studying in Slovenia, 29 were undertaking specialized training, and 9 were living in the country "in retirement." Notably, 134 Eastern European nationals were recorded as being in Slovenia for "unknown purposes."⁷²

⁷⁰ Diana C. Gill, "Hidden Warriors: The Effect of Espionage in Waging the Cold War", *American Intelligence Journal* 37, No. 1 (2020), pp. 7–10.

⁷¹ SI AS 1931, t. e. 2282, Poročilo o realizaciji programskih nalog za leto 1988, Ljubljana, januar 1989, 27–28.

⁷² SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 2268, Varnostni vidiki različnih oblik mednarodnega sodelovanja (Stalno in začasno bivajoči tujci in mešani zakoni), Tabela 2: Prikaz najpogostejših namenov prihoda in zaposlitve tujcev v SRS, Ljubljana, 25. 4. 1989, p. 10.

PRIKAZ NAJPOGOSTEJŠIH NAMENOV PRIHODA IN ZAPOSILITEV TUJCEV V SRS																			
DRŽAVLJANSTVO	STATUS V SRS		NAJPOGOSTEJŠI NAMEN PRIHODA										NAJPOGOSTEJŠE PANOGE DEJAVNOSTI						
	ZAKASNO BIVAJUČI	STALNO BIVAJUČI	POBODNI Z BEZAV- SFRJ	STUDIJSKI PRAHA	SPECIALI- ZACIJA	ZAPOSLIT- STROKOV.	OBISK SO- POS., ZH.	PREZIVETI NEZNANO	OSTALO IN NEZNANO	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE	POSREDOV- ANJE
V E D	451	101	244	44	29	166	158	9	134	7	134	9	61	2	63	7	15	94	158
Z E D	999	404	586	101	32	205	453	189	276	17	222	55	45	2	37	142	7	8	595
A Z I J A	283	14	41	122	50	32	28	1	88	1	77	1	18		4	51	2	2	197
A F R I K A	185	4	17	117	23	5	16		27	1	22	3		1		41			101
A V S T R A L . - O C E A N .	31	5	7	4	1	3	18	6	7							6	1		18
S . A M E R I K A	92	10	20	28	5	13	30	12	17	1	4	2	1			14			49
J . A M E R I K A	48	9	16	13	5	5	14	1	19	1	1	4	2		1	9		1	17
H E Z N A N O	17	54	13	3	5	3	13	2		1		2	1		2	11	4		13
S K U P A J	2103	580	939	432	142	532	730	220	538	29	445	76	120	3	46	337	21	26	994
	2 8 8 3	54,99 %	16,10 %	5,29 %	19,82 %	27,29 %	8,19 %	20,05 %	1,08 %	17,25 %	2,83 %	4,47 %	0,11 %	1,71 %	12,56 %	0,78 %	0,96 %	37,04 %	82,86 %

An overview of the most common purposes of arrival and employment of foreigners in the SRS (SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 2268, Varnostni vidiki različnih oblik mednarodnega sodelovanja (Stalno in začasno bivajoči tujci in mešani zakoni), Tabela 2: Prikaz najpogostejših namenov prihoda in zaposlitev tujcev v SRS, Ljubljana, 25. 4. 1989, p. 10)

Operational Action "Venček"

The *operational action "Venček"* was initiated on June 13, 1977, at the suggestion of the then-head of the SDV Janez Zemljarič, based on Articles 33 and 36 of the SDV Regulations. Initially, it was primarily overseen by Sector II, responsible for external affairs, and later by Sector IV, tasked with monitoring Eastern intelligence services.⁷³

The work of the Sector II included, among other things, the organization and coordination of efforts regarding the collection of information on the operations of Eastern intelligence services through centers in border regions and emigration. It was responsible for monitoring Eastern diplomatic and other missions in the SFRY. A significant portion of its efforts was dedicated to intelligence work concerning the Soviet Union and Hungary. This included maintaining technical equipment abroad to ensure the more efficient execution of tasks. Additionally, it organized and coordinated the collection of data on secret and organized "hostile activities" of groups and individuals from among emigrants who entered the territory of the Socialist Republic of Slovenia. Within the Second Sector, two groups were active: the group for operational work against the intelligence services of the USSR and other Eastern

⁷³ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, Predlog za uvedbo operativne akcije "Venček", Ljubljana, 13. 6. 1977, p. 1–2.

European countries (excluding Hungary), and the group for operational work against the intelligence services of Hungary.⁷⁴ Sector II thus operated as a counterintelligence department with a focus on monitoring the intelligence and security services of Eastern European states. Some tasks, however, were also carried out by Sector V for Documentation and Archives (or, after 1983, Sector X for Analytics), which dealt with documentary tasks, the registration of matters concerning mixed legal issues, such as obtaining citizenship documents, permanent residence, changes to these residences, and similar affairs.⁷⁵

The objective of the *operational action* "Venček" was to uncover the presence of Eastern European intelligence services within mixed marriages and to establish more systematic activity by the SDV in relation to this matter. This was not the first operation of its kind; for example, a similar operation codenamed "Državljan" (Citizen)⁷⁶ had previously been conducted by the SDV. However, "Venček" was the most extensive and best-documented operation, as the largest number of documents regarding it have been preserved in the Archives of the Republic of Slovenia.

In the middle of 1977, an analytical overview was sent to all SDV centers, which, in addition to summarizing previous operational findings, outlined the SDV's tasks related to this operation. According to the analysis, these tasks were organized into three main aspects:

- Through verification, monitoring, and other measures, continuously conduct the selection of mixed marriages of counterintelligence interest. For those where a justified suspicion of cooperation with Eastern European intelligence services was established, special preventive operations (PO) were to be opened.
- Local monitoring was to be established over all mixed marriages, and for those deemed more significant, state security surveillance was also required.
- The next task was to permanently examine mixed marriages from the perspective of potential contacts with Eastern European intelligence services, the creation of informational positions in Eastern European states, and efforts to penetrate the security structures of these countries.⁷⁷

⁷⁴ SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1213, G–20–1, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, št. dokumenta I.b – 27/2, 8. 10. 1969, pp. 3–4.

⁷⁵ Šela, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz*, p. 44.

⁷⁶ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, Zadeva: Program dela v operativni akciji Venček, 1977.

⁷⁷ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, Predlog za uvedbo operativne akcije "Venček", Ljubljana, 13. 6. 1977, pp. 1–2.

Within the framework of *Operation "Venček"*, the following activities were established:

- The entire body of mixed marriages needed to be periodically compared, selected, and assessed from a counterintelligence perspective.
- By January 1, 1978, efforts were set to establish local surveillance over most individuals in mixed marriages, unless such surveillance would harm dual operational combinations. Local surveillance was to provide data on all changes in movements, visits from abroad, and similar activities. Additionally, local surveillance was to be intensified during significant domestic and international political events.
- Every new instance of a mixed marriage with an Eastern European citizen was to be verified and examined from the three previously mentioned perspectives.
- Special attention was to be paid to citizens of the Socialist Republic of Slovenia (SRS) who spent extended periods in Eastern European countries (e.g., students, trade representatives, interns, and other professionals who were in these countries for training, education, etc.).
- Another activity that was prioritized was verifying mixed marriages among Slovenian emigrants in Austria who married citizens of the Czechoslovak Republic, Hungary, and the German Democratic Republic. This group was considered particularly sensitive, as their frequent crossings from the West into Eastern European countries placed them under the influence of intelligence services from both blocs.⁷⁸

Thus, SDV centers across Slovenia (CSDV Ljubljana, Murska Sobota, Postojna, Celje, Koper, Gornja Radgonam Lendava in Maribor) were required to send verifications, assessments, and monthly reports on marriages to the central headquarters. The headquarters primarily received data on mixed marriages from the following Eastern European countries: Bulgaria, Romania, Czechoslovakia, Poland, the German Democratic Republic (GDR, ger. DDR), the Soviet Union, and Hungary. The Archives of the Republic of Slovenia hold extensive lists of the names of foreign citizens married to Slovenians, information about their daily and professional activities, their testimonies if they were summoned for interrogation, as well as data on their families and social activities both in their home countries and within the SRS.

⁷⁸ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, Zadeva: Program dela v operativni akciji Venček, 1977.

Operational investigation "Prstan"

At the end of the year, in December 1987, the head of Sector IV of the SDV, Niko Lukman, proposed the implementation of a new operation called *Operational Investigation "Prstan"* because *Operational Action "Venček"* had proven insufficiently effective in identifying individuals suspected of hostile activities. The objective of the newly established operational investigation was to encompass the entire population of Eastern mixed marriages and based on established criteria, isolate individuals suspected of hostile activities and initiate Preventive Operational Processing and Operational Processing for them.⁷⁹

The investigation aimed to process mixed marriages according to the following criteria:

- place of residence,
- level of education,
- employment of the spouses,
- security-relevant connections of the spouses, family circumstances,
- connections to the homeland, military assignment of the spouse,
- and integration into the environment and social life.

These criteria were elaborated based on a specific questionnaire, which allowed the SDV to assess the level of interest in each mixed marriage. The questionnaire consisted of two parts. The first focused on information about the spouse who was a citizen of the SFRY. In addition to basic data, the SDV was particularly interested in: detailed information about employment (for instance, whether the individual might also be cooperating with companies abroad, the specific content of their work and tasks, and even their military assignment), as well as information about other family and relevant connections of interest to the SDV in the SFRY and abroad.⁸⁰ The second part contained questions aimed at gathering data on the spouse who was a foreign citizen. In this case, the SDV was particularly interested in the following: the countries in which the individual had resided prior to arriving in the SFRY; the locations and specific positions they held during employment abroad; the year of arrival in the SFRY; employment within the SFRY; information regarding contacts with the diplomatic representatives of their home country, including frequency and reasons for such interactions; contacts with temporarily residing foreign nationals (from their home country, other Eastern European states, as well as Western European and other countries globally); security-relevant associations with SFRY citizens (especially individu-

⁷⁹ SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 853, Predlog za uvedbo operativne raziskave, Ljubljana 14. 12. 1987, p. 1.

⁸⁰ SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 853, Podatki o zakoncu, ki je državljan SFRJ, Ljubljana, 20. 1. 1988, p. 1.

I. PODATKI O ZAKONCU, KI JE DRŽAVLJAN SFRJ

1. Priimek in ime (dekliški priimek);
2. Kraj in datum rojstva;
3. Narodnost in republiško državljanstvo;
4. Članstvo v ZK;
5. naslov bivališča (začasno in stalno);
6. Podatki o starših:
 - a.) priimek in ime (dekliški priimek matere);
 - b.) kraj in datum rojstva;
 - c.) poklic in zaposlitev;
7. Poklic in stopnja izobrazbe;
8. Zaposlitev:
 - a.) ime OZD in osnovni podatki o eventualnem gospodarskem sodelovanju s podjetji iz tujine (Vzhodne in Zahodne države);
 - b.) naziv delovnega mesta, ki ga oseba zaseda in vsebina konkretnih del in nalog, ki jih opravlja;
 - c.) vojaški razpored;
9. Podatki o drugih za SDV pomembnih sorodstvenih in ostalih zvezah v SFRJ in tujini.

Questionnaire on data regarding a spouse who is a foreign citizen (SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 853, Vprašalnik za zbiranje podatkov o mešanih zakonih. Zveza: OR "Prstan", Ljubljana, 20. 1. 1988, p. 1–3).

als already under SDV surveillance); potential contacts with military personnel; membership in clubs, associations, or institutions; data concerning integration into the Yugoslav socio-political community; attitudes towards their home country; various family circumstances; and the material status of the family.⁸¹

The task was for the operational investigation to be carried out until 31 December 1989. After this, mixed marriages were to be monitored under Operational Investigation "*Dub*" (Ghost). The primary goal of the investigation was, therefore, to identify concrete suspicions regarding the involvement of individuals from mixed marriages with Eastern intelligence services. In their work, they used the following methods: informative interviews with citizens, operational interviews, the use of records and findings, operational assessment, and analysis.

The proposal was again sent to all SDV centers, which were required to open new primary files within their Sector IV departments. Sector V was responsible for documentation and technical tasks, while Sector X managed analytics. The SDV centers were obligated to regularly inform the SDV administration of the results of the operational processing at least once per month.

⁸¹ SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 853, Podatki o zakoncu, ki je tuj državljan, Ljubljana, 20. 1. 1988, pp. 2–3.

TABELA 5: OSNOVNE ZNAČILNOSTI TUJCEV IZ VED V MEŠANIH ZADEVAH

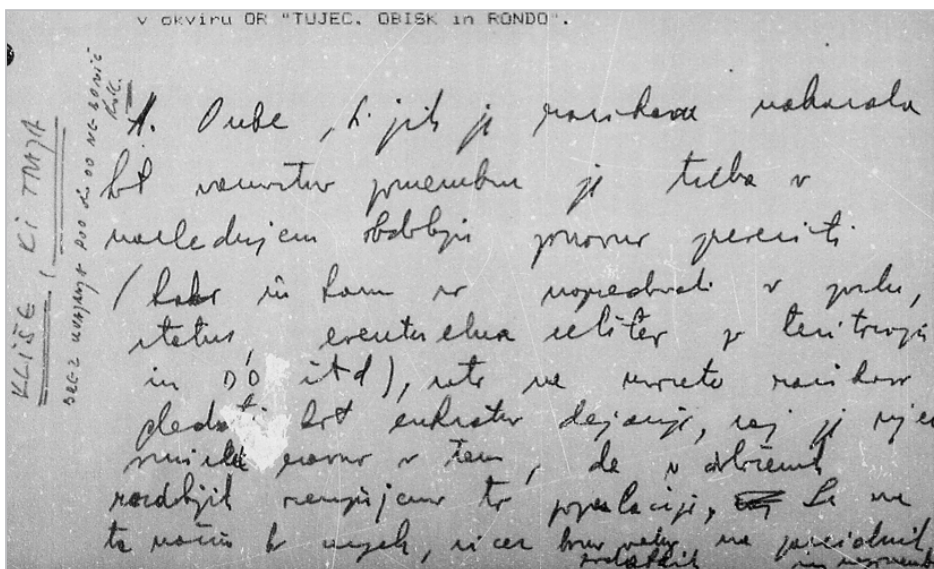
DOMOVINA TUJCA	SKUPAJ OCENJENO S STRANI SDV	SPOL TUJCA		IZOBRAZBA TUJCA			STAROST TUJCA			BIVALIŠČE ZAKONCEV		
		M	Ž	NIŽ.	SRE.	VS.	DO 30	30-50	NAD 50	OBA V SRS	OBA V TUJINI	ŽIVITA LOČENO
ZSSR	40	3	37	4	11	25	6	28	6	28	3	9
ČSSR	97	12	85	13	43	41	7	68	22	63	10	24
POLJSKA	42	9	31	5	19	18	1	40	1	36	4	2
BOLGARIJA	12	6	6	2	5	5	0	11	1	11	0	1
ROMUNIJA	5	2	3	4	0	1	0	3	2	5	0	0
NDR	13	1	12	3	8	2	0	13	0	8	4	1
MADŽARSKA	41	6	35	16	13	12	4	33	4	28	8	3
BIVŠI	106	23	83	* 58	31	17	0	52	54	95	11	0
SKUPAJ	356	62	294	105	130	121	18	248	90	276	40	40
SKU. %	13,15	17,41	82,59	29,49	36,51	34,00	5,05	69,66	25,28	77,53	11,23	11,23

* SKUPAJ Z UPOKOJENCI

Basic characteristics of foreigners from Eastern European countries in mixed marriages residing in the SRS (SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Tabela 5: Osnovne značilnosti tujcev iz VED v mešanih zadevah, SRS, Ljubljana 1990, p. 11)

The operational plan for the investigation was as follows, divided into the following stages:

1. Prepare a list of all mixed marriages, including information about the place of residence and the citizenship of foreign spouses. This task was assigned to Sector V and Sector X.
2. Develop a questionnaire with detailed criteria used to assess the SDV's level of interest in individual mixed marriages. This was the responsibility of Sector IV and Sector X of the SDV Administration.
3. Sectors IV and X were required to conduct a working meeting with operational personnel who organized work at the respective centers.
4. The most crucial step: Collecting data on mixed marriages based on the questionnaire and isolating security-relevant information about mixed marriages involving Soviet, Hungarian, and Czechoslovakian citizens. In the second phase of this step, the focus extended to other Eastern European citizens involved in mixed marriages in Slovenia. In the third phase, they conducted security assessments of mixed marriages where former Eastern citizens had already acquired citizenship of the Socialist Republic of Slovenia (SRS) and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY).
5. Based on the data obtained from the questionnaire, operational assessments of individual mixed marriages were prepared, along with proposals for actions by the SDV.

"A cliché that remains." A handwritten correction to the final report of *Operation "Prstan"*, in which the reviewer disagrees with the conclusions of the report and demands a revision. The reviewer states that the operation should not have been concluded, as additional positions for operational processing should have been established in certain areas (SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Ljubljana, 10. 2. 1990, p. 14)

By Way of Conclusion: Findings of Operations "*Venček*" and "*Prstan*"

The SDV administration provided all centers with a list of already documented mixed marriages in their respective areas and organized lectures for them on the methods used by Eastern European intelligence services to pressure their citizens following a marriage to a foreigner. SDV centers across the SRS regularly submitted lists of Eastern European citizens in mixed marriages to the SDV administration. If suspicious indicators were identified, a more detailed investigation was conducted, and an analysis was submitted to the administration.

The primary findings of the SDV regarding Eastern European citizens and mixed marriages with them primarily highlighted that Soviet intelligence activities were disseminated within the Socialist Republic of Slovenia (SRS) through such unions. Concerning the execution and implementation of SDV's tasks in these operations, the results were deemed highly unsatisfactory. An analysis of their performance revealed that the SDV's engagement in task implementation did not align with the established objectives, as operational centers focused excessively on the quantity rather than the quality of the collected data. Furthermore, it was determined that SDV centers lacked sufficient familiarity with their own operational areas and failed to produce accurate security assess-

ments that could serve as a basis for comprehensive operational evaluations. Consequently, for future tasks, the SDV resolved to prioritize increased attention to mixed marriages involving Eastern European citizens and to elevate these operations to a position of strategic priority.⁸²

Although the SDV aimed to evaluate a total of 2,706 old and new mixed marriages involving Eastern European citizens between 1988 and 1989, they managed to achieve only 13% of this target during the period. Data were obtained for only 356 marriages, with the highest number recorded in Murska Sobota, as shown in Picture 6 (where they completed 61 assessments out of 288 documented mixed marriages).⁸³

According to the final report on *Operation "Prstan"* in February 1990, the data collected by the SDV indicated that many mixed marriages between citizens of the SRS and Eastern European citizens were fictitious. These marriages were allegedly a means for Eastern European citizens to secure a better standard of living, obtain permanent residence, and acquire Yugoslav citizenship with the intention of later emigrating to Western European countries. The findings revealed that:

- The vast majority of Eastern European citizens involved in these marriages were women (82%).
- Foreign spouses often had a significantly higher level of education compared to their Yugoslav counterparts, with 36% holding the highest level of education.
- Most of the foreign spouses were in their most active years, between 30 and 50 (70%).
- A significant number came from families of armed forces members, security agencies, or employees of their home country's state administrative apparatus.⁸⁴

It was also found that some individuals had been employed in their home countries' security organs before marriage or had completed intelligence training courses. During their stay, they frequently maintained contact with their diplomatic missions and worked to build a broad network of acquaintances in Slovenia, particularly among scientists, cultural figures, and professionals in various fields.

Despite these findings, *Operation "Prstan"* did not uncover anything beyond mere indicators or possible signs of the presence of foreign intelligence ser-

⁸² SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, Pregled realizacije nalog – operativne raziskave po liniji SO VED, Ljubljana, 29. 7. 1988, 35–36.

⁸³ SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Tabela 2: Pregled realizacije nalog po centrih, Ljubljana, 10. 2. 1990, p. 5.

⁸⁴ SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Tabela 5: Osnovne značilnosti tujcev iz VED v mešanih zadevah, Ljubljana, 10. 2. 1990, p. 11.

- 5 -

TABELA 2: PREGLED REALIZACIJE NALOG PO CENTRIH SDV

CSDV	ŠT. MEŠANIH ZAKONOV IN BIVŠIH VED	OCENJENO	RELIZACIJA NALOG V %
LJ-MESTO	1011	55	5,44
LJ-OKOLICA	100	54	54,00
KRANJ	256	29	11,32
CELJE	158	41	25,94
TRBOVLJE	16	16	100
SL. GRADEC	18	12	66,66
NOVO MESTO	82	14	17,07
KRŠKO	44	11	25,00
POSTOJNA	24	11	45,83
KOPER	354	15	4,23
N. GORICA	76	19	25,00
M. SOBOTA	288	61	21,18
MARIBOR	255	15	5,88
SKUPAJ	2706	356	13,15

Overview of the SDV task implementation by centers (CSDVs) (SI AS 1931, t. e. 2668, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Tabela 2: Pregled realizacije nalog po centrih, Ljubljana, 10. 2. 1990, p. 5)

vices within mixed marriages involving Eastern European citizens in Slovenia. For instance, findings suggested that foreign spouses often came from families connected to the military, security agencies, or administrative organs of their home countries, or that they themselves had been members of such organizations. However, the operation confirmed the presence of intelligence services – such as the Czechoslovak State Security (*Státní bezpečnost* – StB) – in mixed marriages involving Eastern European spouses and Slovenes living in Austria or the Federal Republic of Germany. In two cases, the SDV confirmed the presence of so-called "dual combinations" or double agents.⁸⁵

⁸⁵ SI AS 1931, t. e. 2595, RTZ 509, OR "Prstan" (zaključno poročilo), Ljubljana 1990, p. 13.

Since no concrete findings regarding the presence of intelligence services in the territory of the Socialist Republic of Slovenia were established, *Operational Investigation "Prstan"* was concluded in 1990. Individual cases where certain indicators had been identified were set to be investigated further under operational investigations with the codenames "*Tujec*" (Foreigner), "*Obisk*" (Visit), and "*Rondo*" (Roundabout) on the 30 August 1989.⁸⁶

Operations "*Venček*" and "*Prstan*" reflect the Cold War-era anxieties of Yugoslav state security apparatus regarding Soviet influence. Mixed marriages, as personal and social unions, were recast as potential security vulnerabilities, subject to systematic scrutiny and surveillance. The operations exemplify the intersection of private relationships and geopolitical concerns, demonstrating the SDV's efforts to balance domestic stability with external counterintelligence imperatives. While the document stops short of identifying conclusive Soviet infiltration, it highlights the perceived strategic value of mixed marriages as a tool for long-term intelligence exploitation.

Ana Šela

OPERACIJI "PRSTAN" IN "VENČEK": SPREMLJANJE MEŠANIH ZAKONOV Z VZHODNOEVROPSKIMI DRŽAVLJANI NA SLOVENSKEM S STRANI SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI V OSEMDESETIH LETIH

POVZETEK

Članek obravnava protiobveščevalne operacije slovenske Službe državne varnosti (SDV), "*Venček*" (1977) in "*Prstan*" (1987), ki so bile usmerjene proti mešanim zakonom med jugoslovanskimi državljani in državljani vzhodnoevropskih držav, zlasti Sovjetske zveze, v času hladne vojne. Operacije so nastale

⁸⁶ Ibid, pp. 14–15.

v obdobju povečanih ideoloških napetosti, pri čemer je nevtralna geopolitična pozicija Jugoslavije povečala njeno ranljivost za vplive tako vzhodnega kot zahodnega bloka. Jugoslovanska obveščevalna služba (zvezna SDB) mešane zakone obravnavala kot možne kanale za vohunjenje, ideološko infiltracijo in subverzijo, predvsem zaradi sovjetskih obveščevalnih strategij, ki so pogosto izkoriščale osebne odnose za prikrito delovanje. SDB je spremljala vzorce zaposlovanja vzhodnoevropskih državljanov, pri čemer je bila posebej pozorna na ženske, ki so prihajale iz držav sovjetskega bloka, zlasti njihovo bližino ključnim institucijam, in pozorno nadzorovala otroke iz mešanih zakonov, ki so se pogosto izobraževali v sovjetskih ustanovah. Ženske so namreč predstavljale večino priseljencev, ki so se poročili z jugoslovanskimi državljani ter ostali na področju Jugoslavije. Tehnični nadzor je bil uporabljen za spremljanje komunikacije med morebitnimi sovjetskimi agenti in posamezniki znotraj teh družin z namenom odkrivanja in prekinjanja prikritih tokov informacij. SDV je prav tako ugotovila, da so vzhodnoevropski državljani z aktivnim sodelovanjem v kulturnih programih in pogostimi stiki s sovjetskimi veleposlaništvu služili kot kanali za ideološki vpliv in poskuse novačenja v sovjetsko obveščevalno službo. Skrb SDB je še okrepila sovjetska politika dodeljevanja dvojnega državljanstva, ki je družinam omogočala ohranjanje močnih transnacionalnih vezi ter pogosto potovanje med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Ta mobilnost, v kombinaciji z možnostjo izobraževanja otrok iz mešanih zakonov v sovjetskih ustanovah, je okrepila strahove pred ideološko indoktrinacijo in dolgoročnimi obveščevalnimi tveganji.

Tako kot zvezna je tudi slovenska SDV vse od konca druge svetovne vojne, še posebej pa po sporu z informbirojem pozorno spremljala aktivnost vzhodnoevropskih državljanov na slovenskih tleh. V tem kontekstu je SDV leta 1977 začela operativno akcijo "Venček", sistematičen poskus identifikacije in motenja sovjetskih obveščevalnih aktivnosti v Sloveniji. Posebno pozornost so namenili zaposlitvam sovjetskih žena v kulturnih ustanovah, medijih in trgovinskih podjetjih, kjer je bil dostop do pomembnih informacij resna varnostna skrb. Nadzorni ukrepi so vključevali informantska omrežja, operativne preglede, prikrito spremljanje komunikacij in intervjuje med birokratskimi postopki, kot so prošnje za bivanje in zaposlitev. Operacija je razkrila, da so sovjetski kulturni centri in diplomatske misije pogosto delovali kot žarišča za izmenjavo informacij in ideološki vpliv. Desetletje kasneje je operacija "Prstan" poskušala te protiobveščevalne aktivnosti še izboljšati in razširiti, saj so se gospodarske razmere in geopolitične razmere v Jugoslaviji v 80. letih zaostrovale. Mešani zakoni so bili vse bolj obravnavani ne-le kot osebne zveze, temveč kot strateške prilagoditve za sovjetsko obveščevalno infiltracijo.

Čeprav nedvoumni dokazi o množični sovjetski infiltraciji prek mešanih zakonov niso bili pridobljeni, sta operaciji pokazali vzorce strateškega interesa

Sovjetske zveze za jugoslovanske državljane in njihove družine. SDV je sklenila, da so sovjetske obveščevalne službe sistematično izkoriščale te odnose za zbiranje informacij, ustvarjanje vplivnih omrežij in nadzor nad političnimi, vojaškimi in gospodarskimi razmerami v Jugoslaviji. Ugotovitve so poudarile zanašanje SDV na celovite protiobveščevalne metodologije, vključno s človeškim virom, tehničnim nadzorom in mrežami obveščevalcev, ter izpostavile potrebo po stalnem spremljanju in preventivnih ukrepih za ublažitev varnostnih tveganj, povezanih z mešanimi zakoni.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS), 1918–2006.
- SI AS 1589 Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589/IV).

.....

Andrew, Christopher and Vasill Mitrokhin, *Mitrokhin Archive: The Kgb In Europe And The West* (London, 1999).

Andrew, Christopher, "Intelligence and International Relations in the Early Cold War", *Review of International Studies* 24, No. 3 (1998), pp. 321–330.

Bajc, Gorazd, Tadeja Melanšek and Darko Friš, "Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – 'samoevalvacije' slovenske SDV", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 839–878.

Barron, John, *KGB: The Secret Works of Soviet Secret Agents* (London, 1981).

Bortnevski, Viktor, *White intelligence and counter-intelligence during the Russian civil war* (Pittsburg, 1995).

Bračko, Branimir, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji 'Sever'", *Varstvoslovje* 12, No. 1 (2010), pp. 13–25.

Cvetković, Srđan, "Metode i oblici rada Službi državne bezbednosti u Socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 2, No. 2 (2009), pp. 131–144.

de Jong, Ben, "The KGB in Eastern Europe during the Cold War: on agents and confidential contacts", *Journal of Intelligence History* 5 (2005), pp. 85–103.

Deletant, Dennis, "The Securitate and the police state in Romania, 1964–89", *Intelligence nad National Security* 9, No. 1 (2014), pp. 22–49.

Eskridge-Kosmach, Alena N., "Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century", *The Journal of Slavic Military Studies* 22, No. 3 (2009), pp. 383–418.

Garthoff, Raymond L., "Foreign Intelligence and the Historiography of the Cold War", *Journal of Cold War Studies* 6, No. 2 (2004), pp. 21–56.

Gill, Diana C. "Hidden Warriors: The Effect of Espionage in Waging the Cold War", *American Intelligence Journal* 37, No. 1 (2020), pp. 7–10.

Gruszcak, Artur, "Poland: The Special Services Since the Independence", in: Bob de Graaf, James M. Nyce and Chelsea Locke (ed.), *Handbook of European Intelligence Cultures* (London–Bulder–New York–Toronto–Plymouth, 2006), pp. 279–281.

Jenuš, Gregor, "Tehnologija esdevejskega Jamesa Bonda", Arhiv Republike Slovenije, available at: <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-tehnologija-esdevejskega-jamesa-bonda/>, accessed: 1. 3. 2024.

- Jonsson, Michael and Jakob Gustafsson**, *Espionage by Europeans. A Preliminary Review of Court Cases* (Stockholm, 2022).
- Josipovič, Damir**, "Slovenski otroci v migracijskih statistikah jugoslovanskega prostora: od migracij družin do 'pionirskih migracij'", v: Janja Žitnik Serafin (ur.): *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje* (Ljubljana, 2015), pp. 145–156.
- Josipovič, Damir**, *Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. svetovni vojni* (Ljubljana, 2006).
- Klemenčič, Matjaž and Jernej Zupančič**, "Primerjava družbenega in prostorskega razvoja madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji, na Hrvaškem in v obdobju po razpadu Jugoslavije", *Razprave in gradivo* 44 (2004), pp. 158–200.
- Kovács, Atilla**, "Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju", *Razprave in gradivo* 48–49 (2006), pp. 6–37.
- Krunić, Zoran**, "Konec hladne vojne in obveščevalno-varnostni sistem SZ oz. Rusije", *Policija*, No. 3–4 (1994), pp. 113–129.
- Lopušina, Marko and Milan Petković**, *Enciklopedija špijunaže* (Beograd, 2003)
- Lukić, Dragutin**, *Savremena špijunaža* (Beograd, 1982).
- Macrakis, Kristie**, "Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War ", *Isis* 101, No. 2 (2019), pp. 378–385.
- Malačič, Janez**, "Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 45, No. 2 (1999), pp. 299–313.
- Močibob, Marijan**, "Koriščenje u obaveštajanom radu sovjetskih građana koji žive ili privremeno borave u Jugoslaviji", in: *Obaveštajno-bezbednostni sistem SSSR sa težištem na obaveštajnoj i subverzivnoj delatnosti protiv SFRJ i njenih oružanih snaga i mere suprostavljanja* (Beograd, 1982), pp. 61–71.
- Mujdrlica, Kaja and Gorazd Bajc**, "Pregled francoskih virov o nacionalnem vprašanju Jugoslavije v 80. letih 20. stoletja", *Moderna arhivistika* 7, No. 2 (2024), pp. 174–187.
- Nilsson, Ebony**, "Real and Imagined Encounters in the Social History of Surveillance: Soviet Migrants and the Petrov Affair", *Journal of Social History* 56, No. 3 (2023), pp. 583–606.
- Nilsson, Ebony**, *Displaced Comrades: Politics and Surveillance in the Lives of Soviet Refugees in the West* (London, 2023).
- O'Brien, Kevin A.**, "Interfering with civil society: CIA and KGB covert political action during the Cold War", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 8, No. 4 (1995), pp. 431–456.
- Orelj, Boško**, "Delovanje sovjetske obaveštajne službe protiv SFRJ preko mešovitih brakova", in: *Obaveštajno-bezbednostni sistem SSSR sa težištem na obaveštajnoj i subverzivnoj delatnosti protiv SFRJ i njenih oružanih snaga i mere suprostavljanja* (Beograd, 1928), pp. 117–124.
- Osojnik, Janez**, "Pregled slovenskih virov o plebiscitu 1990", *Moderna arhivistika* 6, No. 2 (2023), pp. 270–281.
- Podbregar, Iztok**, *Obveščevalno-varnostna dejavnost: procesi, metode, nadzor* (Mari-

- bor, 2012).
- Polmar, Norton and Thomas B. Allen**, *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage* (New York, 2004).
- Pringle, Robert W.**, *Historical dictionary of Russian and Soviet intelligence* (Mayham, 2006).
- Prokop, Tomek**, "Czechoslovakia: The Czech Path between Totalitarianism and Democracy", in: Bob de Graaf, James M. Nyce and Chelsea Locke (ed.), *Handbook of European Intelligence Cultures* (London–Bulder–New York–Toronto–Plymouth, 2006), pp. 81–89.
- Repe, Božo**, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001).
- Repe, Božo**, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (1. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002).
- Richelson, Jeffrey**, *Foreign Intelligence Organization* (Massachusetts, 1998).
- Schierup, Carl-Ulrik**, "The 'Migration Crisis' and the Genesis of Europe's New Diversity", in: Carl-Ulrik Schierup et al. (ed.), *Migration, Citizenship, and the European Welfare State: A European Dilemma* (Oxford, 2006), pp. 21–47.
- Sedmak, Mateja**, "Etnično mešane zakonske zveze kot oblika medkulturnega soočenja: primer Slovenske Istre", *Družboslovne razprave* 18, No. 39 (2002), pp. 35–57.
- Suvorov, Victor**, *Inside Soviet Military Intelligence* (London, 1984), available at: <https://militera.lib.ru/research/suvorov8/index.html>, accessed: 1. 3. 2024.
- Szikinger, Istvan**, *National Security in Hungary. Democracy, Law and Society; Internal security services in contemporary Europe* (London, 2003).
- Szołtysek, Mikołaj**, "Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems", *Continuity and Change*, 23, No. 3, (2008), pp. 389–427.
- Šela, Ana**, "Delovanje slovenske Službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja", *Acta Histriae* 30, No. 4 (2022), pp. 1137–1158.
- Šela, Ana and David Hazemali**, "Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti", *Studia Historica Slovenica* 3, 20 (2020), 879–920.
- Šela, Ana**, "Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service", *Annales* 31, No. 4 (2021), pp. 1137–1158.
- Šela, Ana, David Hazemali and Tadeja Melanšek**, "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja", *Studia Historica Slovenica* 20, No. 3 (2020), pp. 811–838.
- Šela, Ana**, *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz (1980–1989)* (Maribor, 2023).
- Šumi, Irena**, *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji* (Ljubljana, 2000).

Weiner, Amir and **Aigi Rahi-Tamm**, "Getting to Know You. The Soviet Surveillance System, 1939–57", *Kritika Explorations in Russian and Eurasian History* 13, No. 1 (2012), pp. 5–45.

Weitz, Gidi, "The Schlaff Saga / Laundered funds & 'business' ties to the Stasi", *Haaretz.com*, 7. September 2009, available at: <http://web.archive.org>, accessed: 1. 3. 2024.

Žunec, Ozren and **Darko Domišljanović**, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske* (Zagreb, 2000).

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2024-01

Author: HOZJAN Andrej

Ph.D., Associate Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: THE ADMINISTRATIVE TERRITORY OF THE LJUBLJANA DIOCESE
IN LOWER STYRIA IN MARIA THERESA'S FIRST PARISH CENSUS IN 1754

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 11–40, 54 notes, 7 tables, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: history of Slovenia, Lower Styria, Maria Theresa's Period, Diocese of Ljubljana, first parish census of souls 1754

Abstract: The article reviews the research, importance and historical significance of the 1754 Theresian count of souls in the parishes of the diocese of Ljubljana in the area of Lower Styria. The census was carried out at the beginning of the year as one of the two parts of the contemporary Theresian censuses, counted and authorized by the parishes themselves. The second part was a simultaneous secular census of the owners or holders of taxed houses. While the results of the equal counting in the Ljubljana diocese parishes in Carniola have already been thoroughly studied and presented, less is known about the counting in the parishes of Lower Styria. This article presents the most relevant topics and suggests possibilities for further research on the population in local environments, especially in urban places within the area under consideration.

DOI 10.32874/SHS.2024-02

Author: PEROVŠEK Juri

Ph.D., Research Counsellor, Emeritus

Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenia

Title: THE CULTURAL-COMBATIVE CHARACTER OF SLOVENSKI NAROD
IN THE YEARS 1918–1929 – CRITICAL REFLECTIONS

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 41–92, 189 notes, 11 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: *Slovenski narod*, liberalism, cultural struggle, political Catholicism, Catholic Church, priesthood, Anton Mahnič, Anton Korošec, 1920s

Abstract: In this article, the author analyses the liberal cultural-combative stance in the years 1918–1929 on the basis of the writing of the daily newspaper *Slovenski narod*. He points out that *Slovenski narod* was the second most important weapon of the liberal cultural struggle in the inter-war period, alongside *Jutro*. Its writing reflected all the key features of the liberal ideological and political view of the Catholic side. It accused the politicizing clergy, the Church and the Catholic Slovene People's Party (Slovenska ljudska stranka) of wanting to establish an exclusively religiously structured society and in it their absolute spiritual, political and modern and democratic power. In the 1920s, it was a prominent factor in the cultural-combative tensions in Slovenia. It helped to carry it forward into the future – with all the consequences it entailed.

Author: GRABROVEC Petra

M.A. of History, Researcher
Study Centre for National Reconciliation
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: PISK Marjeta

Ph.D., Research Associate
ZRC SAZU, Institute of Ethnomusicology
Novi trg 2, 1000–Ljubljana, Slovenia

Co-Author: FRIŠ Darko

Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: "OUR SONG HAS BEEN SUNG": THE WORK OF THE PRE-WAR
ACADEMIC CHOIR AND SIGNIFICANCE OF THE FINAL CONCERT
DURING THE OCCUPATION OF 1941**

Studia Historica Slovenica

Casopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 93–132, 152 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: pre-war Academic Choir, APZ, France Marolt, concert 1941, *Lipa*, national identification

Abstract: This article presents the activities of the pre-war Academic Choir between 1926 and 1941, with an emphasis on its last concert in December 1941 in the then-occupied Ljubljana. On the basis of concert sheets, newspaper reports and personal testimonies, the overall period of the choir's activity is presented, which eventually became a representative element of the Slovenes in the Kingdom of the SHS/Yugoslavia. At the same time, the paper sheds light on different views of the final concert of the Academic Choir in 1941 and presents the importance of the concert as an element of the national identification of Slovenians during the Second World War.

Author: CHOMICKI Špela

M.A., Young Researcher
Study Centre for National Reconciliation Slovenia
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: PODBERSIČ Renato

Ph.D., Research Associate
Study Centre for National Reconciliation Slovenia
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: FRIŠ Darko

Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: THE FATES OF THE LEADERS OF THE LOCAL GROUPS
OF THE STYRIAN HOMELAND UNION IN THE PTUJ DISTRICT
AFTER THE SECOND WORLD WAR**

Studia Historica Slovenica

Casopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 133–168, 83 notes, 1 table, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: World War II, occupation of Lower Styria, Styrian Homeland Union, leaders of local groups, inter-war violence, post-war violence

Abstract: Drawing on archival sources, newspaper sources and academic literature, this paper examines the period of the Second World War and its first post-war year. The authors begin with a presentation of the German occupation of Lower Styria, the establishment of the occupation administration and the Styrian Homeland Union. The latter was organised into five districts, made up of smaller local groups. At the core of the paper, the authors focus on the different fates of the leaders of the local groups in the Ptuj district just after the end of the Second World War. The main aim of the paper is to show the multifaceted and complex nature of inter-war and post-war events in the Ptuj district through a variety of examples.

DOI 10.32874/SHS.2024-05

Author: **ČELIG Tomaž**

BA. of History and Philosophy, doctoral student
Razlagova ulica 2, SI–2000 Maribor, Slovenia

Co-Author: **FRIŠ Darko**

Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: BETWEEN PRAGMATISM AND THREATS – FEDERAL PEOPLE'S REPUBLIC OF YUGOSLAVIA
1950–1951**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 1, pp. 169–206, 110 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Federal People's Republic of Yugoslavia, foreign policy, Informbiro, Soviet Union United States of America, diplomacy, Edvard Kardelj, drought

Abstract: The article examines the period between 1950 and 1951, when the Federal People's Republic of Yugoslavia (sln. *Federativna ljudska republika Jugoslavija* – FLRJ), following its split with the Informbiro, faced serious economic and political challenges. During this time, under Soviet pressure and an economic blockade, the FLRJ sought assistance from the West, which proved crucial for its survival and the normalization of the country's situation. Particular emphasis is placed on the impact of a devastating drought that further worsened the already critical economic state and on Western aid, which was essential for stabilization. The article also analyses how these events influenced changes in the FLRJ's foreign policy and its relations with both the East and the West. In preparing the article, the authors thoroughly examined relevant literature, archival sources, and newspapers, ensuring the accuracy of the content and providing a comprehensive insight into the events of that period.

DOI 10.32874/SHS.2024-06

Avtor: **ŠELA Ana**

Dr., docentka
Pokrajinski arhiv Maribor
Glavni trg 7, SI–2000 Maribor, Slovenija

**Naslov: OPERACIJA "PRSTAN" IN "VENČEK": SPREMLJANJE MEŠANIH ZAKONOV
Z VZHODNOEVROPSKIMI DRŽAVLJANI NA SLOVENSKEM
S STRANI SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI V OSEMDESETH LETIH**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 24 (2024), št. 1, str. 207–242, 87 cit., 1 preglednica, 7 slik

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: mešani zakoni, Služba državne varnosti, osemdeseta leta, Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ), vzhodnoevropski državljani

Izvilleček: Članek obravnava nadzor nad mešanimi zakonskimi zvezami v osemdesetih letih prejšnjega stoletja s strani slovenske obveščevalno-varnostne službe, Službe državne varnosti (SDV), in zvezne Službe državne varnosti (SDB), ki sta delovali kot tajna politična policija. Študija temelji na doslej neobdelanem arhivskem gradivu, shranjenem v Arhivu Republike Slovenije, in dveh tajnih analizah delovanja sovjetske obveščevalne službe na jugoslovanskih tleh v sedemdesetih in osemdesetih letih, ki so jih pripravili uslužbenci zvezne Službe državne varnosti (SDB) leta 1982. Mešane zakonske zveze, zlasti tiste, v katere so bili vključeni državljani vzhodnoevropskih držav, so bile za SDV posebnega pomena zaradi zaznanih protiobveščevalnih tveganj, ki so veljala za potencialne grožnje sistemu, predvsem v povezavi z delovanjem vzhodnoevropskih obveščevalnih služb. Kot odgovor na to je SDV sprožila vsaj eno operativno akcijo s kodnim imenom "Venček" in izvedla operativno preiskavo z imenom "Prstan". Na podlagi ohranjenega dokumentarnega gradiva avtor predstavi celovito statistično in vsebinsko analizo poročil, analiz in informacij, ki jih je SDV pridobila v osemdesetih letih.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: **s povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter **s prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.

8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

Nato pa se v **naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar — Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvu **v roku treh dni**; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft *Word for Windows*) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source**.

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), pp. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, pp. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), pp. FROM–TO;

Example – **website**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, pp. FROM–TO).
(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", pp. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

- 8.** An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar — Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, available at <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), pp. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), pp. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are peer-reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The editorial board reserves its right to further edit the articles. The editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days**; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the editorial board.

Editorial board of Studia Historica Slovenica (SHS)